A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM,
1908-1910. CYCLUS

A SOCIALISMUS

ÍRTA
FÖLDES BÉLA

II.

AZ 1910-DIK ÉVI IILETMÉNY HARMADIK KÖTETE

A SOCIALISMUS

*

ÍRTA

FÖLDES BÉLA

MÁSODIK KÖTET

BUDAPEST,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1910.

Homyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája Budapesten.

II. KÖNYV.
A MATERIALISMUS VAGY MARXISMUS KORA.

ELSŐ FEJEZET.

Előzmények és elődök.

Mint a földet, melyben egy mythos szerint nagy kincsek vannak elrejtve, Marx munkáit is a tudomány, a hívők és hitetlenek nagy serege átkutatja. Munkáinak jóformán minden szavához kötetnyi commentarokat írtak; folyik a vita azok jelentősége, értelmezése körül. Vannak a kik ragaszkodnak a mester minden szavához, vannak mások, a kik a tévedések hosszú lánczolatának tekintik az általa felállított elméleteket. Közben kiderül, hogy a történelem egyik legnevezetesebb ténye nevéhez fűződik: az ő ható szavára megalakult egy új társadalmi osztály és vele egyáltalában az egész társadalom egy új szervezkedése. A munkásosztályt, a birtoktalanok osztályát, a negyedik rendet ő teremtette meg, vagy hogy hívek maradjunk Marxhoz és materialistikus történetfelfogásához, ő fedezte fel, ő sejtette nagy világtörténeti szerepének bekövetkeztét.

Hogy Marx szerepének jelentőségét helyesen ítéljük meg, szükséges, hogy fellépésének előzményeit vizsgáljuk.

Individualismus és kriticismus képezik azt a két elemet, mely az emberi szellemnek egy új pliasisához vezetett, egy phasishoz, melynek sok áldozata volt, mely sokat megsemmisített, a mire évszázadokon át az emberi gondolkozás és cselekvés, a szellem és a tett világa támaszkodott. Az emberi szellem kereste jogát és az emberi egyén kereste szabadságát. A hatalmas mozgalom lassankint megőrli a régi hagyományokat, a régi hitet, a régi reményeket. Leglényegesebb jelenségében ez kifejezésre jut abban, hogy az ember lassanként a túlvilági kérdésektől elfordul és foglalkozik a földi lét problémáival. E földön kell a boldogulást keresni. Ennek a boldogulásnak pedig a fő tényezője az ember. A súlypont a mennyországból áthelyeztetik a földre, Istentől az emberre. Mintha csak azt mondanák, az igazi Isten az ember. És most megindul egy fáradhatlan törekvés a földi boldogság megalapozására. Az ember többé nem metaphysikai megoldások után jár, hanem a természet gondos megfigyeléséből a világegyetem titkainak magyarázatát akarja nyerni. A természettudomány soha nem tapasztalt haladást tesz, bejárja az egész utat „a menyországtól a világon keresztül a pokolig” és fáklyát gyújt az emberi észnek. Aztán megismeri a természeti erők csodás munkáját és felhasználja a földi lót javítására. Új tudományok keletkeznek; köztük különösen a társadalmi gazdaságtan, mely az anyagi javak világának törvényeit magyarázza és a társadalmak berendezésének legfontosabb alapelveit hirdeti.

Ebből a széles, ebből a gazdag talajból táplálkozik a modern socialismus, mely korunk ezen materialistikus felfogását átviszi a társadalmi tudományba. Ezen új irányú, ezen nagy tudományos értékű socia-

lismus kialakulásában mintegy összetalálkoznak az összes szellemi mozgalmak, melyek a renaissance óta az európai társadalmat mozgatták. Van bölcseleti alapja, mely különösen Spinoza, Hegel, Feuerbach-hal és Comte-tal hozza összefüggésbe; van természettudományi alapja, mely különösen Darwinnal és Herbert Spencerrel hozza összefüggésbe; van társadalomgazdasági alapja, mely különösen Ricardoval hozza összefüggésbe. Nézzük ez alkotó elemeket egy kissé közelebbről.

Ha a modern socialismus gyökereit felkeressük, úgy látjuk, hogy azok, Darwin és Hegelen, mint a fejlődés törvényének genialis felkutatóin túl, visszavezetnek a nagy hollandi bölcs műhelyébe, Spinozáig. Hogy minden a világ egyetemén szigorú törvények szerint megy végbe, hogy itt az önkénynek, a véletlennek sehol helye nincs, az az a tan, melyen egész bölcselete, ethikája és világnézete nyugszik. Minden a causalitas törvényének alá van vetve, az egyéni életben működő egyedüli ok pedig az önfenntartás. A fenntartás törvényének pedig eredménye, hogy az életre hasznos tulajdonságok kifejlődnek, a káros tulajdonságok pedig letétetnek. Ebben rejlik a történelemben mutatkozó haladás alapja, mely a történeti materialismus magyarázata szerint legáltalánosabb okát az anyagi szükségletekért folytatott harczban, ezzel pedig az anyagi javak termelési rendszereiben találja.

„A modern socialismussal Spinoza három hatalmas folyam által van összekötve: nagy befolyása által classikai irodalmunk majdnem összes nagy szellemeivel . . . aztán nem kisebb befolyása által a nagy franczia materialistikusokra a XVIII. század-

ban . . . befolyása által Schellingre, Hegelre, Feuerbachra.“[1]

Tovább folytatva a philosophiai gondolat fonalát, eljutunk annak a bölcsésznek tanaihoz, ki mint fényes égi tünemény felvonul a tudomány egén épp akkor, mikor Marx belép a tudományos kutatás csarnokába. Ez Hegel. De Marx nem soká tűrte azon rendszer jármát, mely akkor jóformán az egész világot lenyűgözte, hanem Feuerbach befolyása alatt eljut az ideológia megvetéséhez, vagy a lét formái alá való rendeléséhez.

A Hegel-féle iskola bomlásából egy másik irány keletkezett, az egyedüli, mely igazán gyümölcsöt hozott és ez az irány lényegileg Marx nevéhez fűződik.“ Marx Hegelhez való viszonyát Adler következőkép állapítja meg.[3] A Marx gondolkozási typusának megértéséhez vezető út Kant és Fichte idealistikus philosophiáján keresztül vezet Hegelhez. Hozzá kell szoknunk, hogy Hegel bölcseletét módszertanilag sokkal szorosabb összefüggésbe hozzuk Marx-szál, mint az'eddig történt. Fichte és Schelling idealistikus philosophiájával szemben Hegel bölcselete daczára constructiv alakjának és az absolut szellem metaphisikájának visszatérés a valósághoz, a tapasztalat törvényszerű felismeréséhez. A hatalmas eszköz erre a gondolkozás és lét dialektikája, azaz modernebbül kifejezve: az immanens fejlődés eszméje. A dialektikában a gondolkozás követi a dolgoknak menetét és azért ez az egyedüli az igazságnak megfelelő módszer. A bölcsésznek nincs más dolga, mint ezt az utat, melyet a fogalmak öntörvény-

[1] Neue Zeit. 1908. febr. 7. 674. 1.
[2] Engels, Feuerbach, 37. 1.
[3] Adler: Marx als Denker (Berlin, 1908).

szerűsége mutat, követni. Bármennyire támadják Hegelt, mint javíthatatlan ábrándozót és üres eszmei játékoknak barátját, éppen ő az, ki gondolkozásában realismusra törekszik, ki azokat a bölcsészeket támadja, kik a valósággal szemben mindig eszményi értékeket állítanak. Encyklopaediájában (6. §) különösen hangsúlyozza, milyen tévedés a valósággal mindig egy eszményt szembeállítani, mert a valóságot csak empirikus kifejezésében, nem az észszerűség valóságában látjuk. És midőn Hegel eljut azon felfogáshoz, hogy a világprocessus nem objectuma a gondolkozásnak, hanem a gondolkozás maga is egyik eleme annak, része a világfolyamatnak, az ember pedig maga is a világ törvényszerűségének alávetve, de egyúttal annak megfigyelője; itt pattant ki az a szikra, mely új fáklyát gyújtott. Ezt a fáklyát Marx vette kezébe. Azért mondta Engels, Marx hű munkatársa, hogy tulaj donkép Marx fejezte be a hegeli philosophiát, azaz Marx fejtette ki tudományos gondolatát, a reális fejlődési processus gondolati újjáteremtését egészen azon pontig, a hol azután ezen utánagondolkozás öntudatos cselekvéssé válik. De a valóság megismerésére irányult törekvés a Hegel-féle bölcseleten túl vezette őt és azért kezdettől fogva a Hegelhez való csatlakozás egy hatalmas erőfeszítés ezen bölcselet valósági tartalmának kiderítésére. Így jutott el azon alapgondolathoz, hogy az egész világfolyamatot törvényszerűnek ismerje föl, melynek az emberi cselekvés is csak egy gyűrűje. Sőt ugyanazon akaraterővel, melylyel Marx a Hegel-féle eszméket átgyúrni törekszik, dolgozik ő a philosophia szerepének megállapításán. Szerinte az elméletnek még legmagasabb kialakulásában is, mint philosophia, élő összefüggésben kell lenni a korral.

„Lélektani törvény — mondja Marx — hogy a magában felszabadult elméleti szellem gyakorlati energiává válik és mint akarat Amenthes árnyékvilágából kilépve, a világ nélkül létező valóság ellen fordul.“ Ez nem jelenti az empirismus kedvéért való lemondást, hanem a történeti realitas problémáinak öntudatos felkarolását, azoknak átvilágítását a tudományos gondolkozás eszközeivel. Ezen értelemben a világnak bölcseleti áthatása egy a bölcseletnek világi áthatásával. Mivel pedig a philosophia ezt elmulasztotta, azért kívánták a philosophia negatióját, mire Marx a következőkép felelt: „A philosophiát nem szüntethetitek meg a nélkül, hogy azt megvalósítanátok.“ A philosophia megvalósítása pedig mindaddig nem következhetik be, míg az csak néhány, a sors által különösen kegyelt egyénekre szorítkozik, hanem annak előfeltétele az egész emberiség culturalis emelkedése. Ez az értelme Marx híres kijelentésének: a philosophia nem valósulhat meg a proletariátus megszűnése nélkül, a proletariátus nem szünhetik meg a philosophia megvalósulása nélkül.

A nagy fordulat, mely Feuerbachchal beáll, lényegében abban keresendő, hogy ő Hegellel szemben, ki az eszmét a természet fölé helyezi, ezt amabból levezeti, azt állítja, hogy csakis a természet bír léttel. A természeten kívül nem létezik semmi és a magasabb lények csak visszatükrözései az emberi lénynek. Feuerbach munkája oly felszabadító hatással volt, hogy arról csak az alkothat magának fogalmat, mondja Engels, a ki azt átélte. A lelkesedés általános volt; egyelőre mindenki Feuerbachianus volt.

Feuerbach philosophiája az emberiség philosophiája, vagy az ő szavaival anthropologiá akart lenni. A böl-

cseleti és társadalmi positivismusért küzdött. Kereste a világhoz a bejáratot. Innét Marx lelkesedése érte.[1]

Feuerbach a ki a bölcsészet utolsó következményét levonta és ezzel feloldotta. A dialektika neki fegyverül szolgál a vallási öntudat feloldására; felfedezi a vallási képzelődés származását a profan valóságból. Az embernek mint fajnak viszonya a természethez visszatükröződik a vallási phantasiában, melynek utolsó tudományos kifejezése a methaphisika. A vallási öntudat és azzal a methaphisika az embernek mint fajnak terméke.

Itt kapcsolódik bele Marx-Engels. A proletariátus osztályának tényleges ellentéte szolgáltatja az ember fajlényének concret tartalmát.

Feuerbachnak az ember fajlény, mint abstract természeti lény, mint a genus homo kifejezője.

A specificus proletár osztályérdek egyúttal általános társadalmi érdek, fajérdek.

Marx-Engels bővítik és megtestesítik Feuerbach abstractioját: a társadalmi gondolkodás származik a társadalmi létből.[2]

1845-ben Marx Feuerbachról egyes megjegyzéseket tett papírra, melyeket Engels Feuerbach czímű értekezésében közöl. Ezen megjegyzésekben már visszatükröződik Marx felfogásának nem egy jelentékeny mozzanata. Álljon itt megjegyzéseiből egynéhány:

Feuerbach feloldja a vallás lényét az emberi lényben. De az emberi lény nem az egyes egyénben rejlő abstractum. Valóban az a társadalmi viszonyok összessége.

[1] Dokumente des Sozialismus. IV. 359. 1.

[2] Thalheimer: Gott, Freiheit und Unsterblichkeit. (Die Neue Zeit, 1909. 30. sz. 814. 1.)

Feuerbach nem látja, hogy a „vallási kedély“ maga egy társadalmi termék és hogy az elvont egyén, melyet ő elemez, valóságban egy határozott társadalmi alakhoz tartozik.

A bölcsészek csak különbözőkép magyarázzák a világot, pedig a feladat az, azt megváltoztatni.

A régi materialismus álláspontja a polgári társadalom, az újé az emberi társadalom vagy a társult emberiség.

Mennyire képezi Feuerbach — a vallás humanizálója — Marx kiindulási pontját és tán eszmeküzdelmeinek kiindulási pontját, azt talán legjobban mutatják a következő tételek: Németország számára a vallás kritikája lényegében be van fejezve és a vallás kritikája előfeltétele minden kritikának ... A vallástalan kritika alapja: az ember csinálja a vallást, nem a vallás az embert. És pedig a vallás öntudata és önérzete az embernek, a ki magát vagy még nem szerezte, vagy már elvesztette. De az ember nem a világon kívül guggoló abstract lény. Az ember az az ember világa, az új állam a societas. Ez az állam, ez a societas létesíti a vallást, egy megfordított világöntudatot. A vallás a világ általános elmélete, encyklopeadiai compendiuma, népszerű alakú logikája, spiritualistikai point-d'honneurje, enthusiasmusa, erkölcsi szentesítése, ünnepélyes kiegészítése, általános vigasza és indokolása. Az emberi lény phantastikus megvalósítása, mert nincs igazi valósága. A vallás elleni harcz tehát közvetve harcz ama világ ellen, melynek szellemi aromája a vallás.

A vallási nyomor egyúttal a valódi nyomor kifejezése és egyben tiltakozás a valódi nyomor ellen. A vallás a szorongatott creatura sóhaja, egy szívte-

len világ kedélye, a mint szellem nélküli állapotok szelleme. A vallás a nép ópiuma. A vallás mint a nép illusorius szerencséjének megszűnése, valódi szerencséjének követelése ... A vallás kritikája tehát ama siralomvölgy kritikája, melynek gloriolája a vallás .. . A mennyország kritikája ezzel átváltozik a föld kritikájává, a vallás kritikája a jog kritikájává, a theologia kritikája a politika kritikájává . . .[1] A vallás kritikája végződik azzal a tannal, hogy az ember számára az ember a legmagasabb lény, tehát azzal a kategorikus imperativussal, az összes viszonyokat felborítani, melyekben az ember egy lealázott, leigázott, elhagyott, megvetett lény, viszonyok, melyeket nem lehet jobban jellemezni, mint ama franczia kiáltással egy tervben levő kutyaadó alkalmából: Szegény kutyák I Úgy akarnak veletek bánni, mint az emberekkel!

A vallás számára — mondja Mehring[2] — a lényeges feladatot elvégezte Feuerbach. De a politikával szemben Feuerbach humanismusa oly tanácstalan volt, mint a franczia socialismus, mely a politikai kérdéseket háttérbe tolta vagy azoknak legfeljebb alárendelt jelentőséget tulajdonított. Azért Marx legközelebbi feladata volt Hegel jogbölcseletének kritikája.

Feuerbachtól Marxig csak egy lépés. Mindennek központja az ember. Feuerbach: elsősorban a vallást az *ember csinálja.* Marx: az embert pedig gazdasági helyzete csinálja. „Die Meinung — mondja Marx — dass die Philosophie der abstrakte Ausdruck des bestehenden Zustandes sei, gehört ursprünglich Feuerbach; er schloss daraus, dass die Philosophie aus dem Him-

[1] Mehring: Nachlass I. 384. 1. és következő, különösen 392. lap. Zur Kritik der Hegeischen Rechtsphilosophie.

[2] Nachlass I. 341. Ï.

mel der Spekulation in die Tiefe des menschlichen Elends herabzusteigen habe.“

Visszatekintve a marxismus és a philosophia összefüggésére, megértjük, ha Woltmann azt mondja, hogy a marxismus tanépülete a classikus német bölcsészet utolsó és egyúttal legérettebb rendszere.[1]

Térjünk már most át a marxismusnak közgazdaságtani előzményeire.

Addig, míg a gazdasági élet törvényei ismeretlenek voltak, a socialismus nélkülözte a szilárd alapot. Előbb a nemzetgazdaságtant kellett kiépíteni és csak azután vált lehetségessé egy tudományos igényeknek megfelelő socialistikus elmélet. Azért Marx a legnagyobb a socialisták között, mert legjobban ismerte a gazdaságtant.

Smith Ádám oly időben lépett fel, mint a nemzetgazdaságtan újjáalkotója, midőn a természettudomány és a technika terén egy nagy forradalom ment végbe, mely úgy tűnt fel, mintha a javak termelésének határai elenyésznének és így a szükségletkielégítés minden emberre nézve biztosíttatnék. Ha a termelés határtalanul megszaporodik, joggal lehetett arra számítani, hogy minden ember abba a helyzetbe fog jutni, hogy szükségleteit kielégíthesse. Így tehát jelszóvá vált, hogy csak arra kell törekedni, miszerint a termelés kiterjesztessék, tökéletesíttessék, más feladat, más probléma nincs. Azonban ezen optimistikus felfogásra az élet csakhamar ráczáfolt. Ráczáfolt azzal, hogy az emberek szükségletkielégítése nemcsak a termeléstől függ, hanem függ a jövedelemeloszlástól. Ha a jövedelemmegoszlás hamis alapokon nyugszik, akkor

[1] Der historische Materialismus. 139. 1.

ugyan egyeseknél a gazdagság nagyon meg fog növekedni a növekedett termelés arányában, de mások nyomorban fognak élni tovább is. Különösen áll ez oly korszakban, oly termelési rendszer mellett, a hol a termelés a géptechnika következtében nagy tőkéket vesz igénybe. A tőke saját érdekének megfelelően fogja a termelést berendezni, semmit sem törődve a munkások érdekével. Csakhamar visszás állapotok fejlődtek. A gyárosok nagy munkástömegeket egyesítettek, melyeknek létérdekeit a győzelmes capitalismus lábbal tiport.

Ezen fejlődés közepette lép két író, ki nem Smith álláspontjából nézi többé a gazdasági viszonyok alakulását és így kevésbé optimistikus nézeteknek hódol. Azt látják, hogy a termelés kiterjesztésének vannak bizonyos határai, melyeket a természet kérlelhetlenül megszabott. Azt látják, hogy a szükségletkielégítés nemcsak a termeléstől függ, hanem a javaknak mikénti megoszlásától. Míg az előbbi tételt Malthus fejtegette, ez utóbbinak tolmácsává Ricardót avatja a történelem. Ricardo belenyúl a jövedelemeloszlási problémák szövevényes hálózatába és merész feleletet ad a sors által felvetett kérdésekre. Sőt a jövedelemeloszlás magyarázatát tartja a tudomány egyedüli feladatának.[1] A tudomány honorálja bátorságát és minthogy egyéb magyarázatot még nem ismer, elfogadja Ricardo tanításait. Ricardo különösen két tantételt állít fel; az egyik az, hogy minden érték

[1] Ön azt hiszi — írja Malthusnak — hogy a nemzetgazdaságtan vizsgálódás a gazdagság természetéről és okairól; azt hiszem, hogy az inkább ama törvények vizsgálata, mely szerint a termelvények az azok létesítésénél közreműködő osztályok szerint felosztatnak (Letters to.Malthus 175. l).

visszavezethető munkára, vagyis a javak a bennök rejlő munka arányában cseréltetnek. A másik az, hogy a munkás bére rendszerint nem nagyobb azon összegnél, mely szükséges életének fenntartására. Ricardo távol minden rokonszenvtől és ellenszenvtől, ezt a két tételt az angol gazdaság természetéből vezeti le, ezek nem normák, hanem bizonyos értelemben természettörvények. A különböző jövedelmek képviselőiben már a különböző osztályok képviselőit látja. A mathematikus szigorával magyarázza a jelenségeket, mindig csak gazdasági szempontból, mindig csak gazdasági okaira vezetvén vissza. Az elvont társadalmi gazdaságtan tulajdonképeni megalapítójának őt tekintik.[1] Bentham befolyása alatt áll. A fejlődő capitalismus képviselőjének lehet őt tekinteni, a ki mindamellett épp a capitalismus ellenségeinek szolgáltatta a legélesebb fegyvereket.

Marx következőképp határozza meg Ricardo jelentőségét.[2] Ricardo módszere a következő: kiindul az árúk értóknagyságának a munkaidő 'által való meghatározásából és vizsgálja aztán, vájjon a többi ökonómiai viszonyok, kategóriák az érték ezen meghatározásával ellenkeznek vagy mennyiben módosítják azokat. Első tekintetre láthatni ezen eljárásnak történeti jogosultságát, tudományos szükségszerűségét az ökonómia történetében, valamint tudományos elégtelenségét . . . Történetileg ezen vizsgálati módszer jogosult és szükséges. Smith Ádámban a politikai ökonómia egy nagy totalitássá fejlődött, mintegy lezárta a területet, melyet elfoglal . . . Smith és Ricardo között

[1] Bagehot, Economic studies 150 1.

[2] Theorien über den Mehrwert (Stuttgart, 1905.) II. k. 2.1. s. k.

csak detailvizsgálatok fordulnak elő . . . Smith maga nagy naivitással folytonos ellenmondásban mozog. Végül Ricardo közbelép és odakiált a tudománynak: állj meg! A polgári rendszer physiologiájának, belső organikus összefüggésének alapja, kiinduló pontja az érték meghatározása a munkaidő által. Ebből indul ki Ricardo és kényszeríti a tudományt, régi pongyolaságát elhagyni és magának számot adni arról, menynyiben felelnek meg a többi általa kifejtett, ábrázolt kategóriák — termelési és forgalmi viszonyok -— ezen alapnak, ezen kiindulási pontnak, vagy mennyiben ellenkeznek azzal, mennyiben felel meg általában a műfolyamat megjelenési formáit visszaadó, reprodukáló tudomány, tehát ezen jelenségek maguk, az alapnak, melyen a polgári társadalom valódi physiologiája nyugszik, vagy a mely kiindulási pontját képezi, miben van általában a rendszer látszólagos és valódi mozgása között ellenmondás. Ez tehát Ricardo nagy történeti jelentősége a tudomány számára. Ezzel a tudományos érdemmel szorosan összefügg, hogy az osztályok ökonómiai ellentétét — a mint azt a belső összefüggés mutatja — felfejti és kifejezi, így tehát az ökonómiában a történeti harcz és fejlődés műfolyamata gyökerénél megragadtatik és felfedeztetik. Carey azért a communismus atyjaként denunciálja. Ricardo nagy érdemeinek elismerése Marx részéről sehol sem jut jobban kifejezésre, mint a hol még a capitalistikus felfogását a kor szellemében helyesli, sőt Ricardot a socialistikus ízű Sismondival szemben védelembe veszi: Ricardo — mondja Marx[1] — joggal tekinti a maga idejében a capitalistikus termelési

[1] Theorien über den Mehrwert 309. 1.

módot a termelés szempontjából egyáltalában a legtökéletesebbnek, a legelőnyösebbnek gazdagság termelésére. Ő a termelést a termelés kedvéért akarja és joggal. Ha azt akarnák állítani, a mint Ricardo sentimentalis ellenségei állították, hogy nem a termelés mint olyan a czél, úgy elfelejtik, hogy termelés a termelés kedvéért nem jelent mást, mint az emberi termelési erők fejlődését, tehát az emberi természet gazdagságának fejlődését mint önczélt. Ha ezzel szemben állítják, mint Sismondi teszi, az egyesek jólétét, úgy azt állítják, hogy a faj fejlődését meg kell akadályozni az egyesek jólétének biztosítására, hogy tehát pl. nem szabad háborúba bocsátkozni, melyben mindenesetre egyesek elpusztulnak. Sismondinak csak a nemzetgazdákkal szemben van igaza, kik ez ellentétet eltusolják, tagadják. Hogy a faj: ember tehetségeinek ezen fejlődése, habár egyelőre az emberi egyének többségének és bizonyos emberi osztályok kárára van, végül áttöri ezen antagonismust és összeesik az egyes egyének fejlődésével, hogy tehát az egyéniség magasabb fejlődése csak egy történeti műfolyamat által vásároltatik meg, melyben az egyének feláldoztatnak, ezt nem értik meg, eltekintve az ilyen vizsgálódások terméketlenségétől, minthogy a faj előnyei az emberi világban épp úgy mint az állat- és növényvilágban mindig az egyének előnyeinek rovására hatolnak keresztül. Ricardo kíméletlensége tehát nemcsak tudományosan becsületes volt, hanem a maga álláspontjából tudományosan szükséges. Éppen azért neki teljesen közömbös, vájjon a termelési erők fejlődése földbirtokost agyonüt vagy munkást. Ha ezen haladás az ipari bourgeoisie tőkéjét elértékteleníti, ezt is szívesen veszi. Ha a munka termelő erejének fejlődése a létező

álló tőkét értékének felére leszállítja, ki törődik vele, mondja Ricardo. Az emberi munka termelékenysége megkétszereződött. Itt tehát tudományos becsületesség van. Ha Ricardo felfogása egészben az ipari bourgeosie érdekének felel meg, csak azért, mert és a mennyiben annak érdeke összeesik a termelés érdekével, vagy az emberi munka termelékeny fejlődésével. A hol azzal ellentétben áll, épp oly kíméletlen a bourgeoisie iránt, a milyen különben a proletariátus és az aristokratia iránt.

A tudományos socialismus Ricardóból indul ki: Ricardo feje és utolsó fejlődése a bourgeois nemzetgazdaságtannak — mondja Lassalle — mely az ő ideje óta semmi haladást nem tett. Ő tetőpontjáig fejlesztette a polgári gazdaságtant, azaz szorosan örvényéig, a hol saját fejlődésének megfelelően már egyéb nem maradt számára, mint megfordulni és társadalmi gazdaságtanná válni. A társadalmi gazdaságtan semmi egyéb mint harcz Ricardo ellen, mely azonban egyúttal tanának immanens továbbképzése.[1]

És mégis, bár a marxismus családfája így visszavezet Ricardóra, lehet-e nagyobb ellentétet képzelni, mint Ricardót és Marxot? Ricardo, korának viszonyaihoz híven, a haladás feltételeit és forrásait a tőkésosztályban látta, mely akkor a gyors gyarapodás fényes képét mutatta. A munkásosztály Ricardo rideg ökonomikus felfogása szerint inkább egy indifferens elem, mely csak annyi jövedelemmel bír, hogy magát fenntarthassa, tehát a társadalom, az állam érdekében áldozatot nem hozhat. Nincs tiszta hozadék. Ha a munkást géppel lehet helyettesíteni, a társadalomra

[1] Bastiat-Schulze-Delitzsch 147. 1.

nézve az egészen közömbös lehet. Emberi, erkölcsi, sőt physikai értékeket szerinte nem nyomnak. A földbirtokos osztály meg csak egy kiváltságos jövedelemből él, a földjáradékból. Ellenben a tőkés, a vállalkozó az hordja vállain a társadalmat. Hátha ezek a gondolatok szülték azt a negatiót, melynek neve Marx?

Az elődök közé sorolom Stein Lőrinczet is. Harmincz év előtt — mondja Mehring[1] — Roscher prédikálta, Stein Lőrincz „híres munkája“ a franczia socialismusról és communismusról, mely 1842-ben őszszel megjelent, úgy hangzott a német közönségnek, „mint egy mese nagy távolságból“ és ez a predicatio tovább fejlődött ama legújabb egyetemi bölcseségig, hogy Marxot Stein könyve tette socialistává. Minthogy Marxot már nem lehet agyonütni, legalább egy tanár tanításából kell származnia.

„De ezen legendaszerű szövődményen nincs egy egészséges fonal. Régen Stein könyvének megjelenése előtt, a franczia socialismus és communisnms a német közönség napi beszélgetésévé vált; sőt azt lehet mondani, hogy az akkori napilapok többet foglalkoztak vele, mint a német ügyekkel, melyeknél a censorok erősebben ügyeltek. A saint-simonismusról már a harminczas években keletkezett egy kis irodalom: a fourierismusról Churoa (Rochau) adott 1840-ben egy német tárgyalást. . . Egy tudóscongressuson, mely 1842 őszén Sírassburgban ülésezett és melyet úgy Francziaországból, mint Németországból számosan látogattak, a franczia socialismus elméletét már egészen hivatalosan tárgyalták. Így tehát Stein könyve

[1] Nachlass. III. 186. 1.

semmikép sem volt egy hirtelen feltűnő meteor, mely egy eddig ismeretlen tájékot megvilágított. Stein maga kiemelte, hogy ő Reybaud-n alapszik: lényegében a rég ismert saint-simonismus- és fourerismusról egy új vezérfonalat adott: aztán teljes zűrzavarban felvonultatja Lammenais-t, Leroux-t, Proudhon-t, Louis Blanc-t mint másodrendű írókat, mi már magában véve is bizonyítja, hogy tárgyának minden mélyebb felfogása hiányzik; azért nem kell munkájától némi szerény érdemet elvitatni; Stein Parisban érintkezett Cousidérant-tal, Cabettel, Louis Blanccal és egyet-mást tanult tőlük, egy hozzávetőleges, habár gyengén pislogó ideája volt már arról, hogy a socialismus és communismus nem holmi irodalmi játék, hanem egy társadalmi forradalom szellemi visszfénye, a mi azonban nem gátolta abban, hogy a negativ és destructiv irányzatokról akadémiai jajveszéklést hangoztasson.“

„Lehet, hogy Marx Stein könyvét azonnal olvasta és bizonyos, hogy már régen a könyv megjelenése előtt a franczia socialismusról és communismusról kellett hallania. De mit tanulhatott ezen alapos és mély szellem felületes compilatiókból egy mozgalomról, melyre Németországban még minden tényleges alap hiányzott?“

Ennél igazságtalanabb ítéletet alig lehet képzelni. A kik azt gyanítják, hogy Stein némi befolyással volt Marxra, azok nem a franczia socialismus történetére gondoltak. Annak ismeretét akárhonnan vehette, végre elég nagy volt már az irodalom és nem is kellett azt éppen compilatiókból meríteni. De a franczia socialismus történetének ismerete nem is bír oly fontossággal. Esetleg lehetett volna Marx épp oly nagy társadalmi bölcselő, ha a franczia socialismus törté-

netét nem is ismeri. A kik Stein befolyását sejtik, azokra a mélyenjáró állam- és társadalombölcseleti fejtegetésekre gondolnak, melyekben Stein a társadalomtudomány épületéhez igen hatalmas köveket szolgáltatott és a melyek a modern társadalom és a benne működő ellentétek keletkezését fejtegetik. A ki Steinnek ezen fejtegetéseiről azt állítja, hogy „minden mélyebb felfogás hiányzik“, az vagy igazságtalan, vagy nem is olvasta az illető részeit a könyvnek. A ki Stein könyvének csak néhány lapját olvassa, látja, hogy ő épp úgy mint Marx, sőt talán még élesebben, még a történelem, a jogbölcselet által élesített szemmel, látta, mi készül az idők méhében. Mindamellett Steinről sem akarom állítani, hogy ő az új eszmék felfedezője volt, ő is merített a franczia tudományból, mely akkor ez eszmekört kimunkálta, melyen Rousseau óta a franczia tudomány dolgozott. De hogy Stein munkája, akkor is, ha Marx nem ismerte volna, önállóan is a nagy problémák sötétségébe bevilágított, azok tisztázását, tudományos magyarázatát előmozdította és így a socialismus történetében egy számottevő jelenség, az előttem egy perczig sem kétséges. Egyike az elsőknek volt, a kik a társadalmi rendet a javak rendszerére és megoszlására vezették vissza.

1842-ben írja Stein Socialismus u. Communismus in Frankreich[1] czímű munkájában:

A történelem folyamában az ellentét birtokosok és munkások között századunkban az általános és majdnem kizárólagos ellentétté vált. Ha a természet emberéről szólunk, úgy szintén létezik az ellentét, de elismertetik az alapelv, hogy a személyiségben rejlik

[1] 38., 39. l.

a lehetőség a birtoktalanságból birtokhoz jutni, sőt követelik, mert a birtokban rejlik a személyes fejlődés alapfeltétele. De éppen az képezi korunk jellegét, hogy a javak megoszlásának törvényei ezen átmenetet majdnem lehetetlenné teszik. A társadalom két nagy osztálya mint zárt és a maguk nemében hatalmas tömegek állanak egymással szemben és mivel egyedül a tőkében rejlik az egyéni tökéletesbedés lehetősége, az osztályok elválasztását okozó ezen rendje a javaknak az egyes embernek egész személyi élete fölött dönt. Ezen az alapon nyugszik a mai társadalom. A gazdagság és a szabadság javainak eloszlása fölött nem az egyesek legmagasabb fejlődésének elve dönt, hanem döntenek azok a törvények, melyek a vállalati tőkék fölött uralkodnak, vagyis a *társadalom rendje a tőkének a tőkenélküli munkaerő fölötti uralmon nyugszik.* Minthogy pedig minden társadalomban kitör a harcz, a hol a személyiség szabadsága alá van ásva, ebből következik, hogy a harcz, mely elé a mai társadalom megy, a *munkaerőnek a tőke elleni harcza lesz.*

A proletariátus állást foglal a személyi tulajdonjog ellen és azt az elvet állítják fel, hogy a *javak megoszlása egyesegyedül a személyi munkán alapuljon.* Ezen alapelv korunk egész proletariátusának positiv gyakorlati sarkpontja. Ebben képezi a munkások tömege egy belső egészet, ez szellemének tartalma és csak ennek elismerése alapján lép az egyes a birtoktalanok köréből át a proletariátusba.[1]

Minthogy az állam az összes személyiségek egysége, az egyesek fejlődése saját fejlődésének feltételévé válik. Minthogy a társadalom az egyesek fejlő-

[1] U. o. 52. l.

dését az egyesek által, az állam az egyesek fejlődését az egyesek összessége által tartalmazza, annál magasabb a feladata, mennél nagyobb hatalomra kell törekedni, mennél jobban gátolják a társadalmi élet törvényei az egyeseknek az összesek által való fejlődését. Az állam az összesség egysége minden mozgalmával. Ebben keletkezik a forgalom, a javak megoszlása, az osztályok különválása. Az osztályok egymással ellentétbe jutnak és csakhamar belátják, hogy egyik osztálynak sem szabad a másik felett uralkodni. A társadalmi harcz ezért harczczá válik az államhatalomért. Itt minden attól függ, képes-e az állam magát külön életében a harczoló elemek fölött tartani. Mihelyt az állami akarat a szavazók száma által határoztatik meg, lehetetlen megakadályozni, hogy az állami hatalom az alsóbb osztályok kezébe menjen át, ha az államforma az államot nem állítja a társadalom fölé. Mihelyt a társadalom két osztályra szakad, a birtokosok és birtoktalanok osztályára és így a proletariátus önállóan [fejlődik, azonnal észreveszi a mély örvényt, mely közte és a birtokos osztály között tátong. Kezdetben erőszakkal próbálkozik, később két módon: először az által, hogy a jövedelemeloszlás elveit a munkára vezeti vissza, másodszor az által, hogy a törvényhozásban részt vegyen. Hogy azonban ez ne vezessen ismét az államnak a társadalom által való lenyűgözéséhez, szükséges, hogy ne akarjanak maguk az állam lenni. Ebben van az egyedüli biztosítéka a jövő fejlődésének: az állami hatalomnak nem lesz egyéni, nem lesz osztályérdeke, hanem az absolut közérdek lesz irányadód

[2] U. o. 57. 1. s. k.

Itt fekszik előttem a füzet, melyben Stein előadásait, melyeket az 1869-diki téli félévben hallgattam, gyorsírászatilag feljegyeztem. Legyen szabad ebből néhány tételt közölni. Mindjárt az első előadásban találom a következőket: A társadalmi kérdés nemcsak az osztályok ellentéte, hanem a kérdés, vájjon az ember elméjével képes-e a jószágvilág természetét megváltoztatni. Lehet-e a tőkéket úgy felosztani, a hogy nekünk tetszik? A társadalmi kérdés nem küzd a megoszlással, hanem a megoszlás lehetőségével ... A világtörténelem a javak életének történelme ... A birtok a szabadság és az önelhatározás feltételeit magában foglalja. A személyiség lényege a szabadság, azért törekszik mindenki birtok után... A nemzetgazdaságtan titka abban rejlik, hogy az anyagi szabadsághoz vezessen, a nemzetgazdaságtan törvényeinek összhangzásban kell lenniök a személyiséggel ... A munka czélja az énnek, személyiségemnek tökéletesítése ... A görög történeti fejlődós magyarázatánál: következik a peloponnesosi háború, az első társadalmi harcz a világon, a munkát képviselő demos harcza a földbirtokot képviselő conservativekkel. Görögország kicsiben magában foglalja mindazokat a fogalmakat, melyek ma foglalkoztatnak minket . . . Görögország megvetette a munkát, de nem tagadta, hogy az államjog a birtoktól függ, de a görög birtokban nem a munkát látta. Aristoteles szerint az államok alkotmányai függnek a birtokmegoszlástól és a *legjobb állam iránti kérdés egyúttal a Tcérdés a birtok leghelyesebb megoszlása iránt.* Melyik ez? Aristoteles szerint: ημίσηκτήσις, a középosztály.

A személyiség fejlődése nem a képességeken alapszik, hanem azon, hogy az egyén a fejlődós fel-

tételeit magának megszerezhesse. Ezen feltételek a gazdasági javak. *Egyike a leghatalmasabb tényeknek, hogy javainknak mértéke dönt sorsunk fölött. A vagyon egyenlőtlensége az emberek egyenlőtlenségévé válik: az egyenlőtlenség tartalma a birtok behatása. A birtok egyenlőtlensége két osztályt teremt: a birtokosok és a birtoktalanok osztályát, munkások és tőkések osztályát.*

Álljon itt még néhány megjegyzés a socialismusról. Azt mondja Stein egyik előadásában: A kifejezés új; huszonöt év előtt nem is ismerték; nem annyira új elméletet jelent, mint új tényt; egy új korszakot az emberi felfogásban. Mihelyt a rendek megszűnnek, keletkezik az osztályok ellentéte: amazok a jogok, emezek a birtok különbségén alapulnak. A rendi különbségek megszűnésével megmarad a mozgalomban az egyenlőség, a teljesen egyenlő jog tudata. A javak megoszlásának társadalmi befolyásáról való tudat felébred és kifejezésre jut az osztályok ellentétében. Ez az ellentét kétségtelenül mély, úgy látszik absolut. Munka és tőke nem áll egymás mellett, hanem kapcsolatban kell állaniok, állapotainak minden atomjában jelen vannak, jogilag egyenlők, tényleg különbözők. Megoldható-e e különbség? Hogyan? Létezik-e összhang birtokosok és birtoktalanok között? Ha igen, akkor azt keresni kell. A társadalmi kérdés semmi egyéb, mint a külön öntudat a két osztály ellentétéről és annak megoldására való törekvésről. Ez a kérdés nem tisztán nemzetgazdasági, nem tisztán jogi. A tudomány eddigi formáival meg nem oldható. Itt más álláspont szükséges, a társadalomtan álláspontja. A kiváltságok bukásával Franciaországban új tudományra van szükség, mert a világ-

események tulajdonképen a formák, melyekben a világ önnön fölött gondolkodik. A társadalmi kérdés az öntudat felé dolgozó világtörténelem eszmemenete. Kezdetben ilyen dolgok nyersek, erőszakosak. A socialismus előbb empíria, aztán eszme, végül kísérlet. A nyers erőszak a communismus, az eszme a socialismus, a kísérlet a társadalmi kérdés.

Nagy tévedésbe esett azonban Stein, midőn munkájának második kiadása alkalmából — 1848 — az előszóban a következőket mondja: „Alig lehet félreismerni, hogy a socialismus és communismus *elméleti pályájukat* befutották és hogy alig lehet e tekintetben valami újat várni. Nem helytelen, ha a socialismust és communismust az elméletben befejezett egésznek tekintjük.“ Pedig még Marx eszméi és tudományos működése nem bontakoztak ki. Talán éppen Stein ezen véleménye okozta azt a lenézést, mellyel Marx iránta viseltetett. Es e tekintetben nem egészen ok nélkül, kell mondanunk.

Stein érdemét képezi, hogy a társadalom fogalmát visszavezeti a munkára és a javak világára és ezzel kapcsolatosan kidomborítja a társadalmi kérdés psychologiáját. Szerinte az ember közösségének a javak és az emberi életfeladatok által feltételezett, a jog által védett, a tulajdon és család által állandóan fenntartott rendje az emberi társadalom. A társadalom az emberiség egységének azon formája, mely egyedül képes és azért arra rendelt, a javak lehetőleg legnagyobb mennyiségét az egész emberiség számára szerezni és az egyesek között kiosztani. Minthogy pedig a társadalom önálló személyiségek egysége és önálló személyiségek lényege, azoknak lehetőleg legtökéletesebb fejlődését követeli, ebből következik a

felelet a gyakran feltett kérdésre: Melyik a társadalom legjobb alakja?[1]

Stein Lőrincz — mondja Muckle a proletariátus szerepének felismerése tekintetében — messze túlhaladja kortársait. Stein Lőrincz valószínűleg az első, a ki a proletariátus osztályát typikus ismertetőjeleinek hangsúlyozásával, hasonló társadalmi képletekkel szemben elhatárolta és a jövő története kiválóan fontos tényezőjének ismerte fel . . .[3] Talán Stein egyik legfényesebb alkotása, hogy a proletariátus kiemelkedő társadalmi jelentőségét ezen élesen hangsúlyozott módon jellemezte és ez a tudományos tett az, mely őt nemcsak Saint-Simonon és annak utódján túl vezette — egészen eltekintve a saint-simoni történetfelfogás egyes elvének szigorúbb formulázásától — hanem egyúttal annak a ragyogó sociologiai eszmeépület egyik lényeges alkatrészét volt hivatva képezni, mely a társadalmi életnek a Saint-Simon által megkezdett ökonómiai felfogást kíméletlen következetességgel befejezvén, nem sejtett jelentőségre emelkedett, tudniillik Marx Károly történeti materialismusát. íme tehát, Steinen alapul e felfogás szerint a történeti materialismus. Annyi tehát bizonyos, hogy Stein munkája nem oly jelentéktelen szerepet játszik a socialismus történetében.

Más helyen már érintettük, hogy daczára a nagy ellentétnek Marx és Proudhon között, Marx összefüggését Proudhonnal tagadni nem lehet.

Sőt Hammacher szerint Marxra Proudhonnak igen nagy befolyása volt. A Kapital-ban szerinte Marx nem

[1] U. o. 23. 1.

[2] Henri de Saint-Simon. 328. és 329. 1.

tett egyebet, mint a Proudhon-féle logika eszményi és örök antagonismusát a határozott capitalistikus termelési mód empirikus tényének odaállítani. Végül Marx nem tudott szabadulni Hegel és Proudhon fogalmi realismusa alól. Az alapvető fejtegetések mellett, melyeknél mindkettő Bicardóból indul ki, a capitalismus kritikájának egyetlen egy könyvének sem volt megközelítőleg sem oly jelentősége Marxra nézve, mint a nyomor bölcseletének.[1]

Marx és Proudhon között az ellentétet főleg a propaganda iránti nézeteltérés szülte. Marx a forradalmi propaganda híve volt, ezen az alapon óhajtotta a proletariátust szervezni. Proudhon első sorban a kritikára szorítkozott. „A forradalmi actio mint a társadalmi reform eszköze, egyszerűen az erőszakra, az önkényre, tehát az ellenmondásra való hivatkozás.. .“ Persze más különbségek is vannak. Első sorban Marx keményebb, philosophikusabb agyveleje, beretvaéles észjárása, nagy tudása, methodikus gondolkodása, tiszta feje, kíméletlenül szigorú logikája, minden babonától, előítélettől ment gondolkodása. Azért munkája egyöntetűebb, meggyőzőbb, tudományosabb.

Ezért nem tudja Marx magát elég elítélőleg Proudhonnal szemben kifejezni és teljes megsemmisítésére törekszik . . . „Ezen két fejezetben egyúttal a Proudhon-féle, már Francziaországban divatos socialismus, mely a magántermelést meghagyja, de a magántermelvények cseréjét szervezni akarja, mely az árút akarja, de a pénzt nem, alapjában megsemmisíttetik. A communismusnak mindenekelőtt ettől a hamis testvértől szabadulnia kell. De eltekintve min-

[1] Hammacher, i. h. 83. 1.

den polemikustól, te tudod, hogy az egyszerű pénzalak bonczolása a politikai ökonómia legnehezebb, mert legelvontabb része. Remélem, hogy pártunknak tudományos győzelmet aratok.“[1]

Nagy befolyást gyakorolt Marx tanára Blanqui, ki Babeouf nyomdokaiba lépett és ennek tanait új életre ébreszti. Marx forradalmi elmélete visszavezet a blanquismusra, a forradalmi hatalom teremtő erejének elméletére, a forradalmi kisajátítás elméletére. Annyira hódol Marx időről-időre ez elméletnek, hogy a socialistikus átalakulás gazdasági elmélete, a capitalismus negatiójáról szóló elmélet második helyre kerül. Engels az, ki az „osztályharczokban ezen elméletet elbúcsúztatja, mely többé a változott viszonyoknak nem felel meg“.[1]

Még néhány szót az elődökről. A ki az emberi szellem történetét végig kíséri, tudja, hogy az eszmék keletkezése oly titokszerű, hogy azok igazi forrását nehéz felismerni Az alapvető eszmék pedig éppen azzal a sorssal bírnak, hogy legtöbbjének keletkezése régi idők homályába vezet vissza. Az úgynevezett felfedező többnyire csak azzal az érdemmel bír, hogy sikerült neki az emberiség figyelmét felkelteni, a mi gyakran az ő, gyakran azonban még inkább korának érdeme. Úgy volt az Marxszal is. Ezt Marx maga is elismerte.

„A mi engemet illet, — mondja — nem az én érdemem, a modern társadalomban az osztályok létezésének, sem azok harczainak felfedezése. Polgári történetírók régen előttem tárgyalták az osztályok harczának történeti fejlődését és polgári nemzetgazdák

[1] Mehring: Neue Beiträge zur Biographie von K. Marx. u. Engels (Neue Zeit, 1907, 181. 1.)

[3] Lásd erről Bernstein, Voraussetzungen: Marxismus und Blanquismus.

az osztályok gazdasági anatómiáját. A mit én újat tettem, a következő: 1. hogy az osztályok léte csak a termelés bizonyos történeti fejlődési küzdelmeihez van kötve; 2. hogy az osztályharcz szükségképen a proletariátus dictaturájához vezet; 3. hogy ez a dictatura maga is csak átmenet az összes osztályok megszűnéséhez és az osztálynélküli társadalomhoz.[1] “ Ugyanott kifejti Marx, hogy már a régi kiválóbb nemzetgazdák az osztályok ellentétét állították, a mit Ricardo azon tételével bizonyít, hogy szerinte a nemzeti jövedelem három különböző osztály között osztatik fel, tehát köztük szükségkép antagonismus van. Összes irataiban Marx elismeri, még pedig teljes őszinteséggel, hogy jóformán összes fejtegetéseiben többé-kevésbbé jelentékeny elődök vállain áll.

A mi például a materialistikus felfogást illeti, az kisebb-nagyobb mértékben a levegőben volt abban a korban, mikor a természettudomány, különösen pedig az élet jelenségeinek tudományos megismerése nagy haladást tőn. Ismeretes Moleschott mondása: „Der Mensch ist, was er isst“. De Feuerbach is már sok hasonló kijelentést tesz, csakhogy, mint Engels mondja, nem tudott ezekkel a tételekkel mit csinálni, nála ezek csak szólásmódok; igy pl. mondja: egy palotában másképp gondolkoznak, mint a kunyhóban; a hol éhségtől, ínségtől hiányzik az anyag a testedben, ott nincs anyag a morálhoz fejedben, érzékedben és szívedben; az ember, ki eredetileg a természettől származik, csak egy tisztán természeti lény, nem ember. Az ember terméke az embernek, a culturának, a történetnek. Itt tehát már kísértget az ökonómiai materialismus.

[1] Mehring: Neue Beiträge zur Biographie von Marx (Neue Zeit, 1907. 31. sz. 164. 1.

„Feuerbach“ czímű munkájában[1] is utal Engels arra, hogy már Thierry, Gruizot, Mignet, Thiers kimondták, hogy Francziaországban két osztály küzdelméből áll a politika. A franczia történetírás általános felfogása ez volt a XIX. század első tizedeiben. Más helyen kimutattuk, hogy Saint-Simon és Proudhon már igen határozott kifejezést adtak a materialistikus történetfelfogásnak. Lechevalier is, élőbb saint-simonista, később proudhonista, világosan kifejezést ád ugyanezen felfogásnak.

És más az mint történeti materialismus, midőn Stein lapidaris irálylyal azt mondja: A társadalom rendje szabja meg az állam alkotmányát.[2]

Midőn Anglia a czárral szövetkezve, Francziaországban a régi állapotokat a restauratióban vissza akarta állítani, kiváló történeti talentumok a harmadik rend történetét kutatták egészen föl a középkorig és arra az eredményre jutottak, hogy a franczia történelem kezdve a középkortól az osztályharczok szakadatlan lánczolatát képezte.[3]

Az értéktörvényt is Engels fedezte fel: „Hogy a fenti mérlegelése a haszoneffectusnak és munkaáldozatnak a termelés fölötti döntésnél az egyedüli, a mi egy communistikus társadalomban a politikai gazdaságtan értékfogalmából megmarad, azt már 1844-ben kijelentettem (Deutsch-Französische Jahrbücher 95.1.). De e tétel tudományos bebizonyítása csak Marx „Tőke“ által vált lehetségessé.“[4]

[1] 47. 1.
[2] Die industrielle Gesellschaft. II kiadás (Lipcse, 1855.) 5.1.
[3] Mehring: Nachlass. II. k. 6. 1.
[4] Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. 336 1.

A tartalék-hadsereg elmélete is valószínűleg Engelsé.[1]

A socialismus nemzetközi jellegét már a negyvenes években sűrűn hangoztatták. Így különösen a Londonban 1844 szept. 22-dikén Weitling tiszteletére rendezett nagy meetingen. Majdnem minden beszédben hangsúlyozzák a szocialismus nemzetköziségét. Így Fleming: Ma este teljesül a socialismus egyik kedvencz eszméje. Mielőtt annak nagyszerű, általánosan érvényes alaptételeivel megismerkedtem, az én fejem is, mint másoké, tele volt a nemzeti nagyság, állami dicsőség, korlátolt hazaszeretet mindennapi, szűk fogalmával, a mint az a természetes ellenségekről való fecsegésben kifejezésre jut. Azon perczt̃ől kezdve azonban, a hol Owen Róbertnek az emberi társadalomról szóló észrendszerét felfogtam, eltűntek mindezen méltatlan eszmék. Csak most láttam az emberi nemben mindenütt testvéreket; most értettem, hogy az emberiség legmagasabb érdekei legjobban előmozdíttatnak, ha az egész lakói között a testvériséget tápláljuk. Egy 1845 szept. 22-dikén tartott gyülekezet egyenesen az összes népek communistái testvéresülésének volt szánva és az összes beszédekben hangsúlyozták a communismus nemzetközi jellegét, így Harney azt mondja: Messze eltaszítjuk a nemzeti antipathiákat; megvetjük, undorodunk olyan barbár csalétkektől, mint természetes ellenségek, örökellenségek, nemzeti dicsőség. Az ifjú Európa a mi közös nevünk. Weitling: Az összes nemzetek demokratái vessék el maguktól a múlt féltékenységét és nemzeti antipathiáját és egyesüljenek egy testvéri phalanxban

[1] U. o. 294. 1.

a zsarnokság lerombolására és az egyenlőség általános diadalára. Berrierfontaine: Reméljük, hogy nemsokára látjuk az összes nemzetek democratiájának nagy conföderatióját. Tehát általános az érzés, hogy a socialismusnak az egész emberiséget egyesítenie kell, a nemzeti korlátok figyelmen kívül hagyásával, a nemzetköziség alapján.[1]

1843-ban Flora Tristan „Union ouvrière“ című munkájában hangoztatja először a munkások szervezkedésének szükségét. „Minthogy a nemesi osztályra következett a polgári osztály, jogos a munkásosztály szervezése. Ha ezt megteszi, erős lesz és követelheti a bourgeois-któl a munkára való jogot és a munka szervezését.'[2] Sőt ez eszmével már Heinénél is találkozunk.

Az az eszme sem új, hogy a munkásoknak kell magukat és a társadalmat megmenteni. 1840-ben alapítják az Atelier című lapot, melyet különösen Bûchez befolyásolt. Programmczikkében mondja, hogy a lapot munkások számára írják.

A termelési eszközök magántulajdonrendszerének megszüntetését hirdető elmélet kezdetei pedig vissza vezetnek Bazardra és Enfantinre:[3] *„A* saint-simonisták kívánják, hogy a termelési eszközök, a föld és a tőkék, melyek ma a magántulajdon feldarabolt alapjait képezik, a socialis erők által értékesíttessenek és hierarchikusan olykép, hogy mindenkinek feladata kifejezése legyen képességének és gazdagságának mérve a munkája legyen“.

[1] Adler, Die Geschichte der ersten sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland, 80. 1. s. k.

[2] Fournière: Règne de Louis Philippe 488. 1.

[3] Reybaud, Études sur les réformateurs. I. köt. 106. 1.

MÁSODIK FEJEZET.

Az egyén.

Marx szellemi aristokrata, aristokratikus szellem és mégis a socialis democratia megteremtője, a proletariátus hadverő félistene. Egy nagy szózatot intéz a világtörténelemhez és a világtörténelem engedelmeskedik. Rámutat az új társadalom jegeczesedési pontjára és szervezi a társadalom legnagyobb, legerősebb osztályát. Búvár tekintete előtt a társadalom titkos műhelye megnyílik és a külszínhez szokott szemnek megmutatja az élet igazi mysteriumait. A világtörténelem, a szellemi és erkölcsi élet, a művészet csodáit egy csodás erejű képletre vezeti vissza. Az emberi igazságok készletét bőkezűen gyarapítja. De az emberi tévedések készletét is. Mert minden nagysága mellett, melylyel az emberiség legnagyobb elméihez közeledik, még ő is az egyoldalúságnak, az elfogultságnak, a dogmatismusnak, az elbizakodottságnak esett áldozatul.

Bár az előkelő középosztály tagja volt, sorsa egészen úgy alakult, mint társaié, kik hasonló czélra törekedtek. Üldözték, száműzték. Nélkülözött, éhezett, ő és családja. Ama borzasztó sors fenyegette, hogy övéinek fentartása végett szellemi napszámos legyen. Emberfölötti erővel küzdött ez ellen: „Nem engedhe-

tem meg, hogy a polgári társadalom engemet egy moneymaking géppé változtasson át“.[1] A hazátlan világpolgár szomorú sorsa jutott neki és ha központja is volt a világ összes munkásainak, ha kezében tartotta egy nagy világtörténeti processus összes szálait, ha isteni haragjában odakiálthatta a maga „quos ego “-ját és az „Acheronta movebo“-t, mégis ő elsősorban egy hazájából száműzött vérbeli forradalmár, az európai polgári társadalomnak réme volt. Valamint az anya, kitől a tenger hullámai elragadták drága kincsét, ott ül éjjel, nappal a part mellett, várva, hogy a hullámok visszaadják neki elvesztett gyermekét, úgy Marx is állandóan leste a híreket Amerikától Oroszországig, a csatornától a nagy tengerig és minden szellő suhogását a szerint magyarázta, hozza-e, nem hozza-e a várva várt forradalmat? Azért szeretett ő is, mint a többi socialisták, jósolni, azért ő is csalóka jelenségekből kedvező fordulatokat, az új világrend bekövetkezését remélte.

Mert viszont itt már nem álmodozókkal van dolgunk, hanem az akarat, a tett embereivel, a kik egy nagy átalakulást akartak előidézni, a kik a történelem barázdáit mélyen akarták felszántani; „A sivatagban szavaló szónokoknak el voltunk rontva; arra túlságosan jól tanulmányoztuk az utópistákat“, mondja Engels.[2]

Marx Károly atyja, Marx Henrik jómódú ügyvéd és igazságügyi tanácsos volt. 1824-ben, midőn Marx Károly hat éves volt, áttért a protestantismusra mint a hogy

[1] Levél Weidemayerhez 1859 febr. 1.

[2] Mehring, Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle. (Stuttgart, 1902. III. köt. 4. 1.)

Heine és mások elhagyták a zsidóságot, melyet belsőleg rég legyőztek, hogy a keresztény culturával, mely régen légkörüket képezte, külsőleg is egyesüljenek. Azok közé tartozott, kik úgy vélekedtek, hogy a zsidóság mint olyan, teljesítette világtörténeti hivatását, a XIX. században pedig egy anachronismus. Egyik, Károly fiához intézett levelében szól az atya tiszta istenhitéről. Ehhez legközelebb állott a protestantismus, mely a kereszténységnek is itt-ott már nagyon hígított alakját képezte. Erre nézve talán nincs jellemzőbb tény, mint Herder egyik levele Goethe-hez, melyben panaszkodik, hogy a jenai egyetemen a protestáns papjelöltekhez alig merik a kérdést tenni, ki volt Krisztus? A Marx-család áttérése csak külső befejezése volt egy régen bekövetkezett belső emancipatiónak. Marx atyja, mint Mehring mondja, szabad emberi műveltségében teljesen kinőtt a zsidóságból és Marx Károlyra nézve a teljes felszabadulás minden zsidó elfogultságtól értékes örökség volt.

A gymnasium kitűnő elvégzése után az egyetemre kerül. Bonnban és Berlinben hallgatja a jog- és államtudományokat, főleg Savignyt és Ganst, ki rá nagy befolyást gyakorolt és a történeti iskola megcsökönyösödésétől megóvta. A mellett foglalkozik történelemmel, bölcsészettel, hallgatja Kittért, megismerkedik Bruno Bauerrel. Egy 1837 nov. 10. keltezett atyjához intézett levél[x] már sejteti a későbbi Marxot: »Az idealismustól, melyet mellékesen megjegyezve Kant és Fichte tanaival összehasonlítottam és tápláltam, oda jutottam, hogy a valóságban keressem az eszmét“. Atyja válaszában is nem egy járulékot talá-

[1] Neue Zeit XVI. k.

lünk a fáradhatlanul dolgozó és a szellemi élet magaslatára törekvő fiatal tudós megértéséhez. Szemrehányást tesz neki, hogy minden nyolcz, tizennégy nap új rendszereket gondol ki. Hogy szellemi adományait pazarolja, hogy szörnyetegeket szüljön. Hogy szavak áradatát, melyek semmi vagy zavaros eszméket adnak, a lángesze szüleményének tartja. Marx egyetemi tanár akar lenni az államtudományokból. Bonnban óhajtotta volna magát mint magántanár habilitáltatni, de csakhamar belátta, hogy ez lehetetlen és így nemsokára tudását és tollát a nagy küzdelem szolgálatába helyezte.

Ezen vajúdó korszakban írja neki Bruno Bauer: „Oktalanság volna, ha egy gyakorlati carrièrenek szentelnéd magadat. Az elmélet most a legerősebb gyakorlat és nem is tudhatjuk előre, milyen nagyszabásúlag fog az gyakorlativá válni“.

Meg mielőtt az egyetemre ment, eljegyezte magának Jenny Westphalent, kit gyermekkora óta ismert és szeretett. Menyasszonya lánya volt Westphalen Lajosnak, ki nemesi családból származott, tanácsos volt a kormánynál Trierben, hol Marx családja is lakott; a két család benső baráti viszonyban élt egymással. A menyasszonynak anyja pedig egy régi skót, Wisharts nevű családból származott, mely a Campbell-ekkel és Argylekkel rokonságban volt és melynek férfi tagjai között a szabadság és a vallásujítás dicső vértanúi voltak.

Marx anyja egy németalföldi zsidónő volt, született Pressburg Henriette. Marx leánya, Eleanor, azt írja róla: a 16. század elején telepedtek le a Pressburgok, nevöket Pressburg várostól kölcsönözvén, Németalföldön, hol a család fiai évszázadokon keresz-

tül rabbik voltak (Mehring Nachlass, I. kötet 6. 1.). Ezek után nincsen kizárva, hogy Marx származása szerint anyai ősei után hazánkból származott.

Megjegyezzük mindjárt itt, hogy bármennyire keressék, nem találják benne származásának lényegesebb vonásait, hacsak nem tekintjük annak azt a kéjt, melylyel a legelvontabb eszmék légkörében mozog, intransigens, a rabulistikáig fokozott ragaszkodását eszméihez és a történeti hatalmak elleni gyűlöletét.

Nagy anyagi küzdelmekkel kellett szembeszállania, de egy nagy hősnő volt az oldalán, a felesége.

Egy 1850-ból június vagy júliusból származó levélben Marxné kéri Weydemayert akár a legkisebb öszszeg küldésére. „Mindannyian egy kis szobában és nagyon kis kabinetben lakunk, hat ember. Képzelheti, mily helyzetbe jut az ember, ha csak egy tallér hiányzik. “ Októberben kéri Marx Weydemayert, hogy a Frankfurtban elzálogosított dolgokat adja el, mert mindenkép pénzre van szüksége, hogy tovább dolgozhassák. Azonban a kamat annyit tesz, hogy az eredmény alig 20-30 forint.

1851 aug. 2 án írja ugyancsak Weydemayérnek: „Képzelheted, hogy helyzetem nagyon szomorú, feleségem tönkre megy, ha ez még soká tart. A folytonos gondok, a legkicsinyesebb polgári küzdés, tönkre teszi“. Kéri Weydemayert, ki Amerikába megy, hogy leveleit Engelsnek küldje, mert az legkönnyebben fizetheti a portót.

1852-ben meghal egy gyermeke, az egész család egy szobában, a földön fekszik. Annyi pénz sem volt a házban, hogy koporsót lehessen venni. Egy franczia száműzött adja a szükséges pénzt. Marxné azt írja

Kern volt bölcsője, mikor a világra jött, és soká nem volt koporsója, mikor meghalt.

Más alkalommal pedig írja: Itt minden egy hajszálon függ és egy fél font (12 korona) kellő időben gyakran borzasztó helyzetből menthet meg!

Lehet-e ennél szomorúbb sorsot képzelni!

Igen érdekes Marxné levele (1861 márcz. 11.) Weydemayernéhez; egy hősnő bátorságával leírja életök tragoediáját: Londonban eddig két nyomorult bútorozott szobában laktunk. A néhány 100 tallérral, melyet anyácskám a sok áldozat után, *melyet* nekünk hozott, hátrahagyott, egy kis házikót rendeztünk be közel a gyönyörű Hampstead Heathez, a hol most is lakunk. Valóban fejedelmi lakás, összehasonlítva az előbbi lyukakhoz, és habár az egész berendezés tetőtől talpig alig került 40 fontnál többe, kezdetben nagyszerűen éreztem magamat új parlourunkban. Az egész fehérnemű és az előbbi nagyság egyéb maradványai a „bácsi“ (zálogház) kezeiből kivétettek és örömmel olvastam megint a damast serviettákat, a melyek régi skót eredetűek. Azonban a dicsőség nem soká tartott, mert nemsokára ismét egyik darab a másik után „pophouse“-ba vándorolt, de azért mégis örültünk polgári jólétünknek. Akkor jött az amerikai válság és felére szállította le jövedelmünket. Akkor ismét jött a szűkebb élet és az adósság.[1]

A highgate-i temetőben piheni Marx örök álmát, Hampstead közelében, a hol sétálni szeretett, a hová családjával gyakran kirándult, a hol még életének utolsó napjaiban Engelssel sétálva, mély tekintetét

[1] Mehring, Neue Beiträge zur Biografie von Karl Marx u Friedrich Engels. (Neue Zeit, 1907. 18. sz. 6. 1.)

legeltette a szép tájképen. Családi sírban nyugszik s a felesége „Jenny v. Westphalen, das geliebte „Weib von Karl Marx“, mint a sírkő mondja, egy unokája és régi cselédjük. A sír egyszerű, dísztelen.

Az orosz publicista, Anienkow (Neue Zeit, május 1883) következőkép írja le Marxot:

„Oly ember typusát képviselte, ki energiából, akaraterőből és hajthatatlan meggyőződésből van összetéve, egy typust, mely külső megjelenése szerint is nagyon nevezetes volt. Sűrű, fekete sörénynyel a fején, keze tele hajjal, kabátja ferdén begombolva és mégis úgy nézett ki, mint valaki, kinek joga és hatalma van, tiszteletet követelni, habár külseje és cselekvése nagyon különösnek látszott. Mozdulatai szögletesek voltak, de bátrak és öntudatosak, modora pedig minden társadalmi szokással ellenkezett. De büszke volt, a megvetés bizonyos jellegével és éles hangja, mely mint a fém csengett, bámulatosan egyezett az erős ítéletekkel, melyeket emberek és dolgok fölött mondott. Mindig csak imperativ, ellenmondást nem tűrő szavakban beszélt, melyek különben egy engemet majdnem fájdalmasan érintő hang által, mely mindent, mit mondott, áthatott, még élesebbé váltak. Ez a hang erős tudatát fejezte ki abbeli nagyságának, hogy a szellemek felett uralkodjék és nekik törvényeket szabjon. Előttem állott *egy* demokratikus dictator megtestesülése, a mint azt a fantasia néha rajzolja.“

Egy másik leírás Techowtól (közölve Vogt: Mein Prozess gegen die Allgem. Zeitung. I860. 151. 1.) így szól: „Lehetetlen nektek a tárgyak élénk változását, a mulatság emelkedő melegét és a módot leírni, a mint Marx ezeket kezelte. Előbb Portót ittunk,

aztán Claretet, azaz vörös bordeaux-t, aztán pezsgőt. A vörös bor után egészen részeg volt. Ezt nagyon óhajtottam, mert most sokkal nyíltabb volt, mint talán különben lett volna. Sok dolog felett bizonyosságot nyertem, holott különben csak sejtelmem lett volna. Ezen állapota daczára ő uralkodott a társalgáson. Nemcsak egy ritka szellemi fensőbbségnek, hanem egy jelentékeny személyiség benyomását tette rám. Ha ugyanannyi szíve volna, mint esze, ugyanannyi szeretete, mint gyűlölete, akkor a tűzön keresztül mennék érte, daczára annak, hogy teljes megvetését nemcsak többször pedzette, hanem végre egész nyíltan kifejezte. Ő az első és egyedüli köztünk, kit képesnek tartok uralkodni e nagy viszonyok között is, nem kicsinységekben elveszni. Czélunk miatt sajnálom, hogy ez embernek kiváló szelleme mellett nincs nemes szíve is. De meg vagyok győződve, hogy a legveszedelmesebb egyéni becsvágy minden jót benne megmart. Ő nevet azok felett a bolondok felett, kik neki utána mondják proletarkátéját, épp úgy, mint a Willich-féle communisták felett és a bourgeoisie felett. Az egyedüliek, a kiket becsül, az aristokraták, a tiszta és öntudatos aristokraták. Hogy őket az uralomtól megfossza, erőre van szüksége, melyet csak a proletárokban talál, azért azokra szabta rendszerét. Minden ellenkező erősitgetése daczára, sőt talán éppen általuk, azt a benyomást nyertem, hogy személyes uralom minden törekvésének czélja. “

Azonban Techownak ezen nyilatkozatára vonatkozólag Mehring (Nachlass, IV. 297. 1.) azt írja: „Ezt az ítéletet Techow írta, miután Marxszal néhány óráig quaterkázott (gekneipt) anélkül, hogy őt különben személyesen ismerte volna, vagy csak sejtelme

lett volna tudományos munkáiról, befolyásolva Willich által, épp abban az időben, midőn a communista szövetségben az első viszály Marx és Willich között kitört.“

Igen érdekes Bourdeau[1] nyilatkozata Marxról: Marx a radicalis tagadása Kothschildnak . . . Ő egy szellemi sybarita, ki megundorodva a földi lét korlátoltságától a felfordulás propagandájában keresi egy nemét a mephistophelesi sportnak!

Macaulay azt írja Danterről, hogy szülőföldje talajának keserűsége még édes szavain át is érezhető. Ugyanazt mondhatjuk Marxról. Fényes tolla, mely számos helyen oly magaslatra emelkedik, melyet a tudományos világirodalom ritkán ért el, rettenetes keserűséggel, kíméletlenséggel és gőggel volt tele. Még olyanokról is, kik neki hívei, tisztelői voltak; mily megsemmisítő ítéleteket mond, mint Proudhonról és Lassalleról! Hát még a többiekről! Miket írt ő Malthusról, Koscherről és általában a vulgar nemzetgazdákról, Benthamról stb. stb., Heinzét, Vogt Károlyt, Weitlinget, Ruget stb. nem is említve! Malthust nyomorultnak, aljasnak nevezi;[2] Benthamról azt írja, hogy soha a világon a legközönségesebb közhely annyi öntetszelgéssel járkált és ha Heine bátorságával bírna, úgy a polgári butaság lángeszének nevezné.[3]

A nagy feltalálóról, Arkwrightról azt írja, hogy a XVIII. század feltalálói között tagadhatatlanul ő volt idegen találmányok legnagyobb tolvaja és a

[1] Le socialisme allemand et le nihilisme russe.
[2] Theorien über den Mehrwert. II/1. 312. 1. s k.
[3] Kapital. I. 596. 1.

legkomiszabb ficzkó.[1] Weitlinget nyomorultnak nevezi,[2] Bayleyt butának.[3]

Azonban ezzel szemben viszont jellemző és a tudomány történetében talán egyedül álló az a nemes viszony, mely őt Engelsszel összeköti. Annyira összeforrtak munkában s gondolkodásban, hogy mindig vitás kérdés fog maradni, kitől erednek tulajdonkép az alapvető gondolatok. A tudomány történetében Marx és Engels jóformán egy személyt képeznek.

Marx valóságos conduite listákat vezetett az emberekről, mindenféle adatokat gyűjtött össze a forradalmárokról, de kétségtelenül gyakran helytelen informatiokat kapott. Így Lassallenak beküldi egy alkalommal egy reá vonatkozó sértő czédulát, mely Lassallet nagyon elkeseríti.

„Én ebből csak abbeli hajlandóságodnak erős bizonyítékát látom, — írja neki Lassalle — mindenkiről feltétlenül minden rosszat elhinni. . . Hány érdemes embert tehettél már így ellenségeddé, ki különben híved lett volna!“ [4] Kossuthot is gyanúba vette. Ezt sejteti legalább Lassalle egyik levelének másutt említendő passusa.

Milyen szenvedélyesek, gúnyosak, kérlelhetetlenek voltak Marx és Engels a kritikában, a harczban, azt mutatják tollharczaik Bruno Bauerrel, Proudhonnal, Dühringgel, Heinzével, Vogttal stb., melyek a polemikus irodalom alig fölülmúlható remekeit képezik, gyakran azonban a jó ízlést is arczul ütik és végtelenségükben nem egyszer halálunalomra vezetnek.

[1] U. o. 416. 1.
[2] Mehring: Neue Beiträge. Neue Zeit. 1907. 29. sz. 99. 1.
[3] Kapital. I. k. 24. 1.
[4] Naohlass. IV. 244. 1.

Bizony megemlékezhettek volna Montaigne szép mondásáról: Túlságos magas áron taksáljuk elméleteinket, ha arra használjuk fel, hogy az embereket tűzre dobjuk.

Marx korát jellemzi az, hogy a philosophia egyfelől, a nemzetgazdaságtan másfelől, eljutottak egyik culminationalis pontjukhoz, mert a nélkül szerepe érthetetlen volna. A philosophia a fejlődés, a „Werden" eszméjével alkalmassá válik a földi lét törvényeinek felfogására. A társadalmi gazdaságtan pedig behatolt a társadalmi élet alapstructurájának titkaiba. A philosophia vagy a társadalmi gazdaságtan egy kezdetlegesebb fokán Marx rendszere el sem képzelhető. Az utópisták éppen azért ködös regiókban vesznek el, mert sem a philosophia, sem a társadalmi gazdaságtan nem nyugszanak elég erős alapon.

Marx pedig úgy is mint a társadalmi gazdaságtan, úgyis mint a philosophia alapos ismerője, teljesen fel volt fegyverkezve arra, hogy a társadalmi problémát erős kézzel megragadja. Munkáit olvasva, nem kételkedhetünk ebben a kettős készültségében. A társadalmi gazdaságtannal későbben ismerkedett meg, mindenesetre különösen Engels befolyása alatt, de ismereteinek hézagait e tekintetben csakhamar pótolta, óriási szorgalommal felkutatván a társadalmi gazdaságtan egész mezejét, egészen a legmélyebb fekvő, legrejtettebb rétegekig és az eszmék forrásáig fölfelé haladván. Bölcseleti ismeretei oly alaposak, hogy bátran koczkáztatom azt az állítást, hogy eltekintve Marx gyakorlati szerepétől, tudományos szerepe talán még nagyobb, még tartósabb lett volna, ha egészen a philosophiának szentelte volna magát.

Wenkstern mégis azt a különös kérdést veti föl,

vájjon volt-e Marxnak philosophiai műveltsége? Bizonyára merész *egy* kérdés oly gondolkodóval szemben, kinek rendszere éppen a philosophiából indul ki. Vájjon mily állást foglal el .Kanttal szemben, az lehet igen fontos, az lehet téves, de azért az nem változtat azon a tényen, hogy philosophiai míveltségnél többje volt, mert kiváló philosophus volt még akkor is, ha talán téves eredményekhez jutott, mert hiszen ilyenektől hemzseg a philosophia története. Woltmann sokkal helyesebben ítéli meg Marx értékét, midőn azt mondja, hogy Marx épp oly nagy, sőt talán nagyobb philosophus, mint nemzetgazda.

Talán épp Marx erős philosophiai szellemének tulajdoníthatjuk azt is, hogy a jövő projiciálásában általános elveken nem ment túl és nem foglalkozik részletes tervekkel, melyek az eddigi rendszerek bukását okozták.

Annyira ellenére volt annak, hogy programmok állíttassanak fel a jövő társadalom szervezetéről, hogy azokat, a kik azt teszik, reactionariusoknak nevezte, még pedig azért, mert minden ilyen programm rendszerint mintáit a múltból veszi.[1]

A merev rendszereknek sem volt barátja. Érezte, hogy az igazságok sem örök életűek. Talán azért mondta, hogy ő nem marxista, kevésbbé, mint sok tanítványa. Azért mondja Sorel, hogy Marxra nézve valóságos szerencsétlenség volt, hogy fiatal enthusiaták őt egy felekezet főnökévé tették; sokkal több hasznos dolgot teremtett volna, ha nem lett volna a marxisták rabszolgája.[2]

[1] Sorel. Réflexions sur la violence. II. kiad. 185. 1.

[2] U. o. 7. 1.

Azzal az óhajjal, hogy „a valóságban keresse az eszmét“, lép Marx korának küzdelmeibe. A valóság bölcseleti tartalmát akarja megragadni, hogy a bölcselet által a valóságot befolyásolja. A hegeli dialektikával észreveszi a valóságot, a franczia és angol osztályharczokat, ezen realitas felismerésével kezdődik egyúttal a hegeli idealismus revisiója. Mig azelőtt az eszmét látták a történelemben megvalósulni, Hegel fejlődési törvénye viszont a történelemből vezeti le az eszmét és a történeti fejlődés eredményét szentesíti. Mind a két felfogás téves. A tények uralkodnak, ezek pedig az osztályküzdelem tényei. A történeti hatalmakat ismét csak hatalommal lehet megdönteni, nem eszmékkel, de az eszme is hatalommá válhatik, ha a tömegek ezt magukévá teszik. Nem az eszme uralkodik a történelemben, hanem az osztályküzdelem, mely az anyagi viszonyokból fejlődik.[1]

Marx felfogása szerint ott, hol a polgári forradalom még nem ment végbe, a hol a polgárság a régi kiváltságolt osztályok ellen forradalmilag fellép, ott szükségesnek tartja, hogy a proletariátus a polgári társadalom felépítéséért a régi osztályok ellen küzdjön, mert az organikus fejlődés követelményei szerint előbb a polgári társadalomnak meg kell alakulnia, mert csak a polgári társadalom alapján tűnik ki a teljes osztályellentét. Ez a felfogás vezette őt első politikai fellépésében, a hol ő nem a munkáspártban működött, hanem a polgári demokratia legszélsőbb szárnyán és nem annyira a proletariátus külön osztályérdekeit, hanem az összes demokratikus osztályok

[1] Parvus: Karl Marx und sein politischer Gesichtspunkt. (Die Neue Zeit, 13. März. 1908.)

közös érdekeit védte. Persze nagyon jól tudta, hogy ez a szövetkezés nem soká tarthat és ez irányban működött kezdettől fogva: „Alig hogy a győzelemét a közös ellenség ellen kivívták és máris a győzők különböző táborokba széjjel mennek és irányítják a fegyvereket egymás ellen.“ (Revolution und Kontrerevolution, 41. l.)[1]

Marx első dolgozatai között, bár távol fekszik későbbi vizsgálódási körétől, fontos helyet foglal el tudori értekezése, melynek czíme: Demokritos és Epikur természetbölcseletének különbsége. E dolgozat hibái daczára ma is tudományos értékkel bír; jól mondja Mehring, hogy e dolgozatban épp úgy meglátszik a fiatal oroszlán karma, mint Lassalleé a Herakliton.

E tudori értekezése tudományos fejlődési menetének első stádiumát jelzi, melyből azonban nagyon hamar kilép egy más korszakba. Tudori értekezésének előszavában még az idealismus hívének vallja magát. Az idealismus, mondja, nem képzelődés, de igazság.

Társadalomphilosophiai fontossága e dolgozatnak abban rejlik, hogy a dolgozat az öntudat philosophiájából indul ki, az öntudat philosophiájából, mely a görög bölcselet jelentőségéhez és irányára vezet vissza. Az öntudat philosophiája pedig szoros viszonyban állott a társadalmi küzdelemmel. Mert a proletariátus ébredése, öntudatra jutása előfeltétel volt az öntudat philosophiájának győzelmére és oly társadalmi állapot létesítésére, melyben minden ember sza-

[1] Marx und das Proletariat in der bürgerlichen Revolution. (Die Neue Zeit, 13. März 1908.)

bad fejlődése előfeltétele az összesség szabad fejlődésének. „A communista kiáltvány ezen döntő gondolatában csúcsosodik ki Marx szellemi munkája, melyet tudori értekezésében megkezdett.“[1]

A doktori értekezésben alig sejthetni későbbi gondolatvilágát . . . Marx itt még absolut idealista. „Ön, atyai barátom — azt mondja — nekem élő argumentum ad oculos volt, hogy az idealismus nem képzelődés, hanem igazság ...“

Aztán beledobja magát a politikai napi küzdelem örvényébe. Kezdetben biztos saját ítélet nélkül, csak a küzdelem örömeért. Igaz, hogy már a Rajnai Újságban közzétett első czikkében egy gondolat előfordul, mely a későbbi történelmi materialismus alaphangját képezi . . . Azonban ezek egyelőre csak homályos sejtelmek és mellette még találkozunk a legtisztább hegeli idealismussal és a megvetett materialismusnak, a népek és az emberiség szent lelke iránti bűn legridegebb kárhoztatásával.

De Hegel befolyása nemsokára enged Feuerbachnak, ki épp ellentétben Hegellel azt hirdeti: az eszme a létből származik, nem a lét az eszméből. Ez majdnem szószerint a „Kritik der politischen Ökonomie“ terminológiája.

Marx ekkor még alig ismerte a gazdasági életet; ebbe a proletariátus viszonyainak ismeretébe bevezette őt Engels. Engels nélkül, mondja Günther, Marx Kapitálja nem képzelhető, hiszen Marx az összes német nemzetgazdák között talán legtávolabb, legidegenebbül állott a gyakorlati élettel szemben, melyet a British Museum bármily gazdag könyvtára pótolni nem tud.

[1] Mehring, Nachlass. I. 68. 1.

Évekig dolgozik, olvassa a remekírókat, áttanulmányozza a parlamenti actákat, reportokat, statistikai munkákat és lassanként készül nagy munkájára. Az első füzet „a politikai ökonómia bírálata“ czím alatt megjelen 1859-ben, ugyanazon évben, mint Darwin „A fajok eredetéről“ szóló korszakalkotó munkája. A maga körében Marx munkája is úgy fogadtatik, mint egy új evangélium. Mily kitörő örömmel fogadja Lassalle! Munkaterveiről így ír Marx 1859 január 1-én Weydemayernek:

„A „Kritik der politischen Ökonomie“ füzetenként fog megjelenni Dunckernél Lipcsében. Csak Lassalle rendkívüli buzgóságának és rábeszélő tehetségének sikerült, hogy Dunckert e lépésre bírta. Azonban szabadon hagyott magának egy hátsó ajtót. A végleges szerződés az első füzetek kelendőségétől függ.

„Az egész politikai gazdaságtant hat könyvre osztottam.

„Az első két fejezetben egyúttal a Proudhon-féle, most Francziaországban fashionable socialismust, mely a magántermelést meghagyja, de a magántermékek fogalmát organisálni akarja, mely az árút akarja, de a pénzt nem akarja, alapjában agyonütöm. A communismusnak mindenekelőtt ettől a hamis testvértől kell szabadulnia. De minden polémiatói eltekintve, tudod, hogy az egyszerű pénzalak elemzése a politikai gazdaságtan legnehezebb, mert legelvontabb része.

„Remélem, hogy pártunknak egy tudományos győzelmet szerzek. De neki is meg kell mutatni, hogy elég számos, hogy annyi példányt vegyen, mely a kiadó „lelkiismereti aggályait megnyugtatja.“

Azonban ezen munka megjelenése lassan haladt

előre. Ismét 1867-ben jelenik meg, mintegy az első dolgozat folytatásaként „Das Kapital I. Band, Buch I.: Der Produktionsprozess des Kapitals“. Mára többi kötetek csak Marx halála után látnak napvilágot, a második és harmadik kötet Engels által összeállítva; a negyedik kötet, mely ismét külön czím alatt jelen meg, Kautsky szerkesztése mellett.

Ez a munka képezi a marxismus nagy bibliáját. Kétségtelenül oly vizsgálata a gazdasági jelenségeknek, mely a tudomány legnagyobb alkotásai közé tartozik. Eddig a gazdasági jelenségek ilyen mélyen menő, ilyen az aprólékosságig terjedő elemzésben nem részesültek és így módszertani szempontból is fontossággal bír. Csak a modern természettudományban látjuk azt az eljárást, mely a jelenségek mikrokopikus vizsgálatában gyökerezik.

Azonban míg a természettudomány csakhamar egy megfelelő világos, classikus előadási módot is alkotott, ezt Marx munkájában határozottan nélkülözzük. Maga is érezte azt és ahhoz a különös eljáráshoz nyúl, hogy egyes részeket kétszer írja meg, azok számára külön, kik a nehezebbet meg nem értenék. Sokszor előadása oly benyomást tesz, mintha egy középkori scholastikust olvasnánk. Túlzások, erőltetett képek is sűrűn fordulnak elő.

Szőrszálhasogatásainak, vagy jobban szellemi labdarúgásainak talán egyik legjellemzőbb példája a következő. A szegénység jogát az erdei hulladékokra a következő okoskodással védi: A természet a száraz, a szerves élettől elszakított törött rőzse és galy, ellentétben az erősen gyökerező, gazdag nedvű, levegőt, világosságot, vizet és földet saját alakjára és egyéni életére szervesen áthasonító fákhoz és törzsekhez

mintegy a szegénység és gazdagság ellentétét ábrázolja. Az emberi szegénység érzi ezen rokonságot és ezen rokonsági érzésből levezeti tulajdonjogát és ha a physikailag szerves gazdagságot az előre látó tulajdonosnak vindikálja, úgy a physikai szegénységet a szükségletnek és véletlennek. Az elemi hatalmak ezen működésében egy barátságos hatalmat érez, mely emberiebb, mint az emberi.[1]

„Az árú első tekintetre magától értetődő triviális dolognak látszik. De elemzése azt mutatja, hogy átkozott egy dolog, tele metaphysikai (!) szőrszálhasogatásokkal és theologiai (!) bogarakkal.“[2]

A legegyszerűbb analysisek, melyek különben is alig foglalnak magukban újat, legfeljebb másképp vannak kifejtve, mint eddig, túlságos jelentőséget nyernek. Így midőn kimutatja,[3] hogy valamint az árúnak két oldala van, használati és csereértéke, a munka is kettős természetű, tudniillik hasznos munka, a mennyiben használati értéket teremt és általános munka, a mennyiben csereértéket teremt, mely semmi egyéb, mint munkaidő, „munkakocsonya“. Erről azt mondja Marx: Ezen pont, melyet először én fejtettem ki kritikailag, az ugrópont, mely körül a nemzetgazdaságtan megértése forog. Tovább:[4] Az érték vagy egyenérték megjelenési formájára egy használati érték vagy árútest csak az által lesz, hogy egy más árú az abban tartalmazott concret, hasznos munkára, mint az abstract emberi munka közvetlen megvalósítási módjára vonatkozik. Itt az összes nehézségek

[1] Naclilass. I. köt. 290. 1.
[2] Kapital. I. 35. 1.
[3] Kapital. I. 7. 1.
[4] U. o. 19. 1.

ugrópontjánál állunk, mely értékforma megértését akadályozza. “ Pedig miről van itt szó? Árról, hogy a munka egyfelől mint hasznosságot alkotó jön tekintetbe, mint quale, mely pl. kabátot készít, melylyel a hideg ellen védekezünk; másfelől, hogy a munka quantuma jön tekintetbe, vájjon a kabát készítése mennyi időt, illetve munkát (időben mérve) vesz igénybe?

Azonban nem szabad Marx és Engels irodalmi alkotásainál elfelejteni, hogy ők egész Németországgal együtt mélyen belesüppedtek philosophiai szőrszálhasogatásokba, melyeket ma nem lehet mosoly nélkül olvasni. Előtérben állott természetesen Hegel, aztán Feuerbach. Az ő eszméik mélyen behatoltak gondolkozásukba és egyfelől azoknak feldolgozása, másfelől azonban azoknak megcsúfolása és megrostálása veszi Marx és Engels dolgozatainak nagy részét igénybe. A kutatás eredményei sokban ellenkező álláspontra vitték őket, csak a kutatás eszközeiben maradtak ők mindig az akkori német bölcselet követői.

Kétséget nem szenved, hogy Marx elmélete át van hatva a német bölcselet szellemétől és különösen annak nagyon is emészthetetlen tárgyalási módjától. Marx művei egészen más jelleget nyernek, ha a német bölcselet nehézkes, scholastikus szellemétől teljesen szabadulhatott volna. Annál csodálatosabb, hogy mégis képes volt oly nagy hódításokat tenni.

Nagyon fontos a gazdaság biológiai magyarázata, mely Marxnál és Engelsnél nagy szerepet játszik. Azért hasonlítják össze munkájukat Darwin munkájával. Marx sírja mellett mondja Engels: „Valamint Darwin az organikus természet fejlődési történetét

felfedezte, úgy Marx az emberi történet fejlődési törvényét. “[x]

Abban is láttak összefüggést, hogy Darwin az egész természeti processust a létérti harczra, Marx a történeti processust az osztályharczra vezette vissza. De a marxismus és darwinismus közti összefüggés ellen a legkiválóbb természettudósok, Huxley, Häckel, Virchow a leghatározottabban tiltakoztak.

Marx a munkát az állatok ösztönszerű tevékenységére vezeti vissza. Engels egyenesen arra utal, hogy a munka csinált az állatból embert, kényszerítette egyenesen járni, miáltal a kéz felszabadult. Évezredek fejlesztették az emberi kezet, hogy ily alkotó képessége legyen. A munkával kezdődik az ember uralma a természet fölött, vele és belőle fejlődik a nyelv és a társadalom.

Marx rendkívüli érdeklődéssel kísérte a természettudományok haladását és egyike az elsőknek volt, kik Darwin fellépésének nagy horderejét felismerte. „Moleschott, Liebig és Huxley körünkben oly sűrűn említett nevek voltak, mint Ricardo, Adam Smith, Macculloch és a skót és olasz nemzetgazdák nevei. És midőn Darwin kutatásának következményeit levezette és a nyilvánosság előtt kifejtette, nálunk hónapokon át nem volt másról szó, mint Darwinról és tudományos hódításának győzelmes hatalmáról.““

Aveling, ki a Students Darwint is írta, Students Marx előszavában összehasonlítja Marxot Darwinnal. „A mit Darwin tett a biológia számára, azt Marx tette a gazdaságtan számára. Mind a kettő eljutott

[1] Der Sozialdemokrat. 1883. 13/a.

[2] Liebknecht: Karl Marx zum Gedächtnis. (Nürnberg 1896.) 50. lap.

lassú és türelmes megfigyelés, tapasztalat, emlékezés, gondolkozás által egy hatalmas generalisatióhoz, a milyent az ő specialis tudományuk még nem látott, egy generalisatióhoz, mely nemcsak forradalmat idézett elő ezen tudományban, de forradalmat idéz elő jelenleg az egész emberi gondolkozásban, az egész emberi *életben*... Alig lehet kétség, hogy ama két név, a melyből majd legjobban lehet a XIX. század gondolkozását ismerni, Darwin Károly és Marx Károly lesz. Egy különbség a kettő között kiemelhető. Marx messze az egyetemesebb volt. Darwin bevallottan oly ember volt, ki biológiai vagy legfeljebb természettudományi munkának élt a szűkebb értelemben véve. Marx ellenben a legteljesebb értelemben nemcsak különleges szakmájának volt mestere, hanem a tudomány összes ágainak, hét vagy nyolcz különböző nyelvnek, az európai irodalomnak. Ismerte és szerette a művészet minden nemét, a költészetet és mindenekfölött a drámát. Egy másik különbség a két férfi között, hogy Marx nemcsak tudós volt, hanem a tett embere is. Ezer és ezer munkásférfi és nő, minden országból, a kik philosophiai munkáiból egy sort nem ismertek, ismerték őt, szerették őt, mint a gyakorlati forradalmárt, ki többet tett mint bárki a XIX. század nagy munkásosztályának felrázására és addig, míg élt, abban activ és felvilágosító szerepet vitt.

Bámulatot érdemel Marx politikai érzéke és a napi eseményeket végső okaikra visszavezető képessége. Az idevágó dolgozatok a mellett tanúskodnak, hogy nagy publicistikus tehetség volt. „A 18. Brumaire“, a „Forradalom és ellenforradalom“, „A Polgárháború Francziaországbair, a „The Story of

the life of Palmerston“ és a „Secret diplomatic history of the 18th century“, mely utóbbiban Anglia és Oroszország szereplését a világpolitikában vizsgálat tárgyává teszi, mindmegannyi mesteri tanulmány, mely a jelenkor alakulására is meglepő világosságot vet.

A ki Marx, Engels és Lassalle iratait olvassa, éppannyi bámulattal, mint élvezettel constatálja azt a mély taglalási képességet, melyet ők az európai politikai eseményeknek napról napra való bonczolásánál tanúsítottak. Mert habár sokszor téved a diagnosis és a prognosis, de egészben véve a politikai események oly mélyremenő tárgyalását látjuk náluk, a milyent gyakran nagynevű publicistáknál és történetíróknál hiába keresünk. Ez írók politikai essayi tanulmányozása hálás feladat volna azok számára, kik az idők méhébe óhajtanak betekinteni és ha a socialismusra vonatkozó elméleteiket egyszer az idők folyása túlhaladja, mint fontos kortörténeti emlékek a XIX. század politikai eseményeire vonatkozólag nagy értéköket örökké meg fogják tartani.

Marx munkái között figyelmet érdemelnek tanulmányai Oroszországról is. Minthogy Oroszország a XIX. században mindenütt közreműködött, a hol a népek szabadságát el kellett nyomni, a socialdemokratia a legveszedelmesebb ellenségnek tekintette Oroszországot. Marx oroszul is tudott és állítólag egy nagy munkára készült az orosz viszonyok elemzésére. Rendkívül érdekesek tanulmányai Oroszország fensőbbségéről Európában és Angliával való közreműködéséről. Ezen és más tanulmányoknál még feltűnnek alapos katonai szakismeretei.[1]

[1] Rjasanoff, Marx über den Ursprung der Vorherrschaft Russlands in Europa (Neue Zeit, Ergänzuugshefte 1908/9. 5. sz.)

Marx nagy jelentősége főleg abban rejlik, hogy megtalálta az archimedesi pontot, melyből mozgásba hozható a társadalmi kérdés, megtalálta a titkát annak, hogy lehet biztosan az elméletek légies köréből az eszméket a valóságba átültetni, az elméletet gyakorlattá tenni. Mit használnak a legszebb elméletek, ha nem találjuk meg a módját annak, hogyan lehet azokat a gyakorlati élet, a positiv haladás élesztőjévé tenni. Marx óta a jogbölcselet gyakorlati politikává válik. A socialismus többé nem elméleti, hanem gyakorlati probléma és a munkásosztály felavattatik a jövő társadalom úttörőjévé.

„Nyilvános tevékenységének első napjaitól kezdve a különböző országokban levő socialisták és munkások nemzeti mozgalmai közötti közvetítés munkájának nagy része Marxra és rám esett; ez a munka nőtt az összmozgalom megerősödésének arányában . . . Valamint a XVI. században, *úgy* a mi mozgalmas korunkban a nyilvános érdek terén csak a reactio oldalán vannak puszta theoretikusok és épp azért ezek az urak nem is valódi theoretikusok, hanem csak a reactio simplex dicsérői . . .[ul]

Az utopismus végleges megsemmisítése volt Marx feladata. Milyen nehéz volt az utopismus gyakorlati és elméleti tévedéseinek sűrű hálóját átszakítani és az óhajok helyébe a tudomány kérlelhetlen törvényeit állítani! A mint Spinoza az ethikát szigorú tudománynyá akarta tenni, úgy Marx a társadalmi tudományt. A tudományt a törvények feltalálására szorította, a helyett, hogy óhajok, normák, imperativusok gyűjteménye legyen.

[1] Kapital III/l. Engels bevezetése IV. 1.

Nagy érdeme Marxnak, hogy az emberi társadalom fejlődését szükségszerűnek tartotta és nem épített az emberiség nagy eszményeinek győzelmére, a melyek a történelem tanulsága szerint elég lassan hatnak. De hát a fejlődés törvénye gyorsabban hat? Nem múlnak évszázadok, anélkül, hogy a társadalmi szerkezetben lényeges javulás beállana? A fejlődés törvénye szüli az eszményeket és azok segítségével végzi nagy világtörténeti szerepét. Azért az eszmények szerepét sem szabad annyira kicsinyleni. Marxot az életkörülmenyek, melyek között élt, a csalódások, melyek érték, igazolhatják, hogy más úton remélte az emberiség nagy haladását meglátni, de egyetemes szempontból tekintve nem volt igaza, mikor az eszmények jelentőségét annyira kicsinyelte, hogy mindenkire megharagudott, mindenkit lenézett, a ki azokra hivatkozott.

A marxismus mint világnézet, nagy körvonalakban a materialismus legtökéletesebb rendszere. Benne foglaltatik:

1. A dialektikai materialismus, mely a gondolat és lét vonatkozásának általános ismerettani alapvonalait tárgyalja.

2. A bölcseleti materialismus, mely a lélek és az anyag vonatkozásainak problémáit az újkori természettudomány szellemében felbontja.

3. A biológiai materialismus, a természeti fejlődéstan Darwin értelmében.

4. A földrajzi materialismus, mely az emberi culturtörténetnek függését a földfelület alakulásától és a physikai környezettől bizonyítja.

5. Az ökonómiai materialismus, mely a gazdasági viszonyoknak, a termelőerőknek és a technika állásának befolyását a társadalmi és szellemi fejlődésre

felfejti. A földrajzi és ökonómiai materialismus képezik együtt a szűkebb értelemben vett materialistikus történetfelfogást.

6. Az ethikai materialismus, mely a gyökeres szakítást jelenti a vallás minden túlvilági képzeleteivel és az élet és történelem összes czéljait és erőit a reális földi életbe helyezi.[1]

És mert Marx csak a proletariátus által, csak a mozgalom megindítása által reméli a haladást megvalósítani, a történelem dialektikája által, azért fordul el minden idealismustól, minden moralismustól, minden utopismustól. „A lassalleanusokkal való compromissum vezetett compromissumokhoz egyéb fél dolgokkal, Berlinben (L. Most) Dühringgel és bámulóival, azonkívül egy egész csomó félérett tanulókkal és túlokos doktorral, kik a socialismusnak egy „magasabb eszményi fordulatot“ akarnak adni, azaz a materialistikus alapot (mely komoly objectiv tanulmányt követel, ha azon operálni akarunk), helyettesíteni akarják modern mythologiával, az igazságosság, szabadság és egyenlőség, a testvériség istennőivel... A mit mi évtizedek óta annyi fáradsággal és munkával a német munkások fejeiből kisepertünk és a mi azoknak az elméleti túlsúlyt (tehát a gyakorlatit is) adja franczíák és angolok fölött, az utopistikus socialismus, a jövő társadalmi épületről való képzeleti játék ismét dühöng és egy sokkal hitványabb formában, melyet nem is lehet a nagy franczia és angol utópistákkal összehasonlítani — csak Weitlinggel. Természetes, hogy az utopismus, mely a materialistikus kritikus socialismus ideje előtt azt in nuce magában foglalta,

[1] Woltmann, Der historische Materialismus.

most, a hol post festum jön, csak fonák lehet, unalmas és alapjában reactionarius.[1]

Minket Marx különben még más okból is érdekel, mely miatt hálásan kell róla megemlékeznünk. Marx az 1848-diki forradalomnak, világtörténeti szempont ból megítélve, nagy jelentőségét kellő világításba helyezte és azzal a legmelegebben sympathisait az új rajnai újságban írt czikkeiben. Utalt arra, hogy az 1848-diki magyar forradalom sokkal hatalmasabb volt, mint akár a párisi, akár a berlini, akár a bécsi vagy milanói. Utalt arra, hogy a magyar forradalom ellen állásfoglaló délkeleti és egyéb nemzetiségek majd az osztrák, majd az orosz absolutismus szolgálatába léptek, pedig a magyar államnak köszönik létöket, mert anélkül a török járom alá kerültek volna, épp úgy mint a Balkánon lakó fajrokonai. Utalt arra, hogy ezen a területen a magyar faj létesített culturát, államegységet és vele szemben a szabadság ellen az absolutismussal conspiraló „nemzetiségecskék“, mint ő mondja, létjogosultsággal nem bírnak. Utalt arra, hogy a forradalom csakis a magyar faj túlságos lovagiasságán szenvedett hajótörést, midőn győzelmeit nem használta ki, hogy Bécsig haladtak volna a magyar seregek, a hol Bécsben a forradalmi párttal kezet foghattak volna, valamint akkor, midőn a magyar kormány engedte az olasz forradalom elnyomására a magyar ezredeket Olaszországba vinni, abban a hiú reményben, hogy Bécs hála fejében Jellasichot el fogja ejteni.

Érdekes reánk nézve még az, hogy Marx már 1849-ben Budapestet ír.[2] Jellasichot gazembernek

[1] Marx Sorgehez (Briefe an Sorge 159. 1.).

[2] Naohlass III. k. 241. 1.

nevezi.[1] Az oláhokról és szászokról ezt írja: két szintén régen elzüllött nemzet minden történeti activ erő nélkül. Magyarország csak lassan fogja azt a kárt kiheverni, melyet neki Ausztria, a német császári udvar okozott.[2]

Néhány szóval még megemlékezünk itt Engelsről. Engels és Marx viszonyáról Marx következőket mond:[3]

„Engels Frigyes, kivel az ökonómiai kategóriák kritikájához írt genialis vázlata óta (Deutsch-Französische Jahrbücher) állandó írásbeli eszmecserét folytattam, más úton (L. „Lage der arbeitenden Klassen in England“ című munkáját) velem együtt ugyanazon eredményhez jutott és midőn 1845 tavaszán hasonlókép Brüsszelben letelepedett, elhatároztuk, hogy nézetünk ellentétét szemben a német bölcsészet ideológiájával közösen kidolgozzuk, tényleg, hogy előbbi pnilosophiai lelkiismeretünkkel leszámoljunk. A szándékunkat kivittük az utóhegeli philosophia kritikája alakjában. A kézirat, két erős octavkötet, régen elérkezett westfaliai kiadói helyén, midőn arról értesültünk, hogy változott körülmények a kinyomást nem engedik. Kéziratunkat annál készségesebben engedtük át az egerek rágó kritikájának, minthogy főczélunkat, a megértést elértük. Az elszórt dolgozatokból, melyekben akkor egyik vagy másik oldalról nézetünket a közönséggel ismertettük, említem csak az Engelstől es tőlem közösen szerkesztett „kiáltványát a communistikus pártnak“ és egy tőlem közzétett „Discours sur le libre échange“. Nézetünk döntő pontjait először tudományosan, habár csak polémiában, jeleztük

[1] U. o. III. k. 242. 1.
[2] U. o. III. k. 113. 1.
[3] Marx, Kritik, Bevezetés LVI. 1.

1847-ben kiadott és Proudhon ellen irányított dolgozatomban „Misère de la philosophie etc.“ Egy németül írt értekezés a „bérmunkáról“, melyben az e tárgyról a brüsseli német munkás-egyletben tartott előadásokat összefoglaltam, nyomás közben megakadt a februári forradalom következtében és az ennek folytán bekövetkezett Belgiumból való eltávolításom miatt.”

Közös voltmindkettőjöknek — mondja Mehring[1] — a philosophiai kiindulási pont: Hegel dialektikája, Bauer öntudata, Feuerbach socialismusa, azonkívül megismerkedtek az angol és franczia socialismussal, csakhogy Marx számára a franczia forradalom, Engels számára az angol ipar tájékozási eszköz volt a kor harczai és törekvései iránt.

Érdekes Engels nyilatkozata elméletök felől: Elméletünk egy fejlődési elmélet, nem dogma, melyet kívülről lehet tanulni és mechanikusan elmondani.[2]

Ha gondosan olvassuk át Marx és Engels első iratait, akkor úgy tünik fel, hogy Engels, ki akkor már nagyobb közgazdasági tanulmányokat tett, ki alaposan ismerte a nagyipar következtében beállott nyomort az angol munkások között és ezt első nagyobb munkájában részletesen le is írta, határozottan korábban jut azon tételekhez, melyek a későbbi Marxismus vagy tudományos socialismus lényegét képezték. Marx irataiban akkor még inkább a forradalmi tanok domináltak, tudományos fegyvereit pedig főleg a német philosophiából merítette, melynek ő egyik leghatalmasabb adeptusa volt. A „Philosophische Kruste“ — mint Mehring egy helyen mondja — csak lassan vált

[1] Nachlass I. kötet, 359. 1.

[2] Levél Wischnewitzky asszonyhoz (Briefe an Sorge) 353.1.

le róla. Azonban már akkor is jellemzi Marxot a realistikus felfogás, a szigorú logikai okoskodás, mely őt kezdettől fogva a franczia socialisták ködös és phantastikus, inkább érzelmi, mint értelmi tanaitól egy mély árokkal elválasztja. Már következetesen kidomborítja a bourgeoisie és proletariátus közti különbséget és sejteti az ökonomikus történetfelfogás első vajúdásait.

Azért még köztük is voltak — habár nagyon ritka esetben — nézeteltérések. Így pl. másképp magyarázza EngelS; másképp Marx az orosz jobbágyság eltörlésének hatását Oroszország politikájára. Marx szerint ez az absolutismust csak erősíteni fogja. Engels szerint a régi absolutistikus rendszer ezzel véget ér.[1]

Mehring azt írja Engelsről: Engels soha nem volt csak magyarázója és segédje, a milyeneket Marx életében és halála után többet talált; hanem önálló munkatársa, vele nem egyenlő, de egyívású szellem.[2]

[1] Rjasanoff, Karl Marx über den Ursprung der Vorherrschaft Russlands in Europa (Ergänzungshefte zur Neuen Zeit, 1909, 5. szám.)

[3] Friedrich Engels (Neue Zeit, 1905) 554. 1.

HARMADIK FEJEZET.

Az ökonómiai monismus.

A) A gazdasági tényező szerepe a politikai életben.[1]

A gazdasági viszonyok nagy jelentősége különösen abban jut kifejezésre, hogy az egész társadalmi és politikai szervezet fontos tényezőivé válnak.[2] A gazdasági élet befolyását a politikai életre különösen három irányban észlelhetjük: *a)* a gazdasági jelenségek a legfontosabb politikai események okai között szerepelnek; *b)* a gazdasági érdekek kielégítése czéljából a politikai hatalom felhasználtatik; *c)* a gazdasági élet viszonyai kihatnak az állam szervezetére és alkotmányára.

A mi mindenekelőtt a gazdasági viszonyok történeti szerepét illeti, úgy a történelem minden lapján

[1] Társadalmi Gazdaságtanom II. kötetéből.

[2] Ez eszme talán először van kifejezve Platónnál. Nyomait a mi irodalmunkban lásd Széchenyi: Hitel 257. lap. Az elsők közé, kik a politikai élet, a társadalmi szervezet alakulását egyenesen a gazdasági élet alakulására vezetik vissza, tartozik *Barnave,* ki munkáját a franczia forradalom alatt írta meg, mely azonban csak 1845-ben lett közzétéve. Ezen munka czíme: Introduction à la révolution française. E munkáról Jaurès (Histoire Socialiste I.) azt mondja: Marx semble avoir ignoré ces textes qui sont comme une application anticipée de ses doctrines à la révolution bourgeoise (97. 1.). C'est vraiment un premier croquis du matérialisme économique de Marx (98. 1.).

találunk erre bizonyítékokat. Az ókor nagy háborúi jórészt gazdasági ellentétekből származtak. A középkorban is a legfontosabb történelmi események ez okra vezetendők vissza. Ugyanazt látjuk az újkorban, sőt fokozottabb mérvben. Ha hazánk történetét tanulmányozzuk, ez összefüggés igen számos példájára akadunk. Az államháztartás kedvezőtlen állapota egyik főoka volt azon gyengeségnek, mely az országot a törökök fellépése idejében, Mátyás korától eltekintve, jellemezte és melynek következménye a török hódoltság volt. A mohácsi vésznek is egyik oka volt; egy másik oka pedig a földbirtoknak néhány kézben való egyesítése volt, mely az oligarchia rakonczátlankodását és az ellenállási képesség hanyatlását előidézte. „Külpolitikai viszonyaink másképp alakultak volna akkor, midőn a mohamedánság megfészkel a Balkánfélszigeten, ha jó pénzügyünk lett volna“ (Acsády). Súlyos gazdasági bajok okozták a Rákóczi-mozgalom kitörését is.[1] II. József alkotmánysértő politikája Magyarországgal szemben gazdasági okokban rejlett; a bécsi kormány politikája igazolására is mindig arra hivatkozott, hogy Magyarország nem adózik kellő mértékben. Az absolutismus pénzügyi tehetetlensége egyengette az 1867-iki kiegyezés útját.[2] Más álla-

[1] Lásd Acsády előadását a Magyar Nemzet Történetében V. és VII. köt.

[2] Különösen a gyakorlati politikusnak mindig kellene e jelenségre nagy figyelmet fordítani. Hiszen nálunk a nemzetiségi izgatások is jórészt anyagi viszonyok következményei. A szegény román pap izgat; a román ügyvéd is izgat, főleg tagosítási perek alkalmával, midőn a volt földesúr (magyar) szemben áll a volt jobbágygyal (román). Északon is a panslavismus legerősebb szövetségesét találja a nép szegénységében.

mokban is nagy politikai események rendesen, egyúttal vagy kizárólag, gazdasági okokból származtak: áll az pl. a két angol forradalomról, a franczia forradalomról stb. Az olasz parasztok telepítése okozta Kómában a köztársaság vége felé a háborúkat. Caesar hadjáratait és végül a városi proletariátus ellátása a monarchia felállítását.[1] Később pedig az, ki Rómának gabonaellátását kezében tartotta, úrrá tehette magát a birodalomban.[2] Mi juttatta V. Károlyt a német császárság trónjára? Egy egyszerű banküzlet, melyet a Fuggerek híres bankháza végrehajtott.[3] V. Károly kiszolgáltatta nekik Antwerpen és más virágzó városok kereskedelmét és vámjövedelmét, ők viszont megvették számára a választófejedelmek szavazatát. Érdekes az, hogy e bankház ugyanakkor egy másik üzlettel foglalkozott, tudniillik a búcsúczédulák jövedelmének behajtásával; mintMichelet mondja, e bankház ugyazon időben két oly üzlettel foglalkozott, mely a világ physiognomiáját alapjában megváltoztatta: V. Károly és vele a Habsburgok trónrajuttatásával és a reforma-

[1] Vor allem durch die Lösung der nicht leichten wirtschaftlichen Aufgabe, die haupstädtische Zufuhr (Rómának gabonával ellátása) finanziell möglich zu machen und sicher zustellen, hat sich das Prinzipat befestigt. (Mommsen: Römische Geschichte, V., 572. 1.)

[2] Als Vespasianus die Herrschaft ergriff, sandte er seine Truppen nach Italien, er selbst aber ging nach Egyptcn und bemächtigte sich Roms durch die Kornflotte. (Mommsen, V., 572. 1.

[3] Már Heine mondja gúnyosan, hogy Frankfurtban a Römerben a német császári trón 10%-kal a gyári áron alul kótyavetyéltetik. „Es ist auch bekannt“ — jelenti ki Fugger maga V. Károly előtt — „und liegt am Tage, dass Eure kaiserl. Majestät die römische Krone ohne meine Hilfe nicht hätte erlangen können.“ (Schulte: Die Fugger in Rom, I. 246. 1.)

tio előkészítésével.[1] Gazdasági okok vezették XIV. Lajost a Németalföld ellen indított háborúba. Gazdasági okoknak tulajdonítandó, hogy Francziaország aristokratikus uralkodója elismerte Orániai Vilmost Anglia királyának; gazdasági okok szerepelnek a harminczéves háborúban, sőt mint Gindely mondja, minden háborúban;[2] gazdasági okok vezettek nap – jainkban Olaszország és Németország egységéhez.[3] Egy főeszköz, melylyel Poroszország Ausztriának belépését a vámegyletbe gátolta, az volt, hogy Németországban a dohány alacsonyabban volt megadóztatva. Igen jellemző egy angol író kijelentése, hogy Chicago disznó- és marhahús-, valamint búzakereskedői aláásták Anglia és más államok régi társadalmi szerkezetét.[4] Nem hiányzik néha a komikum sem a gazdasági és politikai jelenségek összefüggésénél. Így pl. 1902-ben a német vámtarifa tárgyalásánál a centrum-

[1] Ehrenberg: Zeitalter d. Fugger. (Jena 1896.) — Schulte (Die Fugger in Rom, I. 250. 1.): „Es ist ein Zufall, dass die Reformation sich an diese Ablassangelegenheit anhängt, — wer will das Steinchen, das eine Lawine in Bewegung setzt, als die Ursache bezeichnen?“ Ugyancsak a Fuggerek közbenjárásával akarja Miksa császár 1511-ben a német császársággal a pápai tiarát egyesíteni! (Schulte, I. 53. 1.)

[2] Aber was auch den Kampf entzündet haben mag, gewiss ist, dass die lange Dauer desselben (30 éves háború) nur durch materielle Interessen herbeigeführt wurde. Mag ein Krieg aus welcher idealen Ursache immer vorhanden sein, sobald er einmal begonnen hat, treten die materiellen Fragen „der Besitz und die Herrschaft“ in den Vordergrund. (Gindely: 30jähriger Krieg I. 2. 1. Lipcse, 1882.)

[3] Lásd számos érdekes — fájdalom gyakran hibás — példákat Loria: „La teória economica della costituzione“ (Torino 1886.) czímü munkájában.

[4] Stead: Krieg zwischen Arbeit und Kapital.

nak megígérik, hogy ha a magasabb marhavámokra szavaz, a jezsuitákat ismét beeresztik Németországba! Álljon itt azonkívül még néhány tanulságos példa. A németalföldi fölkelésnek gazdasági oka volt, mert II. Fülöp a németalföldieket a keletindiai közvetítő kereskedelemtől akarta megfosztani. Hogy elszakadásuknál a németalföldiek Antwerpent nem vették fel az Unióba, ennek is gazdasági oka volt, mert attól tartottak, hogy Antwerpen legyőzi Amsterdamot, így pedig a Scheidet és vele Antwerpen életerét elzárhatták. Tyler forradalma Angliában a fejadó felemelésére vezetendő vissza. Az I. Jakab és I. Károly alatt fejlődő politikai nehézségek részben a nemes érezek értékcsökkenésének voltak következményei. Hogy Peel 1844-ben nem szabályozta szigorúbban a County-bankokat, annak tulajdonítandó, hogy félt, miszerint pártja sok szavazatot veszítene.[1] Nálunk is a közeledő választások döntő befolyást gyakoroltak az 1884. ipartörvény irányának megállapításánál, mert a kisiparosok követelményeire kellett tekintettel lenni. Nagy jelentőséggel volt mindig a hadszervezet átalakítása, mely ismét sokszor gazdasági okokkal függött össze. Midőn a metallurgia haladásával a szegényebb ember is képes volt magának jó fegyver-

[1] Számos érdekes példa található Rogers: „Economical interpretation of history“ czímű munkájában. A gazdasági viszonyok befolyása a politikai élet alakulására jól domborodik ki Toynbee (Industrial Revolution), Schulze-Gävernitz (Zum sozialen Frieden), Lecky (A felvilágosodottság története), Treitschke, Nitzsch (Die Gracchen), Buckle, Taine és számos más újabb történetíró munkájában, továbbá Comte Ágostonnál, Millnél stb. A tőzsdei üzérkedés befolyásáról lásd Bernhardi: Denkwürdigkeiten II, 154. lap, továbbá Széchenyi: Hitel, 257. lap.

zetet szerezni, akkor a nemesség uralma meggyengül Athénben és helyébe lép a Demos.[1] A középkori Olaszország politikai ziláltságát okozó fejedelmek, legnagyobb bűne volt Macchiavelli szerint, hogy a gyalog katonaságra nem fordítottak kellő figyelmet, ennek oka pedig az volt, hogy a nagyobb számú gyalog „katona költségét nem tudták fedezni.[2]

A gazdasági és politikai élet összefüggésének van még egy oldala. Ez a politikai hatalom kiaknázása gazdasági előnyökre, gazdasági érdekek kielégítésére. Ezzel a jelenséggel minden korban találkozunk. Isokrates azt mondja, bár halálbüntetést szabunk a vesztegetésre, mégis vezérekül azokat választjuk, kik nyilvánosan vesztegetnek; azt pedig, ki a legtöbb polgárt megvesztegetni tudja, a legmagasabb állásba emeljük. A múlt században soká vitatták a kérdést, hogy magánbűnök az állam előnyére válhatnak-e (Mandeville: „private vices, public benefits“). Maholnap egy újabb Mandeville megjelenését várhatjuk. Az anyagi jólét nagy szerepe mellett különösen az újabb időben látjuk e kórság megdöbbentő terjedését. Különösen nagy a politikai élet összefüggése a mai bank-, tőzsde-, államhitel-[3] és vállalati ügygyei. A politikai és pénzkörök szövetkezése egyik aggályos jellemvonása a kornak. Ausztriában az 1873-iki krach nem ölthetett volna oly óriási mérveket, ha a szabadelvű párt majdnem minden

[1] Beloch: Griech. Geschichte L, 304. 1.

[2] Erläuterungen über Titus Livius 18. fej. Caesarnak a suevek elleni háborúban meg kellett állani, mert a kevésbbé mívelt területen nem talált elég gabonát hadserege számára.

[3] Az államhitel és az uralkodó osztályok érdekei közötti Összefüggésről lásd Adams: „Public debts“ (New-York, 1890.).

befolyásos tagja nem áll Összeköttetésben a szédelgő vállalatokkal; kiszámították, hogy a képviselők által elfoglalt igazgató-tanácsosi állások száma a képviselőházi tagok számának 75%-át tette. Az olasz bankválság és a Panama-társaság bukásának története is eléggé tanulságos.

Minden államformának megvoltak sajátos veszélyei; a feudális monarchiában a felsőbb osztályok, az absolut monarchiában a bürokratia, a theokratiában a papok saját czéljaikra akarják az állami hatalmat felhasználni. De kétséget nem szenved, hogy legmohóbb e tekintetben az úgynevezett középosztály, mely mindinkább csak anyagi előnyökre irányozván törekvését, leggyorsabban hanyatlik. Mert alig nyújt a történelem fényesebb bizonyítékot annál, hogy minden állam- és kormányforma, minden társadalom elenyészett, melyben az állami hatalom a hatalom részeseinek érdekeit szolgálja. Csak oly állam virulhat, hol, mint Macchiavelli Rómáról mondja, a hatalmasok a dicsőséggel beérik, tevékenységök hasznát pedig az államnak engedik át.

Az anyagi viszonyok nemcsak esetről-esetre elég jelentékeny befolyást gyakorolnak a politikai eseményekre, hanem döntő befolyást gyakorolnak az állami szervezet alakulására. Minthogy az alkotmány a társadalmi erő megoszlásának eredménye, mert az állami ügyekre gyakorolt befolyás természetesen az egyes rétegek erejétől függ, a gazdasági erő egyik főtényezője az alkotmánypolitikának. A tulajdon és a munka viszonyai az államok alkotmányának fontos tényezői, a mint azt az ókori rabszolgaság, a középkori jobbágyság, az újkori munkabérrendszer az állami szervezettel való összefüggése mutatja. Az államház-

tartás alakulása és átalakulása is mindig befolyással van az állami szervezetre; az alkotmányok kiterjedése és kibővítése többnyire az állam pénzügyi terheinek következménye volt. Befolyást gyakorolnak továbbá a termelési rendszerek, a város és vidék viszonya egymáshoz stb. Nyomasztó gazdasági viszonyok (rossz gyarmatpolitika, parasztlázadás, inség) vezetnek gyakran alkotmányváltozásokhoz. Helytelen agrárpolitika vezet a politikai erősúly megváltoztatásához. A modern nemzetiségi eszme is szoros összefüggésben áll gazdasági viszonyokkal. A panslavismusnak is gazdasági oka van.[1] Minden nagyobb gazdasági átalakulás is változtatja, vagy legalább lényegesen befolyásolja az állami szervezetet és tevékenységet; így a középkorban a városok keletkezése, a Keletindiába vezető tengeri út felfedezése, az újkorban a nagyszerű közlekedés, hitel stb. A jólét haladása ébreszti a szabadság vágyát, mert hasztalan a vagyon felhalmozása, ha van egy úr, ki azokat tetszése szerint elkobozhatja.

A gazdasági viszonyok befolyása az alkotmányra, az állami szervezetre már gyakran képezte a vizsgálatok tárgyát; említjük csak Harringtont, Montesquieut, Turgot-t, Smithet, St. Simont, Constant-t (különösen a foglalkozás befolyását az alkotmányra), Gentzet, Steint, Schäfflet. Mint különösen úttörőt, ki kell emelni Steint, a ki azt mondja: Minden alkotmány a javak létező megoszlása és az abból származó társadalmi rend által föltételeztetik és alkottatik.[2] A physiokraták is hódoltak a materialistikus történetfelfogásnak. De talán senki oly egyszerűen nem adott ennek kifeje-

[1] Schulze-Gävernitz. Preuss. Jahrb. 1894.
[2] Stein, Lehrbuch d. N.-ök. III., 443. I. (Bécs, 1887.)

zést, mint Hume, midőn mondja: a kormányzat ott keletkezik, hol két osztály viszálykodik; ez pedig akkor áll be, midőn jelentékenyebb vagyonok képződnek.[1]

Azonban a gazdasági élet kihatásának elméletét Marx és Engels fejtették ki teljesen. A gazdasági viszonyok döntő szerepét mutatják ki az emberi élet összes viszonyaiban, melyeknek a gazdasági élet az alapstructurájok. Ezen alapon nyugszik az állam, a társadalom minden anyagi, erkölcsi, szellemi életnyilvánulásával.

B) Az ökonómiai raonismus vagy materialistikus történetmagyarázat elmélete.

Egy falevél, egy szép arcz, egy eltévedt öszvér, egy nyomasztó adósság és sok más csinálhat és csinált már történelmet. Az emberi képességek, hajlamok, vérmérsékletek, faji különbségek, különböző anyagi, erkölcsi, szellemi képességek, a földrajzi fekvés és a föld physikai különbségeinek a tarkasága oly sokaságát a combinatióknak szülik, hogy a történet folyamába beleszóló körülményeket egyszerű képletre visszavezetni teljes lehetetlenség. Innét a történet magyarázatára felállított elméletek nagy különbsége, melyekről pedig azt kell mondani, hogy igazak is, hamisak is. Nem állítja fel a Marxhoz oly közel álló Feuerbach épp azt az elméletet, hogy az emberiség egyes korszakai csak vallási átalakulások által különböznek egymással? Ritter Károly szerint nem az egész történelem csak földrajzi kérdés-e, Gobineau szerint faji kérdés stb.? Voltak, a kik annak

[1] Bonar: Phil. of. p. e. 122. 1.

a felfogásnak hódoltak, hogy a nőre vezetendő vissza minden nagy történeti jelenség a paradicsomból való kiűzetés óta. Voltak, a kik a világtörténet nagy eseményeit az egyes nagy emberek adósságcsinálására vezették vissza. Adósságai miatt volt Julius Caesar kénytelen Rómát háborúba sodorni; adósságai miatt idézte fel Mirabeau a forradalmat, adósságai buzdították Napóleont pályája elején stb. A kizárólagos elméletek hamisak; a részleges elméletek igazak lehetnek. Ezt tartom én általánosságban a gazdasági monismus elméletéről is.

Marx az ökonómiai történetmagyarázatot következőkép vázolja: Életök társadalmi termelésében az emberek határozott, szükségszerű, akaratuktól független viszonylatokba lépnek, termelési viszonylatokba, melyek anyagi termelési erőik bizonyos fejlődési fokának megfelelnek. Ezen termelési viszonyok összessége képezi a társadalom gazdasági structuráját, a reális alapot, mely fölé egy jogi és politikai felépítmény emelkedik, és melynek határozott társadalmi öntudatformák megfelelnek. Az anyagi élet termelési módja képezi általában a társadalmi, politikai és szellemi életprocessus feltételét. Nem az emberek öntudata határozza meg létöket, hanem megfordítva, társadalmi létök öntudatukat. A fejlődés bizonyos fokán ellentétbe jutnak a társadalom anyagi termelési erői a létező termelési viszonyokkal, vagy a mi csak ennek jogi kifejezése, a tulajdonjogviszonyokkal, melyeken belül eddig mozogtak. A termelési erők fejlődési formáiból átcsapnak ezen viszonyok azok békóivá. Ekkor beáll a társadalmi forradalom korszaka. Az ökonómiai alap változásával az egész óriási felépítmény gyorsabban vagy lassabban felfordul. Ilyen felfordulások szemléleténél

mindig meg kell különböztetni az anyagi, természettudományiig híven constatálható átalakulását a gazdasági termelési feltételeknek és a jogi, politikai, vallási, művészeti vagy bölcseleti, szóval ideológiai formákat, melyekben az emberek ezen összeütközés öntudatára jutnak és azt végigküzdik. A mily kevéssé lehet azt, mi egy egyén, abból megítélni, a mit magáról képzel, épp oly kevéssé lehet ilyen átalakulási korszakot öntudatából megítélni, hanem inkább ezt az öntudatot kell az anyagi élet ellenmondásaiból, a társadalmi termelési erők és termelési viszonyok közötti conflictusból magyarázni.

Egy társadalmi formatio soha nem szűnik meg, míg az összes termelési erők, melyek számára eléggé tágak, ki nem fejlődnek, és új, magasabb termelési viszonyok nem lépnek annak helyébe, mielőtt annak anyagi létfeltételei magában a régi társadalomnak méhében ki nem fejlődtek.[1]

Nem tudom volt-e Marx Luzernben? De ha ott lett volna, akkor megtalálta volna materialistikus felfogásának symbolumát. A Reuss folyó mentén, azon a rakparton, melynek neve az „Unter der Egg“, áll egy évszázados árúcsarnok — úgynevezett arkad — hol csupa üzlet: élelmiszerkereskedő, iparos stb. van, felette áll egy nagy épület, melyben a városháza és a műcsarnok van, tehát a gazdasági alapzat felett az ideológia.

Engels így foglalja össze a materialistikus történetmagyarázatot: Ha arról van szó, a működő hatalmakat felkutatni, melyek — öntudatosan vagy öntudatlanul, gyakran öntudatlanul — a történetileg cselekvő

[1] Zur Kritik der politischen Ökonomie, bevezetés.

emberek mögött állnak és a történelem tulajdonképeni utolsó hajtó erőit képezik, úgy nem annyira az egyeseknek, legyenek azok bármily kiváló emberek, indító okairól van szó, mint azokról, melyek minden népnél egész néposztályokat mozgásba hoznak. Minden, a mi az embereket mozgatja, azok fején megy keresztül, de hogy milyen alakot nyer, az nagyon is függ a körülményektől. Míg előbbi korszakokban a történelem ezen hajtó okainak felkutatása nagyon nehéz volt — a bonyolult és leplezett összefüggések miatt —jelenleg ezen összefüggések nagyon egyszerűek. 1815 óta az egész politikai küzdelem két osztály uralmi igényei körül forog. A modern történelemben az összes politikai harczok osztályharczok és az osztályok összes emancipationalis harczai gazdasági emancipatiót jelentenek. Itt tehát az állam az alárendelt, a polgári társadalom, az ökonómiai viszonyok országa, a döntő. Az államban tehát az első ideológia jelentkezik. De mihelyt az állam önálló hatalommá válik, mindjárt keletkezik egy további ideológia, a jog, mely szintén hamar elfelejti, hogy alapja a gazdaság. Még magasabb ideológiák nyerik a philosophia és vallás alakját. A mi különösen a vallást illeti, az egy erdőkörnyezte időben az embereknek magákról és természetről táplált hamis képzeteikből keletkezett. Minden ideológia az alapját képező anyagon, aztán önállóan tovább fejlődik saját törvényei szerint. Hogy végül az emberek anyagi életviszonyai ezen folyamatot megszabják, az az emberek öntudatába nem megy át, mert hiszen különben nem volna ideológia. Az egyes népek istenei nemzeti istenek voltak, de a nemzettel azok is megszűntek. Ez történt a római világbirodalomban. De ennek a világbirodalomnak kellett

egy világvallás. Ez a kereszténység volt. Változott gazdasági viszonyok szülik a reformatio! A változások mindig a gazdasági viszonyokból, az osztályviszonyokból származnak.[1]

Kétségtelen, hogy az ökonómiai történetmagyarázat egy rendkívül termékeny tan. A történeti fejlődés az ember szellemi életének oly tényezőjére figyelmeztetett, mely ugyan nem volt ismeretlen, de mégis nagyon el volt hanyagolva. Látásunk ezektől élesbedett, a dolgok megértésénél mélyebbre mehetünk. Azonban mint „monismus“ túlzás, tévedés. Avagy nem túlzás az, ha a középkorban bekövetkezett nagy átalakulás politikai, társadalmi téren a régi kézimalomra vezettetik vissza, „mely hűbéresekből álló társadalmat eredményez?“ Marx a görög civilisatio nagy jelenségeit szintén technikai okokra vezeti vissza.

„Lehetséges-e a természet és a társadalmi viszonyok azon felfogása, mely alapul szolgál a görög phantasiának és így a görög művészetnek, selfactorral és vezetékkel és mozdonyokkal és elektromos távirdával? Hol marad Vulcan Roberts és társaival szemben, Jupiter a villámhárítóval szemben és Hermes a Credit mobilier-vel szemben? ... Mi lesz a Fámából a printing housesquare-rel szemben (a hol a „Times“ nyomdája van). A görög művészet feltételezi a görög mythologiát, azaz a természetet és a társadalmi rend- -szert magát öntudatlan művészettel a népphantasia által feldolgozva. Avagy más oldalról: képzelhető-e Achilles lőporral és golyókkal? Vagy általában az Iiias a nyomdászat mellett? Nem szünik-e meg a

[1] Engels: Ludwig Feuerbach u. der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie. (Stuttgart, 1907.) 4. kiad. 46. 1. s k.

népdal, a mese, a Múzsa a sajtóval, azaz nem tűnnek-e el az epikai költészet szükségszerű feltételei?“[1]

Vagy midőn Leuthner a legújabb délszláv mozgalmakat következőleg magyarázza: A nagyszerb őrültség, mondja, semmi egyéb, mint az el nem adható sertés ideológiai visszatükrözése. Nyissátok ki a vámsorompókat és a guzla húrjai elpattannak, a hatalmas Dusán István fény alak ja eltűnik, a tüzes szerb, boszniai és dalmát ifjoncz többé nem tud semmit a véráztatott rigómezőről, hanem szelíden fuvoláz egy culturbarát „viens poupoule. “ Ha a culturnemzetek nemzetségi és egységvágya csak a kelendőségre vágyó iparczikkek fitogtató etikettje volt, úgy a Balkánon a tüzes szeretet a saját néphez a hústermelés melléktermeke.[2]

A materialistikus felfogás egyoldalúságát, túlzásait a tudomány erős bírálat tárgyává tette. Egész könyvtárakat írtak e kérdésről, így Barth, Stammler, Bernstein és mások, nálunk Palágyi, Jászi. A történelemnek osztályharczokká való redukálása is visszautasításban részesült. Marx és különösen Engels enyhítették, módosították e tant. „Nekünk ellenségeinkkel szemben a tőlük tagadott főelvet kellett hangsúlyozni és így nem volt mindig idő, hely és alkalom, a többi, kölcsönhatásnál érvényesülő mozzanatokat méltányolni.“ [3]

Sokszor látjuk, hogy egy tan először rideg egyoldalúságban formuláztatik, hogy a régitől való különbsége annál jobban feltűnjék, az, a mi benne új, meg

[1] Marx. Kritik: Einleitung zu einer Kritik. XLVIII. 1. és k.

[2] Das serbische Problem. (Soz. Monatshefte. 1909. 6. füz. 341. 1.)

[3] L. a függeléket.

lépjen. Csak később nyeri azt az alakot, mely az igazságnak megfelel.

Azért nem is foglalkozunk bővebben a tan czáfolatával. Csak különösen egy író gondolatmenetére utalunk, ki maga is Marx tanítványai közé számítható.

Majdnem minden bíráló vagy magyarázó — mondja Tugan-Baranowski — a híres elméletet másképp fogja fel, a mi az elmélet alkotóinak, kik eszméik praecis formulázásával legkevésbbé törődtek, hiányzó előadásából származik. Marx felfogása szerint az egész társadalmi fejlődés végtelen complikáltságában a productiv erőkön, vagy mint többször mondja, az anyagi productiv erőkön alapszik. Azonban Marx munkáiban hiányzik e fogalom szabatos kifejtése. Sőt nem lehet tagadni, hogy e kifejezés különböző, sőt ellentétes értelemben használtatik. Így pl. Proudhon ellen írt dolgozatában azt mondja, az összes termelő eszközök között a leghatalmasabb productiv erő maga a forradalmi osztály. Ilyen értelemben productiv erő minden, mi a termelést előmozdítja, de akkor teljesen megszűnik a materialistikus és az ideológiai történetfelfogás közötti különbség. Pedig ez nem Marx álláspontja, mert hiszen ugyanabban az iratban azt mondja: Új termelőerők megszerzésénél változik a termelés rendszere és azzal az összes társadalmi viszonyok. Igaz, hogy Marx és iskolája ebből a felfogásból gyakran oly messzire eltávoznak, hogy a materialistikus felfogás minden értelmet elveszt. Így egyik helyen a történeti erők közé számítja az ipart és a természettudományt. Engels a termelés mellett a forgalmat, Kautsky a mathematikát, sőt Plechanow a termelési erők fogalmával úgy operál, mint a régi phisiologia az életerő fogalmával. Így az egész materialistikus fel-

fogás inkább csak azzal az értelemmel bír, hogy tiltakozás a tisztán ideolog felfogással szemben, mely azt vallja, hogy a történelem alakulását eszmék irányítják. A Marxféle materialistikus történetfelfogás lényege abban áll, hogy ugyan a legkülönbözőbb tényezők hatását a gazdaságra elismeri, de mégis csak a gazdaságot ismeri el döntő hatalomnak.

Hogy különben mennyire teszi Marx a történeti fejlődést az eszméktől és érzelmektől függővé, azt a következő tétel bizonyítja, mely a „szent családból“ van véve: Nem az a kérdés, mit *képzel* egyelőre egyik vagy másik proletár vagy akár az egész proletarság mint czélt. Az a kérdés, mi a proletariátus és mit kell neki ezen létének megfelelően történetileg tenni. Czélja és történeti actiója saját élethelyzetében, valamint a mai polgári társadalom egész szervezetében érzékileg és visszavonhatlanul van előírva.[1]

Kampffmeyer, „Neue Entwickelungstendenzen seit Marx“ (Sozialistische Monatshefte, 1909. 1. füzet) czímű tanulmányában utal arra, hogy Marx tanai is a történeti materialismus értelmében csak saját korának gazdasági viszonyait tükröztethetik vissza. Azóta sok változott. A munkás helyzete többé nem olyan bizonytalan, mint a communista kiáltvány idejében, mert a betegség, aggkor, rokkantság, baleset esetére szóló biztosítás helyzetét megváltoztatta. Továbbá ma a proletár helyzet nemcsak a munkásoknál található, hanem épp oly mértékben a termelési eszközök birtokában levő, de mégis a vagyonosság alacsony fokán álló egyéneknél, szóval a kis bourgeoisnál. Ezek is elvesztették létök biztosságát, ezek is függésbe jutot-

[1] Gesammelte Schriften. II. kötet. 133. 1.

tak a nagytőkétől. Abban is változás áll be, hogy a mai gyárban óriási gépszervezetével nem a tanulatlan munkás szerepel, mint Marx idejében, hanem tanult munkás. Végül változott a helyzet, a mennyiben a vállalkozók gyengébbjeit veszélyeztető kartellek ezeknek a munkásokkal való szövetkezését idézi elő.

Helyesen utal Günther arra, hogy épp az orthodox Marxisták megtagadják a történeti materialismust, mert „míg eddig *(Bebel* szerint) az ökonómiai hatalom meghódítása előbb történt, és a politikai átalakulások csak a gazdasági rendszerben bekövetkezett átalakulások kifejezése volt, nekünk a megfordított eszközhöz kell nyúlnunk.“[1]

Elfogadhatatlan következményekhez vezet a materialistikus történetfelfogás a szellemi élet terén. Habár némi igazsága van ezen a téren is és a szellemi élet terén is elfogadható, hogy egyes alkotásaiban a kor gazdasági és különösen termelési viszonyai visszatükröződnek, de teljesen lerontja ez a felfogás azt a bizalmat, melyet bizonyos igazságok és bizonyos szellemi művek absolut értékébe helyezünk. Akkor az egy-egy teremtő ész által felfedezett igazságok csak addig volnának igazságok, míg az a társadalmi, illetőleg termelési rendszer fennáll és azonnal elvesztené értékét, mihelyt más termelési rendszer előáll. Hogy egy Aristoteles, egy Bacon, *egy* Newton tanai mily összefüggésben állanak az anyagi viszonyokkal, azt bizonyára nehéz volna kimutatni, valamint azt, hogy az anyagi viszonyok változásával azoknak változniok kell. Bizonyos igazságok fentartották magukat a leg-

[1] Die revisionistische Bewegung in der deutschen Sozialdemokratie. (Schneller 1906.)

különbözőbb gazdasági korszakokban és viszont ugyanazon jellegű gazdasági korszakban látjuk a legkülönbözőbb, sőt ellentétes philosophiai rendszerek támadását. Majdnem naivnak kell találni számos kísérletet, mely mind ki akarja mutatni különböző elméletekre és philosophiai rendszerekre, hogy mennyire folynak azok bizonyos korszakok gazdasági állapotaiból. Az állhat azon tudományokról, melyek különösen a társadalommal, az állammal foglalkoznak, de bizonyára csak elenyésző mértékben áll a mathematikáról, a geometriáról, a logikáról, a methaphysikáról. A materiaüstikus történetfelfogás mint elmélet talán az, melyről leginkább állíthatni, hogy kora gazdasági állapotainak szüleménye.

Az a törekvés, hogy az emberiség élete és története szigorú természeti törvényekre visszavezettessék, ha nem is új, nem is első, mégis figyelmet érdemel. Azonban lehet-e akár csak komolyan venni olyan felfogást, mely abban culminai, hogy az emberi történet ezen törvényszerűsége, ezen természeti törvény által meghatározottsága csak a capitalismus korszakára szól és hogy a capitalismus megszűnésével és a socialismus bekövetkezésével megszűnik. „Az emberek sajátszerű társulása — mondja Engels,[1] — mely eddig természet és történelem által rájuk octroyálva velők szemben állott, most saját szabad tettökkó válik. Az objectiv, idegen hatalmak, melyek eddig a történelmet kormányozták, az emberek ellenőrzése alá lépnek. Csak attól kezdve fogják az emberek maguk történetüket teljes öntudattal csinálni, csak attól kezdve fognak az általuk mozgásba hozott társadalmi okok

[1] Eugen Dùhring's Umwälzung der Wissenschaft. 305. 1. s k.

túlnyomóan és fokozott mértékben az általuk szándékolt hatásokat előidézni. Ez az emberiség ugrása a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába.“ Ezzel a monistikus tan, mely az emberiség történetét egy működő erőre vezeti vissza, maga alatt vágja a fát, mert ha a jövőben lehetséges más erők működésű, úgy bizonyos, hogy az lehetséges volt a múltban is.

Még a természettudományi materialismus elfogadható, érthető. Hiszen érzékeink tényleg egyebet nem foghatnak fel, mint anyagot, az anyag nyilvánulásait, mozgást. Azonban az ökonómiai materialismus alig ismerhető el. Mert annak szigorú elvi keresztülvitele minden ideológiát is megöl. Mire való akkor egyáltalán bármilyen ideológia? Akkor egyéb nem létezhetnék, mint a harcz a kenyérért. Akkor az ideológia nem nő ki a gazdaság talajából, hanem akkor ideológia egyáltalában nincs. Minthogy pedig Marx is az ideológiának némi értéket tulajdonít, akkor a gazdasági küzdelmek kivívására irányuló törekvések, köztük a socialismus megvalósítása minden ideológiát megölne. Vége a költészetnek, a művészetnek, melyek mind csak függvényei a gazdaságnak. Akkor az emberek visszakívánnák a gazdasági bajokat, mert a Homer és Rafael nyújtotta élvezetért szívesen áldozunk valamit a mindennapi kenyérből.

Marx azt a vigyázatlanságot követte el, hogy egész társadalmi philosophiáját a materialismushoz, mint bölcseleti világfölfogáshoz lánczolta. A materialismus győzelmével vagy bukásával áll vagy bukik sociologiai kalandozásának büszke épülete. De épp ezúttal futó homokra épített. Mert a megsemmisítő csapások után, melyeket Lange, a materialismus classikus tör-

ténésze, a materialismus methaphysikai és ismerettani jogosultságára mért, a jelenkor legkiválóbb gondolkozóiban utat tör magának az a meggyőződés, hogy a methaphysikai materialismus az emberi nem legjobban megczáfolt tévedései közé tartozik.[α]

Marx intellectualis vonatkozása Hegelhez mutatja, hogyan keletkeztek a dialektikai materialismus hibái. A lélektani szegénység, a dolgok megkülönböztető jeleinek egyoldalú kiemelése, közös vonásainak elhanyagolása, a történelemben az ökonómiai omnipotenciának túlhajtása ellentétben Hegel absolut eszméjének teljhatalmával, a fogalmi Schematismus, mely soha teljesen le nem győzetett, ezek hiányok, melyek közvetlenül a hegeli dialektikából származnak és mint philosophiai örökség a marxismust terhelik. Az Idealismus merev elutasítása és leküzdése okát abban találja, hogy Marx és Engels mindig csak Hegel idealismusának túlzott alakját és képtelenségeit tartották szem előtt.[2]

Ma a materialistikus történet-magyarázatot más alakban látjuk, mint a milyent kezdetben alkotói neki adtak.

Náluk is egy fejlődésen ment keresztül, náluk is absolutistikus magyarázata megszorításokat szenvedett. A legnagyobb hanyatlás volna attól az érett alaktól, melyet neki Engels a Schmidt Konrádhoz intézett és a „Soz. Akademiker“-ben közölt levelekben adott, visszamenni az első definitiókra és ezekre támaszkodva neki „monistikus“ jelleget adni.[3]

[1] Stein. Die soziale Frage im Lichte d. Philosophie. (Stuttgart, 1897.) 400. 1.

[2] Woltmann, Der historische Materialismus, bevezetés.

[3] Bernstein, „Die Voraussetzungen des Sozialismus.

A történelmet nem lehet egy pontból magyarázni. A materialistikus történetmagyarázat azért kiegészítésre szorul. Feltéve, hogy az Összes történeti változások utolsó lényeges oka a termelési viszonyokban rejlik, úgy egy teljes történetmagyarázat azonkívül kell, hogy azon jelentőségteljes középső okokkal is megismertessen, a melyek ha egyszer a termelési alépítményből levezettettek, önálló történeti hatalmat nyernek és szintén törvényt szabnak a társadalomnak. A materialistikus történetmagyarázathoz, mely az alapot képezi, kell a történeti hatalmak és ellentállások képződésének elmélete, hogy a történelem gazdag felépítményét megértsük.[1]

A materialistikus történetmagyarázattal szoros összefüggésben áll Marx-Engels azon tana, hogy a történelem osztályharczokból áll, melyek a gazdasági viszonyok ellentétéből származnak. Ezt a tant is későbben Marx és Engels enyhítették. A mint más helyen kimutattuk, e tan különösen a Thiers-Guizot-korszak franczia történészeinek a felfogása volt. Hogy a materialistikus történetfelfogás ezen része is csak mint irány volt érvényes, egy igazi tételnek túlhajtása, kétséget nem szenved. Az osztályellentétek kifejlődése akkor mutatkozik, mikor létező jogi formák többé az élet tartalmának nem felelnek meg. Különösen nagymérvű eltolódások vagyonban és jövedelemben szoktak ilyen harczokhoz vezetni. Ezek a történeti fejlődéssel idővel kiélesednek és akkor itt van az osztályharcz. De évszázadok múltak el a népek történetében, melyekben az osztályharczok

[1] Wieser, Über Recht und Macht. (Neue Freie Presse. 1909. nov. 7.)

nagyobb mérveket nem öltöttek, főleg ott, hol erős monarchikus rendszer áll fenn, az az osztályok súrlódását ellensúlyozza és kiegyenlíti. Azonkívül az osztályharcz soká tisztán a gazdasági térre szorítkozik, inkább egyének között folyik le és okozza az egyéni élet tragoediáit. Hogy történeti hatalommá sűrűsödik, hogy világtörténeti összekoczczanásokat idézzen elő, az csak a világtörténet válpontjain következik be. Azonban itt is érdemül el kell ismerni, hogy az egyoldalú hangsúlyozással Marx és Engels egy nagyfontosságú mozzanatra figyelmeztettek, melyet rendesen kellően nem méltattak.

Marx azon tételét, hogy a történelem osztályharczokból áll, Tugan-Baranowski következőkép magyarázza:

Marx bizonyára nem azt akarta mondani, hogy minden társadalmi mozgalom osztályharcz. Mennyire távol áll Marx ilyen fonákságtól, mutatja a communistikus kiáltvány, melyben mint legközelebbi czél a munkások helyi küzdelmeinek osztályküzdelmekké való átalakítása jeleztetik. Sőt Marx felfogása szerint az osztályharczok ritka történeti jelenségek. Bár Marx sehol erről behatóan nem értekezik, különböző kijelentéseiből a következő elméletet lehet fölállítani: A történeti fejlődés izmosodik osztályharczokban, de korántsem áll kizárólag azokból. Az osztályharczok politikai és társadalmi rázkódtatások előhírnökei és végződnek az egész társadalom forradalmi átalakulásával vagy a küzdő osztályok közös tönkrejutásával. Minthogy pedig a történelem nem áll csupa forradalmakból, nem is áll kizárólag osztályharczokból. Mindamellett a történelmi hatalmat az osztályharczokban láthatjuk, mert ezek képezik a döntő és legfontosabb történeti

eseményeket. Így értelmezve alakul át a világtörténelem osztályharczok történetévé, még pedig az osztályok lassú fejlődésének, az osztályöntudat fokozatos ébredésének történetévé, mely aztán osztályharczokhoz vezet és a társadalmi forradalomban csúcsosodik. *Csak így magyarázva lehet Marx tanainak az osztályharczokról tudományos értéket tulajdonítani.*[1]

Igen jól utal Tugan-Baranowski azon különben kézzelfogható túlzásokra, melyek abban a felfogásban gyökereznek, hogy minden alá van vetve az osztályérdekeknek és osztályfelfogásnak. Hiszen akkor a marxismusnak tagadni kellene egyáltalában, hogy a dolgokról helyes képet alkothatunk, a mit pedig nem tesz. A tudomány Engels [2] szerint is elvezethet az objectiv igazsághoz, tehát függetlennek kell lenni osztályérdekektől. Az objectiv, az osztályérdekektől független természeti folyamat öntudatunkban szükségszerűen visszatükröződik és minden osztályérdek daczára lehetetlen, hogy a napot a föld körül forgónak tekintsük. A logikai processusok, ismereteink függetlenek anyagi érdekeinktől. Minthogy a materialismus azt állítja, hogy a természetet megismerheti, e szerint vagy az osztályálláspontot vagy a materialismust fel kell áldoznia. Mindkét esetben — mondja Tugan-Baranowski — a marxismus következetességének vége van. Épp oly lehetetlen az osztály álláspont a morállal szemben. Az erkölcsi helyeslés lényege abban áll, hogy bizonyos cselekedetek magukban véve jóknak vagy rosszaknak tekintetnek, tekintet nélkül más czélokra. Öntudatos osztálymoral egy contradictio in

[1] Theoretische Grundlagen des Marxismus. 30. I.
[2] Feuerbach. 15. 1.

adjecto, mivel a moral lényege éppen abban áll, hogy nem az önös érdek, hanem a kötelesség tekintetik irányítónak.

Az osztályérdekek theoriája épp oly lehetetlen a kötelességérzettel szemben, mint a gondolkozás törvényeinek általános érvényességével szemben. Lehet hogy erkölcsi normák az emberi cselekedetekre kevés befolyást gyakorolnak, de azért mint társadalmi tényt teljesen tagadni nem lehet és az osztályérdekek theoriája, mivel ezen tényt magyarázni nem tudja, egyszerűen tagadja. Épp oly kevéssé van igaza az osztályérdekek theoriájának, midőn a vallást, midőn a művészetet az anyagi érdekekből akarja magyarázni. A mi a vallást illeti, úgy az annak alapját képező érzelmek az ember elemi érzelmei közé tartoznak. A mi pedig a művészetet illeti, úgy kétségtelen, hogy a szép lényege általános természetű és a milói Venus tetszeni fog, bármilyen legyen az osztályérdek. Az osztályérdekek uralkodásának tana — mondja helyesen Tugan-Baranowski — nem képes a morál, a hit, a művészet és tudomány belső lényét magyarázni, mert az osztályérdek nem kritériuma az igaznak, a szépnek és a jónak. Az emberiség története hasonlíthatatlanul magasabb, mint az egyszerű tülekedés élelmi szerek után.

Az osztályharczra vonatkozólag érdekes a következő nyilatkozat is.

Az angol munkás vezető, Sanders, azt mondja: Az osztályharcz hirdetése kitűnő eszköz lehet arra, hogy éhező tömegek rossz időkben összeforrasztassanak. De ilynemű propagandának nincs hatalma a közügy szolgálatában odaadó, lelkes munkást teremteni. . . . A hivatkozás az osztályérdekre csak ott volt eredmé-

nyes, a hol tisztán önös egyéni érdekeket érintett. Hogy azonban a munkásmozgalom legmagasabb eszménye gyökeret verjen a dolgozó nép szívében, arra oly propagandára van szükségünk, mely nemcsak jogokról, hanem kötelességekről is beszél.[1]

[1] Die engl. Arbeiterbewegung. (Frankfurt, 1908.) 12. 1.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az amoralismus.

Marx tételei között legnagyobb, mondhatni megdöbbentő jelentőséggel bír az, mely szerint az erkölcsi elveknek és eszményeknek az emberi nem fejlődésére lényeges befolyásuk nincs.

Marx amoralismusának természetét legjobban ismerjük meg Engels következő fejtegetéséből: ARicardo-féle elmélet fenti alkalmazása, hogy a munkásoké, mint az egyedüli igazi termelőké, az egész társadalmi termeivény, az ő termelvényök, egyenesen a communismusba vezet. De a mint Marx a fentebbi helyen érinti, oekonomiailag, alakilag hamis, mert egyszerűen a moral alkalmazása a gazdaságra. A polgári oekonomia törvényei szerint a termelvény legnagyobb része nem a munkásoké, a kik azt termelték. Ha most azt mondjuk, ez igazságtalan, ennek nem szabad így lenni, úgy ez első sorban nem tartozik a gazdaságtanra. Mi csak azt mondjuk, hogy ez a gazdasági tény a mi erkölcsi érzelmeinkkel ellenkezik. Azért Marx communistikus követelményeit soha nem alapította erre, hanem a capitalistikus termelési módnak szemünk előtt mindinkább végbemenő összeomlására; csak azt mondja: a többletérték fizetetlen munkából

áll, a mi egy egyszerű tény. Azonban, a mi oekonomiailag hamis, az azért világtörténetileg helyes lehet. Ha a tömeg erkölcsi öntudata egy gazdasági tényt, mint annak idején a rabszolgaságot vagy jobbágyságot, igazságtalannak tart, úgy ez bizonyítja, hogy maga ez a tény túlélte magát, hogy más gazdasági tények bekövetkeztek, melyek folytán amazok elviselhetetlenekké, tarthatatlanokká váltak.[1]

Heine valamelyik íróról azt mondja, hogy a nagyot mindig kisebbítő, a kicsit mindig nagyító szemüveggel nézte. Bizonyos, hogy ez nagy hiba és az objectiv igazság felismerésére teljesen alkalmatlan hajlam. Azonban az is bizonyos, hogy azok, a kik egy-egy nagy eszme, egy-egy nagy törekvés szolgálatában állanak, rendesen elvesztik a mértéket a dolgok helyes megítélésére és azokat túlozva látják, kis dolgokat nagyoknak, nagy dolgokat kicsinyeknek nézvén. Marx is nagy mértékben e hibában szenvedi. Iratai hemzsegnek a túlzásoktól. A tőke valóságos Mephisto, a bourgeois egy elvetemedett bűnös, ki a farkas étvágyával falja a munkásokat es a munkásgyermekeket, mindent, a mi szent, szentségtelenít, a polgári család tiszta pénzérdek és prostitutio, a kormány a bourgeoisie bűntársa, a munkás rabszolga, mindenki vagy elnyomó vagy elnyomott stb. Erkölcsi megbotránkozása azon legvégzetesebb egyoldalúság örvényébe kergeti, hogy a történelem a morált mint működő erőt kizárja. A történelem lefolyása egy természeti processus, természeti szükségszerűséggel megy végbe, mindig irányítva a termelési technika

[1] Das Elend der Philosophie. (Stuttgart, 1892.)11. kiadás. Előszó Engelstől, IX. 1.

alakulásától. Lássuk, vájjon Marx e felfogásában következetes volt-e?

Ha végig kutatjuk Marx nagyobb dolgozatait, mindenekelőtt azt találjuk, hogy amoralismusának első sorban már irálya is ellentmond. Ez irály tudniillik a legmélyebb pathosszal, tehát az erkölcsbíró és nem a természettudós nyugodt nyelvén beszél. A „Kommunistisches Manifest“-től kezdve a „Kapital“ czímű nagy munkájáig mindig az elnyomottak sorsán panaszkodik, azon, hogy végigmenve az emberiség történetén, mindenütt elnyomókat és elnyomottakat találunk az egyenlőség legdurvább megsértésével. Ha a gazdasági jelenségek egyszerűen egy természeti törvény parancsa szerint mennének végbe, ha azokban semmi sincs, mi a morál követelményeivel ellenkezik, mi indokolja a nagy pathost? Hiszen ki haragszik a földrengésre, ha városokat pusztít el, a villámra, ha emberi életnek vet véget? Nem fogjuk őrültnek mondani azt az embert, ki, ha gyermekét villamoskocsi gázolta el, a kocsit verné meg? Már pedig Marx a gazdasági jelenségekről a moralista hangján ítél. A tőkéről azt mondja, hogy az „von Kopf bis Zehn aus allen Poren Blut und Schmutz triefend“, leírja, „wie es mit 100 Prozent alle menschlichen Gesetze unter seinen Fusson stampft, wie es mit 300 Prozent jedes Verbrechen reskirt, selbst auf Gefahr des Galgens“. (Das Kapital, I. 742. 1.) Ez nem a hang, a melyet a természet kérlelhetetlen törvényeivel szemben alkalmazunk, ez nem a természettudós kifejezési módja, ki a jogos és jogtalan, a jó és rossz kategóriáit nem ismeri, ez a moralista hangja, sőt a szenvedélyes moralista hangja, a ki az emberek iránt elkövetett jogtalanság ellen a megsértett emberi érzés keserűségével fellá-

zad. A „Kapital“ első kötetének nagy része erkölcsi felháborodással van írva, a legfanatikusabb írók és szónokok nyelvén, élénken emlékeztetve egy Savanarola, egy Luther, egy Robespierre előadására! Ha pedig mélyebben kutatjuk Marx tanainak lényegét, lehetetlen észre nem venni, hogy erkölcsi elvekből indul ki, melyeket talán csak azért oly tisztán nem ismertek föl, mert tudvalevőleg gazdasági vizsgálódásaiban ő tulajdonkép csak az árúforgalom törvényeit és azok segítségével a tőke keletkezésének processusát vizsgálja. Azonban, ha azt különös fejtegetés tárgyává nem is tette, a capitalistikus termelésre alkalmazott bírálatában két erkölcsi követelmény mindig visszatér, az egyenlőség és az igazságosság követelménye. Az emberi történelemben végig találja az elnyomókat és elnyomottakat, melyet a proletariátus mozgalmának meg kell szüntetni, hogy létrejöjjön az egyenlőség. A tőkének pedig meg kell szűnni, mert igazságtalanságon alapszik, mert meg nem engedett jövedelemből származik. Az egyenlőség és igazságos megoszlás pedig vezet a szabadsághoz, az egyén szabad érvényesüléséhez. „An die Stelle der alten bürgerlichen Gesellschaft mit ihren Klassen und Klassengegensätzen tritt eine Association, woraus die freie Entwickelung eines Jeden die Bedingung für die freie Entwickelung Aller ist.“ (Kommunistisches Manifest.) A bourgeoisie-nek hibájául rója fel, hogy minden nemesebb köteléket az emberek között szétszakított, semmit sem hagyván meg, mint a nyers érdeket, hogy a nemesebb érdekeket „az egoistikus számítás jéghideg vizébe ölte“ és hogy a régi szabadságok helyébe a lelketlen kereskedelmi szabadságot tette. Vagy ugyanott: „Die bürgerlichen Redensarten über

Familie und Erziehung, über das traute Verhältniss von Eltern und Kindern werden umso ekelhafter, je mehr infolge der grossen Industrie alle Familienbande für die Proletarier zerrissen, und die Kinder in einfache Handelsartikel und Arbeitsinstrumente verwandelt werden“. A tőke keletkezésének történetét oly morális undorodással írja le, mire csak Gorkij képes volna. (Lásd „Das Kapital“ különösen I. 738-741.1.)

Már az által, hogy Marx bizonyos gazdasági rendszereket helyesel, másokat rosszal, tudomásunkra hozza, hogy egy magasabb — és ez nem lehet más mint erkölcsi — elvet elismer, melynek alapján a gazdasági rendszerek megítélendők. Habár az emberiség fejlődése bizonyos törvény szerint megy végbe és habár ezen fejlődésben a legkézzelfoghatóbb ágens a gazdasági érdek, Marx szerint különösen a termelés, mégis szerinte is kell, hogy az bizonyos erkölcsi követelményeknek megfeleljen. Egy bizonyos szervezeti fokon, a gazdasági fejlődés egy bizonyos korszakában, például a capitalismus korában, az ethika követelményei fölött megtörtént a döntés, mert addig, míg ez a rendszer fennáll, bizonyos, például ellentétes követelményei a morálnak ki vannak zárva. Ezek tehát mindaddig, míg ez a rendszer fennáll, nem érvényesülhetnek; annyiban Marx joggal mondhatta, hogy a moral nem szerepel. De az élet mindig bizonyos keretben mozog és például a városi élet mellett is bizonyos intézmények csakugyan ki vannak zárva, mint a hogy a capitalismus mellett is bizonyos ethikai követelmények nem érvényesülnek. Az egyes korszakokat különböző intézményeivel azonban éppen a változott erkölcsi felfogások különböztetik meg.

Ezzel összefügg az, hogy Marx amoralismusának

magyarázatát abban kell találni, hogy ő a morál-tól ezért fordul el, mert szerinte az uralkodó moral csak az uralkodó osztálynak használ, a proletárnak nem. A moral, sőt a vallás csak polgári előítéletek, melyek mögé ugyanannyi polgári érdek rejtőzködik. (Kommunistisches Manifest.)

Marx amoralismusa különösen abban jut kifejezésre, hogy szerinte az erkölcsi elveknek a történelem folyásában semmi szerepük nincs. De éppen az a körülmény, hogy Marx ezt constatálja, elárulja, hogy Marx moralista, mert ő azt várta, hogy a történelemben erkölcsi elvek uralkodjanak, de sajnálatára ezeket nem volt képes felfedezni. (Persze ez nem a a történelem hibája, hanem az ő bölcseletének színvaksága!) És azért, mert az erkölcsi elvek hatására nem számított, keresett egy természeti törvényt, mely az általa óhajtott fejlődést biztosítja. Vizsgálván a mai kornak erkölcseit, eszményeit, az ethikai elv gyengeségét,[1] arra az eredményre jut, hogy nem erkölcsi elvektől kell várni a társadalom haladását, hanem a fejlődés általános természettörvényétől. A korunkban uralkodó „gyalázatos jellemtelenséggel[4]' szemben (Kapital, I. 742. 1.), többé nem számítván a morális elvek erejére, amoralista lesz és a materialistikus felfogás karjaiba vetve magát, csak a természeti szükségszerűségre számít. Nem az viszi előre az emberiséget, hogy az erkölcsi elvek követelményei

[1] Hogy Marx felfogását azon szomorú észlelet befolyásolja, hogy a mai korban milyen kevéssé lehet az ethikai elvek működésére számítani, igen szépen fejti ki Weber Marianne „Fichtes Socialismus und sein Verhältniss zur Marxschen Doktrin“ (Tübingen, 1900.) ez. munkájában

teljesüljenek, hanem a haladást a „viszonyok“ tarthatatlansága hozza magával.

Marx amoralismusát az a körülmény is kizárja, hogy az egész okoskodása a társadalomból, mint a tulaj donképeni realitásból indul ki, a társadalmi alkat pedig tisztán természeti jelenségnek nem tekinthető. Semmi esetre sem lehet ez álláspontból a gazdasági élet egoistikus felfogását indokolni.

Marx amoralismusát talán azon antagonismusból is magyarázhatni, melybe majdnem szükségszerűleg vitte őt azoknak tana, kik az emberiség megújhodását tisztán erkölcsi rugóktól várták. Így különösen ellentétbe jutott Feuerbachchal, ki rajongó módon az emberszeretettől várta az új korszak megszülemlését, míg ő csak a termelés szükségszerű átalakulásától várta a proletariátus felszabadulását. A dolgokban rejlő törvény végzi a történelem munkáját, nem a szeretet, melynek hirdetése sok helyütt csak lagymatagságot, ábrándosságot, ködös romanticismust idézett elő.

Marx szerint az érték egyedüli forrása a munka. Ha mindamellett a tőke is követel magának részt a nemzeti jövedelemből oly módon, hogy fizetetlen munkát izzaszt ki a munkásból, nem-e egy igazságtalanságra utal, nem-e az igazságosság szempontjából vizsgálja a dolgokat? Itt is csak ideológia rejlik. Igaz, Marx nem erre építi föl a társadalom átalakulására irányzó munkáját, és ennyiben búcsút vesz az ideológiától. Szerinte a társadalom átalakulása nem azért következik be, mert az igazságosságnak győzni kell, hanem azért, mert a capitalismus maga magát megsemmisíti. A természettörvény szükségszerűségével bekövetkezik a katastropha. De miért? Azért, mert az igazságosság, ez az ideológia is eszményi

tartalma mellett reális tartalommal bír. Van egy része, mely talán mindig ideológia marad, mely soha meg nem valósítható, de van egy része, mely való, mely életre tör. Mert az igazságosság is végeredményben a helyes, az, mely a dolgok természetének megfelel. Az észszerű a jó, az észszerűtlen a rossz.

De tekintetbe jön még egy másik mozzanat. A tőke uralma összeomlik. Hogyan? Magától? Az embernek itt semmi szerepe nincs? A meggyőződésnek semmi szerepe nincs? Nem látja mindenki, hogy a mai társadalmi rendszer átalakulásának egyik legerősebb emeltyűje az, hogy az emberek és ezek között a tőkések is, lassankint magukba szívják azt a fölfogást, hogy a hypercapitalismus helytelen, igazságtalan. Ezen ideológia, ezen ethikai mozzanat nélkül elvégezheti-e a világtörténelem szelleme a munkáját, avagy akkor, ha ellenkezőleg az emberekben, talán a munkásokban is gyökeret verne az a felfogás, hogy a capitalismus helyes, igazságos, a társadalomra és az egyénre nézve hasznos üdvös? íme az eszme, az ideológia!

A falopásról szóló törvény tárgyalása alkalmából írt czikkekről azt mondja Marx, hogy akkor anyagi kérdésekről kellett írni, melyekről Hegel ideológiai rendszere nem szólt. Elvégezte bölcseleti alapon. Ez alkalommal azt írja Mehring:[1] „Az e czikk minden mondásából kihangzó mély és igaz felháborodás ama mély és igaz rokonszenvből származott, melyet Marx a szegény, politikailag és társadalmilag birtoktalan tömegért érzett és *így mégis a szív volt az, mely a proletariátus legnagyobb élő harczosát a nagy harczba bélekergette.*“

[1] Nachlass, III. k. 184. 1.

Hogy Marx tanait nem lehet ethikai alap nélkül megérteni, azt az újabb Marx-vizsgálók is erősítgetik. így Wenkstern azt mondja (Marx, 136.1.): „Auf einer sittlichen Idee baut Marx den Begriff des Mehrwerts. “

Masaryk pedig a következő eredményhez jut (Grundlagen des Marxismus): „Das ganze Kapital, seine ganze Grundlage ist ethisch. Schon der Begriff Mehrwerth, ist nicht nur ökonomisch, sondern zugleich ethisch und die ganze Erklärung des Kapitalismus gipfelt darin, dass die Kapitalisten die Arbeiter ausbeuten. Die ganze Geschichte wird zum Kampfe der Unterdrückten gegen die Ausbeuter, die ganze Geschichte erscheint im Kapital als ein steter Kampf um Gerechtigkeit“. (118. 1.)

Tehát Marx amoralismusa. azaz az. hogy az emberiség történeti drámájában az ethikai elvek nem érvényesülnek, Marxból megczáfolható. Marx nem írhatta volna az ő munkáit, ha nem indul ki bizonyos erkölcsi követelményekből és így már benne is és általa, az általa megindított nagy mozgalomban az ethikai erők jelentősége kifejezésre jut. Így Marxot Marx ellen kell védelmeznünk, mit az ismert paradox kijelentése is megenged, hogy ő maga nem marxista.

A komolyan vett amoralismus képtelenség; ha Marxot csakugyan amoralistának kellene tekinteni, egész tanítása elvesztené értékét. Mert az ember mindig különbséget tett és fog tenni a jó és rossz, az igazságos és igazságtalan között és így az emberiség életében is az igazságosról és igazságtalanságról alkotott meggyőződéseknek és abból származó törekvéseknek kell hogy befolyása, sőt jelentékeny befolyása legyen. Azoknak tehát, a kik azt akarják, hogy Marx

szellemi hagyatékának a megfelelő értéket tulajdonítsa a tudomány, Marx amoralismusát egy nagy egyoldalúságnak, egy genialis ember túlzásának kell mondani, melyet Marx vezéreszméi meg is czáfolnak.[1]

A tudományos vizsgálódás szempontjából Marx egyoldalúságának némi hasznot tulajdoníthatunk. Marx amoralismusának bizonyos methodologiai jelentőséget tulajdonítunk. Az amoralismus, az oekonomiai materialismus, az oekonomiai monismus minden esetre egy nagyszabású, habár egyoldalú hypothesis. Már Smith Ádámról is tudjuk, hogy eredetileg tulajdonkép nem nemzetgazdaságtant akart írni, hanem a civilisatio történetét tisztán gazdasági szempontból. A gazdasági élet nagy fontossága és kihatása az élet más köreire nagyon kedvelt felfogássá vált főleg a XIX. században. A socialismus első képviselőinél — így Saint-Simonnál — már nagy szerepet játszott. Tehát Marx amoralismusát hypothesisnek tekinthetjük a vizsgálódások következetes, logikus keresztülvitelére, mintha a társadalom életében csak egy ágens működnék, a gazdasági érdek, míg a többi erők „quantité négligeable"-nak tekinthetők. Hiszen Marx eljárásában — mint mondtuk — határozottan bizonyos monomaniát lehet észlelni: az árú valóságos fétissé válik nála stb. és így tárgyalási módjának e sajátságát is ugyanezen okra vezethetjük vissza. Amoralista volt logikai okokból is.

A gazdasági érdekek pathologikus eredményeit minden esetre legjobban lehet tanulmányozni, ha föltesszük, hogy egyedül az érdekek működnek, más

[1] Jászi: „A történelmi materialismus emberei a socialismus erkölcsi oldalát egyre világosabban észreveszik" (A történelmi materialismus állambölcselete. II. kiad. Budapest, 1908. 158. l.).

tényezőktől nem zavarva. Ugyanezt teszi a természettudós is. „A physikus — mondja Marx — észlel természeti processusokat vagy ott, hol azok legkifejezettebb formában és zavaró befolyásoktól legkevésbé elhomályosítva megjelennek, vagy kísérleteket tesz oly feltételek alatt, melyek a processus tiszta lefolyását biztosítják.“

Az úttörőket természetszerűleg bizonyos türelmetlenség jellemzi. Szeretnék eszméiket mielőbb a megvalósítás stádiumában látni. Azért kell nekik egy Deus ex machina. Ilyen Deus ex machina volt Lassallenak az állam, mert a Marx magyarázta természettörvény neki túl lassú volt. Ilyen Deus ex machina volt viszont Marxnak a természettörvény, mert nagyon lassúnak találta az emberiség nagy eszményeinek és az erkölcsi erőknek hatását.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A communista kiáltvány.

A communista szózat, a proletár harczi riadója felszólítja az egész világ proletárjait egyesülésre: A világ proletárjai egyesüljetek! Ezt a jelszót hangoztatják Marx és Engels e szózatban, mely a communisták szövetségének megbízásából 1847-ben Íródott. Lényeges tartalma és okfejtése a következő:

Minden eddigi társadalom története osztályharczok története.

Szabad és rabszolga, patrícius és plebejus, főúr és jobbágy, czéhmester és legény, röviden elnyomó és elnyomott állandó ellentétben voltak egymáshoz, szüntelen, részint lappangó, részint nyilt harczot vívtak, mely mindig az egész társadalom forradalmi átalakulásával végződött vagy a harczoló osztályok közös elpusztulásával.

A történelem előbbi korszakában majdnem mindenütt a társadalom teljes tagosulásával találkozunk különböző rendekben.

A hűbéri társadalom pusztulásából keletkezett modern polgári társadalom nem szüntette meg a társadalmi ellentéteket. Csak a régiek helyett új osztályokat, az elnyomás új feltételeit, a harcz új alakjait tette.

A mi korszakunk, a bourgeoisie korszaka, abban tűnik ki, hogy az osztályellentéteket egyszerűsítette. Az egész társadalom mindinkább két nagy ellenséges táborba válik szét, két nagy, egymással egyenesen szemben álló osztályba: bourgeoisie és proletariátus.

Amerika felfedezése, Afrika körülhajózása új tért nyitottak az emelkedő bourgeoisie-nak.

Kereskedelem, hajózás, ipar eddig nem ismert lendületet nyertek és ezzel a forradalmi elem a bomladozó hűbéri társadalomban gyors fejlődést nyert.

Az ipar eddigi hűbéri vagy czéhszerű üzemmódja nem felelt meg a növekedő szükségletnek. A manufactur (nagyipar gépek nélkül, de sok munkással) lépett helyébe. De még mindig nőttek a piaczok, nőtt a szükséglet. A manufactur sem elégített már ki. Ekkor a gőz és a gép átalakította az ipari termelést. A manufactura helyébe lép a modern nagy ipar, az ipari középosztály helyébe az ipari milliomosok, egész ipari hadseregek főnökei, a modern bourgeois-k.

A bourgeoisie a történelemben forradalmi szerepet játszott. A hol uralomra jutott, ott az összes hűbéri, patriarchális, idyllikus viszonyokat megsemmisítette. Más köteléket nem hagyott ember és ember között, mint a meztelen érdeket, az érzéketlen készfizetést. A vallási és politikai illusiókkal eltakart kizsákmányolás helyébe a nyílt, szemérmetlen, száraz kizsákmányolást léptette. A bourgeoisie megfosztotta a családi viszonyt megható érzelgős fátyolától és egy tiszta pénzviszonyra vezette vissza.

A bourgeoisie nem létezhetik a nélkül, hogy a termelési eszközöket, tehát az összes társadalmi viszonyokat folyton forradalmilag átalakítsa. A ter-

melés folytonos felforgatása, az örökös bizonytalanság jellemzi a bourgeoisie-korszakot.

A bourgeoisie alávetette a vidéket a város uralmának. Óriási városokat teremtett, nagy mértékben szaporította a városi népességet szemben a vidékivel. A hogy a vidéket a várostól, úgy a barbár népességeket a civilisáltaktól, a parasztnépeket a bourgeoisie-népektől, a keletet a nyugattól tette függővé.

A bourgeoisie mindinkább megszünteti a termelési eszközök, a birtok és a népesség szétforgácsolását. Agglomerálja a népességet, központosítja a termelési eszközöket és a tulajdont kevés kézben.

A modern polgári társadalom, mely óriási termelési és forgalmi eszközöket teremtett, hasonlít a bűvészhez, ki a földalatti hatalmakat többé nem tudja kormányozni. Évtizedek óta az ipar és kereskedelem története csak története a modern termelő erők lázadásainak a modern termelési viszonyok ellen, a tulajdonviszonyok ellen, melyek a bourgeoisie és uralma életfeltételeit képezik. Elég a kereskedelmi válságokat említeni, melyek időleges visszatérésökben mindig fenyegetőbben veszélyeztetik az egész polgári társadalmat.

A fegyverek, melyekkel a bourgeoisie a hűbériséget leterítette, most a bourgeoisie ellen: fordulnak.

De a bourgeosie nemcsak a'fegyvereket kovácsolta, melyek halálát okozzák, az embereket is teremtette, kik e fegyvereket kezelni fogják, a munkásokat.

Abban a mértékben, melyben fejlődik a tőke, fejlődik a proletariátus is. A gépek terjedése és a munkamegosztás következtében a munka minden önálló jellegét és így minden vonzóerőt a munkásra nézve elvesztette. A munkás csak a gép tartozéka és a munkás költsége szorítkozik azon fentartási eszközökre, me-

lyek szükségesek saját és fajának fentartására. De minden árú ára megfelel a termelési költségeknek. Minél kevesebb ügyességet és erőt követel a munka, annál inkább szorítja ki a nő a férfit. A nem és a kor különbsége többé nem bírnak társadalmi jelentőséggel, nincs más, mint munkaeszköz.

Az eddigi kisebb középosztály, kisiparos, kiskereskedő, kisparaszt, mind beesnek a proletariátusba.

A proletariátus küzdelme kezdődik létével. Kezdetben az egyes munkások küzdenek, aztán egy-egy gyár munkásai, aztán egy munkaág munkásai. A munkások kezdetben szét vannak szórva. Aztán a bourgeoisie egyesíti őket saját czéljaira. De lassankint a proletariátus érzi saját erejét. A munkások egyesülnek és a bourgeoisie-val szemben külön osztályként szerepelnek. Itt-ott kitört a harcz. A munkások itt-ott győznek. De a fő a terjedő szervezkedésük. Nem sokára a bourgeoisie egy része is hozzájuk csatlakozik, különösen az ideologok, kik a történeti mozgalmat elméletileg átértették.

A régi társadalom életviszonyai a proletariátusban meg vannak semmisítve. A proletárnak nincs tulajdona, viszonya feleségéhez, gyermekéhez nem hasonlít a polgári családi viszonyhoz, a modern ipari munka, alávetettsége a tőke alá, minden nemzeti jellegtől megfosztotta. Törvény, moral, vallás, szerinte csak polgári előítélet.

Az összes eddigi mozgalmak kisebbségek mozgalmai voltak, vagy kisebbségek érdekében. A proletarmozgalom az óriási többség mozgalma az óriási többség javára.

A bourgeoisie többé nem képes, hogy az uralkodó osztály legyen. Élete többé nem egyeztethető össze a társadalommal.

A bérmunka a versenyen alapul. A munkások a versengés helyébe léptetik az egyesülést. A bourgeoisie elveszti talaját. Saját sírásóját teremtette. Bukása és a proletariátus győzelme biztos.

A communisták elméletei nem alapulnak eszméken, elveken, melyek világjavítók által feltaláltattak vagy felfedeztettek. A tényleg létező osztályharcz kifejezését képezik.

A communismus nem szünteti meg általában a tulajdont, csak a polgári tulajdont. De a modern polgári tulajdon az utolsó és legtökéletesebb kifejezése a kizsákmányolásnak.

A communismus nem foszt meg senkit a hatalomtól, társadalmi termelvényeket elsajátítani, de a hatalomtól, idegen munkát alávetni.

A proletariátus politikai hatalmát arra fogja használni, hogy a bourgeoisiet lassanként minden tőkétől megfoszsza, az összes termelési eszközöket az állam, azaz a proletariátus kezében egyesítse.

Mihelyt az osztálykülönbségek eltűntek és minden termelés associatiók kezébe került, a nyilvános hatalom elveszíti politikai jellegét. Mert tulajdonképen a politikai hatalom egy osztály szervezett hatalma más osztály elnyomására. Mihelyt a régi termelési viszonyok megszűnnek, megszűnnek az osztályellentét feltételei, megszűnnek az osztályok és a ptoletariatus saját uralma is mint osztályé.

A régi polgári társadalom helyébe osztályellentéteivel lép egy társulás, melyben minden egyes szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének föltételévé válik.

HATODIK FEJEZET.

„A politikai ökonómia bírálatához.“

Előttünk fekszik Marx első nagyobb közgazdasági munkája. Szaktanulmányom — mondja — a jogtudomány volt, melyet azonban csak mint alárendelt szakmát bölcsészet és történelem mellett űztem. 1842/3-ban mint a Rheinische Zeitung szerkesztője, először jutottam abba a helyzetbe, hogy úgynevezett anyagi érdekekhez kellett hozzászólanom. A rajnai tartománygyűlés tárgyalásai falopásról, parcellázásról, a hivatalos polémia, melyet Schaper úr, a rajnai tartomány akkori főelnöke, a rajnai újsággal a moseli parasztokról kezdett, végül viták a szabad kereskedelemről és védvámról, az első okot szolgáltatták gazdasági kérdésekkel való foglalkozásomra. Másfelől abban az időben, midőn a jó szándék „tovább haladni“ a szakértelemnél többet ért, a rajnai újságban a franczia socialismus és communismus gyengén philosophiailag színezett visszhangja volt hallható. Ellene nyilatkoztam ezen kontárkodásnak, egyidejűleg azonban az „Allgemeine Augsburger Zeitung“-gal folytatott vitában kereken kijelentettem, hogy eddigi tanulmányaim nem engedik, hogy a franczia irányok tartalmáról magáról ítéletet koczkáztathassak. Ellenben örömmel

ragadtam meg a „Rheinische Zeitung“ vezetőinek illusióját, hogy a lap lanyhább magatartása által a felette hozott halálos ítéletet visszavonatni remélték, hogy a nyilvános színpadról visszavonuljak a tanulószobába.

Az első munka, melyre az engemet ostromló kételyek eloszlatására vállalkoztam, a hegeli jogböl csészét kritikai revisiója volt, egy munka, melynek bevezetése az 1844-ben Parisban kiadott „Deutsch-französische Jahrbücher“-ben jelent meg. Kutatásom abban az eredményben végződött, hogy jogviszonyok úgy, mint államformák nem érthetők meg magukból, sem az emberi elme úgynevezett általános fejlődéséből, hanem *az anyagi életviszonyokban* gyökereznek, melyeknek összességét Hegel a XVIII. század angolai és francziái példájára, a „polgári társadalom“ elnevezése alatt összefoglalt, *hogy pedig a polgári társadalom anatómiája a politikai gazdaságtanban keresendő.* Ez utóbbi kutatását, melyet Parisban kezdtem, folytattam Brüsselben, a hová Guizot kiutasító parancsa folytán kivándoroltam. Az általános eredmény, melyet találtam és mely egyszer találva, tanulmányom vezérfonalául szolgált, röviden így formulázható: Az élet társadalmi termelésében az emberek határozott, szükségszerű, akaratjuktól független viszonyokba lépnek, termelési viszonyokba, melyek anyagi termelő erőik határozott fejlődési fokának megfelelnek. Ezen termelési viszonyok összessége képezi a társadalom ökonómiai structuráját, a reális alapot, mely fölé egy jogi és politikai felépítmény emelkedik és melynek határozott társadalmi öntudatalakzatok megfelelnek. Az anyagi élet termelési módja általában meghatározza a társadalmi, politikai és szellemi

életprocessust. Nem az emberek öntudata határozza meg létöket, hanem megfordítva társadalmi létök határozza meg öntudatukat. A fejlődés bizonyos fokán a társadalom anyagi termelő erői ellentétbe jutnak a létező termelési viszonyokkal, vagy a mi ennek csak jogi kifejezése, a tulajdonjogi viszonyokkal, melyek között eddig mozogtak. A termelő erők fejlődési alakzataiból átcsapnak ezen viszonyok békókká. Akkor beáll a társadalmi forradalom egy korszaka. Az ökonómiai alap változásával lassabban vagy gyorsabban felfordul az egész hatalmas felépítmény. Ilyen átalakulások szemléleténél mindig meg kell különböztetni az ökonómiai termelési feltételek anyagi, természettudományilag híven constatálható átalakulás és a jogi, politikai, vallási, művészeti vagy philosophiai, szóval ideológiai formák között, melyekben az emberek ezen conflictus öntudatára jutnak és azt végigküzdik. A mily kevéssé ítéljük meg az egyént abból, a mit önmagáról képzel, épp oly kevéssé lehet ilyen forradalmi korszakot öntudatából megítélni, hanem ellenkezőleg ezen öntudatot kell az ökonómiai élet ellentmondásaiból, a társadalmi termelő erők és termelési viszonyok közt levő conflictusból magyarázni. Egy társadalmi formatió sohasem szűnik meg addig, míg az összes termelő erők ki nem fejlődnek, melyek számára eléggé tág, és új, magasabb termelési viszonyok soha sem foglalnak helyet, mielőtt ezeknek létfeltételei a régi társadalom méhében ki nem keltek. Az emberiség mindig csak olyan feladatokat tűz maga elé, melyeket megoldhat, mert közelebbről vizsgálva mindig azt fogjuk találni, hogy maga a feladat csak ott keletkezik, a hol megoldásának anyagi feltételei már megvannak, vagy legalább a keletkezés folyamatában

vannak. Nagy körvonalakban ázsiai, antik, hűbéri és modern polgári termelési módok mint az oekonomiai társadalmi formatió progressiv korszakai megjelölhetők. A polgári termelési viszonyok a társadalmi termelési processus utolsó antagonistikus alakja, antagonistikus, nem egyéni antagonismus, hanem az egyének társadalmi életfeltételeiből kifejlődő antagonismus értelmében, de a polgári társadalom ölében kifejlődő termelési erők egyúttal ezen antagonismus megoldásának anyagi feltételeit is létesítik. Ezzel a társadalomformatióval tehát lezáródik az emberi társadalom előtörténete.

Első tekintetre a polgári gazdagság egy rengeteg árúgyűjteménynek látszik, az egyes árú elemi léte. Minden árú kettős szempont alá esik, mint használati érték és mint csereérték. Bármilyen legyen a gazdagság társadalmi alakja, a használati érték ez iránt közömbös. A búza íze nem árulja el, vájjon orosz jobbágy vagy angol tőkés, vagy franczia kisparaszt termelte-e. A használati érték nem fejez ki társadalmi termelési viszonyt. A használati érték ezen az ökonómiai és társadalmi alakzat iránti közömbösségében, azaz a használati érték mint használati érték a politikai gazdaságtan vizsgálódási körén túl esik. De a használati érték az anyagi alap, melyen egy határozott ökonómiai viszony kifejeződik, a csereérték. A csereérték mindenek előtt egy quantitativ arány, melyben a használati értékek kicserélhetők. Mint csereérték az egyik használati érték annyit ér, mint a másik, egy kötet Properz annyit, mint bizonyos quantum burnót, egy palota annyit, mint bizonyos quantum fónymáz. A használati érték a társadalmi élet productuma, emberi életerő, tárgyasított munka. Minden

árú ezen egységnek, a munkának kristályizázciója. A munka, mely az árúkban tárgyiasíttatik, egyforma, különbség nélküli, egyszerű munka, melyre nézve közömbös, vájjon aranyban, vasban, búzában, selyemben jelenik meg, a mint az élenynek közömbös, vájjon a vas rozsdájában, a levegőben, a szöllő nedvében vagy az ember vérében fordul-e elő. A csereérték képző munka tehát elvont általános munka. Az árúknak mint csereértékeknek quantitativ különbségei a bennök tárgyiasított munka quantitativ különbségei. Ezeknek, mint a mozgalomnak is, más mértéke nincs mint az idő. Az időtartam az egyedüli különbség, melyre a munka képes. Mint csereérték minden árú határozott mennyiségű megkeményedett munkaidő („festgeronnene Arbeitszeit“). Hogy az árúk csereértékét a bennök tartalmazott munka alapján mérhessük, szükséges a különféle munkát egyféle, egyszerű, különbség nélküli munkára redukálni, mely qualitativ ugyanaz, csak quantitative különbözik. Ez a reductió egy abstractió, de nem kevésbbé reális, mint az összes szerves testeknek redukálása légneműekre. Az árúkban tartalmazott munkaidő továbbá szükséges munkaidő, mely bizonyos termelési rendszer mellett az árú termelésére szükséges. Ezen munkaidő folyománya a munka társadalmi jellegének. Mint általános munka egy általános aequivalensben jut kifejezésre, mely közömbös használati érték egy határozott alakja iránt. Jellemző a csereértéket képező munkára, hogy a személyek társadalmi vonatkozásai mintegy megfordítva jelentkeznek, mint a dolgok társadalmi viszonya. Csak a mennyiben az egyik használati érték a másikra mint csereértékre vonatkozik, vonatkozik a különböző személyek munkája egymásra mint egyenlőre. Ha tehát

helyes azt mondani, hogy a csereérték személyek közötti viszony, úgy hozzá kell tenni: dologi hüvelyben elrejtett viszony. Valamint egy font vas és egy font arany különböző physikai és chemiai tulajdonságaik daczára ugyanazon súlyt teszik, úgy különböző használati értékű árúk ugyanazon csereértékekkel bírnak, ha egyenlő munkaidő rejlik bennök. A csereérték tehát a használati értékek társadalmi természetű meghatározottsága. Az árúknak amint csereértékeknek viszonya, emberek productiv tevékenységének viszonya. A használati értékeket létesítő munka a természeti kincsek feldolgozására irányul, melyekben létünk alapfeltétele rejlik és ebben az értelemben a munka minden társadalmi rendszertől független feltétele a természet és ember közötti anyagcserének. Ellenben a csereértéket létesítő munka a munka specialis társadalmi rendszerének folyománya. Mint csereérték minden árú a többi árú mértéke. Ha pedig az összes árúk csereértékét egy árúban fejezzük ki, ez az árú általános aequivalensévé válik. Ez az árú az összes árúk metamorphosisa és mert ilyen az általános munkaidő tárgyiasítása. Az általános aequivalensként kihasított árú most a csereforgalomból származó általános szükséglet tárgya és ezen szempontból mindenkire nézve használati értékkel bír, mely abban áll, hogy a csereérték képviselője általános csereeszköz. Így ez az árú megoldja azt az ellenmondást, melyet az árú mint olyan, magában foglal, hogy mint különleges használati érték mégis általános aequivalens és így általános használati érték. Az az árú, mely ilyképen az összes árúk csereértékének adaeqat létét képviseli vagy az árúk cséereértéke, mint külön kizárólagos árú, az a pénz. A pénz az árúk csereértékének kristallisatiója,

melyet azok a forgalomban képeznek. A pénz nem jelkép. Hogy egy társadalmi termelési processus mint egy az egyéneken kívül létező tárgy és ama határozott viszonylatok, melyekbe társadalmi életök termelési processusában lépnek, mint egy tárgy specifikus tulajdanságai jelentkeznek, ez a megfordítás és nem képzelt hanem prosailag reális mystificatió jellemzi a csereértéket alkotó munka összes társadalmi alakzatait. Az árúk csereértéke mint általános aequivalens egyúttal mint az aequivalens foka egy specialis árúban vagy az árúk egyetlen egyenletében egy specifikus árúval kifejezve, az ár. Az ár a változott alak, melyben az árúk csereértéke a forgalomban megjelenik. A forgalomnak két alakja van:

W—G—W
G—W— G
W = árú, G = pénz.

A körforgalom W—G—W két mozgalomból áll; W—G árút pénz ellen cserélni vagy eladni; G—W pénzért árút cserélni vagy venni; az egész tehát eladás vétel czéljából. Itt az árú előbb mint használati érték létezik, pénzzé alakul, aztán ismét használati értékké válik. Itt aztán kiesik a forgalomból. Ez a mozgalom tehát az összes metamorphosisok lánczolata, melyet mint árú átfut, hogy tulajdonosa részére használati értékké váljék. W—G—W alakjában az árú, G—W—G alakjában a pénz képezi a kiindulási és végpontot. Az első alakban a pénz közvetíti az árúforgalmat, a másikban az árú közvetíti a pénzt pénzzé válásában. Ez utóbbi tehát venni eladás czéljából, vagyis közvetítő mozgalom aranynak aranyra cserélésére. Itt mindjárt felismerhetni a polgári termelés uralkodó alakját. Itt tehát G—G qualitative nem, de

quantitative különbözik. Ezen quantitativ különbség pedig feltételezi, hogy itt nem-aequivalensek cserél-tetnek. Minthogy a polgári termelésben az árúk a forgalomba kerülnek, hogy értök pénz szereztessék, az árúk a pénzt jelképezik, míg a pénz az egyedüli igazi árú, az abstract gazdagság anyagi léte. Metallitásában magában foglalja minden gazdagságot, mely az árúk világában megnyilatkozik.

A pénz mint csereérték az elvont gazdagság léte. A pénz azért nemcsak a gazdagodási vágy egyik eszköze, hanem tárgya is. Auri sacra fames. Minden más árú felhalmoztatik mint használati érték és akkor a felhatalmazás módja függ a használati érték sajátságától. Az ilyen különleges gazdagság felhalmozása külön eljárásokat követel és különbözik egyének szerint. Vagy történik a felhalmozás árúk alakjában és akkor az egy kereskedelmi műtét. A ki pénzt felhalmoz, annak semmi mást nem kell tenni, mint azt eltenni, egy tartalomnélküli tevékenység, mely minden más árút értéktelenné tenne. A vagyongyűjtő asketa vértanú. Társadalmi alakjában kívánja a gazdagságot és ezért elvonja a társadalomtól. Forgalomképes alakjában kívánja az árút és azért elvonja a forgalomtól. Rajong a csereértékekért — és azért nem cserél. Képzelt korlátnélküli élvvágyában lemond minden élvezetről. Mivel minden társadalmi szükségletet ki akar elégíteni, alig elégíti ki a szükségletét. Midőn a gazdagságok metallikus testéhez ragad, elillan agyréme. Tényleg pedig a pénz felhalmozása önönmagáért a termelés barbár alakja a termelés kedvéért, azaz a társadalmi munka termelő erőinek kifejtése a szükségletek korlátjain túl.

HETEDIK FEJEZET.

„A tőke.“

„Ebben a pillanatban, midőn angol munkások feleségestől, gyermekestől hidegtől és éhségtől megfagynak, milliókat tevő angol pénzt, angol munka eredményét, befektetnek orosz, spanyol, olasz és más idegen kölcsönökbe.“[x]

Az utolsó napokban London falain a következő hirdetményt lehetett olvasni:

Hízott ökrök, éhező emberek! A hízott ökrök elhagyták kristálypalotáikat, hogy a gazdagokat fényes termeikben hizlalják, míg az éhező emberek siralmas laktanyáikban pusztulnak és meghalnak. “[2]

Öt 12—15 éves gyermeket a gyáros reggeli 6 órától a következő nap délutáni 4 óráig dolgoztatott, csak étkezésre engedvén szünetet és egy órai alvást. Azzal védte magát, hogy a gyermekek nem akartak lefeküdni![3] Egy tíz éves gyermeket dolgoztattak egy huzamban két nap, két éjét![4]

Egy felügyelő nyilatkozataiból: A legtöbb gyermeknek nem volt neve. Az egyik munkás, megkér-

[1] Kapital I. 657. 1.
[2] U. o.
[3] U. o. 210. 1.
[4] U. o. 229. 1.

deztetvén, mikor mosdott utoljára, azt mondta, mikor utoljára a börtönben voltam.

Egy 11 éves leánynak semmi vallási ismerete nem volt. Egy 17 éves fiú nem tudta, mennyi 2X2, hány fillér van egy pennyben, soha nem hallotta London nevét, a király nevét, Wellington, Nelson, Napoleon nevét. Azonban mindnyájan ismertek híres rablók történeteit. Egy másik 16 éves fiú Krisztus után kérdezve, azt mondta, hogy régente király volt Londonban. Egy másik azt mondta, hogy Krisztus feláldozta magát, hogy az üdvözítőt megmentse. Sokan a Miatyánkból csak az első szót, Miatyánk, tudják. Nem tudják hány hét, hány nap van az évben, mi a neve a megyének, a melyben laknak. Sokan a bért nem tudták kiszámítani, a mely nekik járt.

Mr. Word: Egy pinczében egy 50 éves anya hált 25 éves fiával, egy szobában 26 ágy, 2-3 ember számára, sokszor férj, feleség és a feleség felnőtt nővére. Egy fiatal ember egy ingben a tűz elé áll, hol egy jól öltözött nő ült. Kér anyjától egy tiszta inget és ott cseréli a két inget. Egy másik lakásban egy leány ült egy ingben a felügyelő látogatása alatt. Sok nő erkölcsi hanyatlása; férfiak, nők együtt egy hálószobában.

John Smith edinburgi fegyházigazgató kijelentette^ hogy a fegyenczek sokkal jobban vannak táplálva, mint a mezei munkások.[1]

Egy csődtömegben gyerekek nyilvánosan mint a csődtömeg része hirdettettek és elárvereztettek. Gyerekek a plébániák által egy gyárosnak bérbe adattak,

[1] Londonban 122,000 gyerek jön reggeli nélkül az iskolába. (Neue Zeit 1906 Nr. 43. S. 556.)

ki azokat ismét tovább bérbe adta. Egy londoni plébánia szerződést kötött egy gyárossal, hogy minden 20 gyermekre egy hülyét tartozik elfogadni. Tehát üzérkedés emberhússal a XIX. században.[1]

Hát az ily gyermekek műveltsége? Néhány adat a vizsgáló bizottságok jelentéseiből:

Jeremiás Haynes, 12 éves: négyszer négy nyolcz, de négy négyes tizenhat. Király az, kié minden pénz és arany. Van királyunk, azt mondják királynő, úgy nevezik Alexandra herczegnő. Azt mondják a királynő fiához ment feleségül. Turner, 12 éves: Nem élek Angliában. Hallom, hogy van ilyen ország. Morris

[14] éves: Hallottam, hogy Isten teremtette a világot, hogy minden ember vízbe fulladt, egy kivételével; hallottam, hogy egyik egy kis madár volt. Smith,

[15] éves: Isten teremtette a férfit, a férfi a nőt. Matthewman, 15 éves: Néha templomba megyek. Egy névről prédikáltak, egy bizonyos Jézus Krisztusról. Az ördög egy jó egyén. Nem tudom, hol él. Krisztus egy rossz ember volt.[2]

Íme a capitalistikus rendszer tragoediája. Ezt bonczolja Marx „Kapital“ czímű munkájában.

E munka a materialistikus történetmagyarázat nagyszabású alkalmazása a jelenkor gazdasági rendszerére.

Lehetetlen ezen nagy, háromkötetes munka tartalmát dióhéjba szorítani. Az okoskodás alapvonalai a következők:

Az érték alak, melynek kész alakja a pénzalak, igen tartalomnélküli és egyszerű. Mégis 2000 év óta az emberi elme hiába iparkodik azt megérteni, míg

[1] Kapital. I. 740. 1.
[2] Kapital. 230. 1.

másfelől sokkal tartalmasabb és bonyolultabb alakok elemzése legalább megközelítőleg sikerült. Miért? Mert a kifejlődött testet könnyebben lehet tanulmányozni mint a testsejtet. Azonkívül az ökonómiai alakok tanulmányozásánál nem használhatjuk a mikrokopot, sem chemiai reagentiákat. Az abstrahaló képességnek kell mindezt pótolni. Pedig a polgári társadalomra nézve a munkatermék árú formája vagy az árú értékformája az ökonómiai testalak ...

A physikus a természeti tüneményeket vagy ott figyeli meg, a hol azok a legpraegnansabb alakban és zavaró befolyásoktól legkevésbbé elhomályosítva előfordulnak, vagy lehetőleg kísérletet tesz oly feltételek mellett, melyek a műfolyamat tiszta lefolyását biztosítják. A mit nekem e munkában vizsgálni kell, ez a capitalistikus termelési mód és az annak megfelelő termelési és forgalmi viszonyok. Classikus hazája egyelőre Anglia. Ez az ok, hogy történeti fejtegetésem főbb magyarázatait innét veszem.

A capitalistikus termelés természettörvényeiből eredő társadalmi antagonismus nem magasabb vagy alacsonyabb fejlődési foka az, miről itt szó van. Magukról a törvényekről van szó; a vasszükségszerűséggel működő és érvényesülő tendentiákról. Az iparilag fejlettebb ország a kevésbbé fejlettnek jövőjének képét mutatja.

Csak nem kell magunkat ámítani. Valamint az amerikai függetlenségi háború a XVIII. században a viharharang volt az európai középosztály számára, úgy a XIX. században az amerikai polgárháború az európai munkásosztály számára. Angliában az átalakulási processust kézzel lehet fogni. Bizonyos magassági ponton át kell csapni a szárazföldre. Ott bruta-

lisabb vagy humánusabb alakban fog mozogni, a munkásosztály fejlődési fokához képest. Magasabb indító okoktól eltekintve, tehát a most uralkodó osztályoknak saját érdekök parancsolja minden törvénynek, ellenőrizhető akadálynak elhárítását, melytől a munkásosztály fejlődése függ. Akkor is, ha egy társadalom nyomára jött mozgalmi természettörvényének — és ezen munka végczélja a modern társadalom mozgási törvényét felfejteni — a természetszerű fejlődési fokot sem át nem ugorhatja, sem határozatilag el nem törölheti. De a szülési fájdalmakat megrövidítheti és mérsékelheti.

Esetleges félreértések elkerülésére egy szó. A földbirtokos és tőkés alakjait nem éppen rózsás színekben festem. De itt a személyekről csak annyiban van szó, a mennyiben ők ökonómiai kategóriák személyesítői, határozott osztály viszonyok és érdekek hordozói. Kevésbbé mint bárki teheti az én álláspontom, a ki az ökonómiai társadalmi alakzat fejlődését természeti processusnak nézem, az egyest felelőssé viszonyokért, melyeknek teremtménye marad társadalmilag, bármenynyire emelkedjék egyénileg azok fölé.

A szabad tudományos kutatás a politikai ökonómia terén nemcsak ugyanazon ellenségekkel találkozik, mint más téren. Az általa tárgyalt anyag sajátszerű természete ellene az emberi kebel leghevesebb, legkicsinyesebb, leggyűlöletesebb szenvedélyeit, a magánérdek fúriáit szólítja csatatérre. Az angol high-churchja inkább bocsátja meg 39 hittételéből 30-nak, mint pénzjövedelmének $^{1}/_{39}$. részének megtámadását. Napjainkban az atheismus egy culpa levis szemben az átöröklött vagyoni viszonyok bírálatával. Azonban a haladást nem lehet tagadni. Az uralkodó osztályok-

ban lassankint dereng a sejtelem, hogy a mostani társadalom nem egy szilárd jegecz, hanem egy átalakulásra képes és folyton az átalakulás folyamatában levő Organismus.

A használati érték alakja az árútest alakja maga, vas, vászon stb., érzéki létezési alakja. Ez az árú természeti alakja.

Az árú értékalakja az árú társadalmi alakja.

Egy árúnak legegyszerűbb alakja más áruhoz való viszonya. Ez az árú legegyszerűbb értékalakja.

Az egyszerű értékalak: 20 rőf vászon = 1 kabát. Minden értékalak titka ezen egyszerű értékalakban rejlik.

Az értékkifejezés két pólusa: viszonylagos értékalak és egyenértékalak. Az egyszerű értékkifejezésben a két árúnem vászon és kabát két különböző szerepet játszik. A vászon az az árú, mely értékét más jószágban kifejezi. A kabát az anyag, melyben érték kifejeztetik. Arról az árúról, mely értékét más árúban kifejezi, azt mondjuk, hogy a relativ értékalakban létezik. A másik árúról, mely egyenértékül használtatik, azt mondjuk, hogy az egyenértékalakban létezik. Bizonyos a) hogy a két alak elválaszthatlan, *h)* hogy a két alak polaris. A vászon értéke nem fejezhető ki vászonban, hanem csak más árúban, tehát csak relative, ez ismét feltételezi, hogy más árú az egyenértékalakban létezzék. Ugyanazon árú ugyanazon értékkifejezésben nem léphet fel mindkét alakban; c) viszonylagos érték és egyenérték csak alakjai az értéknek. 20 rőf vászon = 1 kabát és 1 kabát = 20 rőf vászon formában nemcsak különböző, de ellenkező, azonban tartalomra nézve egyenlők.

A viszonylagos értékalak egyenlőségi viszonyt tar-

talmaz. A fenti egyenletben a vászon egyenlőségi viszonyba lép a kabáthoz. Vászon és kabát mint ugyanazon lényeggel bírók szerepelnek. Az egyenlőségi viszony értékviszony, csak mint érték egyenlő a kettő. Mint használati érték különbözik a kettő.

Az értékviszonyban tartalmazott relatív értékalak qualitativ tartalmú. A kabát csak annyiban érték, a mennyiben a termelésénél elhasznált emberi munkaerő kifejezését képezi; elvont emberi munka kocsonyája, elvontan a munka concret hasznosságáról, a vászon is ugyanazon emberi munka kocsonyája. Kabát és vászon az értékviszonyban tehát a közös értéksubstantiát, emberi munkát, képviselik.

Az értékviszonyban tartalmazott relatív értókalak quantitativ határozottságú. A 20 rőf vászonban az emberi munka határozott quantuma tartalmaztatik.

A relatív értékalak egészében. A relativ értékalak által az árú értéke egy a saját használati értékétől különböző formát nyer. Ezen viszonyban egy más tőle különböző árú tükre lesz saját értékének. Naturalis formájából különböző, független, önálló órtékformát nyer. Egyúttal határozott nagyságú érték, quantitative azon arány által, melyben a másik árú vele egyenlővé tétetik.

Az egyenértékalak. *a)* A közvetlen becserélhetőség alakja. Mint értékek az összes árúk egyenértékű, egymás által helyettesíthető vagy kicserélhető kifejezései ugyanazon egységnek, az emberi munkának. Hogy egy árú egyenértékformával bír, az annyit jelent, hogy az értékkifejezésben elfoglalt helye által saját naturalis formájú más árú számára értékalakként szerepel, azaz a közvetlen becserélhetőséggel bír, a nélkül, hogy naturalis formájától különböző formát öltsön ma-

gára; *b)* quantitativ határozottság nem foglaltatik az egyenértékalakban. Hogy a kabát közvetlenül becserélhető a vászonnal, ebben semmi quantitativ határozottság nem rejlik; *c)* az egyenértékalak sajátságai, α) A használati érték megjelenési formája az ellentétjének, az értéknek. Az árú naturalis formája értékformává válik. Minthogy az árú nem vonatkozhatik önnönmagára mint árúra, más, árúra kell mint egyenértékre vonatkoznia, β) Concret munka megjelenési formájává válik az ellentétjének, az abstract emberi munkának. A kabát mint a vászon egyenértéke, úgy szerepel, mint abstract emberi munka megtestesülése, pedig a munka, melynek segítségével a kabát készült, nem elvont emberi munka, hanem concret hasznos munka — szabómunka. Az egyenértékben a concret emberi munka szükségkép mint abstract emberi munka szerepel, γ) A magánmunka ellentétjének alakjává, közvetlen társadalmi formájú munkává válik. A magánmunka eredménye csak annyiban bír társadalmi alakkal, a mennyiben értékformával, más munkatermékekkel való kicserélhetőséggel bír. δ) Az árú alak fetisismusa jobban látható az egyenértékalakban, mint a relatív értékalakban.

Mihelyt az érték önállóan jelentkezik, a csereérték alakját veszi fel.

Az árú egyszerű értékalakja egyszerű megjelenési formája a használati érték és csereérték benne rejlő ellentétnek.

Az árú egyszerű értékalakja a munkatermék egyszerű árúformája.

Egy pénzalak semmi egyéb, mint az árú egyszerű értékalakjának tovább kifejtett alakja.

Az egyszerű értékalak feltételezi, hogy az árú

értéke csak egy másik árúban fejeztessék ki. Annyi egyszerű értékkifejezés létezhetik, a mint az árútól különböző más árú létezik. Teljes relatív értékkifejezése az árúnak nem egy elszigetelt egyszerű értékkifejezésben rejlik, hanem az egyszerű értékkifejezések összegében. Így keletkezik a teljes vagy kifejlődött értékalak.

Teljes vagy kifejlődött értékalak. 20 rőf vászon = 1 kabát vagy = 10 font tea vagy = 40 font kávé vagy = 1 quarter búza, vagy = 2 unczia arany, vagy = $^{x}/_{2}$ tonna vas, vagy = stb. Az árú értéke most ki van fejezve az árúvilág összes elemeiben. Most az érték igazán megjelenik, mint különbségnélküli munka kocsonyája. Mint árú ezen világ polgára. Az árúérték közömbös a használati érték minden megjelenési formájával. Minden árú, melyben a vászon értéke kifejeztetik, külön egyenértékalakot képez.

A kifejlődött vagy teljes értékalak több hiányban szenved. Így a sort soha nem lehet lezárni. Továbbá a széjjel hulló értékkifejezések egy tarka mosaikja.

Átmenet az általános értékalakra.

1 kabát =
10 font tea =
40 font kávé =
[1] quarter búza =
[2] unczia arany = 20 rőf vászonnal.
½ tonna vas —
X árú A =
stb. árú =

Itt az összes árúk értékének kifejezése: 1. egyszerű, mert csak egy árútestben történik; 2. egységes, mert ugyanazon árútestben történik.

Csak ezen általános jellegben felel meg az értékalak az értékfogalomnak. Mert az értékalaknak olyannak kell lenni, hogy benne az árúk mint egyenlő, különbség nélküli emberi munka kocsonyája, azaz mint ugyanazon munkasubstantia dologi kifejezése jelentkezzék.

A különleges egyenértékalak most tovább van fejlődve általános egyenértékformává.

Átmenet az általános értékalakból a pénzalakra. Az a specifikus árú, melynek naturalis alakjával az egyenértékalak társadalmilag összenő, pénzárú lesz, azaz pénzként szerepel. Specifikus társadalmi szerepe, hogy az árúvilágban az általános egyenérték szerepét viselje.

Az általános relativ értékalak most átalakul áralakká.

A capitalistikus termelési rendszer előtt a tőke mint uzsoratőke és kereskedelmi tőke működött. Itt még a termelést, a kisiparost, kisgazdát a tőke csak uzsora útján használja fel. Az uzsoratőke mint a kamatozó tőke jellemző formája megfelel a kicsinyben való termelés, az öngazdálkodó parasztok és kis kézművesek uralmának.[1] Mikor aztán az uzsoratőke a kisgazdát és kisiparost tönkre tette, azokat a termelési eszközöktől megfosztotta, akkor a tőke maga veszi kezébe a termelést és bekövetkezik a capitalistikus termelés korszaka. Rómában is, mihelyt a tőkések a parasztosztályt tönkre tették, előáll a rabszolgákkal való gazdálkodás.

Történetileg a tőke mindenütt először a pénz alakjában lép szembe a földbirtokkal. Ugyanazt látjuk

[1] Kapital III. 2. k. 133. 1.

naponta. Minden új tőke első sorban fellép mint pénz, pénz, a mely bizonyos processus által tőkévé válik. Az árúforgalom közvetlen alakja W — G — W; árú eladatik pénzért, hogy árút vásároljunk; vagy G- — W — G; pénzzel veszünk árút, hogy azt ismét pénzért eladjuk. Ott a használati értéket keressük, itt a csereértéket. Itt a pénz csak azért adatik ki, hogy ismét visszakerüljön, persze megszaporodva, azaz G-ből lesz G + Δ G. Mint ezen processus öntudatos hordozója, a pénztulajdonos tőkés lesz. Az érték értékesítése a feladata.[1]

A tőke azon része, mely termelési eszközzé, azaz nyersanyaggá, segédanyaggá és munkaeszközzé válik, nem változtatja értéknagyságát a termelési processusban. Ezért állandó tőkerésznek vagy röviden állandó tőkének nevezem. A tőkének munkaerőre átváltoztatott része ellenben változtatja értékét a termelési processusban. Reprodukálja saját aequivalensét és egy fölösleget, a többletértéket, mely maga változhatik, nagyobb és kisebb lehet. Egy állandó nagyságból a tőke ezen része folytonosan változóvá válik. Azért változó tőkerésznek, vagy rövidebben változó tőkének nevezem. Ugyanazon tőkealkatrészek, melyek a munkaprocessus szempontjából mint objectiv és subjectiv tényezők, mint termelési eszköz és munkaerő különböznek, az értékesítési processus szempontjából mint állandó és változó tőke különböznek.[2]

Az állandó tőke értéke a termelvényben csak újból megjelenik. Az új érték a többletértékkel együtt csak azon értékváltozásnak következménye, mely a

[1] Kapital I. 106. s k.
[2] Kapital I. 176. 1.

munkaerővé átalakított tőkében végbe megy, azaz $v + m = V + \triangle V$.[1]

A munkanap azon részét, melyben az előlegezett változó tőke reprodukáltatik, nevezem szükséges munkaidőnek, a végzett munkát szükséges munkának. A munkaprocessus másik része képezi a többletértéket. Ezt nevezem surplus munkaidőnek és a munkát többletmunkának. A többletérték tehát úgy viszonylik a változó tőkéhez, mint a többletmunka a szükségeshez;

$\frac{m}{v} = \frac{\text{többlet munka}}{\text{szükséges munka.}}$ A többletérték tehát exact kifejezése a munkaerő kizsákmányolásának a tőke által.[2] A többletérték absolut és relativ. A munkanap meghosszabbítása által előállított többletérték az absolut többletérték. A szükséges munka megrövidítése és a munkanap két elemének nagyságarányának megváltoztatásából származó többletérték képezi a relativ többletértéket. Az absolut többletérték tehát a munanap hosszától függ. E munkanap egy része meg van határozva a munkás fenntartásának biztosítására szolgáló idő által. Ezentúl a többletmunkától függ a munkanap. A [minimális határú munkanap függ a munka fenntartására szükséges időtől. A capitalistikus termelésnél ezen idő azonban a munkanap csak egy része. A maximalis határ a munkaerő physikai határa és a moral határa. A munkásnak idő kell szellemi és erkölcsi szükségleteinek kielégítésére, melyeknek fokát a culturállapot határozza meg. „A tőkésnek saját fogalma ezen ultima Thuleról. Mint tőkés ő csak személyesített tőke. Lelke a tőkelélek. De a tőkének egyetlen egy életösztöne van, szaporodni,

[1] u. o. 180. 1.
[2] u. o. 185. 1.

többletértéket teremteni, állandó részével, a termelési eszközökkel, a lehető legtöbb többletmunkát beszívni. A tőke meghalt munka, a mely vámpírszerűleg csak élő munka beszívásával életre kél és annál többet él, mennél többet tud beszívni... A tőkés hivatkozik az árúcsere törvényére. Ó, mint minden vevő a legtöbb hasznot akarja árúja használati értékéből kipréselni.[1] De a munkás a munkát korlátok közé akarja szorítani, mert ő is munkájának értékét kívánja. Itt egy antinómia van. Jog jog ellen, mindegyik megpecsételve az árúcsere törvénye által. Két jog között a hatalom dönt. És így a capitalistikus termelésben a munkanap meghatározása egy harcz a munkanap korlátjaiért, egy harcz a tőkés és a munkás osztálya között.

Az absolut többletérték szaporodik a munkanap meghosszabbítása által. A relatív többletérték[3] szaporodik a szükséges munka megrövidítése által, minek következtében a munkaidő egy része, melyet a munkás eddig a maga számára felhasznált, a tőkésnek jut. Itt nem a munkanap hossza változik, hanem annak felosztása szükséges munkára és többletmunkára. A tőke permanens törekvése a munka termelékenységét fokozni és az árú olcsóbbá tétele által a munkást olcsóbbá tenni. A munka gazdaságosabbá tétele a termelő erő fokozása által a capitalistikus termelés mellett nem jelenti a munkanap megrövidítését. A munka termelő erejének fokozása a capitalistikus termelés mellett azt czélozza, hogy a munkanap az a része, melyben a munkás magának dolgozik, meg-

[1] Kapital I. 200. 1.
[2] U. o. 202. 1.
[3] U. o. I. 291. 1. s k.

rövidíttetik, hogy a másik része, melyben a tőkés számára ingyen dolgozik, meghosszabbíttassék.

A capitalistikus termelés kiindulási pontja a cooperatio. Nagyobbszámú munkásnak egyszerre való foglalkoztatása. Csak a hol annyi munkás van, hogy a tőkés a többletértékből megélhet, ott lesz az teljesvérű tőkés. Kezdetben a különbség csak quantitativ. De már ez magában is forradalmat jelent a munkaprocessus tárgyi feltételeiben. A cooperatióban a munkás bekebeleztetik a tőkébe; mint cooperálók maguk is csak a tőke egyik létezési módjai. A termelő erő, melyet a munkás mint társadalmi munkás kifejt, tulajdonkép a tőke termelő ereje. A cooperatio fokozódik munkamegosztássá, végül vezet a géphez és nagyiparhoz. Mindez csak eszköz a többletérték szaporítására. A manufacturában, a mely a munkamegosztást érvényesíti, a termelés átalakítása kiindul a munkaerőből, a nagyiparban a munkaeszközből.

Az az eset, hogy a tőkés az egész értéket elfogyaszsza, kivételt képez. Szabály szerint a többletértéket legalább részben tőkésíti. A többletértéknek felhasználása tőkéül vagy visszaalakítása a többletértéknek tőkévé, ez a tőke accumulatiója. Többletérték accumulatiója pedig annyit jelent, mint fizetetten munkának felhasználása fizetetten munkának további elsajátítására.

A többletértéknek alkalmazása tőke gyanánt vagy a visszafejlődése a többletértéknek tőkévé, ez a tőke accumulatiója. Ez a surplus tőke. Ez csak változott alakja a többletértéknek, szóval nem fizetett idegen munka. A tőke ezzel ismét munkát vásárol, melyből ismét többletértéket sajtol. De most a munkást saját, ellenérték nélkül elvett termelvényévei veszi. De lehet,

hogy a tőkés a surplustőkével egy gépet vásárol és a munkást kidobja vagy néhány gyermekkel helyettesíti. Az elsajátításnak árútermelésre és árúforgalomra alapított törvénye vagy a magántulajdon törvénye átcsap ellentétjébe. Az egyenértékek kicserélése úgy fordult, hogy most csak látszólagos a csere, mert a tőke maga is csak egyenérték nélkül elsajátított idegen munkatermék. A csere tőkés és munkás között csak látszat. A tőkés a már objectivizált idegen munkát újból még több idegen munkáért becseréli. Kezdetben a tulajdon munkára látszott alapítva. Most a tulajdon a tőkés joga idegen fizetetlen munkát elsajátítani. A tulajdon és munka közti elválasztás egy törvény következményévé válik, mely látszólag azok identitásából került ki.[1]

A növekedő accumulatio egy új forrása a tőke összeállításának változásaira; a tőke növekedésével nő persze a változó rész is (munkára fordított tőke), de csökkenő arányban. Ez annyit jelent, mint gyorsabb növekedése a munkásnépességnek, mint a változó tőkének, vagyis fentartási eszközeiknek. A capitalistikus accumulatio állandóan termel egy relativ vagy a tőke közepes értékesítési viszonyai felüli, tehát fölösleges vagy surplus munkásnépességet.[2] Növekedő mértékben termeli a munkásnépesség saját relatív túlszámának eszközeit. Ez a capitalistikus termelési mód sajátos népességi törvénye, a mint tényleg minden történeti korszak sajátos népességi törvénynyel bír. Ezen surplusnépesség a capitalistikus termelési mód létfeltételévé válik. Képződik egy ren-

[1] Kapital I. 569. s k.
[2] U. o. 615. 1. s k.

delkezésre álló ipari tartalékhadsereg, a mindig kész kizsákmányolható emberanyag. A modern ipar jellemző életfolyása egy kisebb hullámzások által áttört tízéves cyklus: termelés nagy gőznyomás mellett, válság, pangás, az ipari tartalékhadsereg folytonos képződésén alapszik. Viszont az ipari cyklus a surplus népesség egyik leghatalmasabb reproductiója. Valamint az égi testek, mihelyt egyszer bizonyos irányba kerültek, úgy a társadalmi termelés a változó expansio és contractio képét mutatja.

Pénz és árú nem kezdettől fogva tőke, a mint nem a termelési eszköz és fentartási eszköz. Szükséges a tőkévé való átalakítás. De ez csak bizonyos körülmények között mehet végbe. Oda hegyeződnek: két nagyon különböző árútulajdonosnak kell egymással szemben állani és szerződni, egyfelől pénz, termelési eszköz és élelem tulajdonosai, kik a tulajdonukban levő értékösszességet értékesíteni akarják idegen munkaerő vétele által, másfelől szabad munkások, saját munkaerejök eladói, tehát munka eladói. Szabad munkások abban a kettős értelemben, hogy maguk közvetlenül nem tartoznak a termelési feltételekhez, mint rabszolgák, jobbágyok stb., sem a termelési eszközök tulajdonukban nincsenek, mint az öngazdálkodó paraszt stb., sőt ettől Ők teljesen szabadok. Az árúpiacz ezen polarisatiójával a capitalistikus termelés alapfeltételei adva vannak. A tőkeviszony feltételezi a munkások és a munka megvalósítási föltételei tulajdona közötti elválasztást. Mihelyt a capitalistikus termelés egyszer saját lábán áll, nemcsak beáll ez az elválasztás, hanem az folyton emelkedő fokozatban reproducalódik. A processus, mely a tőkeviszonyt létesíti, tehát nem lehet más, mint a

munkásnak és a munkafeltételeknek elválasztási processusa, egy processus, mely egyfelől a társadalmi élet és termelési eszközöket tőkévé változtatja, másfelől a közvetlen termelőket bérmunkásokká. Az úgynevezett eredeti accumulatio tehát nem más, mint a termelőnek és a termelési eszközöknek történeti elválasztási procesussa.[1]

Az egyéni és szétszórt termelési eszközöknek társadalmilag concentráltakká átalakítása, tehát sokaknak törpe tulajdona keveseknek tömeges tulajdonává, ezzel a nagy néptömeg kisajátítása földből, élelmi szerekből és munkaeszközökből, a néptömeg ezen rettenetes és nehéz kisajátítása képezi a tőke előtörténetét. A közvetlen termelők kisajátítása kíméletlen vandalismussal és a legpiszkosabb szenvedélyek mellett hajtatik végre. A saját munkából szerzett apró tulajdont kiszorítja a capitalistikus tulajdon, mely idegen munka kizsákmányolásából él. Mihelyt ezen átalakulás a régi társadalmat eléggé felbontotta, a magántulajdonosok további kisajátítása más alakot nyer. Ez a kisajátítás végbe megy a tőkék concentratiója által. Egy tőkés sokat üt agyon. Ezzel karöltve fejlődik a munkaprocessus cooperativ formája mindig magasabb mértékben, a tudomány öntudatos alkalmazása, a föld kizsákmányolása a tőkemágnások folyton kisebbedő számával, kik ezen processus összes előnyeit usurpálják. Nő a nyomor, az inség, a szolgaság, a degradatio, a kizsákmányolás, de a capitalistikus processus által iskolázott, egyesített, szervezett munkásosztály lázadása is. A tőkeegyedárúság bilincsévé válik a termelésnek. A termelési eszközök

[1] Kapital I. 700. 1.

concentratiója és a munka társadalmivá tétele elérnek egy pontot, a hol a capitalistikus hüvelylyel össze nem férnek. Szétrepesztik. A capitalistikus magántulajdon utolsó órája ütött. A kisajátítók kisajátíttatnak.

A capitalistikus termelési és elsajátítási mód, tehát a capitalistikus tulajdon, az első negatiója az egyéni, saját munkán alapuló tulajdonjognak. A capitalistikus termelés negatiója önnönmaga által, a természeti processus szükségszerűségével előidéztetik. Ez a negatio negatiója. Ez újból helyreállítja az egyéni tulajdont, de a capitalistikus aera vívmányai alapján, a szabad munkások cooperatiójával, saját köztulajdonukkal földbirtokon és a munka által termelt termelési eszközökön.

A szóttört, az egyének saját munkájukon alapuló magántulajdonnak átalakítása capitalistikus tulajdonná egy sokkal lassúbb, nehezebb, keményebb processus, mint a termelő eszközöknek tényleg már társadalmi kihasználásán alapuló termelési eszközöknek átalakítása társadalmi tulajdonná. Ott szó volt a néptömeg kisajátításáról néhány bitorló által, most pedig néhány bitorló kisajátításáról a néptömeg által.[1]

A többletérték látszólag a tőke különböző elemeiből egyformán származik. Mert ez elemek egyformán képezik a költségárt. A tőke minden elemből egyformán vár nyereséget. A többletérték így nyereséggé (profit) válik. Egy értékösszeg tehát tőke, mert kiadatik oly czélból, hogy nyereséget hozzon. Az árúérték = költség + nyereség. A nyereség tehát ugyanaz mint a többletérték, de egy mystifikált alakban,

[1] Kapital I. 743. 1. s k.

mely a capitalistikus termelésből származik. Mivel a költségár képződésénél látszólag különbség nincs állandó és változó tőke között, az értékszaporodás forrása a változó tőkerészletből (munkaerő) átvitetik az egész tőkére. Gondolatnélküli felfogás az, hogy a költségár a valódi ár, a többletérték pedig az árúnak az áron felüli eladásából származik. A többletértékráta átalakulásából profitrátává kell a többletérték átalakulását profittá leszármaztatni. Tényleg a profitráta az, melyből történetileg ki kell indulni. Többletérték és többletértékráta az a láthatatlan, míg profitráta és a többletérték profitalakja az, a mi a felületen látható.

Többletérték és profit mennyiségeket tekintve azonos. De profitráta és többletértékráta elejétől kezdve különböző, mert itt a számítás alapja más. A profitráta a többletérték aránya az egész tőkéhez, az állandó és változó tőkéhez, a többletértékráta pedig a többletérték aránya a változó tőkéhez. Ezen két ráta különbözősége a többletérték keletkezését elhomályosítja, mert a tőkést gyakorlatilag csak a profitráta érdekli, mely egyenlő többletértékráta mellett emelkedhetik és csökkenhet. Minthogy a profitrátában a többletérték az egész tőke után van kiszámítva és erre vonatkoztathatók, mint mértékére, ez azt a látszatot kelti, mintha a többletérték az össztőkéből, még pedig minden részéből egyformán származnék, úgy hogy az állandó és változó tőke közötti organikus különbség a profit fogalmából ki van törölve; ebben a megváltozott alakjában mint profit tényleg a többletérték maga megtagadja eredetét, elveszti jellegét és felismerhetetlenné válik. Ezen fokozaton tehát csak quantitativ változás áll be profit és több-

letérték között, tényleges különbség csak a többletértékráta és a profitráta között van. A profitráta képlete a $\frac{\text{többletérték}}{\text{összes tőke}}$ többletértékráta $\frac{\text{többletérték}}{\text{változó tőke}}$ képlete a profitráta úgy viszonylik többletértékrátához, mint a változó tőke az összes tőkéhez.

Az állandó tőke fokozatos szaporodása, a mi pedig a capitalistikus termelés egyik törvénye, fokozatos csökkenését idézi elő a profitrátának, mely a többletértékből származik, a mely pedig ismét arányban áll a variabilis tőkével. A profitráta csökkenése tehát a capitalistikus termelés törvénye. Minthogy az élő munka mennyisége folyton csökken az általa működésbe hozott termelési eszközök arányához, úgy a nem fizetett munka, mely a többletértéket képezi, folyton csökken. A nemzetgazdaságtannak eddig nem sikerült ezt a törvényt megmagyarázni. Tekintettel e törvény nagy fontosságára, azt mondhatni, hogy ez képezi a mysteriumot, mely körül a politikai ökonómia Smith óta forog. A profitráta csökkenésével nő a tőke mennyisége és karöltve jár a tőke értékének csökkentése, mely a profitráta csökkenését megszünteti. A termelési erő kifejlődésével jár a tőke magasabb összeállítása: több állandó, kevesebb változó tőke. Az ellentétek időről-időre válságokban törnek ki. A capitalistikus termelés törekszik ezen korlátait letörni, azonban ez csak oly eszközök által történik, melyek e korlátokat ismét fölállítják. A profitráta, mely a capitalistikus termelésnél annak ösztönét képezi, ily körülmények között megtagadja szolgálatát. Ez pedig mutatja, hogy ezen termelési rendszer is nem absolut értékű, hanem csak történeti, egy bizonyos fejlődési foknak megfelelő.

Marx nagy munkája ismertetésénél azon eszme processusokra és elemzésekre szorítkoztunk, melyek a capitalistikus rendszer kritikája szempontjából legnagyobb fontossággal bírnak. Így kénytelenek voltunk természetesen sokat mellőzni, de ezt úgy a tér szűke, mint az a körülmény parancsolta, hogy így nagyobb plasticitással domborodik ki az, a mi Marxra nézve legjellemzőbb.

Marx munkáját rendesen csak abból a szempontból vizsgálják, mennyiben sikerült neki a capitalistikus rendszer tarthatatlanságát bemutatni. A mellett azonban nem volna szabad elfelejteni, hogy munkája mélyre ment vizsgálata a mai társadalomgazdasági rendszernek, a mely hibák mellett fontos adalékokat szolgáltat a tőke egész életprocesussa, különböző alkatrészei, működési módja iránt, fontos adalékokat szolgáltat a bankügy, a kölcsöntőkék és az uzsora természetrajzához. Mint a természettudós úgy kiterjeszkedett tárgyának minden részére, a kisebb jelentőségűekre éppen úgy, mint a legnagyobbakra, mert egyenlőképen hozzátartoznak a tárgy ismeretéhez, így számos fontos összefüggést fedezett fel, mely előtte el volt rejtve. A természettudós türelmét is bámulhatjuk nála, mely a jelenségeknél addig időzik, míg azokat teljesen megismerni vélte.

Marx alapfelfog asa az, hogy a capitalismusnak teljesen ki kell fejlődnie, a kik útjában állanak, mint kisgazdák, kisvállalkozók, kisiparosok, azoknak el kell pusztulniok. A munkás, a proletár a capitalismusnak szülöttje, tehát csak neki van jövője, a többieknek nincs. Azért a munkásosztály progressiv, a kisvállalkozók reactiósak. De a capitalistikus tulajdon át fog alakulni társadalmi tulajdonná. Marx látta a nagy-

báni termelés nagy előnyeit, azért azt minden ellenáramlat daczára teljesen kifejtendőnek tartja; látja hátrányait, azért követeli a tőkének a magántulajdonból való kivételét. Hogy tovább nem tekintett, az mutatja, hogy positivista gondolkozó és gyakorlati irányú politikus volt. Mert a dialektikai processus, a contrasttörvény vizsgálódása, bizonyára mutatta volna neki azt is, hogy az általa óhajtott termelési rendszernek is vannak határai, visszásságainak kifejlődésével eljut az emberiség egy új negatióhoz.

NYOLCZADIK FEJEZET.

„Az utópiától a tudományig.“

Talán a legszabatosabb és nemcsak a szaktudóshoz szóló előadása a marxismus történetbölcseleti tanának Engels értekezése, melynek czíme: A socialismus fejlődése az utópiától a tudományig. Ez értekezés legfontosabb része következőkép szól:

Az új tények az egész eddigi történelem újabb áttanulmányozására kényszerítettek és akkor kitűnt, hogy minden eddigi történelem, az ősállapotok kivételével, osztályharczok küzdelme volt, hogy a társadalom egymás ellen küzdő osztályai mindig a termelési és forgalmi viszonyok, szóval koruk gazdasági viszonyainak, eredményei voltak; hogy tehát a társadalom mindenkori gazdasági szerkezete a reális alapot képezi, melyből végelemzésben minden történeti korszaknak jogi és politikai intézményének, valamint vallási, bölcseleti és egyéb fogalmának összes alapzata magyarázandó. Hegel felszabadította a történelemmagyarázatot a metaphysikától, dialektikává tette. De történeti felfogása merően idealistikus volt. Most az Idealismus utolsó rejtekhelyéből, a történeti felfogásból, ki volt űzve; egy materialistikus történeti felfogás lépett a helyébe és meg volt találva az út,

hogy az emberek öntudata létökből és nem mint eddig létök öntudatukból magyaráztassék.

E szerint a socialismus többé nem egyik vagy másik genialis fő véletlen felfedezésének tekinthető, hanem két történetileg keletkezett osztály, a proletariátus és a bourgeoisie harczának szükségszerű eredménye, feladata többé nem az volt, a társadalom egy lehetőleg teljes rendszerét elkészíteni, hanem vizsgálni a történeti gazdasági folyamot, melyből ez osztályok és ezeknek ellentéte szükségkép keletkezett és az ebből keletkezett gazdasági helyzetben a conflictus megoldásának eszközeit megtalálni. De ezen materialistikus felfogással az eddigi socialismus épp oly kevéssé volt összeegyeztethető, mint a franczia materialismus természetfelfogása az újabb természettudományok dialektikájával. Az eddigi socialismus bírálta ugyan a fennálló capitalistikus termelési módot és következményeit, de nem volt képes azokat magyarázni, tehát nem is tudott vele tisztába jönni, csak egyszerűen mint rosszat elítélhette. Mentől hevesebben kikelt a munkásosztály tőle elválaszthatlan kizsákmányolása ellen, annál kevésbé volt képes világosan megjelölni, miben áll ez a kizsákmányolás és hogyan keletkezik. Már pedig arra volt szükség, hogy a capitalistikus termelési mód egyfelől történeti összefüggésében és bizonyos történeti korszakban szükségszerűségében, de ezzel egyúttal pusztulásának szükségszerűségében, tárgyaltassék, de másfelől belső jellege, mely még mindig el volt rejtve, felfejtessék. Ez történt a többletérték kimutatása által. Bebizonyították, hogy a fizetetten munka elsajátítása a capitalistikus termelési módnak és a munkásnak általa eszközölt kizsákmányolása alapformája; hogy a tőkés, még ha

teljes értékben veszi a munkás munkaerejét, a melylyel az mint árú az árúpiaczon bír, mégis több értéket sajtol ki belőle, mint a mennyit érte fizetett és hogy végeredményben ezen többletérték azt az értékösszeget képezi, melyből a folyton szaporodó tőketömeg a birtokos osztályok kezében felhalmozódik. A capitalistikus termelés, valamint a tőke termelésének menete meg volt magyarázva.

Ezen két nagy felfedezést: a materialistikus történeti felfogást és a capitalistikus termelés titkának felfejtését a többletérték segítségével, *Marxnak* köszönjük. Velők a socialismus tudománynyá vált és a legközelebbi feladat most már abban áll, hogy azt részleteiben és összefüggéseiben kimunkáljuk.

A történelem materialistikus felfogása kiindul azon tételből, hogy a termelés és a termelésen kívül a termelvények forgalma alapját képezik minden társadalmi rendnek, hogy minden történetileg szereplő társadalomban a termelvények megoszlása és azzal a társadalmi tagosulás osztályok és rendek szerint, attól függ, mit és mikép termelnek és mikép cserélik a termeiteket. E szerint minden társadalmi változásnak és politikai átalakulásnak utolsó okait nem az emberek fejében, az örök igazságban és igazságosságban fokozódó belátásban keresendő, hanem a termelési és forgalmi módokban bekövetkező változásokban; nem az illető korszak bölcseletében, hanem gazdaságában keresendő. Az ébredő belátás, hogy a létező társadalmi berendezések észszerűtlenek és igazságtalanok, hogy „Vernunft Unsinn, Wohltat Plage“ (Goethe) lett, csak egy jel arra, hogy a termelési eljárásokban és forgalmi módokban egész csendben oly változások következtek be, melyekkel az előbbi gazda-

sági föltételekhez alkalmazott társadalmi rend nem egyezik. Ezzel egyúttal az is van mondva, hogy a felfedezett viszásságok eltávolítására szolgáló eszközöknek is kell a megváltozott termelési viszonyokban, — többé-kevésbé kifejlődve — rejleni. Ezen eszközöket nem lehet fejből kitalálni, hanem a fej segítségével kell azokat a termelés létező anyagi tényeiben felfedezni.

Hogyan vagyunk tehát a modern socialismussal?

A fennálló társadalmi rendet — ez most már meglehetősen általánosan elismertetik — a most uralkodó osztály, a bourgeoisie, létesítette. A bourgeoisienek sajátos termelési mód, Marx óta capitalistikus termelési módnak nevezve, összeegyeztethetetlen volt a helyi és rendi kiváltságokkal és a hűbéri rend kölcsönös személyi kötelékeivel; a bourgeoisie széttörte a hűbéri rendet és annak romjain létesítette a polgári társadalmi szervezetet, a szabad verseny, a szabad költözködés, az árútulajdonosok egyenjogúságának birodalmát és mind azt, a mit polgári dicsőségeknek neveznek. A capitalistikus termelési mód most szabadon fejlődhetett. A bourgeoisie vezetése alatt kimunkált termelési viszonyok azóta, hogy a gőz és az új munkagép a régi kézműt nagyiparrá nevelte, hallatlan gyorsasággal és addig ismeretlen mértékben fejlődött. Azonban valamint a kézmű és az annak befolyása alatt tovább fejlődött kisipar a czéhek hűbéri békóival ellentétbe jött, úgy a nagyipar teljesebb kifejlődésében ellentétbe jön azon korlátokkal, melyekbe a capitalistikus termelési módot szorította. Az új termelési erők kihasználásuk polgári alakjának fején túlnőttek, és ezen összeütközés a termelési erők és a termelési rendszer között nem az emberek

agyvelejében keletkezett, mint pl. az eredendő bűn és az isteni igazságosság közötti, hanem a tényekben rejlik, tárgyilagosan, magunkon kívül, függetlenül még azon emberek akaratától és futkosásától, kik azt előidézték. A modern socialismus semmi egyéb mint ezen tényleges conflictus eszmei visszfénye, visszatükrözése elsősorban azon osztály fejeiben, mely alatta közvetlenül szenved, a munkásosztályában.

Miben áll e conflictus?

A capitalistikus termelés előtt, tehát a középkorban, általános volt a kisipar, a munkásoknak termelési eszközeiken való magántulajdon alapján; a kis, szabad, vagy úrbéri parasztok mezőgazdasága, a városok ipara. A munkaeszközök — föld, mezőgazdasági szerszám, műhely, ipari szerszám — az egyes munkaeszközei voltak, csak az egyes használatára szánva, tehát szükségképen kicsiny, törpeszerű, korlátolt. De épp azért szabály szerint a termelőé voltak. Ezen szétforgácsolt, szűk termelési eszközöket összpontosítani, kitágítani, a jelenkor hatalmasan működő termelési emeltyűivé átalakítani, ez volt éppen a capitalistikus termelési mód és annak képviselőjének, a bourgeoisienak történeti szerepe. A hogy ezt a XV. századtól kezdve az egyszerű cooperatio, a kézmű és a nagyipar három fokán történetileg keresztülvitte, ezt Marx „A tőke“ negyedik fejezetében kimerítően ábrázolta. De a bourgeoisie, a mint ugyanott ki van mutatva, nem változtathatta át ama korlátolt termelési eszközöket hatalmas termelési erőkké, a nélkül, hogy egyúttal az egyesnek termelési eszközeit társadalmi, csak az emberek bizonyos összessége által alkalmazható termelési eszközökké változtassa át. Az orsó, a kézi fonószék, a kovácsoló kalapács helyébe

lépett a fonógép, a mechanikus szövőszék, a gőzkalapács, az egyes műhely helyébe lépett a százak és ezrek összeműködését parancsoló gép. És valamint a termelési eszközök, úgy maga a termelés is egyes cselekvények sorából társadalmi actusok sorává és a termeivények egyesek termelvényeiből társadalmi termeivényekké váltak. A fonal, a szövet, a fémárúk, melyek most a gyárból jöttek, számos munkás közös termeivényei voltak, kiknek kezén át kellett menniök, míg elkészültek. Senki sem mondhatta: ezt *én* csináltam, ez az *én* termelvényem.

A hol azonban a terv nélküli lassan fejlődött munkamegosztás a társadalomban a termelés alapalakja lett, ott a termelvényekre az *árúk* jellegét süti, melyeknek kölcsönös kicserélése, adásvevése, az egyes termelőket abba a helyzetbe hozza, hogy sokféle szükségleteiket kielégíthetik. És ez volt az eset a középkorban. A paraszt pl. eladott a kézművesnek mezei termelvényeket és vett tőle ipari czikkeket. Ebbe az egyes termelőkből, árútermelőkből álló társadalomba beékelődött az új termelési eljárás. Az eredeti, tervnélküli munkamegosztás közepette, a mint az az egész társadalomban uralkodott, helyezte a *tervszerű* munkamegosztást, miként az a gyárban szervezve volt; az *egyestermelés* mellé helyezte a *társadalmi* termelést; mindkettőnek termelvényei ugyanazon piaczon adattak el, tehát legalább megközelítőleg hasonló árak mellett. De a tervszerű szervezkedés erősebb volt, mint az eredeti munkamegosztás; a társadalmilag dolgozó gyárak gyártmányait olcsóbban állították elő, mint az elszigetelt kistermelők. Az egyestermelés egyik téren a másik után összedőlt, a társadalmi termelés felforgatta az egész régi ter-

melési módot. De ezen forradalmi jellegét oly kevéssé ismerték fel, hogy ellenkezőleg, mint eszköz az árútermelés előmozdítására hozatott be. Közvetlen összefüggésben az árútermelés és árúforgalom bizonyos, már létező emeltyűivel keletkezett: kereskedelmi tőke, kézmű, bérmunka. Maga is úgy lépvén föl, mint az árútermelés új alakja, az árútermelés elsajátítási módjai reá nézve is érvényben maradtak.

Az árútermelésben, a mint az a középkorban kifejlődött, nem is keletkezhetett az a kérdés, hogy kié a munka terméke. Az egyestermelő rendszerint saját, gyakran általa termelt nyersanyagból, saját szerszámával, saját vagy családjának kézimunkájával állította elő. Nem is kellett azt elsajátítani, az övé volt magamagától. A termelvény iránti tulajdonjog e szerint *tulajdon munkán* alapszik. Még ott is, hol idegen munka vétetett igénybe, ez rendszerint mellékes volt és a béren kívül gyakran egyéb jutalmazásban is részesült: a czéhbeli tanoncz és segéd kevésbbé a bér és az ellátásért dolgoztak, hanem a mesterségre való saját kiképeztetésök végett. Akkor állott be a termelési eszközök concentratiója nagy műhelyekben és gyárakban, átalakításuk tényleg társadalmi termelési eszközökké. De a társadalmi termelési eszközök és termelvények úgy kezeltettek, mintha úgy mint azelőtt egyesek termelési eszközei és termelvényei volnának. Ha a munkaeszközök tulajdonosa eddig sajátjává tette a termelvényt, mivel szabály szerint saját termelvénye és az idegen segédmunka csak kivétel volt, úgy a munkaeszközök tulajdonosa tovább is magáénak tekintette a termelvényt, bár többé nem volt saját termelvénye, hanem kizárólag idegen munka termelvénye. Ennek folytán a most már társadalmilag

előállított termelvények nem azoktól sajátíttatnak el, kik a termelési eszközöket tényleg működésbe hozták és a termelvényeket tényleg előállították, hanem a tőkések által a termelési eszközök és termelvények lényegileg társadalmiakká tétettek, de oly elsajátítási formának vettetnek alá, melynek előfeltétele az egyesek magántermelése, a hol tehát mindenki saját termelvényét bírja és piaczra hozza. A termelési rendszer ezen elsajátítási módnak vettetik alá, bár ennek előfeltételét megszünteti. Ezen ellenmondásban, mely az új termelési rendszernek capitalistikus jellegét adja, rejlik már csirában a jelenkor egész collisiója. Mentől inkább vált az új termelési eljárás uralkodóvá minden fontosabb termelési téren és az összes gazdaságilag irányadó országokban, és mentől inkább szorította le jelentéktelen maradványok kivételével az egyestermelést, *annál élesebben tűnik ki a társadalmi termelés és a capitalisticus elsajátítás közötti összeférhetetlenség.*

Láttuk, hogy a capitalistikus termelési mód beékelődött oly társadalomba, mely árútermelőkből, egyestermelőkből állott, a kiknek társadalmi összefüggését termelvényeik kicserélése közvetítette. De minden az árútermelésen alapuló társadalomnak az a sajátsága, hogy benne a termelők saját társadalmi vonatkozásaik felett elvesztették az uralmat. Mindenki termel magában, véletlen termelési eszközeivel és saját külön cserélési szükségletére. Senki sem tudja, mennyi fog czikkeiből piaczra kerülni, mennyi kell abból általában, senki sem tudja, egyes termelvénye megfelel-e valamely szükségletnek, kihozhatja-e költségeit, vagy általában eladhatja-e azt? A társadalmi termelés anarchiája uralkodik. De az árútermelés, valamint

minden termelési módszer sajátos, bennrejlő, elválaszthatlan törvényekkel bír; és e törvények keresztül hatnak az anarchia daczára, benne és általa. Kifejezésre jutnak a társadalmi összefüggés egyedüli tovább fennmaradó formájában, a cserében és az egyes termelőkkel szemben, mint a verseny kényszertörvényei érvényesülnek. Tehát e termelőknek is kezdetben ismeretlenek és általuk csak hosszú tapasztalat után lassanként fedeztetnek fel. Tehát keresztülhatnak a termelők nélkül és a termelők ellenére, mint a termelési mód vakon működő természettörvényei. A termeivény uralkodik a termelők fölött.

A középkori társadalomban, főleg az első századokban, a termelés főleg a saját használatra volt irányozva. Túlnyomóan csak a termelő és családjának szükségleteit elégítette ki. A hol, mint a falun, személyi függési viszonyok uralkodtak, a hűbérúr szükségleteinek kielégítésére is szolgált. Itt tehát csere nem történt, a termel vények nem öltötték az árú jellegét magukra. A paraszt családja majdnem mindent termelt, a mire szüksége volt, szerszámokat, ruhákat nem kevésbé, mint élelmiszereket. Csak midőn odáig jutott, hogy saját szükségletén és a hűberuraikhoz tartozó természeti szolgáltatásokon túlmenő fölösleget termelt, csak akkor termelt árúkat is; ezen felesleg, beledobva a társadalmi forgalomba, eladásra kínálva, vált árúvá. A városi kézművesek ugyan mindjárt kezdettől fogva termeltek a csere számára. De ők is sajá,t szükségleteik legnagyobb részét maguk termelték; voltak kertjeik és kis földjeik; marhájukat a közös erdőbe küldik, mely nekik faipart nyújtott, az asszonyok fontak kendert, gyapjút stb. A cserére szolgáló termelés, az árútermelés még csak keletke-

zőben volt. Tehát korlátolt forgalom, korlátolt piacz, állandó termelési mód, helyi elzárás kifelé, helyi szövetkezés befelé; a falun a mark, a városban a czéh. Azonban az árútermelés kibővülésével, főleg azonban a capitalistikus termelési mód fellépésével, az árútermelés eddig alvó törvényei nyíltabban és hatalmasabban jutottak érvényre. A régi kötelékek lazultak, a régi elzáró korlátok áttörettek, a termelők mindinkább független, elszigetelt árútermelőkké váltak. A társadalmi termelés anarchiája napfényre jutott és mindinkább kiélesíttetett. A főeszköz pedig, melylyel a capitalistikus termelési mód ezt az anarchiát a társadalmi termelésben fokozta, az anarchia épp ellentétje volt: a termelésnek, mint társadalminak fokozó szervezése minden egyes termelési vállalatban. Ezzel az emelytyűvel véget vetett a régi békés állandóságnak. A hol valamely iparágban bevezették, az üzemnek semmiféle más régibb rendszerét nem tűrte. A hol a kézműt megragadta, a régi kézműt megsemmisítette. A munkatér harcztérré vált. A nagy földrajzi felfedezések és az azokat követő gyarmatosítások sokszorosították a piaczot és a kézműnek manufacturrá való átalakulását siettették. Nemcsak az egyes helyi termelők között tört ki a háború; a helyi háborúkból kifejlődtek nemzetiek, a XVII. és XVIII. század kereskedelmi háborúi. Végre a nagyipar és a világpiacz létrejötte általánossá tették a küzdelmet, egyúttal pedig hallatlan hevességet kölcsönöztek neki. Egyes tőkések, úgymint egész iparágak és egész országok között a természeti és mesterséges termelési feltételek kedvező

[1] Házilag, kis üzemekben űzött nagyipar, mely már a tőke hatalmát juttatja érvényre.

volta dönt a lét fölött. A legyőzött kíméletlenül eltávolíttatik. A Darwin-féle küzdelem az egyes lét körül az, hatványozott erővel átvive a természetből a társaságba. Az állat természeti álláspontja az emberi fejlődés tetőpontjának látszik. A társadalmi termelés és a capitalistikus elsajátítás közötti ellentét, mint *ellentét a termelésnek az egyes gyárban való szervezete és a termelésnek az egész társadalomban való anarchiája között* tűnik fel.

Az eredeténél fogva bennrejlő ellentétnek ezen két megjelenési módjában mozog a capitalistikus termelési mód, és leírja menekülést kizárva ama „hibás körfutást“, melyet már Fourier benne felfedezett. A mit Fourier persze a maga idejében még nem láthatott, az, hogy e körforgás lassanként szűkül, hogy a mozgás mindinkább csigához hasonlít és véget kell érni, mint a bolygóké, a központtal való összeütközés által. A termelés társadalmi anarchiájának hajtó ereje az, mely az emberek nagy többségét mindinkább proletárokká teszi és viszont a proletárok tömegei azok, a kik a termelési anarchiának véget fognak vetni. A társadalmi termelési anarchiának hajtó ereje az, mely a nagyipar gépeinek végleges tökéletesbülési képességét, minden egyes ipari tőkére nézve kényszerítő törvénynyé teszi, hogy gépezetét a tönkrejutás bűntette mellett, mindinkább tökéletesbítse. De a gépezet tökéletesbítése emberi munka fölöslegessé tételét jelenti. Ha a gépezet bevezetése és szaporítása annyit jelent, mint milliónyi kézimunkásnak kiszorítását kevés gépmunkás által, úgy ismét a gépezet tökéletesbítése maguknak a gépmunkásoknak kiszorítását jelenti, azzal pedig végeredményben a tőke átlagos foglalkozási szükségletét túlhaladó számát a rendelkezésre lévő

bérmunkásoknak, egy valóságos ipari tartaléksereg teremtését, a hogy azt már 1845-ben neveztem,[1] mely rendelkezésre áll oly időkben, midőn az ipar magas nyomás alatt dolgozik és mely a kövezetre dobatik a szükségkép következő válság alkalmával, tehát minden időben ólomsúly a munkásosztály lábain annak létérti küzdelmében a tőkével szemben, egy regulator a munkabérnek a capitalistikus szükségletnek megfelelő alacsony színvonalon való lenyomására. Így történik, hogy a gép, mint Marx mondja, a tőkének leghatalmasabb hadi eszköze a munkásosztálylyal szemben, hogy a munkaeszköz a munkásnak minduntalan kiveri az élelmet a kezéből, hogy a munkás saját termelvénye átalakul eszközzé a munkás szolgává tételére. Így történik, hogy már eleve a munkaeszközök ökonomizálása egyúttal a munkaerő legkíméletlenebb pazarlása és rablás a munkafunctio rendes föltételein; hogy a gép a leghatalmasabb eszköz a munkaidő rövidítésére, a legbiztosabb eszközzé válik, a munkás és családja minden életidejének szabad munkaidővé való átváltoztatására a tőke értékesítése czéljából; így történik, hogy az egyiknek túlerőlködése előföltétel mások dologtalanságának és hogy a nagyipar, mely az egész földkerekségét benyargalja, hogy új fogyasztókat találjon, otthon a tömegek fogyasztását egy éhezési minimumra szállítja le és ezzel a saját belső piaczot aláássa. „Az a törvény, mely a viszonylagos túlnépességet vagy ipari tartaléksereget a tőkefelhalmozódás terjedelmével és hatályával mindig egyensúlyban tartja, erősebben bilincseli a munkást a tőkéshez, mint Hephaistos kalapácsa Pro-

[1] Lage der arbeitenden Klassen in England 109. 1.

nietheust a sziklához. A tőke felhalmozásának megfelel a nyomor felhalmozása. A gazdagság felhalmozása az egyik sarkon egyúttal felhalmozása a nyomornak, munkakínnak, rabszolgaságnak, tudatlanságnak, elállatiasodásnak és erkölcsi hanyatlásnak, az ellensarkon, azaz a munkások oldalán, *mely saját termeivényét tőkeként termeli.“* (Marx. Das Kapital, 671. 1.) A capitalistikus termelési módról pedig a termelvények más eloszlását várni, fizikai lehetetlenség.

Láttuk, miként a modern géprendszer túlságig vitt tökéletesbülési képessége a társadalomban a termelés anarchiája következtében, kényszerparancscsá változik át az egyes ipari tőkésre nézve, hogy gépezetét folytonosan javítsa és termelési erejét folytonosan nagyobbítsa. Hasonló kényszerparancscsá válik reá nézve a puszta tényleges lehetőség, termelési körét kiterjeszteni. A nagyipar óriási kiterjesztési ereje, melyhez képest a légneműekké valóságos gyermekjáték, most úgy tűnik fel szemeink előtt, mint egy minőségileg és mennyiségileg szükségelt kiterjesztés, mely minden ellennyomást csúífá tesz. Az ellennyomást gyakorolják a nagyipar termel vényeinek fogyasztása, a keleté, piacza. De a piaczok kiterjesztési képessége külterjesen és belterjesen egészen más. Sokkal kevésbé hatályosan működő törvényeknek engedelmeskedik. A piaczok kiterjesztése nem tarthat lépést a termelés kiterjesztésével. Az Összeütközés elkerülhetetlen és minthogy megoldás nem jöhet létre, a míg a capitalistikus termelési módot magát nem repeszti szét, periodikussá válik. A capitalistikus termelés egy új „hibás körforgást“ szül.

Tényleg 1825 óta, a midőn az első általános válság kitört, az egész ipari és kereskedelmi világ, az

összes művelt népek és többé-kevésbé barbár függelékeinek termelése és forgalma, körülbelül minden tizedik évben megbicsaklik. A forgalom pang, a piaczok túl vannak tömve, a termelvények itt hevernek, épp oly tömegesen, mint eladhatlanul, a készpénz eltűnik, a hitel hiányzik, a gyárak szünetelnek, a munkástömegek nélkülözik az élelmet, mivel túlságos sok élelmet termeltek, bukás következik bukásra, kényszereladás kényszereladásra. Évekig tart a pangás, termelési erők épp úgy, mint termelvények, tömegesen pusztulnak és megsemmisíttetnek, míg a feltorlódott árúmennyiségek nagyobb-kisebb elértéktelenedés után végre elkelnek, termelés és forgalom lassanként ismét kerékvágásba jut. Lassanként gyorsabbá válik a menet.

Ez fokozódik egy teljes ipari, kereskedelmi és üzérkedési steeple-chase féktelen carriére-jévé, míg végre a legnyaktörőbb ugrások után ismét csak egy krach árkában végződik. És így mindig újból. Ezt már most 1825 óta ötször megéltük és most (1877) hatodszor megéljük. És e válságok jellege oly erősen ki van fejezve, hogy Fourier mindnyájukat eltalálta, mikor az elsőt jellemezte: crise pléthorique, válság fölösleg miatt.

A válságokban a társadalmi termelés és a capitalistikus elsajátítás közötti ellenmondás erőszakos kitörésre jut. Az árúforgalom pillanatnyilag megsemmisíttetik: a forgalom eszköze, a pénz, a forgalom akadályává válik; az árútermelés és árúforgalom összes törvényei fejtetőre állíttatnak. A gazdasági összeütközés tetőpontját éri el: *a termelési mód fellázad a forgalmi mód ellen.*

Az a tény, hogy a gyárban a termelés társadalmi szervezése odáig fejlődött, hogy tűrhetetlenné vált a

termelésnek mellette és fölötte létező anarchiájával a társadalomban — ez a tény a tőkések számára is kézzelfoghatóvá válik a tőkék erőszakos központosítása által, mely a válságok alatt sok nagy és még több kis tőkék pusztulása folytán előáll. A capitalistikus termelési mód egész mechanismusa az általa okozott termelési erők nyomása alatt felmondja a szolgálatát. Többé nem képes a termelési eszközök tömegét tőkévé átváltoztatni; parlagon hevernek és épp azért az ipari tartaléksereg is parlagon hever. Termelési eszközök, élelmiszerek, rendelkezésre álló munkások, a termelésnek és az általános gazdaságnak minden eleme fölös számban vannak. De „a fölösleg az ínség és hiány forrásává válik“ (Fourier), mivel éppen ez az, a mi a termelési eszközök és élelmiszerek tőkévé való átváltoztatását gátolja, mert a capitalistikus társaságban a termelési eszközök nem léphetnek működésbe, hacsak előbb nem alakulnak át tőkévé, az emberi munka kizsákmányolásának eszközévé.

Mint egy kísértet, úgy áll a termelési eszközök és élelmiszerek tőketulajdonságának szükségessége köztük és a munkások között. Csak ő akadályozza a termelés személyi és tárgyi emeltyűinek találkozását; csak ő adja a termelési eszközöknek a működést, a munkásoknak a munkát és a megélhetést. Egyfelől tehát a capitalistikus termelési módot meggyőzik saját képtelenségéről ezen termelési erők további vezetése tekintetében. Másfelől maguk a termelési eszközök fokozódó hatalommal ezen ellenmondás megszüntetése felé hajtanak, a tőketulajdonság alól való megváltás felé, *társadalmi termelési eszközök jellegének tényleges elismerése felé.*

Az óriásilag növekedő termelési erők ellennyomása tőketulajdonságuk ellen, ezen fokozódó kényszer társadalmi természetök elismerésére az, mely magát a tőkés osztályt kényszeríti, azokat, a mennyiben ez a tőkeviszony mellett általában lehetséges, mindinkább társadalmi termelő erőkként kezelni. Úgy az ipari magasnyomású korszak korlátlan hitelduzzadtságával, mint maga a tönk, a nagy capitalistikus vállalatok összedőlésével hajtanak a termelési eszközök nagyobb tömegeinek ama társas alakjához, melyekkel a részvénytársulatok különböző nemeiben találkozunk. Ezen termelési és forgalmi eszközök egynémelyike már eleve oly colossalis, hogy mint a vasutak, a capitalistikus kizsákmányolás minden más módját kizárják. A fejlődés bizonyos fokán ezen mód sem elégít ki; ugyanegy iparág belföldi nagytermelői egyesülnek egy „ trust [e]-té, a termelés szabályozására szolgáló egyesületté; meghatározzák a termelendő összmennyiséget, felosztják maguk között és kierőszakolják így az előre megállapított eladási árt. Minthogy azonban ilyen trustök az első kedvezőtlen üzleti időszak mellett széjjelmennek, ezáltal egy még erősebben központosított társulás felé hajtanak; az egész iparág egyetlen nagy részvénytársulattá alakul át, a belföldi verseny helyet enged ezen egy társulat belföldi egyedárúságának; a mint ez még 1890-ben az angol alkáli-termeléssel történt, mely most, az összes 48 nagy gyár egybeolvadása után, egyetlenegy egységesen vezetett 120 millió márka tőkével dolgozó társulat kezében van.

A trustökben a szabad verseny átcsap egyedárúsággá és capitulai a capitalistikus társadalom tervnélküli termelése az előrenyomuló socialistikus társadalom tervszerű termelése előtt. Igaz, egyelőre még

tőkések előnyére. Azonban itt a kizsákmányolás oly kézzelfoghatóvá válik, hogy össze kell törnie. Egyetlen nép sem tűrné egy trustök által vezetett termelést, az összességnek ily leplezetlen kiaknázását szelvénymetszőknek egy kis bandája által.

Így vagy amúgy, trustökkel vagy anélkül, végül a capitalistikus társadalom hivatalos képviselője, az állam kénytelen a termelés vezetését átvenni. Ezen állami tulajdonná való átalakulás szüksége legelőször a nagy forgalmi intézeteknél mutatkozik: postánál, távírdánál, vasutaknál.

Ha a válságok a bourgeoisie képtelenségét a modern termelőerők további igazgatására bebizonyították, úgy a nagy termelési és forgalmi intézetek átalakulása részvénytársulatokká, trustökké és államtulajdonná a bourgeoisie nélkülözhetését mutatja e czélra. A tőkés összes társadalmi functióit fizetett hivatalnokok látják el. A tőkés semmi társadalmi tevékenységet többé nem gyakorol, csak jövedelemzsebelést, szelvénymetszést és tőzsdejátékot, hol a különböző tőkések egymástól a tőkét elszedik. Ha a capitalistikus termelési mód előbb munkásokat szorított ki, úgy most tőkéseket és őket éppúgy, mint a munkásokat a fölösleges népességhez, habár egyelőre még nem az ipari tartalékseregbe utasítja.

Azonban sem a részvénytársulatokba és trustökbe, sem az állami tulajdonbavétel nem szünteti meg a termelő erők tőketulajdonságát. A részvénytársulatoknál és trustöknél az kézenfekvő dolog. A modern állam pedig ismét csak az a szervezet, melyet a polgári társadalom magának ád, hogy a capitalistikus termelési mód általános külső feltételeit úgy a munkások, mint az egyes tőkések túlkapásai ellen fenntartsa. A modern

állam, bármilyen az alakja, lényegileg capitalistikus gép, a tőkések állama, az ideális össztőkés. Mentől több termelési erőt vesz át tulajdonába, annál inkább válik belőle össztőkés, annál több állampolgárt zsákmányol ki. A munkások maradnak bérmunkások, proletárok. A tőkeviszony nem szűnik meg, csak túlzásig vitetik. De ott átcsap. A termelési erők állami tulajdonba vétele nem a conflictus megoldása, de az alaki eszközt rejti magában, a megoldás fogantyúját.

Ezen megoldás csak abban rejlik, hogy a modern termelési erők társadalmi természete tényleg elismertetik, hogy tehát a termelési, elsajátítási és forgalmi eljárás a termelési eszközök társadalmi jellegével összhangba hozassék. Ez pedig csak azáltal történhetik, hogy a társadalom nyíltan és minden kerülő út nélkül birtokába veszi a minden más, mint a saját vezetése alól kinőtt termelési eszközöket. Ezzel a termelési eszközök és termelvények társadalmi jellege, mely napjainkban a termelők ellen fordul, mely a termelési és forgalmi rendszert időről-időre áttöri és csak mint vakon érvényesülő természettörvény, erőszakosan és pusztítólag érvényre jut, a termelők által teljes öntudattal érvényesülni fog, és átalakul a zavar és koronkénti összeomlás okából magának a termelésnek leghatalmasabb emeltyűjévé.

A társadalmilag működő erők éppúgy működnek mint a természeti erők, vakon, erőszakosan, pusztítólag, addig, míg meg nem ismerjük, velők nem számolunk. De ha egyszer megismertük működésüket, irányaikat, hatásaikat felfogtuk, csak tőlünk függ, hogy mindinkább akaratunknak alávessük és segítségükkel czéljainkat elérjük. De különösen áll az a mai hatalmas termelési erőkről. A míg csökönyösen vonako-

dunk, hogy természetüket és jellegeket felismerjük — és ezen felismerést ellenzi a capitalistikus termelési mód és védői — addig ez erők akaratunk daczára, ellenünk hatnak, addig uralkodnak fölöttünk, a mint azt bőven kifejtettük. De egyszer természetükben felismerve, a társult termelők kezeiben daemonikus uralkodókból kész szolgákká változtathatók át. A különbség az, mint a villamosság romboló ereje a zivatar villámcsapásában és a távírda és a lámpaív zabolázott villamossága között, a tűzvész és az ember szolgálatában működő tűz közötti különbség. A mai termelési erők ezen kezelésével a végre megismert jelleg alapján a társadalmi termelési anarchia helyébe lép a termelés társadalmi tervszerű szabályozása az összesség és az egyesek szükségletei szerint. Ezzel a capitalístikus elsajátítási mód, melyben a termelvény előbb a termelőt, de azután magát az elsajátítókat aláveti, helyettesíttetik a termelvényeknek a modern termelési eszközök természetében gyökerező elsajátítási módja által; egyfelől közvetlenül társadalmi elsajátítás mint eszköz a termelés fenntartására és kibővítésére, másfelől az élelmi és élvezeti eszközök közvetlenül egyéni elsajátítása.

A capitalistikus termelési mód a népesség nagyobb részét mindinkább proletárrá alakítván át, azt a hatalmat teremti meg, mely pusztulásának büntette mellett, kénytelen ezen forradalmat keresztül vinni. A nagy, társított termelési eszközöknek mindinkább állami tulajdonná való átalakítása felé hajtván, egyúttal az utat is mutatja az átalakulás keresztülvitelére. *A proletariátus megragadja az államhatalmat és átalakítja a termelési eszközöket egyelőre állami tulajdonná.* De ezzel megszünteti önnönmagát, mint prole-

tariatust, ezzel megszünteti az összes osztálykülönbségeket és osztályellentéteket és ezzel egyúttal az államot, mint államot.

Az eddigi osztályellentétekben mozgó társadalomnak szüksége volt az államra, azaz a mindenkori kizsákmányoló osztálynak szervezetére külső termelési feltételeinek fenntartására, tehát különösen a kizsákmányolt osztály lenyűgözésére az elnyomásnak (rabszolgaság, jobbágyság, bérmunkaviszony) a létező termelési módnak nyújtott feltételei szerint.

Az állam az egész társadalom hivatalos képviselője volt, egy látható testületben való összefoglalása, de csak annyiban volt ez, a mennyiben az az osztály állama volt, mely maga korában az egész tár- , sadalmat képvis'elte: az ókorban a rabszolgatartó állampolgárok állama, a középkorban a hűbéri nemességei, napjainkban a bourgeoisieé. Midőn pedig az egész társadalom képviselőjévé válik, magamagát feleslegessé teszi. Midőn már nincs társadalmi osztály, melyet elnyomatásban kell tartani, midőn az osztályuralommal és az egyéni létért való, a termelés eddigi anarchiájában gyökerező küzdelemmel az ebből származó összeütközések és kihágások megszűnnek, többé nincs mit elnyomni, mi egy külön megtorló hatalmat, az államot, szükségessé tenné. Az első ténykedés, melyben az állam tényleg mint az egész társadalom képviselője fellép — a termelési eszközök átvétele a társadalom nevében — egyúttal utolsó önálló ténykedése mint állam. Az államhatalom beavatkozása társadalmi viszonyokba egyik téren a másik után feleslegessé válik és magától elszunnyad. Az egyének fölötti kormányzás helyébe ügyeknek igaz-

gatása és termelési műfolyamatoknak vezetése lép. Az állam nem töröltetik el, hanem *kimúlik.* Ezen kell a ‚szabad nepállam“ phrasisát mérni, úgy az időleges agitatorikus jogosultsága, mint végleges tudományos elégtelensége szerint; hasonlóképpen az úgynevezett anarchisták követelését, hogy az állam máról holnapra eltöröltessék.

KIIENCZEDIK FEJEZET.

Kiegészítő fejtegetések és gondolatok.

Végig mentünk a marxismus nevezetesebb munkáin. Hogy az így adott vázlatot kiegészítsük, még egyes fejtegetéseket és gondolatokat közlünk Marx és Engels munkáiból, melyek az előbbi fejezetekbe beilleszthetők nem voltak.

Azon fontos kérdések között, melyekre Marx éles világosságot vetett, tartozik a politikai és társadalmi forradalom viszonya. Rugeval polemizálva, kinek felfogása szerint a politikai átalakulás a végső czél, melynek eszköze a társadalmi átalakulás, Marx azt a felfogást képviselte, hogy a politikai átalakulás csak eszköz, a társadalmi átalakulás a czél. Minden forradalom felbontja a régi társadalmat, ennyiben társadalmi. Minden forradalom ledönti a régi hatalmat, annyiban politikai. Valamint a társadalom az állam fölött áll, úgy a socialismus a politika fölött. A politikai államélettől való elszigeteltség oka a polgári forradalomnak, az emberi lénytől való elszigeteltség a proletár forradalomnak oka. És valamint az emberi lénytől való elszigeteltség súlyosabb mint a politikai, úgy megszüntetése is sokkal fontosabb, mert az ember több mint az állampolgár, az emberi élet több mint a politikai élet. Azért a társadalmi forradalom, bármily

részleges, egyetemes lélekkel bír, mert az emberivel függ össze; ellenben a politikai forradalom, bármily egyetemes legyen, mégis csak szűkkeblű. Mennél kifejlettebb valamely nép politikai szelleme, annál inkább pazarolja a nép, legalább kezdetben, erejét haszontalan zendülésekben. Mert politikailag okoskodik, mindent az államreform megváltoztatásától remél. Így a politikai ész elhomályosítja előttük a társadalmi baj gyökerét, így a politikai ész hazudik társadalmi ösztöneiknek. A politikai ész épp azért politikai ész, mert a politika korlátai között okoskodik. Mennél erősebb, annál kevésbé képes a társadalmi bajok felismerésére. A politika elve az akarat. Mennél kifejlettebb a politikai ész, annál inkább hisz az akarat teljhatalmában, annál nagyobb a vaksága az akarat természeti és szellemi határai iránt, annál képtelenebb tehát a társadalmi bajok forrásait felismerni. A forradalom ugyan egy politikai actus, a létező hatalom feldöntése és forradalom nélkül a socialismus sem tud megvalósulni. Szüksége van ezen politikai actusra, a mennyiben pusztulást jelent. De a hol szervező tevékenysége kezdődik, a hol önczélja, lelke kilép, ott a socialismus elveti a politikai hüvelyt.[1]

Miért foglal Marx állást az állami socialismus ellen, azt igen korán kifejtette.[2] Az állam e szerint soha nem fogja az államban a társadalmi bajok okát találni. A hol politikai pártok léteznek, mindegyik a bajok okát abban találja., hogy nem ő, hanem az ellenpárt van kormányon. Még a radicalis és forradalmi politikusok sem keresik a baj okát az állam

[1] Kritische Randglossen zu dem Artikel: Der König von Preussen und die Sozialreform. (Nachlass, II kötet, 41. 1.)

[2] U. o. 41. 1.

lényében, hanem egy határozott államformában, melynek helyébe más államformát akarnak tenni. A politika szempontjából állam és társadalom nem két különböző dolog. Az állam a társadalom berendezése. A mennyiben az állam társadalmi bajokat elismer, azokat vagy természeti törvényekben keresi, melyek tőle függetlenek, vagy a közigazgatás czélszerűtlenségében, mely tőle függ. Az ellentétet a közigazgatás rendeltetése és jó akarata egyfelől, eszközei és képessége között másfelől az állam nem szüntetheti meg, a nélkül, hogy önnönmagát megszüntetné. A nyilvános és magánélet, az általános és magánérdekek ellentétén alapszik. Azért a közigazgatás kénytelen formális és negatív tevékenységre szorítkozni, mert a hol a polgári élet és munkája kezdődik, ott hatalma megszűnik. Sőt azon következményekkel szemben, melyek a polgári élet, a magántulajdon ezen társadalomellenes természetéből következnek, ... a tehetetlenség a közigazgatás természettörvénye. Ez a szakadozottsága, aljassága, rabszolgasága a polgári társadalomnak a modern állam természetes alapzata, valamint a rabszolgaság polgári társadalma az antik állam természetes talapzata volt. Az állam és a rabszolgaság léte elválaszthatatlanok ... Ha a modern állam közigazgatásának tehetetlenségét akarná megszüntetni, akkor a mostani magánéletet kellene megszüntetni. Ha ezt a magánéletet akarná megszüntetni, önnönmagát kellene megszüntetni, mert csak ez ellentétben létezik. De nincs élő, mely létének hibáit életelvében, életének lényében keresi, hanem életén kívüli körülményekben. Mennél hatalmasabb az állam, mennél politikusabb, annál kevésbé hajlandó az állam elvében, tehát a társadalom más berendezésében, melynek

cselekvő, öntudatos és bírálatos kifejezése az állam, a társadalmi bajok okát keresni és általános elvöket megérteni.

Az állam nem képes a pauperismust megszüntetni, hogy valóban a nyomort megszüntesse, önnönmagát kellene megszüntetni, mert a nyomor oka az állam lényében fekszik, nem pedig, mint annyi radicalis és forradalmár gondolja, bizonyos államformában. Az állam léte és a rabszolgasága léte elválaszthatlan. Az antik állam és az antik rabszolgaság nem voltak oly szorosan egymáshoz bilincselve, mint a modern állam és a modern kufár világ.[1]

A Malthus- és Darwin-féle törvény hasonlatosságát a modern társadalomra nézve nagy „blamázs[a]-nak tartja a mennyiben az állatvilág ökonómiai formáin túl nem tudott jutni. Nem az élelmiszerek szabnak határt az emberek szaporodásának, hanem a foglalkozási termelési eszközök. Mert csak annyit termelnek, a mennyi a tőkének nyereséget hoz; a hol a tőke nyereséget nem lát, ott a termelést abbahagyja. A jelenlegi társadalom ezáltal a fejlődés akadályává válik és azért azt le kell rombolni. (Engels).[2]

Kiderül, hogy nem egy nagy gondolatjelről van szó, múlt és jelen között, hanem a múlt eszméinek végrehajtásáról. Kiderül, hogy az emberiség nem kezd új munkát, hanem öntudatosan régi munkáját elvégzi.[3]

Az emberiség mindig csak olyan feladatokra vál-

[1]Der König von Preussen und die Sozialreform (Vorwärts, 1844. Aug.), (idézve Adler 244. 1.)

[2]Neue Zeit, 1909 okt. 29. 185. s köv. 1. Ein Brief von Engels an F. A. Lange.

[3]Nachlass, I. 382—383. 1.

lalkozik, melyeket megoldhat, mert közelebbről nézve azt látjuk, hogy maga a feladat is csak ott támad, a hol megoldásának anyagi feltételei már megvannak vagy legalább a fejlődés állapotában vannak.[1]

Még ha egy társadalom mozgásának természettörvényét felfedezte, a természetes fejlődési phasisokat sem át nem ugorhatja, sem el nem rendelheti. De a szülési fájdalmakat megrövidítheti és enyhítheti.[2]

Minden forradalom felbontja a régi társadalmat; annyiban társadalmi. Minden forradalom ledönti a régi hatalmat; annyiban politikai.

Forradalom nélkül a socialismust nem lehet végrehajtani. Szüksége van ezen politikai actusra, a menynyiben rombolás és bomlás. De a hol szervező tevékenysége kezdődik, a hol czélja, lelke előáll, ott a socialismus a politikai hüvelyt eldobja magától.[3]

Az aránytalanság bölcsészeti és politikai fejlődés között Németországban nem abnormitas. Ez egy szükséges aránytalanság. Csak a socialismusban találhatja egy philosophiai nép megfelelő gyakorlatát, tehát csak a proletariátusban felszabadulásának tevékeny elemét.[3]

A demokratia az ma a communismus, más democratia csak elméleti visionariusok fejében létezik. (Engels).[3]

A polgári társadalom egyetlen osztálya sem képes e szerepet (általános emancipatio) játszani, a nélkül, hogy magában és a tömegekben az enthusiasmus egy mozzanatát előidézze, egy mozzanat, melyben a társadalommal általában fraternizál és összeolvad, azzal összetévesztetik, annak általános képviselője

[1] Zur Kritik der politischen Ökonomie. Bevezetés.
[2] Das Kapital, I. kiadás, XI. 1.
[3] Nachlass, II. 59. 1.

gyanánt éreztetik és elismertetik, egy mozzanat, melyben saját igényei és jogai tényleg magának a társadalomnak jogai és igényei, melyben az igazán a társadalom feje és szíve. Csak a társadalom általános jogainak nevében követelheti egy külön osztály az általános uralmat.[1]

A kérdés eddig mindig az volt: „Mi Isten?“ és a német bölcsészet a kérdést akkép oldotta meg: Isten az ember. (Engels.)

Ha a proletariátus a bourgeoisie politikai uralmát ledönti, úgy győzelme csak múló lesz, csak egy mozzanat a polgári forradalom szolgálatában, mint 1794-ben, míg a történelem folyamában az anyagi feltételek még nincsenek megteremtve, melyek a polgári termelési mód eltörlését és azzal a politikai bourgeoisie uralom végleges bukását szükségessé teszik.

A socialismus és communismus nem indult ki Németországból, hanem Angliából, Francziaországból, Eszakamerikából. Egy valóban tevékenykedő communistikus párt első megjelenése a polgári forradalomban mutatkozik, abban a pillanatban, a hol az alkotmányos monarchia mellőztetik.[2]

A tulajdonjog kérdése nagyon különböző, az ipar különböző fejlődési foka szerint általában és annak különböző fejlődési foka szerint az egyes országokban.[3]

A tulajdonjog, az ipar különböző fejlődési foka szerint, mindig egy bizonyos osztály életkérdése volt. A XVII. és XVIII. században, a hol a hűbéri tulaj-

[1] Nachlass, I. k. Zur Kritik der Hegeischen Rechtsphilosophie. 395. 1.

[2] U. o. 487. 1.

[3] U. o.

donjogi viszonyok eltörléséről volt szó, a tulajdonjogkérdés a polgári osztály életkérdése volt; a XIX. században, a midőn a polgári tulajdonjogviszonyok eltörléséről van szó, a tulajdonjogkérdés a munkásosztály életkérdése.[1]

Általában ma a védvámrendszer conservativ, míg a szabadkereskedelemrendszer pusztítólag hat, felbomlasztja az előbbi nemzetiségeket és élére viszi a proletariátus és bourgeoisie ellentétét. Egyszóval, a szabadkereskedelem rendszere sietteti a társadalmi forradalmat. És csak ebben a forradalmi értelemben,[2] uraim, szavazok a szabadkereskedelemre.

A nép az összes politikai elemek közül egy királyra nézve a legveszedelmesebb.[3]

A munkások tapasztalták mit használ nekik, ha egyes részletes intézkedéseket az ipari bourgeois-k ellen keresztülvisznek. Tapasztalták, hogy az ipari bourgeois-k egyelőre az az osztály, mely egyedül képes a mozgalom élére állani, hogy hiába való volna, ezen haladó missióban ellenök dolgozni... Érzik, hogyidejök csak akkor jöhet, mikor az iparosok már lejárták magukat és azért a helyes ösztönnel bírnak, a fejlődési processust, mely ezeknek az uralmat adja és azzal bukását előkészíti, gyorsítani. (Engels).[4]

Valamint a kartezi materialismus a tulajdonképeni természettudományhoz vezet, úgy a franczia materialismus másik iránya egyenesen a socialismushoz és communismushoz.

[1] U. o. 459 1.
[2] Elend der Philosophie, 188 1.
[3] Nachlass, II. kötet, 444. 1.
[4] Nachlass, III. kötet, 393. 1.

... Ha az ember az érzéki világból és a tapasztalatból az érzéki világban minden ismeretet, érzelmet stb. képez, úgy a feladat az, az empirikus világot úgy berendezni, hogy abban az igazi emberit tapasztalja, hogy megszokja, hogy magát embernek tudja. Ha a jól értett érdek minden moral alapja, akkor a feladat az, hogy az ember magánérdeke az emberi érdekkel összhangban legyen.[1]

[1] Nachlass, II. 239. 1.

TIZEDIK FEJEZET.

Bírálati megjegyzések.

A tudománynak sikerült kimutatni, hogy bár Marxnak a capitalistikus rendszeren gyakorolt bírálata sok értékest tartalmaz és a tudományos vizsgálódást sokkal nagyobb éllel végezte mint ez rendszerint szokás, mégis elméletének leglényegesebb döntő részei ingatagok. De ez nem változtatja azt a tényt, hogy úgy a tudományra, mint az életre nagy hatást gyakorolt. Az előbbi kénytelen volt majdnem összes tételeit felülvizsgálni és tudományosan formulázni. A mi pedig az életet illeti, az ő vezető szerepét a jelenkor és alkalmasint még a jövő társadalmi küzdelmeiben, a munkásosztálynak jobb megélhetési viszonyok iránti sikeres törekvésében kétségbe nem vonhatni.

A marxismust nem tudjuk kellően érteni és értékelni, ha nem tartjuk szem előtt, hogy az a német és franczia szellem egy nagy synthesisét képezi. A socialismus alapgondolatait Francziaországban jóformán minden bokorból, minden ágról hallhatjuk, különbözőképen csoportosítva, különbözőképen kifejezve, különbözőképen hangsúlyoza és az élet által különbözőképen illustrálva. De ezek az eszmék még egy nagy chaost képeztek. Rendszerbe kellett foglalni. Ezt végezte a német szellem, mely Marxban a franczia

szellem megnyilatkozásával találkozott. Rendszerré tette a következő alapon: 1. A helyett, hogy eszmékből indult volna ki, az ideológiából, Feuerbach sugallata alatt az anyagból, az életből indult ki, mert nem az élet alakul az eszmék szerint, hanem az eszmék alakulnak az élet szerint. 2. Az eszmény regióiból lehozta a socialismust a való életbe azáltal, hogy a proletariátust avatta fel hadseregévé. 3. Biztos tudományos alapot adott a socialismusnak azáltal, hogy azt a nemzetgazdaságtanra felépítette. 4. Az általános igazságok és eszmék ködös köréből visszavezette részleges vizsgálatokra, positiv mikroskopikus megfigyelésekre, melyeknek tárgyává a capitalistikus gazdasági rendet tette, követve a nagy természettudósok példáját.

így keletkezett a franczia és német szellem egyesüléséből az a rendszer, mely a társadalmi tünemények vizsgálódása terén kétségtelenül a leghatalmasabb alkotások közé tartozik. Úgy hatalmas generalisatio, az emberi lét felfogásának magyarázására törekvő egyszerüségök által meglepő képletek, mint minutiosus, a jelenségek veséjéig ható mikroskopikus vizsgálatok egyaránt ritka jelenségek a tudományok történetében.

A franczia socialismus inkább a moralphilosophián és a történetphilosophián alapszik; a német a nemzetgazdaságtanon. Minthogy pedig a socialismus az emberiség összes kérdéseit felöleli, ezeket csak az vezetheti vissza tisztán a gazdaságtanra, ki ezeket gazdasági kérdéseknek tekinti, szóval a történeti materialismus híve. Ebben pedig egy petitio principii is van: a socialismus az összes kérdések foglalata, mert az összes kérdések gazdasági kérdések; csak ha ez áll, akkor áll az is, hogy a socialismus csak egy gazdasági probléma.

Marx fellépése nem történik készületlenül. Németországban is már a negyvenes években egyes lapok és folyóiratok magukévá tették a socialismus terjesztését. Lassanként az irodalom is foglalkozik vele, Weill, Heine barátja, írja „Az állam és az ipar“ című röpiratot, mely Fourier és Blanc elvei szerinti socialpolitikát javasol, Stromeyer „A munkás inség gyógyítása“ című munkájában ajánlja Fourier rendszerének megvalósítását. Grün Károly „Nyílt üzenet az osnabrücki barátokhoz“ című munkában a communismust egyetlen és elutasíthatlan következtetésének tartja a Hegeltől Strausson és Feuerbachon át Bruno Bauerig terjedő philosophiai fejlődésnek. Hess, ki már az európai triarchiában az új tant hirdette, a socialismust állítólag lezáró tanát a „Tett bölcselete“ és „Socialismus és communismus“ című munkájában tárgyalja. Marx és Engels közösen írják a Bauer ellen irányított munkájukat. Címe: „A szent család“. Ugyanezen időben lassanként kezdik a franczia socialismus műveit, így Proudhont és Blancot, lefordítani.[1]

Nincs egy pontja, nincs egy commája Marx rendszerének, mely bírálat tárgyává nem tétetett és a bírálat egy része által tarthatatlannak nem találtatott. Párthívei is commentálják, enyhítik, módosítják több tételeit. Az ő rendszerére is lehet az ökonómiai felfogás elméletét alkalmazni. Egy hatalmas megnyilatkozása, visszatükrözése volt egy bizonyos kor gazdasági viszonyainak. Hozzájárul, hogy Marx is, Engels is nem egyszer módosították felfogásukat. Hiszen említik Marx kijelentését, hogy ő nem Marxista, a mi

[1] Adler, Die Geschichte der ersten sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland. 105. 1. s k.

nem jelenthet mást, mint azt, hogy nem ragaszkodik dogmatikus vakbuzgósággal tételeihez. A viszonyok változásainak befolyását is el kellett ismerni. Aztán kifejezéseiben, műszavaiban is gyakran ingadozó, homályos volt, mi alkalmat ád magyarázóinak a scholastika fénykorába illő szőrszálhasogatásokra. A mi pedig a fő, az, hogy elmélete egy-egy abstraction alapszik, mely sem arra nem képes, hogy az életet magyarázza, sem arra, hogy az életet irányítsa. Így munkájának nagy jelentősége nem problémák megoldásában rejlik, hanem abban, a mit az életről, annak bonyolult processusairól, annak kétségtelen irányzatairól tud mondani, abban, hogy az élet, a történet magyarázatára egy eddig elhanyagolt, viszont általa az egyoldalúságig túlzott, de mindig nagyon becses elvet nyújt; abban, hogy a gazdasági életet egy szigorú törvények szerint végbemenő processusként be akarja illeszteni általános természettudományi felfogásunkba; abban, hogy a gazdasági tudományt a többé-kevésbé szellemes és igaz aperçuk köréből felemelte egy a szigorú analysist követő rendszerré. Végre érdemnek ez is elég, a munkásmozgalom szervezésére gyakorolt hatástól teljesen eltekintve, melynek vizsgálata munkánk körén kívül esik.

A tudomány egységére való törekvése, a társadalmi tudománynak a természettudományba való belekapcsolására irányított törekvése mindenkor Marx nagy érdemét fogja képezni.

»Alapelvében — mondja Bickes — Marx tana a mechanikus causalitas szempontjából absolut helyesen van fogalmazva. Ez alapon való megokolása képezi erejét. Az összes természettudományi vívmányok mellett Marx rendszere a mechanikai causalitas elvének

legfényesebb elméleti vívmánya. Azért tényleg érthetetlen, mely tudományos okból nem akarnak ez elv határozott képviselői, különösen számos darwinista, a marxista következtetésekhez hozzájárulni. A Marx-féle Ökonomismus az egyedül lehetséges következtetés, mely a mechanikai causalitas elvéből a társadalmi élet törvényszerűsége iránt vonható. Minden természettudományi materialistának e szerint joggal a marxismushoz kellene csatlakoznia.“[1]

A capitalistikus termelési rendszer bírálata képezi Marx legfőbb feladatát. Itt dől el a jelentősége a társadalmi gazdaságtan szempontjából.

A tőke Marx szerint nem egyszerűen termelésre használt vagyonerő, hanem ezen vagyonerőnek oly viszonya, melynél fogva az magának többletértéket lefoglal, azaz a munkát kihasználja. Csak ott lehet tőkéről szó, a hol ez a kisajátítási functio vele jár. Azok a termelési eszközök, melyeket a tulajdonos maga használ fel, idegen munkások igénybe vétele nélkül, a kisgazda, a kisiparos, a kiskereskedő, azok nem képeznek tőkét.

Marx rendszere a capitalismus által gyakorolt kizsákmányolást érinti, kevésbé foglalkozik a földbirtok által gyakorolt kizsákmányolással, a mely pedig elvi szempontból nem kevésbé esik bírálat alá, mint ezt az agrarsocialismus képviselői teszik.

Minthogy a munka minden értéknek mértéke, nem lehet a munka értékéről beszélni, minthogy a munka épp az érték, tehát önnönmagának a mértéke volna. Azért Marx nem szól a munka értékéről, hanem a

[1] Die philosophische Wurzel des Marxismus. (Zeitschrift für Staatswissenschaften, Tübingen, 1906.) 430. 1. s. k.

munkaerő értékéről. A mit a tőkés vásárol, az nem a munka, hanem a munkaerő, hogy pedig a munkaerő értékét a munka fentartására szolgáló eszközök költsége határozza meg, az nem ellenkezik az ökonómiai értéktörvénynyel.[1]

Eredetileg tényleg Marx a munka fogalmába belefoglalta a tőkét is, mely semmi egyéb, mint előre felhalmozott munka. Így a termelési költségekre visszavezetvén az értéket, azt mondja, hogy azok állanak: 1. nyersanyagokból és munkaeszközökből, azaz ipari termékekből, melyek előállítása bizonyos számú munkanapba került, tehát bizonyos mennyiségű munkaidőt képviselnek; 2. közvetlen munkából, melyek mértéke az idő.[2]

Azok az angol nemzetgazdák, kik úgy mint Marx a javak értékét a munkára vezették vissza, többnyire annak a felfogásnak hódoltak, hogy a tőke sem más, mint munkatermék, mely további termelésre felhasználtatik, a múltban felhalmozott munka és így tulajdonkép a tőkekamat sem más, mint ezen munka jutalmazása. Ezek a nemzetgazdák éppenséggel nem tagadták a tőke termelékenységét, sőt inkább azon felfogás által vezéreltették magukat, hogy különösen a tőkének jövedelmét a földbirtokosok jövedelmével szemben megokolják, mert ezek jövedelme nem származik munkából, a tőkejövedelem pedig a múltban végzett munka eredménye.

Tényleg ebbe bele akarta kapcsolni Schmidt[3] a megoldást, mely a többletértékelméletet összeegyezteti

[1] Engels, Bevezetés a Kapital II. kötetéhez 22. 1.

[2] Lohnarbeit und Kapital. 9. 1.

[3] Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Wertgesetzes. (Stuttgart, 1889.)

az árképződéssel és az átlagos profitrátával. De ez ellen a leghatározottabban tiltakozott Engels, azt mondván: Vagy értéktermelő a felhalmozott munka (értsd tőke) az élő mellett, akkor az értéktörvény nem áll, vagy nem értékképző és akkor Schmidt bizonyítása az értéktörvénynyel Össze nem egyeztethető.[1]

És mégis mintha ezt a többletértékelméletet nem kellene annyira à la lettre venni. Engels a Kapital III. kötetének előszavában reflectál Lexis nézetére, ki csak annyit enged meg, hogy a munkás kedvezőtlen helyzetben lévén, nincs módjában munkáját az önköltségeknél drágábban eladni, míg minden más termelő az önköltségekhez még néhány százalékot hozzácsap. Ezt pedig nagyjában az annyira csúfolt vulgarnemzetgazdák is elfogadták, mert majdnem kivétel nélkül állították, hogy a munkás a fentartási költségeknél többet nem kap munkabér fejében; a kínálat reá nézve rendesen kedvezőtlen, míg a vagyonnal bírókra nézve a kereslet-kínálat viszonya rendesen kedvezőbb. Már most Lexis fejtegetésére Engels a következőket jegyzi meg: „Nem kell nagyobb gondolkozási megerőltetés, hogy belássuk, miszerint a tőkekamat ezen vulgarökonomiai magyarázata gyakorlatilag ugyanazon eredményekre kilyukad, mint a Marx-féle értéktöbbletelmélet; hogy a munkások Lexis felfogása szerint ugyanazon kedvezőtlen helyzetben vannak, mint Marxnál; hogy egészen úgy a részedettek, miután minden nem munkás az áron felül adhat el, de a munkás nem.“[2]

[1] Kapital III. kötet. Bevezetés. 15. 1.

[2] Kapital III. kötet. Bevezetés, 12. 1.

Azt hiszem nem szorul bővebb magyarázatra, hogy itt a Lexis által fejtegetett, különben minden nemzetgazda által vallott elmélet és Marx értékelméletének orthodox magyarázata között óriási különbség van. Ha tehát Engels tovább azt mondja, hogy ezen az alapon is lehet egy egészen plausibilis vulgarsocialismust fölépíteni, akkor a nemzetgazdaságtan álláspontjához lényegesen közeledett.

Marx elméletének két sarktétele van: a többletérték elmélete, a fizetetlen munka ténye a capitalistikus processus mellett, aztán az a tétel, hogy a többletérték a termelés és nem a forgalom eredménye. Ha e két tételt közelebbről vizsgáljuk, a következő eredményhez jutunk: tulajdonkép logikailag nem is lehet megérteni hogy miért legyen egyáltalában többletérték? Mivel lehet azt indokolni? Az elszigetelt gazdaság mellett még valahogyan érthető volna a többletérték, azaz az, hogy én valamely dolognak, mit termeltem, sokkal nagyobb értéket tulajdonítok, mint a mit nekem a fáradság stb. képvisel. De itt nem erről van szó, hanem a forgalomban kifejezésre jutó értékről. Mármost kétségtelen, hogy a társadalmat csak azon az alapon lehet berendezni, hogy mindenkire nézve ugyanazon elv irányadó. Tehát a csere vagy mindenkinek áldozatai szerint eszközöltetik, mindenkinek megtéríttetnek az áldozatok, miket a termelés érdekében hozott, vagy mindenki a cserélendő javakat azoknak használati értéke szerint állapítja meg. Az lehetetlen, hogy az egyik félnek csak az áldozatot térítik meg, a másiknak azonban a használati értéket. A kereskedőnek csak a tett kiadásokat téritik meg, de az orvos a betegtől oly fizetést kívánna, a mely megfelel az orvos által tett szolgálat

fontosságának, mely esetben az orvos, ha egy gazdag ember életét menti meg, akár annak egész vagyonát kívánhatná, mert kétségtelen többet ér az élet vagyon nélkül, mint a vagyon élet nélkül. Ily alapon a munkamegosztás fentartható nem volna, mert akkor igazságtalansághoz vezetne azokkal szemben, kiknek csak a termelési költségeket térítik meg. Mellékesen megjegyezve, ez alapon aztán nem is áll meg az a tan, mely újabban nem kevés tetszésben részesült, hogy a munkásnak meg kell adni munkájának teljes értékét. A munkás nem tehet természetesen kivételt. O is a forgalomban ugyanazon törvényeknek kénytelen hódolni, mint mindenki és ha a forgalom szabálya az, hogy a társadalom mindenkinek csak a hozott áldozatokat téríti meg, ez a munkásra vonatkozólag is áll.

Tényleg pedig nem is igen volna megmagyarázható az, hogy valakinek a társadalom egyebet is térít meg, mint a termelési költséget, természetesen tekintetbe véve az illetőnek fentartási költségeit is. Ezen az alapon megértjük a forgalmat, más alapon aligha. Mi is legyen értelme a többletértéknek? Miért nyerjen valaki nagyobb visszatérítést, mint a mi az ő áldozatának megfelel? Ezt csak azon az alapon lehet megérteni, hogy a termelésnél a termelő költségnek mindig a használati értéken alul kell maradni, a vevő pedig mindig az árút a használati érték szerint becsüli; a termelési költség mindig a csereérték minimumát jelenti, a vevő érték — hogy úgy mondjam — a csereérték maximumát. De ott aztán nincs semmi kivétel, és ez a szabály vonatkozik a munkára is épp úgy, mint minden más árúra. Mncs is kizárva, hogy a munka a piaczon oly áron adatik el, mely annak ter-

melési költségét, azaz a munkás föntartási költségét messze meghaladja.[1] A mennyiben pedig ez nem történik, megfelelő intézkedésekkel (erre vonatkozik a Trade-Union törekvése is) arról kell csakugyan gondoskodni, hogy ezen szabály a munkásokra vonatkozólag is érvényesüljön.

Az előbbi fejtegetésből szükségszerűen az következik, hogy Marx abban téved, hogy ő a többletérték keletkezését a termelésre vezeti vissza. A termelést, mint mondtam, logikailag csak úgy érthetjük meg, ha abból indulunk ki, hogy a társadalom mindenkinek megtéríti az általa hozott áldozatokat. Miért térítene meg többet? Ez teljesen érthetetlen volna. De mint láttuk fentebb, érthetővé válik, ha szem előtt tartjuk, hogy a cserénél a két fél már nem egy és ugyanazon álláspontból ítéli meg az árút, hanem két különböző szempontból, az eladó a termelési költség, a vevő a használati érték szempontjából. Hogy már a termelésnél is mutatkozzék a többletérték, az talán nincs kizárva, de ez nem képezi a szabályt; sőt akkor is már egy csereügylet közvetítette tulajdonképen a többletérték keletkezését, a mennyiben a tőkés úgy cserél a munkássággal, hogy — a mint Marx maga mondja — vásárolja annak csereértékét és élvezi annak használati értékét. Sőt fogalmilag is a többletérték már a cserére utal, mint a melynek ő kisérő jelensége volna, mert hiszen a többletről csak tekintettel valami összehasonlításra, lehet szó.

Az értéktermelés a munkamegosztásos társadalomban közösen történik. Teljesen lehetetlen az egyes

[1] A jobbágyra nézve Marx ezt lehetségesnek tartja. (Lásd Kapital III/2. 323. 1. s k.)

közreműködők hozzájárulási arányát egy biztos kulcs alapján meghatározni. Hiszen e körül forog jóformán évszázadok munkája, a földi igazságosság megvalósításának vagy legalább megközelítésének kérdése. Mindenki a munkák összefüggésénél fogva ma mindenhez hozzájárul; ha bármely rész abba hagyja tevékenységét, a gépezet működése megzavartatik. Minden egyesnek érdeme mintegy végtelen, kiszámíthatatlan. Materialistikus alapon kiszámítani az egyesek hozzájárulási arányát annál kevésbbé sikerül, minél bonyolultabb a gazdasági szervezet. Itt csak idealistikus alapon lehet megoldást találni, szem előtt tartva az emberiség, a társadalmi lét egyetemességét.

Egy egészen szigorú vizsgálata a tényeknek arra az eredményre vezet, hogy az, a mit munkának nevezünk, és melynek jutalmazását egyes írók a munkával járó teherre, szóval az áldozatra visszavezetik, nem is mindig a szó szoros értelmében véve fáradság. Ha egy híres zenész eljátszik egy darabot, egy híres színésznő felolvas egy rövidke költeményt, itt sem fáradság, sem teher nincs és mégis nagy összegekkel jutalmazzák. Minden érték részben visszavezet a hiányra, a ritkaságra, még a legközönségesebb munka is. Bármi legyen oly nagy mennyiségben rendelkezésünkre, hogy mindenki azt fáradság nélkül megszerezheti, az értékkel nem fog bírni, a munka sem, ha például azt természeti erők, állatok oly mennyiségben és oly állapotban nyújtanák, hogy részünkről áldozatot nem követel. Az az elmélet tehát, a mely az értéket csak a fáradságra, költségre vezeti vissza és a ritkaságot figyelmen kívül hagyja, az értékjelenségek összességét nem tudná megmagyarázni.

Míg Marx az egyszerű és complikált munka kö-

zötti különbséget elismeri, addig Engels azt tagadja. A megoszlás, a mennyiben azt tisztán gazdasági tekintetek szabályozni fogják, a termelés érdekei által fog irányoztatni és a termelés legjobban előmozdíttatik oly megoszlás által, mely a társadalom minden tagjára nézve lehetővé teszi, képességeit mentül tökéletesebben kifejteni, megtartani és gyakorolni. A tudós osztályok Dühring úrra öröklött gondolkodásmódja persze szörnyetegségnek tartják, hogy majd egyszer nem lesz hivatásszerű targonczás és építész, és hogy az az ember, ki egy félóráig mint építész utasításokat adott, egy ideig a taligát tolja, míg tevékenysége mint építész, ismét igénybe vétetik. Szép socialismus, a mely a hivatásszerű targonczást örökké meghagyja!... Hogy oldódik meg tehát az egész kérdés az összetett munka magasabb jutalmazásáról? A magántermelők társadalmában a magánemberek és családjaik fedezik a tanult munkás kiképzésének költségeit; tehát a magánosoké a tanult munka magasabb ára is; az ügyes rabszolga drágábban adatik el; az ügyes bérmmunkás magasabb bért kap. A socialistikusan szervezett társadalomban a társadalom fedezi a költségeket, tehát a gyümölcsök is az övéi, az összetett munka által teremtett magasabb értékek. Magának a munkásnak nincs többé magasabb igénye.“[1] Ez a felfogás különben teljesen megfelel Proudhon álláspontjának.[2]

Az értéktan épp oly kevéssé ad egy normát a munkatermék megoszlásának igazságosságáról vagy igazságtalanságáról, mint az atomokról szóló tan olyat

[1] Dührings Umwältzung. 212. 1. sk. (6. kiad.)
[2] Que est-ce que la propriété.

egy kép szépségéről vagy haszontalanságáról. Hiszen találjuk ma a legjobb helyzetű munkásokat, a munka aristokratiáját éppen iparágakban nagyon magas, és a legborzasztóbban kizsákmányolt munkásokat olyanokban igen alacsony többletértékratával. Egyszerűen a tényre, hogy a bérmmunkás a munkaterméknek nem teljes értékét kapja, lehetetlen a socialismus vagy a communismus tudományos megalapítását keresztülvinni. Marx — írja Engels az „Elend der Philosophie* című munka előszavában — sohasem alapította erre communistikus követelményeit, hanem a capitalistikus termelési mód szükségszerű, szemeink előtt napról-napra jobban végbemenő összeomlására.[1]

Marx különben utal[2] arra, hogy a tőke nem tatálta fel a többletmunkát. Mindenütt, a hol a társadalom egy része a termelési eszközök egyedárúságát bírja, mondja, kénytelen a munkás, legyen Ő különben szabad vagy nem szabad, a saját fentartására szolgáló munkaidőt, fölülséges munkaidővel megtoldani, hogy a termelési eszközök tulajdonosai számára az élelmi szereket termelje, legyen már most a tulajdonos egy athéni κάλος κάγάδος, egy etrusk theokrata, civis romanus, normán báró, amerikai rabszolgatartó, oláh bojár, modern földbirtokos vagy tőkés. A különbség csak az, hogy oly társadalomban, melyben csak használati értékeket termelnek, a többletérték termelésének köre szűk.

Túlságos nagy tudákossággal akarták Marx értéktanának a tévedéseit megmagyarázni. Különösen kimutatták, hogy maga magával ellentétbe jön, mert

[1] Bernstein: Voraussetzungen des Sozialismus. 45. 1.
[2] Kapital. I. 202. 1.

a III. kötetben elismeri, hogy a capitalistikus termelési processus mellett az értéktörvény nem érvényesülhet stb. Az érték nem egyedül a munkára vezethető vissza, hanem értékkel bír a munkán kívül is minden, mi viszonylag vagy általában korlátolt mennyiségben létezik és mire az embereknek szüksége van. A mi csak korlátolt mennyiségben létezik, az továbbá alávettetik a tulajdonjognak és a tulajdonjog egy külön forrása az értéknek. Minden, a mi tulajdonba van véve, már azért is értékkel bír és a gazdaságban felhasználva áldozatnak tekintetik, mely ellenáldozatot követel.

Ha igaz volna a munkaértékelmélet, akkor már fölösleges a többletérték magyarázata, mert minden más jövedelem csak fizetetlen munkára volna visszavezetendő. A munkaértékelméletben benne rejlik a többletértékelmélet. A többletértékelmélet csak más oldala a munkaértékelméletnek és ha ez összeomlik, amaz sem tartható fenn.

Marx természetesen nem tagadhatta azt, hogy nem lehet az árúk értékét egyszerűen munkaidőre redukálni, mert a munka minőségileg különböző. „A munka mértékegysége — mondja Marx* — az egyszerű átlag munka... Complikáltabb munka csak hatványozott vagy inkább sokszorozott egyszerű munka, úgy hogy tehát a complikáltabb munka egy kisebb quantuma egyenlő az egyszerű munka egy nagyobb quantumával. Vájjon hogyan szabályoztatik ez a reductió, az itt közömbös.“ Mármost mi teszi a munkát complikáltabbá? Az, hogy annak végrehajtása több-kevesebb agy velőmunkát, több-kevesebb testi munkát, több-ke-

[1] Kapital. I. 48. 1.

vesebb ügyességet, gyakorlottságot, leleményességet, figyelmet, bizalmat stb. követel. Hányféle tényező változtatja a munka értékét ugyanazon időegységben? Tehát az idő egyszerűen nem képezheti a munka mértékét, hanem a munka mennyisége mellett a munka minősége alapján számtalan fokozat keletkezik. Aztán például a munka sürgőssége, halaszthatlansága stb.? Végre a mit Marx behatóan magyaráz,[1] a munka termelékenységi ereje, mely ismét számos tényezőtől függ. Természeti körülmények is vannak befolyással. Ugyanazon munka — mondja Marx — kedvező időjárás mellett 8, kedvezőtlen mellett 4 bushel búzát jelent.

A munkaidő tehát oly mérték, mely magában véve a munka értékéről csak nagyon ködös képet nyújt. És ha mindezek a mozzanatok változtatják a munka értékét, lehet-e az elől elzárkózni, hogy a leghatalmasabb tényező, melylyel a munka termékenységét fokozni lehet, a tőke, a munka értékére szintén befolyást gyakorol? Az ügyességet Marx szabója — ezzel a példával dolgozik az idézett helyen, a hol a szabómunka értékét a közönséges parasztmunka értékéhez úgy arányítja, mint 2:1-hez — talán egy év alatt megszerzi, talán rövidebb idő alatt, a tőkéjének összegyűjtésére talán egy emberöltő szorgalma, takarékossága, élelmessége szükséges volt és mégis ez a tőke a munka értékét nem fokozná, azt érintetlenül hagyná?

A mennyiben a tőkés a pénzt árúkká változtatja, melyek mint egy új termelvény anyagképzői vagy a munkaprocessus tényezői szolgálnak, a mennyiben azok holt anyagiságába élő munkaerőt bekebelez, átala-

[1] Kapital. I. 6. 1.

kit ő értéket, múlt, anyagiasított holt munkát tőkévé, önönmagát értékesítő értékké, egy lélekkel felruházott szörnyeteggé.[1] A tőke tehát Marxnak mindig valami holt, élettelen, szemben a munkával, mely élő; az élettelen dolognak tehát nincs képessége új értéktermelésre. Csakhogy minden gazdasági tevékenység emberi tevékenység, élőből származó tevékenység, mert az élettelen természet nem ismeri sem a gazdaságot, sem az értéket. A tőke mögött is rejlik egy élő, mely az árútermelésben szintén akar érvényesülni. Hiszen ha csak a munka termelékeny, értéktermelő volna, a tőke nem, akkor mindenki csak munkás akarna lenni, senki sem akarna tőkés lenni. Az tehát csak látszat, hogy a tőke a holt, a munka az élő. Mindkettőben az ember működik, az ember érvényesül, az ember törekszik; ha tehát az ember képes új értéket termelni, úgy ['szükségkép kell, hogy azt a tőkével épp úgy elérhesse, mint a munkával.

Marx előadja,[2] hogy a tőkés a gyártott árú árát nyersanyag, géperő és munkaerő alapján kiszámítja. És midőn látja, hogy a fonal ára csak megfelel az általa tett kiadásoknak, „meglepődik“. Akkor minek dolgozott, minek gyűjtött, minek tett szolgálatot? Ha Marx gúnyolódik is, de nem látjuk, hogy itt csakugyan helye van a kételynek. A társadalmi gazdaságban a forgalomban mindenki áldozatának ellenértékét követeli, tehát a tőkés is. Ez csak akkor nem lenne így, ha a tőke és annak működésbe hozatala semmi áldozatot nem követelne. Tehát az csak a társadalmi gazdaság másféle berendezése mellett képzelhető. Az a meg-

[1] Kapital. I. 161. 1.
[2] Kapital. I. 15. 1.

oldás, hogy a tőkés mármost a munkásból meg nem fizetett munkát sajtol ki, még ha igaz is, a tőke jutalmazásának jogosultságát nem szünteti meg.

„A tőkés előtt világos, hogy ezen értékszaporodás a termelési mozzanatokból származik, melyek a tőkével eszközöltetnek, hogy tehát magából a tőkéből származik; mert a termelési processus után itt van, a termelési processus előtt nem volt itt. A mi mindenekelőtt a termelésben kiadott tőkét illeti, úgy a többletérték egyformán különböző, termelési eszközökből és munkából álló értékelemeiből látszik származni.“ [1]

Az össztőke anyagilag belép a tényleges munkaprocessusba, habár csak egy része szerepel az értékesítési processusnál... Bármikép legyen, a vége az, hogy a többletérték egyformán az alkalmazott tőke összes részeiből keletkezik.[2]

A tőkés előlegezi az össztőkét tekintet nélkül arra a különböző szerepre, melyet részei a többletérték termelésénél játszanak. Mindezeket az alkatrészeket egyformán előlegezi, nemcsak azért, hogy az előlegezett tőkét reprodukálja, hanem hogy azon felül értéktöbbletet teremtsen. A variabilis tőke értékét, melyet előlegez, magasabb értékbe csak élő munkával való kicserélés, élő munka kizsákmányolása által változtathatja. De munkát csak úgy tud kizsákmányolni, ha egyúttal ezen munka megvalósításának előfeltételeit, munkaeszközöket és munkatárgyat, gépet és nyersanyagot előlegez.[3] A tőkésre nézve mindegy, a dolgot úgy tekinteni, hogy a constans tőkét előlegezi, hogy a variábilisból nyereséget húzzon, vagy a varia-

[1]Kapital. III. 9. 1.
[2]Kapital. III. 10. 1.
[3] Kapital. III. 15. 1.

bilist előlegezi, hogy a constanst értékesítse; hogy pénzt kiad munkabérekre, hogy a gépeknek és nyersanyagnak nagyobb értéket adjon, vagy a pénzt gépekben és nyersanyagban előlegezi, hogy a munkát kizsákmányolja. Bár csak a tőke variabilis része ad többletértéket, ezt mégis csak azon feltétel alatt adja, hogy a többi részek is előlegeztetnek: a munka termelési feltételei.[1]

Nem következik-e ezen fejtegetésből, hogy a tőke lényeges szerepe az, hogy általában csak az létesíti a termelés feltételeit és így lehetetlen, hogy ezen fontos functional fogva a nemzeti jövedelemben való részességből teljesen ki legyen zárva?

Tulajdonkép csodálkozni kell, hogy mily gyenge alapon áll Marx elméletének legfontosabb része, a többletértéktan. Lényege az, hogy a tőkés fizeti a munkásnak a munka csereértékét, kapja pedig a munka használati értékét. A csereérték függ a munkaerő termelési költségétől. Minthogy pedig Marx föltételezi, illetőleg az általa felhozott példája azt mutatja, hogy a munkás fentartására napi 6 óra szükséges, ez áron kapjon a tőkés egy napi munkát. A munkás dolgozik 12 órát^ a tőkés számára pedig ez a 12 óra ára 6 óra. íme itt a többletérték. Eltekintünk attól, hogy mindez csak suppositio, mely bebizonyítva nincs; eltekintünk attól, hogy a munkaidőt mindinkább rövidítik és hogy a munkaidő egyáltalában nincs mindig kihasználva. Ha a termelési költség szerint alakulnak az árak és ha egy napi munka termelési költsége azon czikkekben kifejezve, melyek a munkás fentartására szükségesek, egy fél napi munka, akkor az ezen egy napi munká-

[1] Kapital. III. 15. 1.

val előállított árúk ára sem lehetne nagyobb, mint azok termelési költsége, azaz fél napi munka árúkban kifejezve. De ha úgy képzeljük, hogy a javak ára munkanapokban fejeztetik ki, azon furcsa eredményhez jutunk, hogy egy fél munkanap egyenlő egy egész munkanappal. Ilyen szerződés alig volna érthető. Legjobban látjuk ezt, ha oly esetre gondolunk, a hol a munkás olyan árú előállításával foglalkozik, mely saját fentartására kell. Tegyük fel, hogy délvidéken, a hol a munkásnak a táplálkozásánál egyéb jóformán nem kell, mint élelmiszer, egy munkás egy narancstermelő által alkalmaztatik. Ha a munkás itt kétszer annyit termel, mint a mi fentartására kell, lehet-e azt állítani, hogy a másik felét ő ingyen engedi át a termelőnek? Sőt ha a tőkés kiadásait — melyeket Marx is számba vesz — levonjuk, a többletet sem lehet egyszerűen a munkásnak tulajdonítani. Ilyen közös tevékenységnél csak azt lehet állítani, hogy az eredmény mindazoké, kik ahhoz hozzájárultak, hogy ki milyen arányban, az épp oly kérdés, mint az, hogy az íráshoz fontosabb-e a toll vagy a tinta, a fonal kettémetszéséhez az olló egyik vagy másik része. Ha az egyik fél tagadja a tőke termelékenységét, lesz talán olyan is, a ki viszont a tőke termelékenységének nagyobb fontosságot tulajdonít, mint a munkának. Az együttműködés eseteiben a legszigorúbb elmélkedéssel sem leszünk képesek az egyes elemek szerepét megállapítani; egyedül az egy elfogadható álláspont, hogy nem sikerülvén az igazságos megosztása a közösen előállított termelvénynek, annak közösnek kell lenni. A többletértéket Marx okoskodása által tudományosan bebizonyítva nem látom, ellenben igaz mindenesetre az, hogy a tőke minden módon

arra törekszik, hogy a nemzeti jövedelem reá eső részét nagyobbítsa. Erre vezetett különösen a termelési technika tökéletesbítése, különösen a géperő behozatala és akkor, mikor még a törvény a munkaidőt nem szabályozta, a munkaidő kiterjesztése.

A sarkalatos félreértés — mint láttuk — onnét származik, hogy Marx a tőkét, mint holt dolgot, szembe állítja a munkával mint élő dologgal. Annak a holt dolognak, nyers anyagnak, gépnek nincs akarata, nincs czélja, az tehát csak maga magát reprodukálhatja. Csak az élő munkában rejlik az értékek forrása. De hiszen másfelől Marx nagyon is sok akaratot tulajdonít a tőkésnek, a ki pedig csak a tőke, tárgyak útján működik. O a maga akaratát, a maga czéljait azokra viszi át és így azok is élővé válnak. Minden anyag, minden gép a tőkés czéljait személyesíti. Az anyagok és gépek megtestesítői a tőke igájában működő productiv szellemnek, mely czélokat tűz ki az emberi tevékenységnek, e czélokért áldozatokat hoz. Ha a tőkének sikerül még a munkaerő termelékenységének egy részét lefoglalni — reá nézve kedvező, a munkásra nézve kedvezőtlen körülmények között — bizonyára azt meg is fogja tenni, de azért önönmagában is hordja a jogczímet arra, hogy a társadalomnak tett szolgálatai jutalmaztassanak. Marx tehát többet akart bizonyítani, mint szükséges volt és mint az igazságnak megfelel. Csak azt kellett volna bebizonyítani, hogy a tőke által szerzett jövedelemnek egy része a capitalistikus termelés mellett vagy legalább annak bizonyos phasisaiban fizetetlen munkára vezetendő vissza; midőn pedig azt bizonyítja, hogy egyáltalában a tőke nem értéktermelő, csak a munka, a gazdaságijelenségeket helytelenül, erőszakosan magyarázta.

Marx abból indul ki, hogy a tőke az új termeivényben csak reprodukálódik, tehát többletértéket nem hozhat létre, mert hiszen a tőke valami holt dolog. Ez téves, mert a tőke nem holt dolog, mert mögötte a tőkés áll, ki a tőke kezelése, felhasználási irányának megállapításával épp úgy értéktermelő munkás, mint az a munkás, ki a tőke utasítására dolgozik, tehát a tőke eszméinek mechanikus végrehajtója. Ha tehát a tőkés nem termelékeny, a munkás sem lehetne az, a tőke akaratának végrehajtója.

És midőn Marx plastikus erővel leírja nekünk azt az óriási termelési mechanismust, melyet a tőke megteremtett, azt a sokféle módot, melylyel a termelési erőket fokozza, lehetetlen még arra az álláspontra helyezkedni, hogy a tőke improductiv. Mert ha kétségtelen is, hogy a termelő erőknek a tőke által elért, Marx által mesterileg leírt fokozása részben, talán nagy részben, talán túlnyomó részben a munkások megerőltetésére vezetendő vissza, lehetetlen azt állítani, hogy a tőkének ebben semmi része nincs. Marx itt abba a hibába esett, hogy többet akart bizonyítani, mint szükséges. Hiszen a capitalismus ellen elég súlyos vád, ha idegen munka eredményeit magának lefoglalja, nem szükséges azzal a váddal élni, hogy csakis és egyedül csak idegen munka eredményéből él.

Hogy a többletérték a munkából származik, annyira ellentétben áll az élet számos tényével, hogy szükségesnek látták ezt megmagyarázni. Hogy is lehetne egy milliókkal dolgozó bankvállalat nyereségét az ott alkalmazott néhány munkásból kisajtolt többletértékből magyarázni. Nincs-e akárhány nagy tőkével dolgozó vállalat, melynek kevés munkaerőre van szük-

sége és most lehet-e azt állítani, hogy az a néhány munkás többletértéke szolgáltatja a vállalat nyereségét?

Azt mondták, így Engels,[1] hogy Marx elmélete csak a tőke előtti korszakra nézve áll, holott tudvalevőleg Marx épp a capitalistikus korszak jelenségeinek magyarázatára vállalkozott. Kautsky meg azt mondja: Mi Marxisták az értékfogalomban csak a kulcsot látjuk a capitalistikus termelési mód mechanismusához. Sombart azt mondja, az érték csak egy eszmei tény (eine gedankliche Tatsache),[2] Bernstein,[3] hogy az egy eszménykép („ein Gedankenbild“).

Ha a többletérték csak a munkából származik, hogyan magyarázható a többletérték azon éppen nem ritka esetekben, a hol egy tőkés egyedül dolgozik munkás nélkül, a mi számos vállalatban lehetséges és történik is; pl. egy nagy tőkével, de minden munkás nélkül dolgozó gyémántkereskedő. Munkából itt nem származhatik a többletérték, mert munkás nincs. A gyémántkereskedő munkája esetleg olyan csekély, hogy arra a többletértéket vissza nem lehet vezetni. De még ha a jövedelem egy részét a gyémántkereskedő munkájára vezetnők vissza, itt többletértékről nem lehet szó, mert hiszen ő magamagának a munkása. Itt fizetetlen munka nincs, a munka teljes értéke pedig szintén nem tehet annyit, mint a mennyi a tőkés profitja.

Marx mindig hangsúlyozza, hogy a többletértéket csak a forgalomban lehet realizálni. Az egész árú-

[1]Neue Zeit. XIV. 1. 37. 1.
[2]Braun, Archiv. VII. 574. 1.
[3]Bernstein, Voraussetzungen. 37. 1.

tömeg, az össztermelvény, úgy az a rész, mely az állandó és változó tőkét helyettesíti, mint a mely a többletértéket képezi, eladandó. Ha ez nem, vagy csak részben történik, vagy olyan áron, mely a termelési költségen alul van, akkor a munkás ugyan kizsákmányoltatott, de a kizsákmányolása nem realizálódik és így a kizsákmányolt többletértékrealisatio csak részben vagy egyáltalában nem áll be. Sőt a tőkének részbeni vagy egészbeni veszteségével járhat. A közvetetlen exploitatio és a realisatio feltételei nem ugyanazok.[1] így tehát a többletérték nem mindig realizálódik, tehát nincs, tehát csak képzelt. Már pedig Marx egész eszmeépülete a többletértéken alapul, mely pedig a fentiek szerint csak egy feltevés lehet. A tőke gyakran a többletértéket nem tudja realizálni, sőt maga a tőke is megsemmisülhet. Így annak a megkülönböztetésnek, hogy a többletérték a termelésnél keletkezik, de a forgalomban realizálódik, gyakorlatilag alig van nagyobb jelentősége, mert végre is a nem realizált többletérték nem is többletérték. Mégis csak a forgalom befejezése után lehet arról szó, hogy többletérték van. Az, hogy mily körülmények között jön létre a többletérték, azt Marx nem mutatja, de mégis a többletérték tónyéből vezeti le összes elméleteit az elnyomorodásról, a válságokról, az accumulatióról stb.

„A többletérték a capitalistikus termelési processus központja igaz két arczulattal: mint a forgalomban realizált többletérték és mint a forgalomban nem realizált, csak a termelésben létesített potentialis érték, azaz mint valódi többletérték, mely tőkéhez és

[1] Kapital. III. 225. 1.

accumulatióhoz vezet és mint valódi nem-többlet-érték, mely pangást, válságokat és összeomlást okoz.“[1]

Marx fejtegetései a többletértékről, bármilyen éleseszű vizsgálódásokon alapulnának, mégsem tudnak többet beigazolni, mint azt, a mit minden bővebb bizonyítás nélkül mintegy szabad szemmel fel lehet ismerni, hogy ez a többletérték a termelési eszközök tulajdonosainak a magántulajdonjog alapján jár. A bizonyítás azon része, mely arra irányul, hogy csak a munka állítja elő az új értéket, bebizonyítva nincs és bebizonyítani nem is lehet. A vitás kérdés tehát csak a tulajdonjog kérdése. Helyes-e tudniillik, hogy a termelési eszközök magántulajdonba legyenek. Azon vizsgálódások, melyek tehát a többletérték keletkezését keresik, tulajdonképp czélhoz nem vezetnek, marad az évszázadok óta tárgyalt kérdés a magántulajdonjog jogosultsága vagy jogosulatlansága felől.

Tény az, hogy a forgalomban az árúk cseréltetnek. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a cserélt árúk egymással egyenlőknek tekintetnek. Ha ez nem volna, akkor a forgalom egyik félre veszteséggel járna és nem jönne létre. A két árú átengedése tehát ^mindkét félre nézve kell hogy egyenlő áldozatot képviseljen. Ha már most a tőkés a munka egy részét ingyen kapja, ez áldozatot részére nem képvisel és így a munka ezen része nem számítható be a munka árába, kivételesen ez előfordulhatna, de erre építeni a javak értékét, hogy annak egy része nem érték, a termelőre nézve nem áldozat, mert fizetetlen munka, az lehetetlen. Az lehetséges és azzal is lehet a capitalismus súlyos voltát magyarázni, hogy a tőke a

[1] Wenkstern, Marx. 34. 1.

munka jutalmát az éhségbérre leszállítja, de hogy a munka egy része nem fizettetik, tehát a tőkés részéről áldozatot nem követel és mégis az értékbe, a termelési költségekbe beszámíttatik, az lehetetlen. A miből következik, hogy közgazdaságilag tehát a tőke jövedelme ezen elmélet alapján magyarázva nincs. Marx tulajdonkép a saját értékelméletével, mely az értéket a munkára, az áldozatra vezeti vissza, ellentétbe jön. Marx maga többször mondja, hogy a csere-érték nem a használati értéken alapul, a forgalomban a használati érték nem jön tekintetbe, a legfontosabb árúnál, a munkánál pedig mégis azt mondja, hogy a javak értékébe nem annak előállítási költsége megy bele, hanem annak használati értéke.

Különben itt is bizonyos következetlenséget constatálhatni, mert minthogy Marx szerint a többlet-értékből jut a kereskedőnek, fölbirtokosnak, a tőkés az általa forgalomba hozott árúkat még sem teljes értékében, azaz a benne megtestesített munka arányában engedi át. Ezt Engels el is ismeri: „Marx határozottan mondja, hogy a kereskedelmi nyereség is a többletérték egy részét képezi és ez a fennforgó feltételek mellett csak úgy lehetséges, ha a gyáros a kereskedőnek termelvényét az értéken alól eladja és ezzel a zsákmány egy részét átengedi.“[1] Ha pedig a forgalomban a javak nem az érték szerint cseréltetnek, mi képezi az egész forgalom alapját! Itt az ellenmondások egész tömkelege nyílik meg!

Az én nézetem szerint — mondja Adler — a Marx-féle értékelmélet, a mint az mindjárt a „Kapital“-ról szóló munkája elején megjelenik, következetesen tovább

[1] Dühring's, Umwälzung der Wissenschaft. 7. kiadás. 227. 1.

vive, egészen más többletértéktanhoz vezet, mint a Marx által felállítotthoz. Itt tehát az ellenmondást iparkodom Marxnál kimutatni. Ha pedig az az állítás helyes, úgy a Marxféle értéktan egészen a levegőben lóg és teljesen alaptalan. Azonkívül iparkodom kimutatni, hogy a Marxféle értéktan objective hamis és hogy többletértéktana a capitalistikus közgazdaság hiánylatainak kimutatására, valamint azok bírálatára hasznavehetlen.[1]

Mindezek után kétkedve fogadjuk Engels szavait: A többletérték magyarázata képezi a marxismus legnagyobb büszkeségét. „Ezen kérdés megoldása képezi Marx munkájának legepochalisabb érdemét. Tiszta napvilágot terjeszt oly gazdasági területeken, a hol azelőtt úgy a socialisták, mint a nemzetgazdák legsötétebb sötétségben tapogatóztak. Tőle datálódik^ körülötte csoportosul a tudományos socialismus/'[2]

Marx egy nagy, de egyoldalú conceptiót állított fel. A tőke legfontosabb functiója: 1. hogy az emberi munka értékét leszállítja; 2. hogy azt jórészt fölöslegessé teszi. Ebből folyik aztán a túlkínálat munkában, a legkedvezőtlenebb feltételek mellett, a munkások versenye egymás ellen, mely az életföltételeket a minimumra redukálja. Itt kapcsolódik be aztán — a reactio.

Hogy a capitalistikus rendszernek is egyszer vége lesz, azt körülbelül biztosra lehet venni. De ennél több alig állítható. Hogy mikor, miért fog elenyészni, mi fog helyébe jönni, arra nézve csak a legáltalánosabb sejtelmeknél többet alig lehet tudni. Alig kerülhető el különben az az aggodalom, melyet Adler György

[1] Adler, Die Grundlagen der Karl Marxschen Kritik der bestehenden Volkswirtschaft. (Tübingen, 1887. Előszó 1. 1.)

[2] Engels, Dührings Umwälzung. 216. 1.

kifejezett,[1] hogy ha a capitalismus feltartóztathatatlanul a népet degradálja, akkor a beköszönő ökonomistikus társadalom, mely mindenesetre nagy erkölcsi és intellectualis erőt tételez fel a nagy tömegnél, a tartósság biztosítékait nélkülözni fogja.

Egyben Marx ökonómiai tanainak egyoldalúságával hátrányban van más kiváló socialistákkal szemben; abban ugyanis, minthogy egész tana a többletérték bebizonyulása körül forog, azzal együtt áll vagy bukik a tanítása.

Marx szerint a hitelrendszer hatalmas emeltyűnek fog szolgálni a capitalistikus termelési módból a társulati munka termelési módjára való átmenetelnél; de csak mint egy elem összefüggésben a termelési mód egyéb nagy organikus átalakulásokkal. Azonban az illusiók a hitel- és bankügynek csodatevő hatalmáról socialistikus értelemben csak a capitalistikus termelési mód és a hitelügynek, mint egyik alakjának, teljes félreismeréséből származnak. Mihelyt a termelési eszközök megszűntek tőkévé átalakulni (mi magában foglalja a magánföldbirtok megszüntetését is), a hitelnek mint olyannak, többé semmi értelme nincs, a mit különben a saint-simonisták is beláttak.[2]

Marx bizonyára az abstract gondolkozás oly mélységeibe hatott, melyekkel ritkán találkozunk a társadalmi gazdaságtanban, de gyakran az okoskodás egész terméketlen területére tévedt. Olvassuk csak a következőket az Einleitung zu einer Kritik der politischen Okonomie-ból:[3] A termelés egyúttal fogyasztás. Kettős

[1]Grundlagen der Karl Marxschen Kritik. (Tubingen 1887. 169. 1.

[2]Kapital 1II/2. 147. 1.

[3]Zur Kritik der politischen Ökonomie. XXII. 1. s k.

fogyasztás, subjectiv és objectiv. Az egyén, ki a termelésben képességeit kifejti, ki is adja, fogyasztja is azokat a termelés actusában, valamint a természetes nemzés is életerő fogyasztása. Másodsorban a termelés fogyasztása a termelési eszközöknek... Épp úgy a nyersanyagok fogyasztása. .. Maga a termelés actusa is tehát minden mozzanatában a fogyasztás actusa. Ezt a nemzetgazdák elfogadják. A termelést mint teljesen azonosat a fogyasztással, a fogyasztást mint közvetlenül a termeléssel összeesőt, productiv fogyasztásnak nevezik... A fogyasztás közvetlenül termelés is, valamint a természetben az elemek és vegyi anyagok fogyasztása a növény termelése... A termelés tehát közvetlenül fogyasztás, a fogyasztás közvetlenül termelés. Mindegyik közvetlenül a maga ellentéte. Egyúttal a kettő között egy közvetítő mozgás jön létre. A termelés közvetíti a fogyasztást, melynek számára az anyagot teremti, melynek a nélkül a tárgy hiányoznék. De a fogyasztás is közvetíti a termelést, a mennyiben a termelvények számára az alanyt teremti, melynek számára azok termelvények. Termelés nélkül nincs fogyasztás, fogyasztás nélkül nincs termelés, mert a termelés czéltalan volna. A fogyasztás kétszeresen létesíti a termelést. Először, mert csak a fogyasztásban lesz a termelvény igazi termelvény ... A fogyasztás, a mennyiben a termeivényt megemészti, adja csak neki a tökéletesedést. Másodszor létesíti a fogyasztás a termelést, a mennyiben új termelés szükségét teremti... Az identitások fogyasztás és termelés között háromszorosan mutatkoznak: 1. közvetlen identitás: a termelés fogyasztás; a fogyasztás termelés, fogyasztó termelés, termelő fogyasztás; 2. hogy mindegyik a másik eszköze és

így kölcsönös függőségben vannak egymástól; 3. nemcsak közvetlenül egyik a másik, nemcsak közvetve egyik a másik, hanem mindegyik, az által, hogy magát létesíti, létesíti a másikat stb., stb., stb.

Marx munkáiban továbbá óriási ingadozások vannak a tekintetben, mi lényeges, mi nem lényeges, mi helyes, mi nem helyes tanaiból. Egy 1905-ben tartott előadásában Sombart azt mondta, hogy az értéktan egyáltalában nem képezi Marx fejlődési elméletének alkotó részét. Egy másik Marxmagyarázó meg éppen azt mondja, hogy minduntalan támadnak benne kételyek az iránt, mit is akart Marx az érték alatt érteni.[1] Bernstein azt mondja, Marx és Engels sokat vétkeztek egy módszeres fogalomalkalmazás követelményei ellen; sokszor egy és ugyanazon fogalmat különböző értelemben, továbbá egymástól eltérő fogalmakat ugyanazon dologra alkalmaztak[2] Schmidt, a marxismus egyik kiválóbb képviselője, ismét tagadja, hogy Marx elmélete a materialismusban gyökerezik. Biekes azt mondja, nem annyira abban, hogy helyesek vagy helytelenek-e Marx tanai, térnek el a nézetek, hanem főleg abban, hogy hogyan kell azokat érteni.

Kétséget nem szenved, hogy azzal a részletességgel, azzal a minutiositasig menő — talán a társadalmi jelenségek természetének nem is megfelelő — szőrszálhasogatással még gazdasági jelenséget nem vizsgáltak, mint a milyennel Marx vizsgálja a gyári rendszert. Hogy éles észszel folytatja a gazdasági élet processusának magyarázatát, azt nem lehet kétségbe-

[1]Riekes, Die philosophische Wurzel des Marxismus. (Zeitschrift f. Staatswirtschaft. 1906.)

[2]Dokumente des Sozialismus. 1905. szept. 418. 1.

vonni. Sőt itt is inkább túlzott, mintegy talmudista rabulistikát lehetne szemére vetni, semmint az éleseszűség hiányát. Ezért sehogy sem érthető, ha Hammacher egyenesen tagadja Marx éleseszűségét.

Hogy Marx az árúnak oly nagy fontosságot tulajdonít és azt a polgári termelés jellemző tényének tekinti, holott okvetetlenül tudnia kellett, hogy ezen korszak előtt is létezett árúforgalom és került egy nagy része a termelvényeknek mint árú forgalomba, azt talán megértjük következő megjegyzéséből:[1] Steuart igen jól tudta természetesen, hogy a polgári korszak előtti időben is a termelvény az árú alakját, az árú a pénz alakját nyeri, de behatóan kimutatja, hogy az árú mint a gazdaság elemi alapformája és a forgalom mint az elsajátítás szilárdító formája csak a polgári termelési korszak sajátosságát képezi, tehát a csereértéket teremtő munka specifikusan polgári jellegű.

Ami Marx elméletének egyéb részeit illeti, ezeknek bírálatával behatóbban nem foglalkozom. Elég lesz ezekre vonatkozólag magának a marxista iskolának néhány nyilatkozatát visszaadni. A bírálat terén különösen Bernstein nagy munkát végzett, kimutatván a marxismus egyoldalúságát, túlzásait, részint meghaladottságát. A materialisztikus történetfelfogás, az osztályharcz, az értéktan, az elzüllés elmélete képezik kritikájának főbb tárgyát. Beható bírálatok származnak Tugan Baranowskitól is.[2] Ennek lényegét a következőkben foglaljuk össze.

A mi különösen Marx viszonyát a hegeli bölcsé-

[1] Zur Kritik der politischen Ökonomie. 41. 1.

[2] Theoretische Grundlagen des Marxismus. (Leipzig, 1905.)

szethez illeti, e tekintetben a következőket kell szem előtt tartani. Marx a hegeli bölcsészeti iskolából származik. Ez kétségtelen. Követi dialektikájában és egyes alapgondolataiban. Viszont igen lényeges pontokon vele ellentétbe helyezkedik. Így hogy csak egyet említsünk, mi pedig épp a társadalmi philosophia szempontjából kiváló fontossággal bír, míg ő az államot csak osztályérdekeknek szolgáló, a socialismussal eltűnő intézménynek tartja, addig tudvalevőleg a hegeli bölcsészetben az állam az erkölcsi világrend örökkévaló legmagasabb biztosítéka. Általában a befolyás nem olyan mély. Sőt a Kapital első kötetének második kiadásában az előszóban azt mondja Marx, hogy dialektikai módszere a Hegelétől nemcsak különbözik, de annak épp az ellentéte és hogy ő a hegeli kifejezési móddal csak „kokettirozott". Hasonlókép mondja Engels (Dühring, Umwälzung 136. 1.), midőn Marx a processust mint a negatio negatióját jellemzi, nem akarja ezzel annak történeti szükségszerűségét bebizonyítottnak tekinteni. Ellenkezőleg. Csak midőn a történetből kimutatja, hogy a dolgok így történtek és így meg így fognak történni, azonfelül olyannak tünteti fel, mely bizonyos dialektikai törvény szerint végbemegy. És habár Marx haláláig hegelianus maradt kifejezésmódjában, a hegeli hüvelybe egész más magot tett. Míg Hegel bölcsészete idealistikus volt, addig Marxé materialistikus, míg Hegel az észben látta az emberi élet legfontosabb mozzanatát, addig Marx az akaratban. Az intellectualis mozzanatot inkább lebecsüli a marxismus. Nem a műveltség, nem az eszmék irányítják a világtörténetet, hanem az érdekek.

[1] T. B. 136. 1. s k.

Az eszme, mondja Marx egy helyen, mindig blamálta magát, ha az érdektől különvált.

Az értéket nem lehet egyszerűen a munkával egyenlővé tenni. A munka alapja minden gazdaságnak, ellenben az érték Marx szerint egy történeti kategória. A socialistikus államban — mondja Engels — mindent igen egyszerűen végeznék a „híres“ érték nélkül. Nem szabad elfelejteni, hogy Marx is munkájának III. kötetében kimutatja, hogy az ár különbözik az értéktől és így nem egyszerűen a munkaérték kifejezése. Marx értékfogalma egy ellentmondást tartalmaz. Marx szerint az érték nem egyszerűen a munka, hanem az árúban tárgyiasított munka. De a tárgyiasított munka csak az árban juthat kifejezésre, mely a mai gazdasági rendszer mellett az egyes gazdaságokat' összeköti. De Marx maga is elismeri, hogy az ár nem felel meg a munkaértéknek, tehát az árú értéke sem lehet tárgyiasított munka. Marx ez által a következő dilemma elé került: Vagy az árúk árát az érték határozza meg és akkor az árúérték nem esik össze a munkaáldozattal, mert ár és munka nem congruens; vagy az árúk árát nem az érték állapítja meg és akkor a csereérték elveszti jelentőségét, mert azzal csak mint az ár alapja bír. Ezen ellentmondásokból származik aztán, hogy Marx képletet képletre halmoz, végre pedig oly világot tárgyal, mely a való világtól távol esik. A Marx (Rodbertus)-féle munkaértékelmélet mint érték- és árelmélet föltétlenül hamis. Ezen elmélet annyira nem egyezik az árképződés reális tényeivel, hogy lehetetlen, miszerint gondolkodók mint Rodbertus és Marx azt nem látták volna. De ragaszkodtak ezen elmélethez, mert nélkülözhetetlen alapja volt a gazdasági rendszernek, mely a

capitalistikus társadalom viszonyait és a többletértéket, mint a társadalmi kizsákmányolás forrását, akarta magyarázni.

T. B. az egész többletértékelméletet visszautasítja, bár ő is a munkanélküli jövedelem létezését, valamint annak igazságtalanságát elismeri. Marx hibáját abban látja, hogy a többletértéket, illetőleg a munkások kisajátítását az értékelméletre vezette vissza, holott az egy társadalmi helyzetből, egy alárendeltségi viszonyból, a kényszerből származik. Marx kísérlete főleg azon szenvedett hajótörést, hogy a probléma felállítása hamis volt. Mert az értékfogalom nem képes egy bizonyos gazdasági rendszer társadalmi tartalmát felfejteni. De nincs is arra szükség. Igaz, hogy a tudományos socialismus alapítói az értékelméletből indultak ki, de épp ez az eljárás T. B. szerint tudománytalan, mert tévútra vezető volt az újabb socialismusban. E tekintetben a régi úgynevezett utopistikus socialismus tudományosabb volt, mert nem akart társadalomethikai követelményeinek lehetetlen tárgyilagos alapot adni. Lehetetlenség minden értéket a munkára visszavezetni, de bizonyos az, hogy minden birtokból származó jövedelem kizsákmányoláson alapszik. A munkásosztály épp oly kevéssé esik össze a teremtő munka képviselőivel, mint a tőkésosztály. Nagy felfedezések, találmányok és általában nagy eszmék nem egy külön társadalmi osztály alkotása, hanem a társadalomé mint egészé. Az egész társadalom, mint culturegység, létesíti a többletértéket, sem a munkás, sem a tőkés. A jövedelemmegoszlás helyes elmélete nem egyszerű folyománya az értéktheoriának. Azért megmarad a kizsákmányolás ténye és azzal az uralkodó gazdasági rendszer socialistikus

kritikája, csakhogy ennek ökonómiai alapja semmi összefüggésben nincs egy értékelmélettel, mely a tényleges értékjelenségekkel homlokegyenest ellenkezik.

Tugan-Baranowski a profitráta beható vizsgálata után Marx elméletét ezen pontban is tarthatatlannak tekinti. Az ezen elmélet alapját tevő megkülönböztetése az állandó és változó tőkének, mint megokolása a profitképződésnek alaptalan és a Marx által úgynevezett állandó tőke épp úgy forrása a profitnak, mint a változó tőke. Így tehát, mondja Tugan-Baranowski, Marx egész profitelmélete romba dől; a vulgarökonomiának, mely az egész tőkét egyformán tekinti a profit forrásául, igaza volt. Azért nem akarom azt állítani, mondja Tugan-Baranowski, hogy a capitalismus korlátlan élettartamra számíthat. Én inkább azt tartom, hogy a socialistikus gazdasági rend a capitalistikus rend legitim örököse. Magától értetődőleg kizártnak tartom egy ökonómiai kényszerhelyzet föltevését, mely a capitalismust szétrepeszti és az új gazdasági rendszernek helyet fog teremteni. De elismerem a capitalistikus gazdasági rendszerben egy megoldhatatlan belső ellentmondás fennforgását, melyen habár nem ökonómiai, de vasszükségszerűséggel, tönkre kell mennie. Ezen ellentmondás abban áll, hogy a capitalistikus gazdaság a munkásemberből egy puszta gazdasági eszközt csinál és egyúttal azon jogfelfogás elterjedéséhez vezet, mely minden emberi lényben önczélt lát. Ez az ellentét a capitalismus fundamentális ökonómiai elve és a Kant-féle fundamentális ethikai norma között. A Marx-féle iskola túlságosan kedvezően vélekedett a capitalismusról: azt hitte, hogy a capitalistikus gazdaság is kényszerítve lesz a

munkálkodó embert és fogyasztását egyik czéljának tekinteni. Ha ezt nem teszi, összetör a tőke értékesítésének lehetetlensége folytán. Azonban ezen felfogás teljes félreértése a tőke igazi értékesítési törvényének. A 'társadalmi fogyasztás hanyatlása a társadalmi termelés egyidejű kiterjesztése mellett capitalistikus szempontból nem ökonómiai ellentmondás, minthogy a capitalistikus gazdaság nem a társadalmi szükséglet fedezésének, hanem közvetlenül a tőke értékesítésének szolgál. A tőke az embert nem czélnak, hanem eszköznek tekinti és azzal az ember ellen fordul. Ennek tudata mindinkább elterjed és hatalommá válik. Mert megvan a társadalmi eszmény két feltétele, hogy az általános erkölcsi felfogásnak megfelel és hogy hatalmas társadalmi csoportok érdekeinek szolgál. Ez a két elem egyesül a socialistikus eszményben, melynek azért győzni kell. De az emberiség a socialismust nem mint vak, elemi, gazdasági erők ajándékát fogja kapni, hanem czéltudatosan kell az új társadalmi rendet kimunkálnia és kiküzdenie.

Még néhány kijelentés tanítványok stb. sorából. Kautsky az erfurti programmban lehetőleg kerüli a communismus kifejezését. Szerinte a jövőben sem fog a munkamegosztás megszűnni és a javak megoszlása még soká csak a mai bérrendszer egy tökéletesebb alakjának fog megfelelni. Nagyobb szolgálatok jobban lesznek jutalmazva. A proletariátus csak akkor léphet a termelési eszközök birtokába, ha erre szellemi képesítést nyert.

Újabban Kautsky az elzüllés és összeomlás igazi értelmét Tugannal szemben következőkép magyarázza:

Marx nagy tette abban állott, hogy a munkásosztály nyomorában nemcsak a degradáló oldalakat látta, hanem a revoltálókat és azért emelőket; nemcsak, hegeli módon szólva, az önálló munkás előbbi jólétének negatióját, hanem a negatio negatióját is. Hála dialektikai iskolázottságának és személyes összeköttetéseinek a proletariátus forradalmi rétegeivel (Engelssel együtt), világosabban mint korának más socialistikus gondolkozója, felismerte a proletariátus világtörténeti jelentőségét, intellectualis, erkölcsi, politikai erősbödésével magát és azzal az emberiséget felszabadítani.[1] Látszik tehát, hogy Marx nem gondolt arra, hogy a proletariátus mindinkább elsülyed tudatlanságban és erkölcsi elvadulásban.

Azt az állítást is tagadja Kautsky, mintha Marx azt mondta volna, hogy egy chronikus válság véget fog vetni a capitalismusnak. Marx csak azt mondja (Kapital, I. 598. 1., 4. kiadás.): Valamint az égi testek, egyszer bizonyos mozgásba sodorva, azt mindig ismétlik, úgy a társadalmi termelés, ha egyszer a váltakozó expansio és contractio mozgásába dobatik.[1] Hol áll itt, mondja Kautsky, csak egy szó a chronikus válságról, mely a capitalistikus termelést meg fogja állítani és a halálos döfést rámérni? Sehol sem mondott Marx csak egy szót, mely ez értelemben magyarázható volna. Egy évtized óta tulajdonítják a revisionisták Marxnak ezt a dőreséget, mindig a legönkényesebb módon, nevetséges magyarázatokkal. Egy évtized óta mindig visszaállítjuk az igazi tényállást. Kern használ semmit. Az urak nem értik.

[1] Die Neue Zeit, Verelendung und Zusammenbruch. (42. sz. 1908.)

Huysman egyenesen lándzsát tör a capitalismus mellett, szakszervezeti téren már csak nem lehet a capitalismust az átkozott tőke nélkül leküzdeni.[1]

A termelési viszonyèk és termelési erők közötti ellentét, mely Marx rendszerében oly előkelő helyet foglal el, közelebbről tekintve csak egy fejlődő ellentét régi és új termelési viszonyok, régi és új tulajdonjogviszonyok között.'[2]

Az osztályalakulásról azt írja Bernstein: Az osztálytagozás nincs kimerítve a földbirtokos, tőkés és bérmunkás hármas osztályozásával. Maga a munkásosztály a jövedelem magassága, életszokások stb. tekintetében nem egyöntetű és nem is lesz az egyhamar.[3]

A történelem Marxnál nemcsak osztályharczok története. . . Egy kizsákmányolt osztály egészen félre állhat az osztályharcztól; története nem nyeri az osztály harcz történetének jellegét.[4]

A mint már mondtuk, a Marx által követelt osztályellentét és harcz nem létezik; ama gazdasági válságok sem léteznek, melyeknek szabályos visszatérését Marx mintegy naptárszerűleg föltételezte.[5]

Sőt Mehring azt mondja: Távol attól, hogy egy züllési elméletet feltaláltak volna, szembehelyezkedett Marx és Engels a politikai gazdaságtan züllési elméletével.[6]

[1] Der 21. Kongress der belgischen Arbeiterpartei. (Die Neue Zeit. 1906. 32. sz. 195. 1.)

[2] Kampffmeyer, Produktionsverhältnisse und Produktionskräfte. Sozialistische Monatshefte. 1909. 4. füzet. 217. 1.

[3] Sozial. Monatshefte. (1905. II k. 437. 1.

[4] Kampffmeyer, Sozial. Monatshefte. 1908. 2. f. 132. 1.

[5] Masaryk, Die philosophischen Grundlagen. 209 1.

[6] Nachlass. III. k. 283. 1

A katastrophaelmélet is egy előítélet. Sőt erősebbet is olvasunk: Ez a politikai nonsens (katastrophaelmélet) nem képezheti egy nagy politikai párt hitvallását. (Soz. Monatshefte. 1907. sept. 705. I.)[1]

A communista kiáltvány, azt mondja Kautsky:[3] a socialismus quintessentiája, még ma is, sőt ma inkább mint valaha, képezi a nemzetközi socialdemokratia valódi programmját. Ezzel szemben már Bebel[3] őszintébb és azt mondja, hogy az csak egy történeti okmány. A communista szózat legújabb kiadásában már Kautsky is a következőket mondja: Mennél jobban fogta fel korát és mennél jobban felelt meg annak, annál inkább kellett bizonyos pontokban elavulni és ennyiben történeti okmánynyá válni, mely tanúságot tett koráról, de nem lehet döntő a jelenkorra nézve.[4]

„Das Lebenswerk von Marx“ (Jena, 1909.) című munkájában Sombart következőkben foglalja össze Marx tudományos jelentőségét:

Hogy Marxnak kimagaslóan nagy jelentősége van tudományunkban, az ma általánosan elismert igazság. A különczök és irigyek, kik tőle minden tudományos jelentőséget eltagadnak, lassanként kihalnak.

Hibás Marx és tudományos munkáját azzal jellemezni, hogy a társadalmi tudomány fejlődési történetében valahol helyét kijelölik vagy éppen az általa felfedezett törvényeket felsorolják.

Ha így mérnék az emberkutatók nagyságát, akkor

[1] Bertrand, Die Teilnahme der Sozialisten an der politischen Macht. (Soz. Monatshefte. 1907. aug. 599. 1.)

[2] Neue Zeit. IX. f. 231. 1.

[3] Protokoll Hannover. 112. 1.

[4] Das kommunistische Manifest. (Berlin, 1906.) 7. kiad. Bevezetés.

rosszul állana Marx dolga. Mert a mit új törvények tekintetében neki köszönünk, az nagyon kevés és össze sem hasonlítható azzal, mit kisebb szellemek ránk hagytak.

Mégis Marx kimagasló nagyságban áll előttünk, mint emberkutató. Hihetetlen dolgokat látott és termékeny volt új és teremtő eszmékben. Ezzel lett ő az új rendszeres társadalmi tudomány alapítója.

Lehozta a nemzetgazdaságtant a theologia ködös regióiból és az ethikai és utilitas vizsgálati mód helyett a szigorú causalitas alapjára helyezte. Megmutatta a gazdasági jelenségek rendszeres történeti alakulását. Azzal, hogy a gazdasági jelenségek összefüggését az emberi cultura egyéb köreivel mutatta, mutatta az utat, melyen majdan egy rendszeres társadalmi tan lehetővé válik. Ezek elsőrangú felfedezések.

De többet is fedezett fel; felfedezte az embert mint a társadalomtani vizsgálódás tárgyát. Megmutatta az életet, míg a nemzetgazdaságtan eddig csak vérnélküli abstractiókkal dolgozott. Mutatta nekünk a jól meghizlalt tőkés és a kiaszott proletár alakját.

„Lehet, hogy maholnap Marx munkájának egy mondata sem állja meg a bírálatot; mégis örökké magasztosán fog szemünk előtt állani és szépségei élvezetet nyújtani. Mert a mi nagygyá teszi, az egy minden normális mértéket túlhaladó egyéniség, mely látnoki tehetséget az előadás hatalmas erejével és a kedély szenvedélyes tüzével egyesített. Ezzel lett a munka életteljes munka; egy munka, melyben élet van lekötve és mely másokban is mindig életet kivált. Már pedig az élet az, a mi az emberkutató munkáit éppúgy halhatatlanná teszi, mint a művész munkáit.“

Marx egy nagy hagyatékot adott a tudománynak. E hagyaték két részből áll: az egyik rész egy rendszer, a másik rész eszmék, vizsgálódások, módszer. A rendszer elenyészik, mint minden rendszer, mext úgy látszik, az emberiség legnagyobb gondolkodóiban is csak részeket láthat, nem az egészet, már pedig minden rendszer az egész ismeretét feltételezi. Ugyanezen okból hiányosak a bölcseleti, a természettudományi rendszerek. „Ins Innere (és talán kiegészítőlég azt mondhatjuk: ins Ganze) der Natur dringt kein erschaffener Geist.“ De az eszmék újsága, mélysége, termelékenysége és kihatása, suggestivitása, az élet világos felismerése és visszatükrözésének hűsége, a titkos rugók intuitiv felfejtése nem függ a rendszertől. E tekintetben pedig a tudomány történetében és főleg a társadalmi tudomány történetében kevesen vannak, kiket Marx mellé állíthatni.

Marx munkái.

Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Frankfurt a. M., 1845.

Misère de la philosophie, Réponse à la Philosophie de la misère de M. Proudhon. Bruxelles et Paris, 1847.

Discours sur le libre échange. Bruxelles, 1848.

Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte. New-York, 1852.

Enthüllungen über den Kölner Kommunistenprozess. Basel, 1852.

Zur Kritik der politischen Ökonomie. Berlin, 1859.

Revolution und Kontrarevolution, II kiadás. Stuttgart, 1907. Lohnarbeit und Kapital. Berlin, 1907.

Herr Vogt. London, 1860.

Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie.

I. kötet, Hamburg, 1867; II. kötet, Hamburg, 1885; III. kötet, Hamburg, 1894.

Der Bürgerkrieg in Frankreich. Stuttgart, 1871.

Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848—50. Berlin, 1895. (Új kiadás.)

Theorien über den Mehrwert. Stuttgart, 1905.

Der 18. Bonmaire des L. Bonaparte II kiadás. Hamburg, 1869.

The Eastern Question. London, 1897.

The story of the life of Lord Palmerston. London, 1899.

Secret diplomatic history of the 18th century. London, 1899 (?).

Sankt Max. Aus einem nachgelassenen Werk von Marx-Engels über Stirner. (Dokumente des Sozialismus. 5 kötet.)

Mehring: Aus dem Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle. 4 kötet. Gesammelte Schriften von Karl Marx und Friedrich Engels 1849-1862. Stuttgart, 1902.

Irodalom a marxismusról.

Georg Adler: Die Grundlagen der Karl Marx'schen Kritik der bestehenden Volkswirtschaft. Tübingen, 1887.

Max Adler: Marx als Denker. Berlin, 1908.

Böhm-Bawerk: Zum Abschlüsse des Marx'schen Systems (Staatswiss. Arbeiten für Knies. 1896.)

Diehl: Über des Verhältnis von Wert und Preis im ökonomischen System von Karl Marx. Jena, 1898.

Gross: Karl Marx. Leipzig, 1885.

Günther: Die revisionistische Bewegung in der deutschen Sozialdemokratie. (Schmoller, Jahrbücher für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 1905.)

Hammacher: Das philosophisch-ökonomische System des Marxismus. Leipzig, 1909.

Jászi: A történelmi materialismus államböicselete. Budapest, II. kiadás, 1908

Kautsky: Karl Marx' ökonomische Lehren. Stuttgart, 1897. (Magyar nyelven is: Társadalomtudományi könyvtár.)

Labriola: Karl Marx. Paris, 1910. (Fordítás.)

Lafargue: Le déterminisme économique de Karl Marx. Paris, Giard et Brière.

Lange: Marx als volkswirtschaftlicher Theoretiker. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Jena, 1897.)

Masaryk: Die philosophischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus. Wien, 1899.

Mössmer: A német tudományos socialismus. Budapest, 1908.

Palágyi: Marx és tanítása. Pécs, 1909.

Plechanow: Holbach, Helvetius und Marx. Stuttgart, 1896.

Rickes: Wert und Tauschwert. Zur Kritik der Marx'schen Wertlehre. Berlin, 1899.

Rjasanoff: Karl Marx über den Ursprung der Vorherrschaft Busslands in Europa. (Ergänzungshefte zur Neuen Zeit. 5. sz. 1908/9.)

Slominsky: Marx nationalökonomische Irrlehren. Berlin, 1895.

Sombart: Sozialismus und soziale Bewegung. 6. kiad. Jena, 1908. (Magyar nyelven is: Társadalomtudományi könyvtár.)

Sombart: Das LebenswerkvonKarlMarx. Jena, 1908.

Sorel: La décomposition du Marxisme. 2. edit. Paris, 1910.

Stammler: Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsforschung. Eine sozialpolitische Untersuchung, 1896.

Tugan-Baranowski: Theoretische Grundlagen des Marxismus. Leipzig, 1905.

Weisengrün: Der Marxismus und das Wesen der sozialen Frage. Leipzig, 1900.

Wenckstern: Marx. Leipzig, 1896.

Wolff: System der Sozial-Politik. 1892.

Woltmann: Der historische Materialismus. Darstellung und Kritik der marxistischen Weltanschauung. Düsseldorf, 1900.

Engels munkái.

Die Lage der arbeitenden Klassen in England. Leipzig, 1845.

Der deutsche Bauernkrieg. Leipzig, 3. kiadás, 1875.

Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Leipzig, 1878.

Die Entwickelung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. Hottingen. Zürich, 1882.

Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates. Im Anschluss an Lewis H. Morgans Forschungen. Hottingen, 1884.

Ludwig Feuerbach und der Ausgang der deutschen klassischen Philosophie. Stuttgart, 1888.

Mehring: Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle. Gesammelte Schriften von Karl Marx und Friedrich Engels 1849—1862. Stuttgart, 1902.

Kautsky: Fr. Engels, sein Leben, sein Wirken und seine Schriften. Berlin, 1895.

Sombart: Fr. Engels. Berlin, 1895,

III. KÖNYV.
EGYÉB IRÁNYOK.

ELSŐ FEJEZET.

Fichte.

A német socialismus egyik első képviselője Fichte. Hires munkája: Der geschlossene Handelsstaat. (1800).

Fichte tulajdonkép a szabadság elvéből indul ki és azért az állam tevékenységét a jog fenntartására szorítja. Egyúttal azonban az egyenlőség érdekében és az egyén szabad fejlődése érdekében szükségesnek találja, hogy az állam a gazdasági érdekek kielégítéséről gondoskodjék. Azért az egyénnek jogot ád a fenntartásra és bár az állami beavatkozást perhoreskálja és csak a jogrend fenntartására szorítja, minthogy a fenntartás jogát statuálja, most már az államnak hatáskörébe tartozik a gazdasági rend szervezése, így indul ki a szabadságból, hogy a végén azt egy részletes socialistikus állam képletében ismét felfüggeszsze.

Mindenkinek joga van a fenntartásra. De a természet azt tevékenység által tette függővé. A kinek joga van a feltételezetthez, annak joga van a feltételhez. Tehát mindenkinek joga van mint tulajdonra a tevékenység bizonyos körére és azáltal annak

fenntartására is van joga. Mindenki gyakorolhassa tevékenységét. A munka minőségének olyannak kell lenni, hogy ezen kötelékben (mindnyájokkal) abból élni lehessen. Megadjuk neked a jogot ilyen munkákat készíteni, egyúttal annyit jelent, kötelezzük magunkat azokat megvenni. Minden tulajdonjog mindnyájuk szerződésén mindnyájukkal alapszik, mely így hangzik: mindannyian ezt megtartjuk azon feltétel alatt, hogy meghagyjuk neked a tiédet, azon föltétel alatt, hogy dolgozol. A munka tehát jogi kötelezettség. Mindenki tudjon munkájából élni. Minthogy mindannyian felelősek, hogy mindenki munkájából élhessen és segélyezni kellene, ha nem tudna megélni, megvan a felügyelet joga is, vájjon mindenki szakmájában annyit dolgozik-e, mint az élethez szükséges és ezt átruházzák a közös jogok és ügyek számára létesített államhatalomra. Valamint nincs szegény, ne legyen henyélő sem az államban.[1]

Minden emberi tevékenység czélja élni tudni és ennek lehetőségére mindenkinek egyenlő jogigénye van, kit a természet az életbe állított. Az osztásnak tehát mindenekelőtt úgy kell történnie, hogy amellett mindenki létezhessék. Élni és élni engedni! Mindenki oly kellemesen akar élni, a mint lehetséges; és minthogy ezt mindenki mint ember követeli és egyik sem több sem kevesebb ember, mint a másik, e követelésben mindnyájuknak egyenlő joguk van. A jog ezen egyenlősége szerint kell az osztásnak történni, úgy hogy mindnyájan és mindenki oly kellemesen élhessen, a mint lehetséges, hogy annyi ember, mint létezik, a létező hatáskörben egymás mellett élhessen,

[1] Nachgelassene Werke. II. 531. 1.

tehát hogy mindnyájan körülbelül egyformán kellemesen élhessenek. Élhessenek, nem mondom, kell élniök. Csakhogy, ha valaki kevésbé kellemesen él, ő legyen annak az oka és nem más.

Tegyük tehát a lehetséges cselekvés bizonyos összegét bizonyos hatáskörben, mint az egyik mennyiséget. Az ezen tevékenységből folyó kellemessége az életnek ezen mennyiség értéke. Tegyük az egyének egy bizonyos számát, mint a másik mennyiséget. Oszszátok az első mennyiség értékét egyenlő részek szerint az egyének között és megkapjátok, mi az adott körülmények között mindenkinek jutnia kell. Ha az első összeg nagyobb, vagy a másik kisebb volna, mindenki természetesen egy nagyobb részt kapna s ha ezen nem változtathattok: a ti dolgotok egyedül az, hogy a létező mindnyájunk között egyenlően osztassék fel.

Az a rész, mely mindenkire jut, jogilag az övé; kell hogy neki juttassék, ha jelenleg még nincs neki odaítélve. Az észszerű államban megkapja; amaz osztályban, mely az ész ébredése és uralkodása előtt véletlen és hatalom alapján történik, persze nem mindenki kapta, mivel mások többet foglaltak le, mint a maguk részét. Kell, hogy a művészetileg az észhez közeledő valódi állam törekvése legyen, hogy lassanként mindenkit a magáéhoz, a szó éppen kifejtett értelmében, juttassa.

Nem egy pusztán jámbor óhajtása az emberiségnek, hanem jogának és rendeltetésének nélkülözhetetlen követelménye, hogy oly könnyen, oly szabadon, oly parancsolólag a természet fölött, oly emberileg éljen a földön, mint a hogy azt a természet csak megengedi. Az embernek dolgoznia kell; de nem

mint a teherhordó állatnak, mely terhe alatt álomba esik és a kimerült erő legszükségesebb pihenése után ismét ugyanazon teher viselésére felzavartatik. Félelem nélkül, örömmel és vígan dolgozzék és legyen ideje, hogy szemét és szellemét égfelé emelje, melynek szemléletére alkottatott. Ne egyék együtt az igavonó állatával, hanem élete annak takarmányától, lakása annak istállójától éppúgy különbözzék, mint testi alkata annak testi alkatától. Ez joga, minthogy ember.

Sokat és gyakran beszéltek nemzeti gazdagságról, nemzeti jólétről stb. Kénytelen leszek e dolgozatban ama különböző értelmezést kifejteni, melyben e szó használható. Az, melylyel itt találkozunk, a következő: a belső lényeges jólét abban áll, hogy a legkevesebb nehéz és tartós munkával a legemberibb élvezeteket megszerezhessük. De ez legyen a nemzet jóléte, nem egyes egyéneké, kiknek maguk jóléte gyakran a leghatározottabb jele és oka a nemzet legnagyobb rosszullétének; kell hogy lehetőleg mindenkire egyenlő arányban kiterjedjen. Mindenkinek joga van a fenntartásra.

A felállított elmélet főbb eredményei a következők: hogy egy a jogtörvény szerinti államban a nemzet három főrendje egymáshoz viszonyítva és mindegyik a tagok bizonyos számára korlátoltatik, hogy minden polgárnak az ország összes terményeinek és gyártmányainak arányos része a reá bízott munka ellenében biztosíttatik; hogy e czélból az összes dolgok ára egymáshoz és áruk pénzben kifejeztetik; hogy végül, mindennek lehetővé tételére a polgárok minden közvetlen kereskedése a külfölddel lehetetlenné tétetik. E czélból minden világpénz, azaz minden arany és ezüst, a forgalomból kivonatik és egy

új országos pénz, azaz csak az országban érvényes, de abban kizárólag érvényes pénz ellenében kicseréltetik.

Fichte bölcseletének mindenütt áthangzó, hatalmas erkölcsi vezérelve: Higyjél szabadságodban és szabad vagy! Cselekedjél szabadon és az vagy. Alkosd a dolgokat, a külvilágot eszméid és czéljaid szerint, akkor uruk vagy, akkor kénytelenek neked szolgálni. De saját szabadságomnak elismeréséből következik, hogy el kell ismernem, miszerint vannak kívülem is szabad lények. Ebből mint jog és kötelesség következik, hogy mindazokat és csak azokat ismerjem el szabadoknak, kik engemet is szabad lénynek tartanak, jog és kötelesség mindnyájuknak mindnyájukkal szemben, egymással kölcsönösen mint szabad lényekkel bánni, ha olyanoknak el akarunk ismertetni. Szabad, észszel bíró lények csak kölcsönös szabadságuk elismerése mellett akarnak egymásra hatni, nem mint dolgokkal, hanem mint személyekkel akarnak egymással bánni. Az embernek vannak ősjogai, melyek nélkül nem lehetnek szabad erkölcsi személyek. Ez ősjogok: 1. szabad rendelkezés testem fölött, mint akaratom eszköze fölött; 2. jog tulajdonra, azaz bizonyos tárgyaknak kizárólagos alárendelése czéljaim alá; jog az önfenntartásra. Ezen jogokból következik Fichte gazdaságtana szerint a jog a létre és a jog a munkára.

Ezen invidualistikus jellegű alapra helyezkedik el ethikai socialismusa. Az egyesek szerződés útján megalkotják az államot és a tulajdonjogrendet. A tulajdonjog lényege, hogy az egyén tevékenységi körét biztosítja és csak közvetve a javakat, a mennyiben a tevékenység ezt feltételezi. A természet az embert szabadságra rendelvén, minthogy csak tevékenység

által lehet szabad, a természet ezt eléri a szükségletek által, melyeknek kielégítése tehát az állam természeti rendeltetése. Minden államkormányzat főelve: Mindenki élhessen tevékenysége alapján, mert élhetni minden embernek elidegeníthetetlen joga. Itt van a jog a létre, a jog a munkára.[1]

[1] Marianne Weber. Fichte. 22. 1. s k.

MÁSODIK FEJEZET.

MarX föderalismusa.

A föderalismus rendszerének egyik igen kiváló és nagytudományú tárgyilagossággal vizsgáló írója Marlo-Winkelblech, kit különösen Schäffle kiváló méltatásban részesített. Kendszerét így adja elő:

1843-ban beutaztam Északeurópát. Egy technológiai munka kidolgozásával elfoglalva, más gyárak mellett meglátogattam az ismert norvégi kékfestékgyárat Módúmban, melynek bájos fekvése több napra lekötött. Midőn egy reggelen egy dombról a legszebb alpesi tájképpel vetélkedő vidéket áttekintettem, egy német munkás a honfitársat bennem felismervén — azzal a kéréssel fordult hozzám, egynéhány megbízását otthon elvégezni. Készségem által buzdítva, megható leírásban ecsetelte előttem élményeit — és a nyomort, melyet ő és társai szenvednek. Mi az oka, kérdeztem magamtól, hogy a szemeim előtt elterülő paradicsom annyi nyomort rejt? A természet e szenvedések forrása, vagy az ember okozza? Régtől fogva én éppúgy mint más természettudós, a gyárakban csak a kályhákra és gépekre ügyeltem, nem az emberekre, az emberi szorgalom termékeire, nem a termelőkre, s azért idegen voltam a nyomor ama nagy országában, mely kendőzött civilisatiónk alapját képezi. A munkás meggyőző szavai teljes mértékben érez-

tették velem tudományos törekvéseim semmisségét és kevés pillanatban megérlelődött bennem az elhatározás, nemünk szenvedéseit, okait és gyógymódjait vizsgálat tárgyává tenni.

Több évi a legnagyobb lelkiismeretességgel folytatott kutatásaim után az általam vizsgált szenvedések terjedelmét várakozáson felül nagynak találtam. Mindenütt csak szegénységre akadtam; a vállalkozóknál éppúgy, mint a munkásoknál; az ipari fejlődés legmagasabb és legalacsonyabb fokán álló népeknél; a fényűzés gyúpontjaiban, a nagy fő- és kereskedelmi városokban és a falusi lakók kunyhóiban; Belgium és Lombardia áldott síkjain éppúgy, mint Skandinávia terméketlen hegyvidékein. Azt találtam, hogy okai nem a természetben rejlenek, hanem hamis gazdasági alapokon nyugvó intézményeinkben és ebből azt következtettem, hogy az egyedül lehetséges gyógyszer ez utóbbiak javításában rejlik. Azt a meggyőződést szereztem, hogy a termelés jelenlegi terjedelme mellett a szegénység kiirtása egyenesen lehetetlen, hogy a technika tökéletesbedései bármily nagyok legyenek, sohasem vezethetnek az általános jólét kiterjedéséhez, azaz, hogy a civilisatio a fejlődés oly stádiumában van, melyben a további haladás majdnem egészen a gazdaságtan haladásától függ, hogy tehát korunkra nézve ez az összes tudományok legfontosabbika.

Minthogy az új liberális nemzetgazdák ethikai álláspontjukat nem a szükséges élességgel kifejezik, nem lehet egész határozottsággal eldönteni, tévedésük mennyiben ethikai vagy ökonómiai. Azonban jogunk van, ha nem is egészen, de főleg ökonómiainak tekinteni, mert lehetetlen elhinni, hogy írók, a kik oly hevesen kikelnek a monopolistikus intéz-

menyek igazságtalansága ellen, az emberek nagy többségétől megtagadnák a jogot, többet, mint ínséges fenntartásukat keresni; nem is lehet feltételezni, hogy a szaporodási önkénynek a társadalom összes tagjai legnagyobb jövedelmének elérésére szükséges korlátozásokat elleneznék, midőn bizonyos korlátozásokat megengedtek. De még azon föltevés mellett, hogy nem bizonyos, hanem az összes emberek számára a legnagyobb jövedelmet akarják szerezni, mégis a föderális munkajog (Werkrecht) úgy ethikai, mint ökonómiai tekintetben elvileg különbözik az új liberálistól. Az ethikai különbség abban áll, hogy a föderális az élesen kifejezett czéllal bír, az összes emberek számára a legnagyobb életélvezetet lehetővé tenni, míg az új liberálisé a legjobb esetben a legnagyobb jövedelem kimunkálására szorítkozik. A munkajog panpolistikus feladatainak felfogása tehát amannál tovább terjed, mint emennél. Az ökonómiai különbség pedig abban rejlik, hogy a föderális munkajog ökonómiai elveken alapul, minek folytán, ha az összes termelők szolgálataik szerint jutalmaztatnak, egyfelől nagy gazdagságok felhalmozása kevesek kezében nem történik, másfelől a tanulatlan munkások már a technika mai állása mellett physikai szükségleteik többszörösét képesek termelni, vagy más szavakkal a munka helyes szervezése mellett sem pénzaristokratia, sem proletariátus nem létezik.

A föderális munkajog különösen a következő korlátozásokat követeli:

Egyenes korlátozások. 1. Mindenki a munkaágakat csak föltételesen gyakorolhatja. Minden munkaágat csak vizsgák alapján szabad gyakorolni és bizonyos munkaágakat nem szabad összekötni. Bizonyos

munkaágakra ellenben követeli a combinait űzést. 2. Nem minden munkaág minden időben gyakorolható. A napi munkaidő, gyermekmunka stb. szabályozandó. 3. Nem minden munkaág minden helyen folytatható. A gyári üzemek egy nagy része a vidékre helyezendő át. 4. Nem minden munkaág minden formában folytatható. Minden munkaágra megfelelőbb rendszer előírandó. Egy kisebb részre a nyilvános üzemet kell követelni, egy igen nagy részre a magánüzemet, de a legnagyobb részre a társas (societär) üzemet. A magánüzemeket, a munkabéreket sem communistikus alapon, azaz egyenlően, sem önkényszerű norma szerint, hanem a teljesítmény szerint állapítják meg. A munkaforma iránti föderális meghatározások oly hatalmas befolyást gyakorolnak az egész munkatevékenység alakulására, hogy a föderális munkajog legsajátszerűbb és legfontosabb részeihez tartoznak. 5. Nem az összes munkaágak gyakorolhatók czéhszerűen vagy czéhen kívül. A czéhek intézménye a föderális rendszerben, hol a czéhek nemzeti egyesületek, nagy fontossággal bír széles alkalmazása és tökéletesebb alkotmánya folytán. 6. Nem minden munkaágban folytatható az üzem minden terjedelemben. A föderális munkajog majdnem minden munkaágban megakadályozza a szükségig menő kiterjesztést és többekben, így a mezőgazdaságban a túlságos elaprózást. 7. Csak productiv munkaágakat szabad űzni, de nem improductiveket. 8. Nem minden munkaág minden módon folytatható. A föderális munkajog megakadályozza a rablógazdaságot, a tisztességtelen keresetet stb.

A közvetlen korlátozások egy normális népességi állapot létesítésére törekednek. E czélból a többiek

között úgy a törvényes, mint a törvénytelen gyermekek szülőit kötelezi egy elidegeníthetlen gyermekvágyon biztosítására.

A föderalismus az emberi társadalom összes tagjainak legnagyobb személyi szabadságára és egyenlőségére törekszik. Ugyanazon etnikai álláspontón van, mint a liberalismus és communismus, melyeket azonban mint teljes utópiákat, elvet. A különbség a három panpolistikus jogeszme között a teljes különböző felfogáson a szabadságot és egyenlőséget illetőleg alapszik. A liberalismus abstract szabadságra törekszik, a communismus abstract egyenlőségre, a föderalismus feladatává teszi a valódi szabadság és egyenlőség létesítését.

Szemben az egyenlőtlen jogosultságnak a világ létezése óta a való életet kormányzó eszméjével, melyet rövidség okából monopolismusnak nevezünk, az újabb korban és különösen a XVII. és XVIII. században a tudomány terén kifejlődött az emberi társadalom összes tagjai egyenlő jogosultságának az előbbivel éles ellentétben álló eszméje, melyet panpolismusnak nevezünk. Mint lényeges tartalma a keresztény jognak oly régi, mint a kereszténység, mely azonban a tizennyolczszázados küzdelem daczára a pogányság szellemét nem győzte le.

Csak a világos és elfogulatlan felfogása úgy a tudomány által elért eddigi eredményeknek, mint a gyorsuló lefolyást nyerő történeti eseményeknek, adhat nekünk tájékozást korunk nagy hivatásáról. A monopolismust le kell győzni, a communisták és liberálisok harczát be kell fejezni és az események sürgetése közepette, a felszabadult pártszenvedély véres kitörései közepette a forradalom ellentéteit kell

a jogeszmének a valódi szabadsághoz és egyenlőséghez vezető útja kifejlődése által feloldani, vagy hogy az összes feladatokat egyben foglaljuk össze, közvetíteni kell az átmenetet két nagy világepocha között, melynek egyike a XVIII. századdal véget ért, a másik még a XIX. század lezárása előtt meg fog kezdődni.

HARMADIK FEJEZET.

Rodbertus.

Rodbertus nem tartozott az üldözött, éhező socialisták közé. Földbirtokos volt, rövid ideig válságos időpontban porosz miniszter. Jagetzowi birtokán élte le életének legnagyobb részét.

Rodbertus socialismusa lényegesen különbözik a socialismus összes többi rendszereitől, melyek mindmegannyi több-kevesebb materialistikus elemekkel vegyülnek, míg az magas erkölcsi felfogás hatása alatt áll; amazok többé-kevésbbé individualistikus irányúak, az övé határozottan antiindividualistikus, de nem communistikus. A közösség szerinte az élet lelke, habár a vizsgálatnak a közösség alanyaiból kell kiindulnia, mert ha a társadalmi szervezet egységéből indulunk ki, communistikus alapon állunk. Eszményi magaslatból vizsgálja a gazdasági életet. Nagy ür választja el Marx materialistikus felfogásától. „Az eszmék is, hacsak a lidérczfénytől, mely azokat kisérni szokta és melléjek és alájok vezetnek, megtudjuk különböztetni, oly szilárd realitással bírnak, mint a legdurvább, legkézzelfoghatóbb valóság.“[1] „Igaz, hogy

[1] Aus Briefen von Rodbertus an Wagner (Zeitschrift f. d. ges. Staatswiss. 34. évf. 229. 1.

természetben és történelemben egy teljesen új világnézetbe beledolgoztam magamat . . . Istenig nyúl fel, mert távol vagyok attól, hogy materialista legyek, habár nem is vagyok híve a kereszténység mai fejlődésfokának.“[1] Az ó socialismusa nem az élvezetek, hanem a kötelességek socialismusa.[2] Kiindul az államból és annak boldogulásából; az állam jóléte a fő, annak az egyén alá van rendelve. Az államnak kell az egész gazdaságot igazgatni, a mi tehát állami socialismushoz vezet. Az összes munkaeszközök, a földbirtok és egyéb tőkék az állam tulajdonába menjenek át. A munkás, ha a munkamegosztás előnyeiről nem akarunk lemondani, nem lehet a föld és tőke tulajdonosa. A munkatermék sem lehet az övé, már azért sem, mert ez a leszámolást teljesen lehetetlenné teszi. „Boden, Kapital u. Arbeisprodukt dürfen niemals den Arbeitern gehören, wie sie ihnen auch niemals, seit Theilung der Arbeit, gehört haben.“ [3] Az első feladat az, hogy az állam és az emberiség fejlődése biztosíttassék. A munkások helyzetét azért is kell javítani, mert a mostani termelési rendszer a munkást ínségbe dönti és ezáltal a haladást veszélyezteti; a haladás érdekében kell tehát a munkást az ínségtől megszabadítani. Minden érték csak a munkából származván, a föld és tőke jövedelme csak erőszakra

[1] Einige Briefe von Dr. Rodbertus an J. Z. (Zeitschrift f. d. ges. Staatswiss. 85. évf. 224. 1.).

[2] Dietzel: Rodbertus 240. 1. „Rodbertus ist der Schöpfer einer deutschen Socialphilosophie geworden, aus welcher nicht der Sirenengesang des französischen Communismus von Freiheit, Glück und Genuss, sondern der ernste Choral der Pflicht uns entgegenhallt. “

[3] Zur Beleuchtung der socialen Frage. 85. 1.

vezethető vissza. De a földbirtokosok és tőkések hasznos szolgálatokat is teljesítenek, függetlenül a birtokban rejlő helyzetöktől és ezen czímen jutalmat érdemelnek, mely nem a munkások jövedelmének megrövidítése. Abból, hogy az egész nemzeti termelés munkából származik, nem következik, hogy az épp a ma működő és a csak gazdaságilag működő munkásoké legyen, a mi egyénileg a társadalmilag összműködő munkarendszer mellett lehetetlen is. Ha a mai tulajdonrendszer helytelen, abból nem következik, hogy annak helyét ismét egy hibás rendszer foglalja el. A munkaszervezetnek csak akkor felel meg a tulajdonszervezet, ha tőke, föld és munkatermék az államé: az egészé. Ez új állapot előidézésére nem forradalom útján, hanem a jogfolytonosság mellett kell törekedni. Ez átalakulás évszázadokat fogigénybe venni. (Itt Rodbertus hivatkozik Lassallera, kinek ugyanaz volt a nézete.). Az átalakulás követeli, hogy csak egy tulajdon legyen: jövedelemtulajdon (Einkommeneigentum). Az összes productiv eszközök és munkatermékek az állam kezébe jutnak. A munkabérrendszer fenntartandó, mert nem nélkülözhető. A tulajdonjognak a mai viszonyok között nevelő és vezérlő szerepe van, mely a társadalmi rend fenntartására még szükségesebb, mint az állami tevékenység. Egyelőre a feladat csak abban áll, hogy a munka a termelékenységgel fokozódó jövedelemnek egy részét kapja, míg eddig minden nagy gazdasági haladás daczára csak a legszükségesebbet keresi, a nemzeti jövedelem fennmaradó részét a föld- és tőketulajdonosok sajátították el.

A társadalmi kérdés legrövidebb formulázása a következő: Mely gazdasági berendezések szükségesek,

hogy a társadalom lassanként és békés fejlődés útján átvezettessék a föld- és tőketulajdonon alapuló túlélt államrendből a történetileg következő, a legtöbb társadalmi viszonyban mint születésre készülő magasabb állatrendbe, kérdés, mikép történhetnék az oly bérrendszer által, mely egyelőre a föld- és tőketulajdont, mint föltétlen szükségeset, elismer és azoknak jelenlegi járadékrészeit nem rövidíti, azonban a munkásosztályoknak a nemzeti jövedelemben való részök emelkedését már juttatja és biztosítja, a mint azt a nemzeti termelékenység emelkedése megengedi, mi által a jelen a jövővel közvetítőleg összeköttetnék?]

A nemzetgazdaságtan már itt-ott mutatja a világ elrémült tekinteteinek a jövő tátongó örvényeit! Bár csak emelkednék a társadalom ereje oly mértékben, hogy ez örvényeken sértetlenül áthaladjon.[2]

Ön a demokratikus lapok utolsó számában említi azon mélyremenő intézkedéseket, melyeket én elvem megvalósítására épp oly kevéssé nélkülözhetem, mint Ön terhemre írja az oly hatóság eszméjét, mely az egész földet és tőkét kezeli, a tőkéket kiadja, a nyersanyagokat gyártásra kiosztja, a termelvényeket visszaveszi és árúházakban elhelyezi, a hol a munkások azokat papírpénzzel vásárolhatják, melyet a hatóságtól a termelvényekben teljesített munkáért munkaórákban kiszámítva kapnak. Igaz, hogy ezen eszmének megvalósítása is a föld- és tőketulajdon eltörlését jelenti. Tényleg az a nézetem, nemcsak hogy

[1] Levél Meyerhez, közölve ennek Emanzipationskampf des vierten Standes czimü munkájában. (I. kötet, 57. 1.).

[2] Kosak, Rodbertus-Jagetzow's sozial-ökonomische Ansichten (221. 1.).

található volna államgazdaságilag oly szervezet, mely a föld- és tőketulajdont fölöslegessé teszi és mégis az igazi princípiumára visszavezetett tulajdont szentnek tartaná, hanem hogy ily szervezet úgy alakulna, mint a hogy ön azt előbbi fejtegetésemből jelzi. Azonban távol áll tőlem ily szervezetet már a jelen kornak ajánlani. Valóban nem hiszek a föld- és tőketulajdon absolut szükségességébe, de relatív szükségességébe korunk számára. Azt hiszem, hogy ugyan a tudomány már képes volna a járadékos tulajdon államgazdasági functióit helyettesíteni, de nem hiszem, hogy a társadalom szabad akarata ma elég erős, hogy a munkára való kényszert, melyet azonfelül amaz intézmény gyakorol, már fölöslegessé tenné. És munka, ebben igazat fog nekem adni, a társadalmi haladás alapelve, minden gazdaságnak, minden civilisatio kezdőbetűje. Tehát nem hiszem, hogy röviden fejezzem ki magamat, hogy a társadalom vándorlását a sivatagon keresztül már befejezte, hogy erkölcsi ereje már elég nagy, hogy a föld- és tőketulajdon alóli felszabadulás ígéret földjét szabad munka által már megszerezni és megtartani tudná. Azonkívül még ha megvolna az az éleslátás, hogy jövő nemzedékek jogát több század sötétségén keresztül felismerné, mit használna korának jogeszméjével ellentétbe jutni? Még mint bölcsész annak továbbképződését előmozdíthatná, de mint gyakorlati irányú nemzetgazda javaslatait homokba írná, és a népmozgalom első hulláma észrevétlenül eltörölné. Nem javaslataim nem lesznek oly életbevágók . . . Oly javaslatokra akarok szorítkozni, melyek anélkül, hogy a föld- és tőketulajdont sértik, csak egy igazságosabb jutalmazást czéloznak az első és legfontosabb társadalmi szolgálat, a *productiv* munka számára,

javaslatok, melyek csak az önmagára hagyott forgalom kegyetlen törvényét, azt a törvényt, mely szerint a munka relativ bére azon arányban csökken, a melyben az termelékenyebbé válik, ellentétjébe akarják átváltoztatni.[1]

Magam részéről azt találom, hogy a Ricardo-féle földjáradéktan belsőleg nem igaz és távol áll attól, hogy a földjáradék társadalmi jelentőségét magyarázza. Általában azt találom, hogy az összes eddigi elméletek sem a földjáradék, sem a tőke-kamat, sem a munkabér társadalmi jelentőségét nem világították meg. Azt találom, hogy a nemzeti jövedelem három ága viszonyukban, mint részei a termékeknek, alig világíttattak meg a tudomány által, valamint hogy a föld- és tőketulajdon sajátszerű hatásai a „termelésre és eloszlásra“ jóformán teljesen ignoráltattak. Azt találom egyúttal, hogy a nemzeti termelvény termelésének és eloszlásának a föld és tőketulajdon befolyása alatt álló törvényeit összefüggésökben kell szem előtt tartani, hogy a kereskedelmi válságok és a pauperismus okait közelebbről lássuk. Azért az Ön elméletével és a többi elméletekkel szemben egy mást állítok fel, mely csak következetes keresztülvitele a Smith által a tudományba bevezetett és a Ricardo-féle iskola által még mélyebben megokolt tételnek, ama tételnek, hogy az összes javak gazdaságilag csak a munka termelésének tekintendők, csak munkába kerülnek, egy tételnek, melyről már Kraus mondta, hogy a társadalmi tudományra nézve annyit jelent, mint a Galilei által a sebességre nézve talált egység a physikában. Ezen elmélet szerint pauperismus és

[1] Zur Beleuchtung der sozialen Frage 222. 1.

kereskedelmi válságok ugyanazon okból származnak. Ezen körülmény abban áll, hogy ha a forgalom a nemzeti termék megoszlása tekintetében magára hagyatik, bizonyos a társadalom fejlődésével összefüggő viszonyok azt eredményezik, hogy a társadalmi munka fokozódó productivitása mellett a munkásosztályok bére a nemzeti termék egy folyton kisebbedő része lesz. Nem a Ricardo-féle magyarázat a helyes magyarázata a földjáradéknak, mert nem a csökkenő termékenység, hanem épp az emelkedő termékenység oka annak, hogy azokon kívül, kik tényleg a földet mint munkások művelik, olyanok is jutnak jövedelemhez, kik nem dolgoznak. A nemzeti jövedelemnek a csereforgalom természeti törvényei szerinti megoszlása pedig oka annak, hogy a munkás bére ebben az emelkedő termelékenységben nem vesz részt, hanem a terméknek folyton kisebbedő része. A mit tehát a gazdasági szervezetnek társadalmi berendezése által el kell érni, az az, hogy a munkásság az emelkedő termelékenység gyümölcsében osztozkodjék.[1]

A „Kapital“ című munkájában Rodbertus saját rendszerű communismusát (így nevezi) következőképen írja le: A föld és a nemzet termelvénye, addig míg az a jövedelemben szétoszlik, a közösség, az állam tulajdona. Azonban az egyesek jövedelme fölött, az egyesek és akaratuk felett nem intézkedik mint tulajdonos. Ellenkezőleg a magántulajdon az egyéni munkatermék teljes értéke tekintetében fenn van tartva, a személyek és akaratuk oly szabad, mint az a társadalomban csak lehetséges. A munka nem kényszer, hanem szabad elhatározás. A passiv engedel-

[1] Zur Beleuchtung der sozialen Frage, 23. 1.

messége kötelessége csak annyira terjed, mint azt az egyéni akaratokból alakult népakarat követeli. A szabályozás nem nagyobb, mint az minden szabad társulás mellett volna. Elet, tehetség maradnak az egyesek tulajdona. Semminemű magántársulás, a mely a jövedelmet csak hasznosabbá és kellemesebbé teszi, nincs megtiltva; minden magántársulás föld- és tőketulajdon szerzésére magamagát megtiltja. Sohasem végzi az erős a gyenge, a szorgalmas a lusta, az ügyes az ügyetlen munkáját és az énnek nagyobb önmegtagadása, alárendelése az általánosság alá nem szükéges, mint azt az egyenjogúság demokratikus állapota feltételezi. Azért ez állapot nem a gyenge kizsákmányolása az erős által, sem az erős kizsákmányolása a gyenge által, hanem csak önnönmagának szabad kizsákmányolása. Nem nyugszik elnyomáson és rabszolgaságon, hanem szabad kötelességteljesítésen, azon kötelességek szabad teljesítésén, melyeknek teljesítésén általában egy szabad állam alapszik. Egy szóval a nemzetgazdasági állapot, mely föntebb kifejtetett, bár a föld és a tőke communismusát tartalmazza, semmikép nem ellenkezik tehetségeink szabad használatával, jobb hajlamainkkal és érzelmeinkkel.

Sőt többet állítok! Abban az állapotban a föld és tőke communismusával nemcsak a tulajdon jobban van biztosítva, a szabadság nagyobb, az egyenjogúság általánosabb, mint a maiban vagy a képzelhetőleg legszabadabb állapotban a föld és tőke magántulajdona mellett, hanem tulajdon, szabadság és egyenjogúság általában egyedül csak itt van tisztán és teljesen megvalósítva.

Tessék a mai tulajdonjogviszonyokat megtekinteni! Mi tulaj donképen jogilag, elvileg a tulajdonjog? A föl-

tétlen jog saját munkájának teljes gyümölcsére! Keressen más alapot a tulajdonjognak és nemcsak ellentétbe jut a nép jogérzetével, hanem deductióiban vagy a rabszolgasághoz vagy a valódi vagyonközösséghez fog jutni. De a mai tulajdonjogviszonyok, melyek fölött a föld- es tőketulajdon uralkodik, éppen ezen elv folytonos kiáltó megsértésén alapulnak, mint a rabszolgaság, mely csak fokilag, nem elvileg különbözik a föld- és tőketulajdontól. Igaz, amaz aláveti a személyt, ez csak a közvetlen személyes megnyilatkozást, de mind-a kettő megfosztja az egyént erőszakkal munkájának teljes gyümölcsétől. Amaz kinyilatkoztatja az erőszakot, emez sophismák alatt akarja elrejteni. De a tulajdonra való hatás, a jogtalanság, mely ellene elkövettetik, ugyanaz marad. Csak a végrehajtás különbözik, mint brutalitás és alattomosság. Tessék a föld- es tőketulajdont akármennyire szabaddá és oszthatóvá tenni, tessék azt porrá szétzúzni, minthogy nem tud mindenkit föld- és tőketulajdonhoz juttatni, ama hatás hozzá tapad. A járadék, mások munkájának érdemetlen gyümölcse, neki immanens. A társadalom amellett tele tüdővel szívhatja a proletár szabadságot, de nyomorát és nélkülözését, erkölcstelenségét és méltatlanságát is. Ellenben tegye a magán- és tőketulajdont oly nemszabaddá és oszthatóvá, a mint csak akarja, akkor is csak mások munkájának gyümölcséből él. A társadalom csak a munkások egyéni szabadságáról is kénytelen lemondani.

Tessék a mai szabadságot megtekinteni! Mi a szabadság? Nem az egyén függetlensége egy társadalmi akarattól, egy társadalmi moráltól, mint az individualisták és fájdalom, a demokratia egy része hiszi, hanem abban áll, mindkettőhöz hozzájárulni,

mindkettőben résztvenni, hanem függetlenség egy másik egyéni akarattól, egy másik egyéni moráltól. De a mai egyéni szabadság a legtöbbre nézve egy folytonos függés idegen egyéni akarattól és idegen egyéni moráltól, függés a föld- és tőketulajdonosok akaratától és moráljától, szolgálat, alávetettség. A míg föld- és tőketulajdon létezik, fognak „urak“ létezni. A járadék semmi egyéb, mint az úrnak utolsó történeti kritériuma. Taszítsák a polgári és politikai szabadságot, a mennyire csak akarják, egészen az általános szavazati jogig, államban és községben, egészen az anarchiáig, de tartsák meg a föld- és tőketulajdont, a mint azt a mai anarchisták tényleg akarják és azzal megvan a járadék, az uralom, a bél- és a szolgálat.

Csak a föld és tőke communismusa mellett teljesen szabad a társadalom úgy az egyéni, mint a társadalmi despotismustól, az egyesek uralmától, valamint attól, melytől a közönséges ember a communismusban irtózik. Csak akkor van a „szabadok és egyenlők“ általános társasága alapítva, senki fölöttünk, mint az általános akarat, melyben mindnyájunknak része van. Nem az Individualismus, hanem a socialismus zárja le az emancipatiók sorát, mely a reformatióval kezdődött.

Az összes nagy társadalmi rázkódtatásokban, az összes társadalmi vajúdásokban, melyekből az újkor keletkezett, a kortársaknak hirtelen, egy pillanatra a communistikus eszme jelent meg. A városi népesség felszabadulása a XIV. században, a reformatio, az első franczia forradalom, a júliusi forradalom, a februári forradalom, mindannyi legmélyebb mélységökben egyúttal communistikus mozgalmak, sőt mindegyikben a

conimunistikus irány a végső logikai következmény. És pedig mindig szabatosabb alakban, határozottabb, tudományosabb formában.

Az egész mai fejlődés, a gyakorlati élet minden körében, forgalomban, jogban, erkölcsökben a communismus felé hajlik. Igaz, hogy egyelőre még a föld- és magántőke az, mely többnyire ezeket a communistikus berendezéseket létesíti, de fontosnak tartom, hogy legnagyobb nyereségei ezekből folynak, úgy hogy már saját érdekénél fogva a communismus szolgája lesz. Senki sem zárhatja el tekintetét az elől, hogy ma tényleg inkább, mint valaha, az összes társadalmi viszonylatokban communismus uralkodik, a jogban, az erkölcsökben és az eszmékben, hogy egy hatalmat képvisel, melylyel csakhamar az individuaiistikus állam kénytelen lesz compromissumot kötni.

Nézzük végre a tudományt, a nemzetgazdaságtant. Úgy látom, sehol határozottabban nem mutatkozik az Individualismus vége, mint ezen a téren. Miután a nemzetgazdaságtan uralkodó rendszere öntudatlan naivitásban, de az igazság teljes benyomása alatt, éhhalált és vagyonvesztést szükségszerű regulatorainak ismerte el és a munkásosztályoknak örökös rabságra és örökös rabszolgai standardra való elítéltetését hirdette, megijed a tükör előtt, melyet a socialismus elébe tart és egyszerre az összes tények megtagadásával, minden nevezetesebb új tudományos megokolás nélkül átugrik egy-egy örökös gazdasági harmónia, a termelés szaporodó kincseiben való részvétnek mindig nagyobb körökre való terjedésének tételére — mintegy utolsó görcsös megnyilatkozás vége előtt! Ha azonban elméletileg kissé mélyebben tekintünk, azt látjuk, hogy az egész nemzetgazda-

ságtan communistikus fogalmakon alapszik és a nemzetgazdaságiam fejlődés semmi egyéb, mint a törekvés, ezeket a communistikus fogalmakat megjelenésre hozni.

Azért nem tartom a föld- és tőketulajdon megszüntetését közeinek. Midőn a kiváló szellemek a rabszolgaság helytelenségét felismerték, még egy évezerigtartott,míg az örökös szolgaság utolsó maradványai csak a civilizált európai államokban eltűntek. Habár ma a történelem gyorsabban halad, másfelől a föld- es tőketulajdon a társadalommal szorosabban forrt össze, mint a rabszolgaság. Azonkívül gyakran összefügg az elv határain belül mozgó tulajdonnal, jogtalanságához napjainkban annyi jogot vegyített, hogy csak a jogos tulajdont fellázítanák, ha azonnal a jogtalant ki akarnók irtani.

Azért azt hiszem, valamint a történelem mindig compromissumokban haladt, tudományunk legközelebbi feladata csak egy compromissum lehet a munka és a föld- és tőketulajdon között.

Véleményem probléma egyelőre nem is meg-

oldandó, hanem világosan felismerendő, ha a nemzeti jövedelem egy pontja megjelölhető, melyről azt mondhatni: Idáig és ne tovább! Azaz: jelenleg. Mert ezen pontnak is természetesen mozgékonynak kell lennie, a kulturfeladattal haladónak. A társadalmi kérdés tehát, nem úgy mint Ön definiálja és megfogja, hanem megfordítva áll és megragadandó. A culturfeladat mérve, mely minden korban a munkásoknak jutandó, nem határozhatja meg a gazdasági helyzetök fokát; amaz magában véve ködös, mint az üstökös tömege, konkrété meg nem fogható és akárhogy állítja a kérdést, mindig ismeretlen mennyisé-

gekkel kell számolni; hanem a mindenkori culturmérték meghatározza a nemzeti jövedelem azon részét és azzal ama bérmagasságot, mely mindenkor a plus-ultráig menjen, azon pontig, a hol a több a nemzetgazdasági haladást akadályozná, a kevesebb a helyes culturmértéket a munkások részére nem töltené meg. Az összes társadalmi üdvtörekvések amaz anyagi jövedelmi pont meghatározására irányítandók. De ha ezen pont már kikutatva és meghatározva volna — és nézetem szerint könnyen meghatározható, hacsak nem az egyéni bérből indulunk ki, hanem a nemzeti jövedelem azon részéből, melynek egyéni bérré kell válnia — a kérdés megoldása azért még nem volna elérve, hanem csak a belső béke útján megindítva, csak a megoldás útjára jutott volna. Mert a társadalmi kérdés nem olyan változás, a milyen előfordul minden állampéldány korfejlődésében, vagy egy államspeciesnek vagy épen genusnak egy másikba való átmenete és a mely egy belátásos és erélyes államművészet, esetleg egy kis forradalom segítségével felülről vagy alulról sikerül is, hanem jelent és tartalmaz egy történeti szakot és haladást, mely a társadalmi életformák — törzsek, államok, társadalom — fejlődési körében hasonló fokú haladást jelent, mint az a haladás volt, mely az antik pogány államrendből a keresztény-germán államrendig nyúl. Azonban ehhez ismét a társadalmi alapzatnak oly mélyenvágó változása szükséges, mint az embertulajdonból a földes tőketulajdonra való átmenetnél — melyben azonban a tulajdonfogalomra még tér van, anélkül, hogy a fogalom kritériumában megsértetnék. Az átmenet tehát, mely a mai társadalmi kérdésben lappang, egy haladás oly hatalmas történeti jelentőséggel, mint, hogy

az analogont a physikai életfejlődés köréből vegyem, a haladás a rovarállatról a hátgerinczes állatok rendjéhez. A római nemzet ezen átmenetben társadalmi alapzataival együtt tönkrement.

A munkabér megállapítása következőkép történjék. Minthogy a különböző termelési ágakban a munka különböző nehézséggel jár és különböző áldozatokat követel testi és szellemi erőben, mindenekelőtt e különbségek kiegyenlítendők; így keletkezik a normalidő-munkanap, mely a különböző iparágakban különböző lesz, pl. a nehezebb munkával járókban 7—8, a könnyebb munkával járókban 10 óra; ezen normalidő-munkanapok egyenlő értéket képviselnek. Miután az egyes iparágakban a normalidő-munkanap megállapíttatott, ez egy normalidő-munkanappá emelendő, azaz nemcsak idő szerint, hanem a termékek szerint is kell azt megállapítani olyképen, hogy kiszámíttatik, mennyi munka végzendő egy-egy normalmü-munkanap alatt. Ezen normalmű megállapíttatik azon eredmények szerint, melyeket egy középszerű munkás középszerű szorgalommal a normalidő alatt előállítani képes és a melyet elő kell állítani, hogy egy teljes munkanap után járó fizetés neki kiszolgáltattassék vagy nyugtáztassék. Ha már most a munkabér az állam részéről vagy legalább az állam felügyelete alatt az érdekeltek által megállapíttatik és gyakrabban a viszonyok változásával felülvizsgáltatik, a munkás jövedelme az emelkedő termelékenység arányában emelkedni fog, míg a jelenlegi rendszer mellett minden emelkedése a termelékenységnek csak a járadékot emeli, a munkás minden körülmények között csak annyit kapván, a mennyi fenntartására okvetlenül szükséges. Egy további lépés visz a normal-

munka megállapításához, mely szerint minden érték méretik és mely egyúttal a bérfizetés mértékét képezi. Ez akkép történik, hogy a normalidő-munkanap, mely mint láttuk, különböző óraszámból áll, egyenlő részekre, pl. 10 órára felosztatik. Minden munka, mely ez idő alatt végeztetik, egyenlő értéket képvisel, azaz minden jószág, mely egyenlő műnap vagy műóra alatt előállíttatik, egyenlő értékkel bír, habár közönséges időben mérve, az egyik egy napi, a másik két napi munkát vett igénybe. Természetes, hogy a jószágok értékének megállapításánál nemcsak a munka, hanem a tőke is számításba veendő; a tőke fejében hozzászámítandó pótlék ugyanis megfelelne a szintén normalmunkában kifejezendő eszközök elhasználási arányának. Minden munkásnak pedig annyi normalmunkát nyugtáznak, a mennyit teljesített, leszámítván azon összeget, mely a többi még szükséges társadalmi functiókat teljesítőknek adandó, a kik közé ma a föld- és tőketulajdonosok tartoznak. Az állam egy külön munkapénzt teremtene, melylyel a munkások fizettetnek és melyért ezek ismét a különböző javakat cserélnék. Rendszerének hatása az volna, — mondja Eodbertus, — hogy egyike a legnagyobb és gyakorlatilag legfontosabb eszméknek valósíttatnék meg: tudniillik a termelvények társadalmi használati értékének kongruentiája a munkaquantumokkal, melybe kerültek. „Költségmunka“ és „munkaköltség“ végre identikus kifejezésekké válnának és azzal minden gazdasági harcznak mély oka a világból eltávolíttatnék. A társadalmi munkatermekben csak egy jogczím alapján lehetne részesedni, mely egyedül a munka volna. A társadalmi használati érték most teljes tisztaságában csereértékálarcz nélkül jelennék meg.

Az utczán, járdakövekkel vagy éppen petroleummal a socialis kérdést nem lehet megoldani. Addig, míg csak eltörölni kellett, viharban született rendeletek megfelelhettek. De akkor még csak ácsolták a társadalmi kérdés bölcsőjét. Ma itt van ő maga, fejünkre nőtt és eltörlésre, hogy megoldjuk, már nincs semmi. Ma szervezni kell. Azonkívül sajátságos szervezete van, mint a symbolikus növénynek; durva, erőszakos kezek előtt ijedten visszariad. Állandó társadalmi béke, egységes politikai kormányhatalom, a munkásosztályoknak szilárd, bizalomteljes csatlakozása ezen hatalomhoz, nagy tervezetek, előmunkálatok és intézmények, melyek a mély combinatiók egész sorozatát képezik és csak csendben, rendben és energiában tehetők — ezek a társadalmi kérdés megoldásának előfeltételei. Egyaránt kizárnak egy zilált államhatalmat, turbulens munkásnépességet és „karlsbadi határozatokat“.[1]

Eddig a történelemben még mindig, a meddig gazdag országok léteztek, a nemzeti gazdagság felosztása a társadalom életkérdése volt . . . Mióta a rendek jogi korlátjai és azzal a nemzeti termelőerők gazdasági akadályai szétrepesztettek, mióta a nemzeti termelés szabadon productiv képességeinek teljében nyilvánulhat és szétáradhat, a fenti életkérdés azonnal újból előáll. A mit azonban a modern socialistikus elméletek megoldására javasolnak, eddig még minidg már tervezetében elvettetett, mint hasznavehetetlen és így ezen életkérdés ma, a hol a Smith-féle rendszer tehetetlenségét megmutatta, sőt nyíltan bevallotta, a nemzetgazdasági kérdések ezen legnagyobbi-

[1] Kozák, Rodbertus-Jagetzows socialökon. Ansichten. 336.1.

kának csak megértése, nem is szólva megoldásáról, mint egy új nemzetgazdasági vagy talán társadalmi rendszer problémája lép fel.[1]

Rodbertus munkái.

Die Forderungen der arbeitenden Klasse, 1837 (Nachlass).

Zur Erkenntniss unserer staatswirtschaftlichen Zustände. Neu-Brandenburg 1842.

Soziale Briefe an v. Kirchmann. Berlin 1850—51.

Zur Erklärung und Abhilfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes. Berlin 1868—69.

Zur Beleuchtung der socialen Frage. Unveränderter Abdruck meines zweiten und dritten socialen Briefes an v. Kirchmann, enthaltend einen kompendiösen Abriss meines staatswirtschaftlichen Systems, nebst einer Widerlegung der ßicardso'schen und Ausführung einer neuen Grundrenten-Theorie. Berlin 1875.

Aus dem literarischen Nachlass von Carl Rodbertus-Jagetzow. Berlin 1878—85.

Das Kapital. Vierter socialer Brief an v. Kirchmann. Berlin 1884. — Zur Beleuchtung der socialen Frage. Theil II. Nebst einem älteren Aufsatz über »Die Forderungen der arbeitenden Klassen“ (1837.) und einem Sendschreiben an den Londoner Arbeiterkongress (1862). — Bruchstücke aus Entwürfen zur Fortsetzung des zweiten Theiles der Schrift: Zur Beleuchtung der socialen Frage. Berlin 1885.

Kozak, Rodbertus-Jagetzow's sozialökonomische Ansichten. Jena, 1882.

[1] Kozak, Rodbertus-Jagetzows socialökom. Ansichten. 183.1.

NEGYEDIK FEJEZET.

Lassalle.

Megjelenni a világban, fénycsóvát vetni az emberiségre, fiatalon letűnni az élet színpadjáról, az mindig valami isteninek látszott.

Ilyen volt Lassalle megjelenése. Mint 23 éves ember már részt vesz a forradalomban, védelmezi az alkotmányt az államcsínynyel szemben. A mellett magáévá teszi egy nő perét férje ellen, ki a társadalom legmagasabb rangjában helyt foglalt. Egyidejűleg foglalkozik philo sophiával, jogtudománynyal, nemzetgazdaságtannal és minden szakban ír munkákat, melyek büszkeségére válhatnának első rangú szakembereknek. Aztán belesodortatik a munkásmozgalomba, mely Németországban nevéhez fűződik. Utazik, agitál, vád alá helyeztetik, védi magát nagyhatású védőbeszédekben, becsukatik, kiszabadulva újból agitál és újból végigjárja a nagy néptribunok kálváriáját. Megismerkedvén a németek legnagyobb államférfiával, impulsust ád Németország rekonstructiójára. Drámákat ír, hogy a nemzeti érzést lángra lobbantsa. Otthonában a legnagyobb fényűzésben él, szellemi és társadalmi aristokrata, ki lakkczipőben és fehér keztyűben jelenik meg a munkások előtt. Végre sok szerelmi kaland után házastársat akar választani és

oly nyárspolgáriasan viselkedik, hogy a nő, ki benne félistent látott, ellöki magától. Következik egy párbaj, melyben az ellenfél golyója kioltja életét.

Annak a nagy ellenmondásnak esett áldozatul, hogy ő, a modern socialismus egyik főképviselője, életének egy válságos pillanatában a nyárspolgárnál is nyárspolgáriasabb felfogásnak hódolt. Midőn szíve választottja, kinek vele való frigyét annak szülei ellenezték, a társadalmi conventiót lábbal tiporva, hozzá siet a vendéglőbe, hogy feleségévé tegye és megszöktethesse, akkor Ő meghátrál, a conventiónak megfelelően a szülők beleegyezését is óhajtja és vissza kíséri a nőt szüleihez. A nő, ki magasan feltekintett hozzá, most fölébe emelkedett, könnyűnek találta és otthagyta. A ki egy egész világot akarta sarkaiból kiemelni, az gyengébbnek bizonyult egy gyenge nőnél. A katastropha halálát okozta.

Utolsó heteiben azt mondta Beckernek, azt hitte, hogy körülbelül egy év alatt kitörésre hozza a társadalmi mozgalmat, pedig látja, hogy ehhez évtizedek kellenek, ehhez testi ereje nem is elegendő.[1]

Lassalle áldozatul esett annak, hogy számításaiban nem a mathematika, nem a logika, nem a szükségszerűség, hanem a csillagzata által vezettette magát. Megbukott, meg kellett buknia, mint mindazok, kik a csillagokra bizták sorsukat: Julius Caesar, Wallenstein, Napoleon! Mert a csillagzatba bízóknak mindig akad egy Brutus, egy Butler, egy Wellington!

De az ilyen egyének szereplését mindig egy sajátságos varázslat veszi körül és a náluknál nagyobbak is kénytelenek nekik hódolni, mert bár szerencsétlen-

[1] Oncken, Lassalle 493. 1.

ségükre válik, de emberi mértéket meghaladnak. Ilyen volt Lassalle is, ki még egy Bismarckot is tudott bámulatra ragadni. íme Bismarck szavai:

„Volt valamije, a mi engemet mint magánembert rendkívülien vonzott; egyike volt a legszellemdúsabb és legszeretetreméltóbb embereknek, kikkel valaha érintkeztem, egy ember, ki nagy stylusban becsvágyó volt, korántsem republicanus; erősen kifejezett nemzeti és monarchikus meggyőződése volt. Az eszme, a mely felé törekedett, a német császárság volt és ebben volt az érintkezési pontunk. Lassalle becsvágyó volt nagy stylusban és vájjon a német császárság· éppen a Hohenzollern- vagy a Lassalle-dynasíiával záródjék, az iránt talán kételyei voltak, de meggyőződése monarchikus volt. De ezeknek a nyomorult epigonoknak, kik most vele kérkednek, egy Quos ego-t odakiáltott volna és gúnynyal visszautasította volna őket a maga semmiségekbe és megfosztotta volna őket attól a lehetőségtől, hogy nevével visszaéljenek. Lassalle egy energikus és szellemes ember volt, kivel beszélgetni nagyon tanulságos volt; megbeszéléseink órákig tartottak és mindig sajnáltam, mikor végok volt. Az is helytelen, hogy Lassalleval összevesztem volna ezen személyes viszonyban, a személyes jóindulat viszonyában, a mint az köztünk képződött, mert nyilván az a kellemes benyomása volt, hogy benne egy szellemes embert látok, kivel kellemes érintkezni, viszont maga részéről azt a kellemes benyomást nyerte, hogy én egy intelligens és készséges hallgató vagyok. Tárgyalásokról köztünk már azért sem lehetett szó, mert beszélgetéseinkben én ritkán jutottam szóhoz, ő egyedül viselte a mulatság költségeit, de viselte kellemes és szeretetreméltó módon és mindenki, a ki

ismerte, ezen jellemzésre nekem igazat fog adni. Nem volt az az ember, kivel határozott szerződéseket a do ut des iránt lehetett volna kötni, azonban sajnálom, hogy politikai állása és az enyém nem engedték, hogy sokszor érintkezzem vele . . . Sokat tudott és sokat tanult — azt azoknak az uraknak, kik utódjai akarnak lenni, mindenekelőtt ajánlanám.[1]“

Heine 1846 január 3-án egy Varnhagenhez intézett levelében, leírja a fiatal Lassallet következőkép:

Barátom, Lassalle úr, ki önnek e levelet hozza, egy fiatal ember kitűnő szellemi tulajdonságokkal; a legalaposabb ismeretekkel, a legszélesebb tudással, a legnagyobb éleseszűséggel, melylyel valaha találkoztam, az előadás leggazdagabb képességével összeköti az akarat oly erélyességét és a cselekvés oly ügyességét, mely engemet bámulatba ejt . . . Mindenesetre a tudás és bírás, a talentom és a jellem ezen egyesítése számomra kellemes tünemény volt . . . Lassalie úr oly kifejezett fia az új kornak, mely lemondásról és szerénységről nem akar tudni, melylyel a mi időnkben többé-kevésbbé képmutatással átvergődtünk. Ez az új nemzedék élvezni akar és érvényesülni akar a láthatóban; mi öregek alázatosan hajlongtunk a láthatatlan előtt, hajhásztuk az árnyékcsókokat és virágillatot, lemondtunk és siránkoztunk és talán mégis boldogabbak voltunk, mint ama kemény gladiátorok, kik büszkén elébe mennek a csatában a halálnak![2] “ Még néhány vonás Brandes jellemzéséből:

A természet keze által jó és nagy adományokkal volt ellátva, akaraterővel mint egy spártai, intelligen-

[1] Bismarcks Reden, 1878 szept. 17. (7. kötet, 84. Î. Reclam-kiadás).

[2] Brandes, Lassalle, 20. 1.

tiával és szónoklati tehetséggel mint egy ifjú a régi Athénből. Íjj és lyra! De ezen nagy adományok harmóniájából csak egy tökéletlen egyéni átalakítás származott. A hiúság és pajzánság egy zavaros leülepedése, egy hybris, mint a görögök nevezték, maradt meg. És ez okozta bukását. A betegség, mely megölte, egy túl daczos akarat vagy önérzet volt, azonban ugyanaz volt egyúttal életereje.

Tudott gyermek lenni és gyermekcsínyeket végrehajtani, mint bárki. A gyermekihez, sőt gyermekeshez tartozott a fény szeretete és tündöklési vágya. 0, a demokrata, úgy öltözködött mint egy dandy, válogatott elegantiával, à quatre épingles, bár rendesen ízléssel. Néha ezt túlzásba is vitte, úgy ha a berlini munkásnegyedekben lakkczipőben sétált. Súlyt fektetett lakásának berendezésére. Házában elegantia volt, keleti utazásáról hozott szőnyegeket és műtárgyakat, melyekkel lakását díszítette. Egy kissé színész volt, mi uralkodó természeteknél nem ritka, mint Napóleonnál, Kossuth Lajosnál. Ebédjei a legfinomabbak voltak Berlinben. Egyfelől egy Alkibiades volt élvhajhászatban és a képességben minden környezetben magát feltalálni, a tudomány emberei között éppúgy mint a forradalom emberei között, a börtönben éppúgy mint a báli teremben; azzal az egykedvűséggel ment mint fiatal ember a börtönbe, mint mi a báli terembe — másfelől egy antik római volt akaraterőben, tetterőben, politikai éleslátásban és képességében a hódításra és szervezkedésre.

Kiváló tanítványa volt Hegelnek és annak idején, nem minden ok nélkül Bismarck tanítójának nevezték; mert ha közvetlen befolyást nem is lehet kimutatni, úgy mégis a nagy államférfi tettei a bel- és

külügyi politikában döntő pontokon a philosophiai agitator programmját végrehajtották. Ritkán láthatni a világtörténelemben a theoretikus és praktikus képesség üy egyesülését,

Egy német költő, ki csak egyszer látta, azt mondta: Úgy nézett ki, mint csupa dacz; de homlokán oly tetterő feküdt, hogy nem lehetett volna csodálkozni, ha magának egy trónt hódított volna meg.

Valami volt Caesarból a fiatal emberben, kit ijedős polgárok majdan Catalinának tartottak. A vizsgálati fogságban mint huszonhárom éves fiatal ember ő parancsolt fogházfelügyelőknek és osztogatott nekik parancsot és jaj azoknak, ha tekintélyöket vele érezztetni akarták. A hatalomra született, az uralkodó bélyegét viselte, és minthogy nem mint királyfi vagy nemesember, hanem mint a középosztály és egy lenézett faj fia született, gondolkodó, demokrata és agitator lett, hogy ez úton találja meg azt az elemet, melynek számára teremtve volt.

Az 1861-dik év képezi azt az időpontot, midőn Lassallet sokféle körülmény az addig teljesen nyugvó társadalmi kérdés felé vezeti. Politikai törekvései, különösen a német egység megvalósítása elé nehézségek gördültek. Irodalmi feladatai egyelőre meg voltak oldva, két nagy munkáj philosophia és jogböl-

cselet terén elkészült. A társadalmi téren felhangzó javaslatok hatályosságában kételkedett. A gyakorlati politikából a körülmények által kizártnak látta magát. Fel nem használt tehetségek szunyadoztak benne; néptribunnak volt teremtve és több mint; tíz év óta nem szónokolt nyilvánosan. Felszerelve mindazon adományokkal, melyek a cselekvéshez szükségesek: mint lélekjelenlét, biztos fellépés, elszántság, uralom mások

felett, ritka szervezőképesség, maga előtt a megoldatlan feladatok egy egész világával, kényszerítve látta magát, kezeit ölbe tenni.[1] Következett az úgynevezett conflictus ideje, midőn a törvényhozás a kormánynak megtagadta az eszközöket a hadügyi szervezés keresztülvitelére. Lassalle szerint a kormány kénytelen lesz a negyedik osztályhoz appellálni. Ezt az osztályt szemelte ki eszméinek képviseletére. Elvállalta a feladatot a munkásosztály szervezésére.

Politikai küzdelmei különösen a német haladópárt ellen irányultak, mely akkor az úgynevezett liberalismus zászlaját lengette . . . Milyen szellem nélküli laposságban és felületességben fogják fel a politikai fogalmát a liberális bourgeoisie szószólói. Az elszigeteltség, melyben a liberális bourgeoisie a politikát felfogja, jellemzi álláspontját és szellemi látókörét és befolyásolja alkotásait. Ez az elszigeteltség, mely egyúttal politikai fecsegésének azt a bámulatosan unalmas malomalatti színt adja: ez az, mely kényszeríti, minthogy soha sejtelme nincs a szelleminek egyetemlegességéről és a politikai tartalmat csak ama holt szakadozottságban ragadja meg, melyben a szellemi életét és értelmét elveszti, üres szavakban elveszni.[2]

Kiváló politikai tehetsége megnyilvánult az olasz háború kérdésének megítélésénél, mely őt Marxszal ellentétbe helyezte. De Lassalle ítéletét a történelem igazolta. Ausztria megveretése létesíti az olasz egységet, maga után vonja a német egységet és végül a német császárságot.

[1] Brandes Lassalle, 126. 1.

[2] System der erworbenen Rechte, I. Bevezetés. VIII. 1.

Ronsdorfi beszédje hattyúdala. Itt utoljára találkozik munkásaival, 1864 máj. 22-én. Szeptember elején mint halott vonul át a Rajnavidéken, a hol most diadalmenetben ezer meg ezer munkás üdvözli mint vezérét. A mit a nép kegye nyújthat, azt itt bőven élvezi, midőn beszámol az általa alapított munkásegyesület első évi működéséről és rendkívül nagy sikereiről, melyek között különösen kiemeli, hogy tudósok, hogy püspökök, hogy maga a király elismerik az általa hirdetett evangélium két alaptételét, tudniillik azt, hogy tényleg a mai társadalomban a szabad verseny működése mellett a munkabér leszáll a minimalis fenntartási költségekig, továbbá, hogy ezen bajon csakis az állam beavatkozásával lehet segíteni, mely ismét az általános szavazati jogot feltételezi. Azonban az elért nagy sikerek daczára halálhangulatban zárja beszédét. Képzelhetitek, azt mondja, hogy ezt a zászlót nem vettem a kezembe, a nélkül, hogy tudtam volna, hogy ebben személyesen tönkre mehetek. Az érzelmeket, melyek engemet annál a gondolatnál, hogy személyesen talán félretolnak, áthatnak, nem tudom jobban kifejezni, mint a római költő szavaival: Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor! Ne múljék el személyemmel ez a hatalmas és nemzeti culturmozgalom, hanem a tűzvész, melyet gyújtottam, tovább és tovább terjedjen, a míg közületek csak egy lélegzik! Ezt ígérjétek meg nekem és ennek jeléül emeljétek fel jobb kezeiteket!

A halálsejtelem egész ünnepélyessége szól hozzánk a nagy társadalmi küzdő ezen szavaiból.

Szeptember másodikán egy nagy gyászünnepélyt rendeztek; a bizottságban a magyar emigratióból Bethlen Gergely gróf és Klapka György vettek részt.

Hatzfeldt grófnő a bebalzsamozott halottal, Lassalle főbb működési helyeiről a Rajna mellett Boroszlóba ment, a hol a zsidó temetőben a családi sírboltba elhelyezték. Egy márványtábla hirdeti: Itt nyugszik a mi halandó volt Lassalle Ferdinándtól, a gondolkodó- és harczostól.

„Nehéz róla az utolsó szót kimondani. Midőn harminczkilencz évvel meghalt, elhagyott egy távolról sem befejezett életet. Bámulatos, mennyi szorul össze ezen viharos fejlődési menetbe és főleg utolsó két évének rövid idejébe, mely neki, éppúgy mint Mirabeau utolsó két éve, helyet adott a történelemben. Ezen jelentékeny tartalom daczára nem látott érett gyümölcsöt és legnagyobbjához csak a döntő lökést adta. Így élete fölött, Bourget szavaival élve, a befejezetlen sorsok költészete dereng“.[1]

Rendkívül nemes világításba helyezi Lassalle jellemét Marxhoz való viszonya. Bámulja Marxot, a legfényesebb epithetonokkal díszíti. Gondoskodik munkáinak kiadásáról, azoknak forgalombahozataláról, titkos terjesztéséről, támogatja minduntalan nagyobb pénzösszegekkel, szerez neki rokonának, Friedländernek akkor alapított nagyszabású lapjánál“ a „Neue Freie Presse“-nél levelezői állást. Marx pedig akárhányszor még arra sem méltatja, hogy leveleire válaszoijon és ha válaszol, akkor is rendesen csak hosszú idő múlva. Pedig mennyire örül Lassalle mindannyiszor Marx leveleinek: Végre valahára ismét néhány sor te tőled; egy valódi karácsonyi ajándék![2] Marx képtelen vádakat elhisz, melyek Lassalle ellen

[1] Oncken, Lassalle, (Stuttgart 1904) 438. 1.
[2] Nachlass, IV. 249. I.

szóratnak és egy alkalommal küld neki levéltárából egy czédulát, mely Lassalleról a következőket tartalmazza: Apropos, Lassallet illetőleg, jelleméről, a mennyiben politikailag és társadalmilag képesítve van, nem adhatok felvilágosítást, minthogy ezen tevékenységet csak Kölnben fejtette ki. A mennyiben ezt visszafelé figyelemmel kísérhetem, erre nem belső impulsus hajtotta, hanem az a körülmény, hogy őtet iparlovagsága és szoknyaimádása egy kicsapongó grófnő mellett megtette ... Lassalle nyugodtan visszaküldi a másolatot Marxnak, csak azt jegyzi meg, hogy azok az emberek ellen, kiket agyonütni akarnak, erősebb bizonyítékokat gyűjtsenek.[1] — Engels írja 1864 nov. 24: A mi Lassallenak Bismarckkal való kokettírozását illeti, ezt nem lehet tagadni . . . Minden nagy tulajdonsága mellett Lassalleban megvolt a zsidó respectus a pillanatnyi siker előtt. Már ez magában elég volt, hogy Lassalle életében agitatiójával nem akartak törődni.

1865 márczius 10-ikén írja Engels: Positive megtudtuk, hogy Lassalle sokkal mélyebben belement Bismarckkal, mint valaha tudtuk. Valóságos szövetség volt köztük és Lassallenak Schleswig-Holsteinba kellett volna menni, hogy a herczegségeknek Poroszországhoz való annexiójáért dolgozzék, ellenben Bism arck kevésbé határozott ígéreteket tett valami általános szavazati jog féle, egyesületi jog és socialis engedmények, munkásassociatióknak adandó államsegély érdekében. Fedezve azonban semmivel sem volt a buta Lassalle Bismarckkal szemben, au contraire, becsukta[1]

[1] Nachlass, IV. 57. 1.

[2] Mehring, Neue Beiträge zur Biographie von K. Marx u. Engels, Neue Zeit, 1907. 33 sz. 223. 1.

volna sans façon, mihelyt alkalmatlanná vált volna. Engels itt tévedt, mert a Lassallenak imputáltak tisztán Hatzfeld grófné phantasiájában léteztek.

Ily méltatlanul bántak Lassalle-lal Marx körében, azzal a Lassallelal, ki a következő dicsőítéssel fordul Marxhoz: Hallom, hogy nemzetgazdaságtanod végre napvilágot lát! Egyszerre három vastag kötet! Holt éhes vagyok rá, on ne peut plus. Annál inkább, mert egy év óta a gyakorlat nyomása alatt három évig meglehetősen pihentetett nemzetgazdasági tanulmányokat ismét buzgósággal felvettem. És röpiratod Proudhon ellen nagyon alkalmas, a legnagyobb feszültségbe helyezni positiv tetteid iránt. Mert tele van bizonyítékokkal egy igazán hatalmas irodalomtörténeti tudásról és a nemzetgazdasági kategóriák átható ismeretéről. Azonban megelégszik, a mi ott helyén volt, Proudhon visszautasításával, a nélkül, hogy a kérdéseket positiv irányban kifejtené ... Épp azért vágyódtam arra, hogy a *socialistává vált Ricardo és a nemzetgazdává vált Hegel — mert ezt a kettőt kell neked és fogod is egyesíteni* — három kötetes szörnyetegét dolgozóasztalomon lássam!

És míg ő lelkesedéssel ír Marx munkáiról,[1] addig Marx Lassalle munkáit kellően nem méltatja: Nagyon haragszom — írja Lassalle — milyen módon olvasod művemet (a szerzett jogok). Ha ilyen munkát írok, a legjobb véremmel és idegnedvvel teszem és au fond csak kevés ember számára. Mert sokan érthetnek és használhatnak abból egyet-mást, de belső összefüggésében egészen megérteni csak kevesen tudják. Legalább ezen kevéstől követelhetné az ember, hogy az

[1] L. p. Nachlass, IV. 280. 1.

ilyen önsanyargatással írt munkát abban a sorrendben és gondolatfejlődésben olvassák, melyben a szerző azt írta.[1]

Míg, mint láttuk, a franczia socialisták legkiválóbbjai a forradalomtól elfordulnak és békés úton akarják rendszereiket életbeléptetni., a német socialisták első sorban forradalmárok.[2] „írásbeli okmányok és dolgozatok — mondja Lassalle — mutatják, hogy 1840 óta forradalmár, 1843 óta határozott socialista vagyok.[3]“ Marx, Engels, Lassalle első sorban forradalmárok voltak. Minden forradalmi mozzanatot éber szemmel, teljes odaadó figyelemmel kísértek, akár franczia, akár olasz, magyar vagy lengyel földön tapasztalták. Minden európai háború erősíti reményeiket: Les choses marchent. Csak kis türelem.[4] így ír Lassalle 1852 januárban. Vagy 1859 márcziusban: Erősen bízom a kilátásban, melyet a háború nekünk hoz. Folytonos várakozásaikban hamis jóslatok nem ritkák: Az események körforgása be van fejezve. A júniusi győzelem kérlelhetlen következménye az általános választói jog felfüggesztése és mindkettőnek Erinnyája, a deczember másodiki. És a deczember másodikival a társadalom hajszálnyira eljutott az új proletár forradalom ösvényéhez. Már látom bukását. (Az 1851 decz. 12. Marxhoz írt levél.)[5] Forradalmon és háborún kívül még egy alapra építik forradalmi reményeiket és ez a gazdasági válság, melyet közeledni látnak, és mely mihamarább véget fog vetni a bourgeoisie uralmának.

1 Nachlass, IV. k. 325. 1.
2 Nachlass, IV. 242. 1.
3 Nachlass, VI. 51. 1.
4 Nachlass, IV. 148. 1.
5 Nachlass, IV. 41. 1.

Még saját sorsára nézve is téves jóslatnak esett áldozatul: Azt találom — írja 1864 január 16-ikán — e tekintetben is csillagzatom jól vezetett engemet. És még ugyanezen évben csillagzata a halálba vezeti I Teljes joggal mondhatta egy alkalommal magáról: ‚ausgerüstet mit der ganzen Wissenschaft meines Jahrhunderts“ (felfegyverkezve századom egész tudományával)! Ha elolvassuk a „Herr Julian Schmidt“ czímű munkáját, bámuljuk a nagy költők meglepően alapos ismeretét — a mi természetesen nem követeli, hogy mindenben vele egyetértsünk. A jog, a nemzetgazdaságtan, a philosophia mind teljesen hatalmában voltak, úgy hogy fölöttük állott és azok továbbvitelére is képes volt. Óriási műveltséggel rendelkezett, terjedelmes nyelvismeretekkel, melyek még a dialektusokra is kiterjedtek. Mindezt találjuk oly embernél, a ki egész életén át üldözve volt, állandóan bünperekkel zaklatva, érett korának hosszú idejét börtönben töltötte, kiszabadulva agitált, utazott. Csodához közel jár ez életpálya!

Lassalle hatását rendkívül emelte fényes szónoklati tehetsége és remek irálya, mely csak néha dagályossá vált, rendszerint azonban hatásos képekkel és képletekkel elbódítja a hallgatót és olvasót. .Rendkívül csípős volt az iróniája is. Milyen megsemmisítő, a mit Wirthről, a mit Schellingről mond! Az egész Julian, az egész Schulze-Delitzsch egy nagy saura. Beszédei, védőbeszédei hemzsegnek a maró satira fényes példáitól, melyekkel nem egyszer a törvényszéki elnököket valósággal zavarba hozta és a gúny tárgyává tette. Milyen szellemes, a mit Marxnak Virchowról egyik beszédje alkalmából ír: Az ember nagy lehet a sejtben (czélzás Virchow szaktudományára) és vég-

telenül kicsiny lehet minden történeti életben.[1] Avagy: a ki valamihez ért, az nem ír kritikát (hanem tesz), a ki kritikát ír, az nem ért.'[2]

Lassallenak többször van alkalma Magyarország ügyeiről nyilatkozni. 1849. okt. 24-ikén azt írja Marx-nak: Nézeteim Magyarországot illetőleg teljesen megegyeznek a tiéiddel, csakhogy talán más következtetést vonok mint te. Magyarországnak talán inkább volt, mint más államnak, kilátása, hogy a harczot szerencsésen fejezze be. Más okok mellett azért is, mert a pártok ott még nem jutottak azon határozott elváláshoz és éles ellentéthez, mint Nyugateurópában, mert a forradalom ott még lényegileg egy nemzeti függetlenségi harcz alakjába volt burkolva. Még is elesett Magyarország, még pedig éppen a nemzeti párt árulása miatt. Ebből, valamint Németország 1848. és 1849-diki történetéből ama megingathatlan tanulságot merítettem, hogy Európában már semmi harcz nem sikerülhet, mely nem elejétől kezdve határozottan socialistikus.[3] — Ha Magyarországról szóló (Engels) mondata, mely kettős értelmezést enged, annyit jelent, hogy Magyarország maradjon német uralom alatt, ezzel nem értek egyet. Ezt sem lehetségesnek, sem szükségesnek, sem hasznosnak nem tartom.[4] Azonban fontos és jó, hogy a nyers slavismussal szemben való helyzeténél fogva reánk van utalva (levél Marxhoz?). — Annyi bizonyos, *úgj* látszik, hogy ha Magyarország felkel, a herczeg azonnal interveniálni fog. Tehát a magyar felkelésre számítani kell. Nem közölhetsz

[1] Nachlass, IV. 336. 1.
[2] Nachlass, IV. 194. 1.
[3] Nachlass. IV. k. 7. 1.
[4] Nachlass. IV. k. 182. 1.

velem semmit, mennyiben és mikorára készíttetik az elő? Klapka proclamatiója, mely „befejezett olasz háború után“ a magyar felkelésről szól, ha ez komoly, valóságos hóbort. Mert „befejezett olasz háború után“ Magyarországra nézve az alkalom megint elszalasztatott (1859. jul. 3. levél Marxhoz).[1] 1860 január végén arról szól, hogy a magyar forradalmi pártnak jelentékeny pénzforrásai vannak és hogy Vogt Károly szoros viszonyban áll Klapkához.[2] Ugyanez év február havában említést tesz arról, hogy Marx Kossuthot denunciálni készül.[3]

Lassalle eszmemenetének teljes ismerete csak összes munkáinak, védőbeszédjeinek, sőt drámáinak tanulmányozása alapján lehetséges. Nagyobb munkái négy szakba tartoznak: a homályos Heraklit philosophiájáról írt munkája a philologia-bölcseleti tudomány egyik legnehezebb kérdésére vetett világosságot; a szerzett jogok rendszeréről írt jogtörténeti és jogbölcseleti munkája alapvető munkája a társadalmi jognak; a Schmidt Juliánról irt, a szépirodalom körébe tartozó, munka a bourgeoisie társadalom egyik sebét akarta feltárni; az ökonómiai Julian, Bastiat-Schulze-Delitzsch czímű munkája pedig a bourgeoisie-társadalom gazdasági törvényeit teszi bírálat tárgyává. Azonkívül előadásai, védőbeszédei, röpiratai, levelei gazdag anyagot nyújtanak ezen meteorszerű tünemény megértésére.

Kétséget nem szenved, hogy Lassallet nemcsak philologiai, nemcsak bölcseleti érdek vonzotta Heraklit felé, nemcsak hogy benne Hegel előfutárját mutassa

[1] Nachlass. IV. k. 192. 1.
[2] Nachlass. IV. k. 223. 1.
[3] Nachlass. IV. k. 225. 1.

be, hanem mert benne oly elveket, oly igazságokat talált, melyek felfogásával szoros összefüggésben vannak. A fejlődés jogosultságát és szükségességét már Heraklit philosophiája bizonyítja. A létezés fogalma, a létezés és nemlétezés nagy ellentétének identitása, ez képezi az isteni törvényt. Az egész világegyetem csak az ellentétes harmóniájának megvalósulása. A létező nemlétező, ez a kiengesztelt ellenmondás, bölcseletének magva és mélysége. Egyelőre azt mondhatni, hogy a philosophia ezen egyetlen mondatból áll: Csak a nemlétező létezik.

Ugyancsak teljesen megfelelt Lassalle észjárásának, ha Heraklit erkölcsi törvénye a köz iránti odaadást hirdeti. A társadalom továbbfejlődésében Lassalle az államra támaszkodik, mert az államban látja ő az erkölcsi eszme megvalósítását. Heraklittal követeli Lassalle az alávetést a törvény alá, de csak oly törvény alá, mely a köznek használ; egyébként hiányzik a törvény jellege.

Térjünk át társadalmi bölcseletére.

Három világkorszakot vezetek, mondja, az olvasó elé, mindegyikről kimutatván, hogy egységes eszmén alapul, mely ama korszak összes bármily távol eső területét, bármily különböző és szétszórt tüneményeit uralja; mindhárom korszakról ismét kimutatom, hogy minden megelőző csak szükséges beigazítása és előkészítése a következőknek, minden következő az előzőnek saját immanens továbbfejlődése, következetes okozata és befejezése, tehát mindhárom ismét együtt egy magasabb egységet és észszerű szükségszerűséget képezvén.

Mindenekelőtt a feudalitas vagy hűbériség korszaka. Kimutatom, hogy ez minden tüneményében a

földbirtok uralmának egyetlen elvén alapszik és egyúttal mutatom, miért kellett ama korszakban, a társadalmi termelésnek még .túlnyomóan a mezőgazdaságra irányulása folytán, szükségkép az uralkodó elemnek lenni, azaz minden társadalmi és állami érvényesülésnek föltétele.

Kimutatom továbbá, hogy a hűbériség korszakára egy második világkorszak következik; kimutatom, hogy míg a parasztháborúk csak a képzelődésben forradalmak voltak, körülbelül egyidejűleg egy valóságos forradalom kezd beállani, tudniillik az ipar és a polgári termelés fejlődésével kezdődő tőkegazdaság, mely az összes viszonyok teljes átalakulását okozza, mely az 1789-diki franczia forradalomban csak utolsó felvonását, jogi sanctióját ünnepli, tényleg azonban már három évszázad óta lassan végbe ment.

Kimutatom, hogy ennek következtében most a tőke mint egy második világkorszak uralkodó eleme épp oly szükségszerűség magát a közjogban az állami jogosultság kiváltságolt föltételévé, az államakarat és államczél meghatározásában való részvételének föltételévé teszi, mint a hogy ez előbb a földbirtokkal a hűbériség nyilvános jogában az eset volt.

Ezen második világkorszak is, mely 350 évig tartott, belsőleg lejárt és az 1848-diki franczia forradalommal egy új és harmadik korszak hajnalhasadása bekövetkezett, a mely az általa hirdetett általános, egyenlő választójog révén mindenkinek, a birtokviszonyokra való tekintet nélkül, az államakarat és államczél meghatározásában egyenlő részt biztosít és ezzel sem a földbirtokhoz, sem a tőkebirtokhoz nem kötött szabad munkát a társadalom uralkodó elvévé teszi.

Kifejtem továbbá a különbséget a bourgeoisie és

a munkásosztály erkölcsi eszméje között és a két osztálynak ebből származó államczél felfogása iránti különbséget. Míg a nemesség eszméje az egyén érvényesülését bizonyos származáshoz és társadalmi helyzethez fűzi, a bourgeoisie erkölcsi eszméje, hogy minden ilyen jogi korlát jogtalanság, az egyénnek ellenkezőleg tisztán mint olyannak érvényesülnie kell és neki mint egyesnek más mint képességeinek akadálytalan alkalmazása nem biztosítandó. Ha mi, mondom, természettől mindannyian egyenlően gazdagok, egyenlően okosak, egyenlően műveltek volnánk, *úgy* ezen erkölcsi eszme kielégítő volna. Minthogy azonban egyenlőség nincs és nem is lehet, mert nem egyszerűen mint egyének jövünk a világra, hanem a birtok, a képességek határozott különbségeivel, melyek ismét a műveltség különbségeit okozzák, ezen erkölcsi eszme nem kielégítő. Mert ha még sem kellene a társadalomban mást biztosítani, mint az egyén akadálytalan érvényesülését: úgy ez következményeiben a gyengének az erős által való kizsákmányolásához vezetne. Azért a munkásosztály erkölcsi eszméje az, hogy az egyéni erőknek az egyén által való akadálytalan, szabad érvényesülése magában véve nem elegendő, hanem hogy egy erkölcsileg rendezett közületben ehhez járulni kell: az érdekek egyetemlegességének, a fejlődés közösségének és kölcsönösségének.

Az állam utolsó és tartalmi czélja azért az emberi lényt a positiv és fokozatos fejlődés felé vinni, más szavakkal: az emberi rendeltetést, azaz minden culturát, melyre az emberi nem képes, tényleg létrehozni és megteremteni. Az állam az emberi nem nevelése és fejlődése a szabadságra.[1]

[1] Die Wissenschaft und die Arbeiter. 24. 1. és k.

Hogy a következő munka — így vezeti be Lassalle nagy munkáját, melynek czíme: „A szerzett jogok rendszeréről, kiengesztelése a positiv jognak és a jogbölcsészetnek, — valóban feladatát megoldja, utolsó eredményében nem lehet más, mint az egész korszakunknak alapul szolgáló politikai-társadalmi eszmének jogtudományi kialakulása. Mi az, a mi politikai és társadalmi harczunknak legbelsőbb magvát képezi? A szerzett jog fogalma ismét egyszer vitássá vált és ez a vita az, mely a mai világ szívén keresztül rezg és századunk politikai-társadalmi harczainak mélyen szükséges alapját képezi! Jogban, politikában, gazdaságban a szerzett jog fogalma minden további fejlődésnek hajtó ereje és a hol a jog mint magánjog a politikától elválni látszik, ott az még politikaiabb, mint a politika, mert ott a társadalmi elem.

Az elszigeteltség, a melyben a szabadelvű bourgeoisie a politikát felfogta, jellemzi álláspontját és látókörét és feltételezi alkotásának természetét.

Több mint negyven éve, hogy Hegel jogbölcseletének első kiadása megjelent. Megjelenésének összes feltételei szerint ezen munka nem lehetett egyéb mint az első kísérlet a jogot egy észszerű, önmagából fejlődő organismusként bemutatni. A legközelebbi feladat az lett volna, a munka dispositióját keresztül vinni. Ez irányban semmi sem történt. Ezért Hegelt nem lehet okolni. Munkáinak minden oldalán kiemelte, hogy a bölcsészet identikus a tapasztalat totalitásával. A bölcsészet nem lehet más, mint az öntudat, melyet az empirikus tudományok magukról szereznek. Ehhez elsősorban szükséges, hogy a bölcsészek azon szakokban empirikus tudósokká váljanak. A tőlünk kívánt reformatiója a hegeli bölcsészeinek, melyet a jog-

bölcsészetre vonatkozólag itt bevezetünk, ha egyfelől negatíve viselkedik a hegeli philosophiával szemben, másfelől mégis annak továbbvitele.

Az egyén cselekedeteivel, egyoldalú vagy kétoldalú szerződés által, magának vagy más személyeknek jogokat csak annyiban biztosíthat, *a mennyiben ezt a fennálló törvények megengedik.*

Ebből következik továbbá, hogy minden egyén magának és másoknak csak *annyiban* és *annyi időre* biztosíthat jogokat, a mennyiben és a mennyi időre a fennálló törvények a jogi tartalmat megengedik.

Minden szerződéshez elejétől fogva az a záradék hozzágondolandó, hogy az abban magának vagy másoknak biztosított jogok csak addig érvényesek, a meddig a törvényhozás ily jogot egyáltalán megenged.

A jog egyedüli forrása a nép általános öntudata, az általános szellem. Hegel óta ezen tétel elméletileg úgy megállapíttatott, hogy újabb bizonyításra nem szorul. Savigny óta annyira beoltatott a tételes jogászokba, hogy tőlük sem kell ellenmondástól tartani. Savigny csak elmulasztotta a mi területünk számára a kimerítő következtetést levonni. Ezen szigorú, logikailag szükséges következtetés a következő: hogy az egyénre nézve jogilag lehetetlen, a jog ezen általános substantiájával a közösséget megszüntetni, összefüggését vele megszakítani. Az egyén ily szándéka, a helyett, hogy jogilag tekintetbe jöhetne, az absolut jogtalanság lenne, magát a jog fogalmát megszüntetné. Mert az csak a közösségben rejlik, abban, hogy az, a mi az általános öntudat absolut tartalmát képezi, minden egyesre nézve is létezik.

[1] System der erworbenen Rechte. 193. 1. s k.

A szándék, valamely jog szerzése által azt a nyilvános jogi öntudatnak egy későbbi, e jogot kizáró alakja ellen biztosítani, tehát magát a jogi öntudat és annak fejlődésével való összefüggés ellen elszigetelt önuralomban fenntartani, a magát azonnal megsemmisítő azt a logikai ellenmondást tartalmazza, ugyanazon actussal az általános jogi öntudattal való összefüggést és elszakadást ugyanazon időpontban állítani.

Az egyén tehát eleve egy jogot érvényes módon csak annyi időre biztosíthat, a meddig a törvények egy jogot megengedhetőnek tekintenek.

Az egyén nem üthet egy karót a jogtalajba, melylyel magát önsouverainitásban minden időkre és minden jövendő kényszerítő vagy prohibiíiv törvény ellen fenntarthassa. Mert semmi egyéb, mint az egyén ezen követelt souverainitása rejlenek abban a követelményben, hogy egy szerzett jog olyan időkre fennmaradjon, midőn tiltó törvények megengedhetőségét kizárják.

így a híres 1789 aug. 4. éjjelének decretumai, melyek által a franczia alkotmányozó gyűlés az összes a hűbérségből származó jogokat eltörölte, mentek voltak minden jogsérelemtől és visszahatástól. Mert még ha szerzettek is, ezen jogok kezdettől fogva csak annyi időre szereztettek, míg egy másik és kizáró alak, melyre a nyilvános öntudat fejlődési processusában érlelődött volna, azoknak létét jogilag lehetetlennek tartaná és azokban a jogtalanságnak, nem pedig a jognak létezését látná.

Szerzés által az egyén soha nem vonhatja ki magát az általános jogi öntudat hatása alól. Mert szerezni az egyén részéről annyit jelent, a köztudatot

a cselekvő számára érvényesnek és kötelezőnek állítani, a nem szerzett jogok pedig egyáltalán csak a törvény által engedélyezett és annak minden lökésével változó képességek. Az egyén tehát eleve magának egy jogot érvényes módon csak annyi időre szerezhet, a meddig a törvény ezt a jogot megengedettnek tekinti. Ez semmikép sem változik, ha egy törvény in aeternum és kifejezetten minden későbbi tiltó törvény átalakulása ellen akarna bizonyos jogot az egyénnek megadni. Egy ilyen törvény természetesen nem követelhetne magának hosszabb tartamot, mint minden más törvény. Egy olyan törvény, mely csak minden jog belső és örök természete téves felfogásából eredne, természetesen a jognak mint a mindenkori általános észtartalom mindenkori megvalósításának helyesebb felfogásával önmagától eltűnnék és hatástalanná válnék.[1]

Ha a szerzett jog fogalmát nem szorítjuk belső határok közé, akkor a törvényhozás minden intézkedése, mely bizonyára majdnem mindig egyesekre nézve hátrányokat okoz, kárpótlási követeléseket szülne. Akkor az adómentesség eltörléseért kellett volna kárpótlást adni. Akkor vámok eltörléseért vagy leszállításaért kellene kárpótlást adni. A gabonavámok eltörléseért az angol földbirtokosok követelhettek volna kárpótlást. Sőt ha az állam a legrosszabb földek adóját leszállítaná, ezért is a többi birtokosok kárpótlást követelhetnének. Mert mentől nagyobb a legrosszabb földeken a termelési költség, annál magasabb a földjáradék, a költségek leszállításával pedig a földjáradék csökken. Szóval akkor nem léteznék

[1] System der erworbenen Rechte. I. 196. stb.

közjog, hanem a közjog egyes birtokos osztályok magántulajdonjoga volna. És minthogy a változó jogérzet magának a jognak állagát megsemmisíti, nem is marad tulajdonkép kárpótolni való, tehát nem is kárpótlás történik itt, hanem az semmi egyéb nem volna mint egy tributum, melyet a nép az uralkodó osztálynak fizet, hogy attól a közszellem továbbfejlődésének jogát megszerezze. Ebben egyúttal az a nagy ellenmondás rejlik, hogy ugyanazon időben a jogeltörlése és elismerése kimondatik. Ebben tehát egy kategorikus tagadás rejlik a logika ellen, melynek szükséges következménye az elfogulatlan jogérzet tagadása.

Ha a jelenlegi korszakot mint az Individualismus korszakának és ezt a megjelölést a liberalismus jellegének tekintik, úgy ez a nyelvszokásban oly érvényt szerzett, hogy ez ellen nehéz lesz küzdeni, pedig egészen helytelen. Az igazi Individualismus éppen nagyon forradalmilag viselkednék nemcsak a létező intézményekkel szemben, hanem a mi úgynevezett liberalismusunk tendentiáival szemben is (gondoljunk pl. csak Fichtére). Az, a mi ellen korunk mélyebben menő áramlatai intézve vannak és mivel még mindig bajlódnak, nem az individuális mozzanatú — sőt ez épp oly következetesen mellettök foglalna helyet, mint az általános mozzanatú — hanem az a még a középkorból áthozott és még mindig húsunkban ülő bunkója a *különösségnek.* Mert bunkóvá válik ezen mozzanat ott, a hol az őt megillető fogalmi jogosultság határán kívül, — mindannak határán kívül, a mi joggal az egyéni tetszés és puszta magánönkény alá esik — akar magának érvényt szerezni. A liberalismus a jogokat, miket akar, politikaiakat, mint a vá-

lasztójog, társadalmiakat, mint a munkaerő szabad érvényesítésének az iparszabadságban rejlő jogát, soha az egyén számára akarja, hanem mindig csak a *különleges* helyzetben levő, ennyi meg ennyi adót fizető, tőkével ellátott stb. egyén számára; tehát mindig a különös számára. Jelenleg Európa a következő két nagyon érdekes tulajdonjogkérdés előtt áll. A keleti despotia és az európai absolut monarchia jogi tekintetben abban különbözik, hogy ott az egyének magánjogi viszonyai is az uralkodó tulajdonjogát képezik, itt csak az, a mi a nyilvános akarat competentiájához tartozik, egy bizonyos család többé-kevésbé kizárólagos jogát képezi. Politikai tekintetben Európa most annak megszüntetése előtt áll, hogy egy nemzet nyilvános akarata egy család tulajdonjoga lehessen.

Társadalmi tekintetben pedig ama kérdés előtt áll a világ, vájjon ma, a hol már nem létezik tulajdonjog egy más ember közvetlen felhasználására, szabad-e léteznie jognak annak közvetett felhasználására, vagyis alaposan: vájjon a saját munkaerő szabad érvényesítése és fejlődése kizárólagos tulajdonjogát képezze-e a munkaalzat és nmnkaelőleg (tőke) tulajdonosának és vájjon őt, esetleges szellemi munka jutalmazásán kívül idegen munkaérték tulajdonjoga (tőkepraemium, tőkenyereség, mely keletkezik a termék eladási ára és az összes a termék létrehozatalára szükséges munka, tehát szellemi munkának is bérei és jutalmazása közötti különbségből) illeti-e?

Ez a szó „emancipation melyet most elmosódott és a beszélők zavaros értelmében minden szabadságtörekvésre alkalmaznak, éppen akkor egészen megfelelő,

[1] U. o. 246-263. 1.

ha eredeti, szigorú értelmében veszik: e mancipio, tulajdonkívülinek kijelenteni.

Hogy a jogfejlődés culturmenete tényleg a tulajdonjog terjedelmének haladó megfosztásában áll, részletesen és egyenként csak minden korszak ökonómiai és jogi törvényei és viszonyai mélyenható és kritikai ismerete és a különböző történeti korszakok állapotainak legrészletesebb vizsgálódásával lehet kimutatni.

A jogtörténet ezen mozgalmával, a tulajdonjogsphaerából mindig több tartalmat kidobni, párhuzamosan halad a gazdasági fejlődésben a megfelelő irányzat, mindig több és több tényezőjét a termelésnek, illetőleg magukat a termékeket mindig növekedő quantitativ terjedelemben az ökonómiai tulajdonsphaerából, az ellenszolgáltatás sphaerájából az ingyenesség (gratuité, communauté) sphaerájába dobni.

Ha egy törvény tulajdonjogot általában vagy tulajdonjogot bizonyos tárgyakra megszüntet, magától értetődő következmény, melyben senki visszahatást nem láthat, hogy mindezen, akár előbbi örökösödés által szerzett tárgyak, éppen úgy mint az adásvevés által vagy másképp szerzett tárgyak, ezentúl az egyesek tulajdonából kiesnek. Hiszen e jogtárgyak egyszerűen megfosztattak a lehetőségtől, hogy tulajdonjogilag használtassanak.

Bármilyen paradoxnak látszik első tekintetre, mégis általánosságban véve minden jogtörténet culturtörténeti folyamata abban áll, hogy a magánegyén tulajdonjogi sphaerája mindinkább megszoríttatik, mindig több tárgy a magántulajdon kívül helyeztetik.

Savigny a jogot a múlthoz köti, Gans a jövőhez. Lassalle megmutatja, hol követelheti a jövő, hogy a múlt előtte meghódoljon. A jövő pedig a socialis

eszme és így egyúttal Lassalleé a képlet, mely megmutatja, milyen mértékben lehet a múlt lebontásával a jövő társadalom szabadabb épületét felemelni.

Lassalle nagyobb rendszeres közgazdasági munkát nem írt. Azt mondja (előszó Bastiat-Schulze-Delitzsch), hogy a „tudományos nemzetgazdaságtan alapvonalai“ czíme alatt készült egy rendszeres munka írására. Éppen mikor erre akart készülni, jött (1863) a lipcsei központi bizottság levele és ezzel a kérdés gyakorlati alakban lépett elébe, „kiadtam válasz-iratomat, az agitatio kitört és többé nem lehetett az ilyen munkához szükséges theoretikus időre és mélyedésre gondolni. Hányszor sajnáltam azóta magamban, hogy a gyakorlati agitatio az elméletit megelőzte! Hányszor sajnáltam, hogy nem volt nekem adva, magamnak előbb mintegy egy elméleti kódexet alkotni, melyben a gyakorlati agitatio minden elméleti kérdésnél biztos alapot talált volna. Mert a nemzetgazdaságtan oly tudomány, melyben csak kezdetek vannak és melyet még meg kell csinálni“.

Lássuk már most Lassalle nemzetgazdasági érvelését a Bastiat-Schulze-Delitzsch nyomán.

Az emberi közösséget, az egyetemlegességet lehet félreismerni, de nem lehet megszüntetni.

Ha tehát társadalmi berendezések léteznek, melyek ezen egyetemlegességet nem ismerik el és nem szabályozzák, azért ez az egyetemlegesség nem kevésbé létezik, csakhogy úgy érvényesül, mint egy a félreismerését megbőszülő nyers természeti hatalom, mint sors, mely labdázik a reá utalt egyén állítólagos szabadságával. Ezen játékban, melyet ismeretlen és még inkább kormányozhatlan hatalmak vele játszanak, az egyik magasra emeltetik, magasra a gazdagság ölébe;

száz más pedig mélyen letaszíttatik a szegénység örvényébe és a társadalmi összefüggések kereke átalakítólag és összemorzsolólag cselekvényei, szorgalma és munkája felett tovább halad. A véletlen labdát játszik és az emberek azok, kik a játékban labdául szolgálnak.

Most komoly megerőlködéssel, Schulze úr, talán meg fogja érteni, hogy ott, hol a véletlen uralkodik, az egyén szabadsága fel van függesztve. Megérti, hogy a véletlen semmi egyéb, mint minden felelősségnek és beszámíthatóságnak, tehát minden szabadságnak megszüntetése.

Meg fogja tehát érteni, hogy azok, kik intézkedéseket akarnak tenni azzal a czélzattal, a fejlődés folyamán a véletlen ezen működését megszorítani és megszüntetni, a mennyiben teljesen meg nem szüntethető, az összességre felosztani és ezáltal nyomasztó súlyát, melylyel különben az egyesre nehezedik, mindnyájukra nézve érezhetienné tenni, a véletlen ezen mellőzésével, a közösnek és egyetemlegesnek ezen észszerű tekintetbevételével, melyet csak felismerni, de félreismeréssel megszüntetni nem lehet, az egyesek beszámíthatóságát, felelősségét és szabadságát csak helyreállítani, nem pedig korlátolni akarják; hogy annak tért akarnak nyújtani, míg most a nyers természeterőként fellépő társadalmi összefüggések által elnyomatik és elnyeletik.

A társadalmi összefüggések képezik amaz ősi orphi lánczot, melyről már a régi orphikusok énekelték, hogy minden létezőt elszakíthatlanul egymáshoz köt és egymással összeköt. És meglepő és nem minden mélyebb jelentőség és humor nélkül: ama régi orphi láncz még ma is a kereskedelmi világban, ke-

reskedőknél és vállalkozóknál a régi orphi-stoikus nevet viseli. A társadalmi összeköttetések ezen láncza, mely az összes létező kifiirkészhetlen körülményeket összeköti, a kereskedelmi világunkban a conjunctura. És a természetfölötti, metaphysikai találgatás ama hatásra, melyet ezen kitudhatatlan körülmények elő-idéznek — az üzérkedés.

Conjunctura és üzérkedés uralkodnak egész ökonómiai létünk fölött; uralkodnak kereskedelmi világunk egész menete fölött és ama gyűrűk által, melyek felkorbácsolt magas hullámaiból kiindulnak, meghatározzák a legtávolabbi parton látszólag legtökéletesebb nyugalomban és önállóságban tovasikló vízcsepp egyéni alakját.

A civilisatio kezdetén a kereszténységig rabszolgamunka volt.

A munkások és minden, a mit előállítottak, a gazda tulajdonát képezte. A gazda tehát idegen munkahozadékot sajátított, idegen munkahozadékot alakított át tőkévé. A kereszténységgel sem változik a helyzet. A rabszolgaság helyébe lép a jobbágyság, tehát a munka elvégzése oly egyének által, kik különböző fokozatokban az úr tulajdonát képezték, tehát idegen munkahozadék felhalmozása. Jött végül a franczia forradalom mennydörgése: A munka jogilag szabad lett. De változott-e valami azon a tényen, hogy a munkások kénytelenek munkájuk hozadékát a kiváltságolt birtokos osztályok zsebébe folyatni? Megszünt-e tényleg a társadalom régi kizsákmányolási állapota? A most egyszerre jogilag szabaddá tett jobbágyok, czéhsegédek, inasok és őseik évezredeken át a mindennemű jogosítottak számára létesítettek tőkét és most jogilag szabadok, de tényleg vagyontalanok,

szemben állottak a birtokosok kezében felhalmozott tőkékkel. Mi marad egyéb hátra, mint daczára a szabadságnak, daczára a versenynek, az életet az élet szükségleteiért eladni? Más szavakkal: mi maradt és mi marad hátra, ha éhezni és éhen halni nem akarnak, mint az általuk évezredeken át létesített tőkékkel, saját előző munkájuk eredményeivel felfegyverzett vállalkozóknál munkát keresni, még pedig oly bérért, mely a szokásos szükséges létfenntartást csak nagyon kivételesen és soha hosszabb időre meg nem haladja? Az előleges munka, a tőke, egy a munkamegosztás mellett, a szabad verseny és az önsegély törvénye mellett dolgozó társadalomban elnyomja az élő munkát. A munkást saját munkájának termelvényei megfojtják, a tegnapról való munkája felkel ellene, leteríti és megfosztja mai munkájának hozadékától! És mentől többet dolgozik, mentől több előleges munkát, tőkét a bourgeosie szolgálatában annak tulajdona gyanánt felhalmoz és mentől nagyobb mértékben elősegíti a munkamegosztás további haladását, annál súlyosabbá teszi az őt a földhöz kötő lánczot, annál szomorúbbá teszi osztályhelyzetét.

A munkaeszköz, mely önállóvá vált és a munkással szerepet cserélt, az élő munkást holt munkaeszközzé lealacsonyította, magát a holt munkaeszközt pedig élő nemző szervvé fejlesztette; a tőke. Ha azelőtt csak a munka termelékeny volt, *úgy* most csak a munkástól elválasztott munkaeszköz termelékeny. A tőke önálló termelékenysége csak a munkamegosztás mellett lehetséges és annak következménye. A hol nincs munkamegosztás, ott a munkaeszközök csak a munkás kezében termelékenyek, vagyis csak a munkás termelékeny.

Az ökonómiai kategóriák nem logikai, hanem történeti kategóriák. A tőke termelékenysége nem természettörvény, hanem egészen határozott történeti állapotok hatása, mely más történeti állapotokkal eltünhetik, sőt eltűnnie kell.

A tőkekamat „nélkülözési díj“. Szerencsés szó, megfizethetetlen szó! Az európai milliomosok asketák, ind vezeklők, oszlopszentek, kik egy lábbal állanak egy oszlopon, messze kitárt karral és felső testtel és halvány arczczal egy tányért nyújtván a népnek, hogy nélkülözéseik díját beszedjék! A középen és magasan a társvezeklők közül kiemelkedve mint fővezeklő és nélkülöző a Rothschild-ház! Munkásoknak, szegény munkásoknak, nélkülöző munkásoknak merik ezt a végtelen gúnyt nyilvánosan arczukba vágni! Nincs már semmi lelkiismeret és a szemérem a vadállatokhoz szökött?

A munka tevékenység, tehát mozgás. A mozgás quantumai pedig — idő. Ezt már Plato tudta Timaeusban és még előtte az ióni bölcsészet. A nélkül, hogy metaphysikus lett volna és hogy metaphysikai úton ez ismerethez jutott volna, tudta ezt Ricardo a maga módja szerint.

Az összes értékek felbontása munkaquantumokra és ezeknek időre —, ez a fényes szolgálat, melyet a polgári nemzetgazdaságtan Ricardo útján tett. Ricardo feje és utolsó fejlődése a polgári nemzetgazdaságtannak, mely azóta semmi haladást nem tett. Ő fejlesztette a polgári nemzetgazdaságtant csúcsáig, azaz egészen az örvényig, a hol saját elméleti fejlődése szerint egyéb nem maradt hátra, mint átalakulni és társadalmi gazdaságtanná válni. A társadalmi gazdaságtan semmi egyéb mint harcz Ricardo ellen, a mely

azonban éppen úgy tanának immanens továbbfejlődése. A bourgeois-nemzetgazdaságtan tudománya e csúcsra eljutva, a helyett, hogy a tudomány bátorságával magát abba az örvénybe beledobta volna, jobbnak találta, a csúcsról ismét visszafelé haladni.

Ezen társadalmi helyzetből nincs más menekvés társadalmi úton. A dolognak hiábavaló erőlködései, mint ember szerepelni, az angol strike-ok, melyeknek szomorú kimenetelök ismeretes. A munkások számára az egyedüli út csak azon sphaerán át vezet, melyben még embereknek tekintetnek, az államon át, egy olyanon át, mely ezt feladatává teszi, a mi előbb-utóbb elkerülhetlen. Azért a szabadelvű bourgeoisie ösztönszerű, de határtalan gyűlölete az állam fogalma ellen bármily megjelenési formában.

Hogyan definiálná ön, Schulze úr, a socialismust? Nyilván így: a tulajdon felosztása a társadalom részéről.

íme, lássa, ez az állapot, mint önnek bebizonyítottam, létezik ma!

Éppen ma létezik az egyéni termelés puszta látszata alatt a tulajdonnak a véletlen által szüntelen újonnan meghatározott felosztása a társadalom tisztán tárgyi mozgalmai által, a tulajdon felosztása a társadalom részéről. Éppen ma uralkodik egy anarchikus socialismus! Ez az anarchikus socialismus — a polgári tulajdon!

A mit tehát a socialismus akar, az nem a tulajdon megszüntetése, hanem ellenkezőleg egyéni tulajdon, a munkára alapított tulajdon bevezetése!

És ha már az egyszer keletkezett tőketulajdontól, mint a létező, habár alig jogos, állapotokkal jogi összhangban keletkezettől eltekintünk, de arra a legelvitathatatlanabb jogunk van a jövőnek még nem

létező tulajdonát a termelés más berendezése által munkatulajdonná tenni.

Nem arról van szó, a munkamegosztással, mint minden cultura forrásával, szakítani, hanem csak arról, hogy a tőke ismét holt, szolgáló munkaeszközzé degradáltassék. Nem arról van szó, a munkamegosztást megszüntetni, hanem inkább tovább fejleszteni.

Csak arra van szükség az egész termelésben az egyéni termelési előlegeket megszüntetni és a különben is közös munkáját a társadalomnak közös előlegeivel folytatni és a termelés eredményét mindazok között, kik ahhoz hozzájárultak, hozzájárulás arányában felosztani.

Erre az átmeneti eszköz, a legkönnyebb és legenyhébb átmeneti eszköz, a munkások termelési szövetkezetei államhitellel.

Ez még nem a munkáskérdés megoldása, mely nemzedékeket fog igénybe venni, de az organikus, feltartóztathatlanul a továbbfejlődés felé vezető és azt magából kifejtő mustármag.

Természetesen nem jutna az államnak eszébe, a munkásvilágban ugyanazon jelenségeket előidézni, melyek a bourgeoisiet jellemzik és a kisebb társulatokban csoportosított munkásokat versenyző bourgeoiskká átváltoztatni. A termelési szövetkezetek az a minden helyen a különböző termelési ágakba szétváló termelési szövetkezet. Tehát nem sokára minden helyen volna mindig egy egész termelési ág egy szövetkezetben központosítva és így minden verseny az egy városban lévő szövetkezetek között eleve ki van zárva, mi által a szövetkezetre nézve a risico, mely az egyes vállalkozó tőkéjét veszélyezteti, ki van küszöbölve.

Azonkívül az összes munkásszövetkezeteket nemcsak egy hitelkötelékké, hanem egy biztosítási kötelékké egyesíteni.

Így a munkásszövetkezetekre nézve a tőke risicója nem létezik, a mely pedig a tőkekamat főokának tekintetik.

Hogy az ország mögöttünk legyen, szükséges, hogy lófej jel előtte legyünk.

Lehetetlen e mondatokat a mai bourgeoisie fogalmi körébe beszorítani 1 Egy ösztönszerű gyűlölet „az eszme“ ellen uralkodik benne.

Ilyen absolut szellemi elposványosodása a bourgeoisienak a Lessingek és Kantok, a Schillerek és Goethék, a Fichték, Schellingek és Hegelek hazájában!

Hát ezek a szellemi herosok csak mint a köd vonultak el fejeink fölött? Abból az óriási szellemi munkából, abból a belső világfordulatból, melyet végeztek, semmi, semmi, éppen semmi sem ment át a nemzetre?

Milyen átok tagadta ki a bourgeoisie^ hogy mind eme hatalmas culturmunkákból, melyek közepette létesíttettek, hogy a műveltség ezen egész atmosphaerájából egyetlenegy termékenyítő harmatcsepp sem hullott mindinkább elszáradó agyvelejére.

Bizony régi törvénye a történelemnek, hogy az osztályok ugyanazon törvény által buknak, mely uralomra segítette.

Azonban távozzatok ti melancholikus gondolatok! Már hallom a távolban a munkásezredek halk tömeglépését! Meneküljetek — meneküljetek — meneküljetek egy termelési rendszer lánczaiból, mely benne-

tek az embert árúvá alacsonyította, mentsétek — mentsétek — mentsétek a német szellemet a szellemi megsemmisüléstől, — mentsétek — mentsétek egyúttal a nemzetet a feldarabolástól!

Máris czikázik a magasban a közvetlen és általános választójog villáma! Ezen vagy más úton sisteregve le fog csapni. Mióta ez a szó kimondatott, szükséggé vált! E villámmal felfegyverkezve mentsétek magatokat, mentsétek Németországot!

Ti pedig, a kik mint én születés után bourgeois-k vagytok, gondolkozóinktól és költőinktől a szabadság tejét szoptátok, hogy felemelkedjetek egy osztály létfeltételei fölé, mely a népnek nyomort, a német szellemnek hanyatlást, a nemzetnek feldarabolást és tehetetlenséget hozott, jöjjetek és kiáltsatok velem: Jacta est alea! Itt a zászlótok és ez a becsületetek!

Igen érdekes hatalmas polemikus szelleme, így a „Die Feste, die Presse“ czímű dolgozatában.

A haladópártiak pártjuk saját közlönyeiben, azt a nyomorult rágalmazást terjesztették, egyikben, hogy öntudatlan, másikban hogy tudatos, fizetett eszköze vagyok a reactiónak! És valóban képzelhető, hogy egyesek közöttük azt hitték. Mert legalább is képzelhető volna, ha ezek az eunuchok fel nem foghatják, hogy emelkedhetik egy ember mindnyájuk ellen, mögötte semmi, sem kormány egyfelől, sem klikkek, coteriák, újságok másfelől, semmire sem támaszkodva, mint elveire és bizalmára a nép erejéhez és egészséges érzékéhez.

Fő ellenségünk a sajtó! Abban a fejlődési stádiumban, melyet elért a sajtó, a legveszedelmesebb, igazi ellensége a népnek, annál veszedelmesebb, mert

álczázva lép fel. Hazugságát, züllöttségét, erkölcstelenségét semmi sem múlja felül, talán tudatlansága.

Ha ez a sajtópestis még ötven évig dühöng, a néplélek mélyében romlik és tönkre megy!

A világ legtehetségesebb népe, a görögök nem tudták volna ezt a sajtót túlélni!

Ha valaki pénzt akar szerezni, úgy gyártson cottont vagy posztót, vagy játszék a tőzsdén. De hogy aljas nyereségvágyból a néplélek összes kútjait megmérgezi és a népnek a lelki halált minden nap ezer csőből szolgáltatja, az a legnagyobb bűn, melyet képzelhetek!

Ragaszkodjatok erősen, lángoló lélekkel a jeligéhez, melyet felétek röpítek: gyűlölet és megvetés, halál és pusztulás a napisajtónak! Merész jelszó az, kiadva egy ember által az újságok ezerkarú intézménye ellen, melylyel már királyok hiába küzdöttek! Azonban a milyen igaz, igaz, hogy szenvedélylyel és vágyakozva ajkamon csüngenek, a milyen igazán lelkem a legtisztább lelkesedésben remeg, midőn az önök lelkébe átömlik, épp oly igazán áthat engem a bizonyosság: Megjön a pillanat, a midőn lesújtunk a villámmal, mely ezt a sajtót örök éjben eltemeti!

A szó önsegély, melyet ellenségeink jogtalanul nyelvükön hordanak, náluk az csak cselekvényillusio, igazán a mi pajzsunk, a mi jeligénk az! Vagy van-e nagyobbszerű önsegély, mint az, hogy az államot átalakítjuk, hogy azzal a társadalmi viszonyokat is átalakítsuk!

Nem annyira, hogy hosszú beszédet tartsak, mint azért, hogy hadiszemlét tartsak, jöttem hozzátok!

Ide iktatunk még néhány gondolatot.

Az államnak tulajdonítom a magas, hatalmas feladatot, az emberiség magvait fejleszteni, a mint ezt tette,

mióta a történelem áll és fogja tenni minden örökkévalóságig, mint ama szerv, mely mindnyájunk számára létezik, hogy oltalmazó karjával mindnyájunk emberi helyzetét előidézze.

Ez a doctrina, uraim, nem a rombolás és barbárság elmélete, ez a legmagasabb mértékben állami doctrina l[1]

Önök, uraim, nem tartoznak a manchesteriekhez, azon modern barbárokhoz, kik az államot gyűlölik, nem ezt vagy amazt a határozott államot, nem ezt vagy amazt az államformát, hanem az államot egyáltalában, és a kik, a mint azt itt-ott világosan elismerték, legjobban szeretnék az államot eltörölni, igazságszolgáltatást és rendészetet a legtöbbet kínálónak bérbe adnák és a háborút részvénytársulatok által viselnék, hogy sehol az egész mindenségben ne legyen egyetlen erkölcsi pont, melyből tőkével felfegyverzett kizsákmányolási vágyuk ellen ellenállás legyen kifejthető.[2]

Valaki Faust ösztönével a legszívósabb, a legkomolyabb fáradsággal keresztüldolgozta magát a görögök bölcseletétől és a római jogtól kezdve a történeti tudomány legkülönbözőbb szakmáin keresztül a modern nemzetgazdaságtanig és statistikáig és önök komolyan hihetik, hogy ezt az egész hosszú műveltséget azzal akarná lezárni, hogy a proletár kezébe adja a gyújtó fáklyát?

Hogyan? Oly kevés az ismeret és a belátás a tudomány erkölcsművelő talajába, hogy ezt lehetségesnek tartják?

Nem látják, hogy ilyen feltevéssel nem csak enge-

[1] Reden und Schriften. í. 525. 1.

[2] Reden und Schriften. I. 525. 1.

met, hanem magukat és az egész tudományt megsértik?

Végre mi a tudomány értéke, ha nem szülné szükségkép a szellem ethikai irányát? És mi az erkölcs, ha nem volna szükségkép folyománya az igazi tudománynak? Az egész cultura nem volna egyéb egy nagy hazugságnál és minden kötelék elesnék, mely a művelt világot legbelsejében összetartja, ha az a föltevés, melyet önöknek tanácsolnak, csak gondolható volna.[1] A zászló, melyet felemeltem, egyáltalában a demokratikus zászló!

Vannak igen jeles, igen erős elemek a bourgeoisieban. Én magam és sokan közülünk oda tartoznak. Mindezeknek velünk kell tartani.

Természetesen semmi kifogásom nincs azon rend tagjai ellen, melyhez magam is tartozom. Én csak ellenzem azt az álmos lanyha mozgalmat, melyet a bourgeoisie mint osztály űz.[2]

Ki áll erélylyel és feláldozással a politikai szabadság mögött? Ki?

Én és talán még ezer ideolog Németországban.

Ideologok alatt e pillanatban mindazokat értem, kik egész életökben könyvekben éltek és kik szokás szerint eszmékben élnek és azoknak mindent feláldoznak.[3]

A politikai szabadság legnagyobb érdeke egy osztályérdeket társadalmi érdeknek mögéje állítani, még pedig a számban és erőben annyira túlnyomó birtoktalan osztályét általában.[4]

[1] Reden und Schriften. I. 524. 1.
[s] Reden und Schriften. II. 141. 1.
[3] U. o. 137. 1.
[4] U. o. 139. 1.

Az egész komisz az, a melylyel való küzdelem a lángészt legjobban fárasztja, sokkal inkább, mint nagy, tragikai csapások, melyek egyúttal emelnek és minden ruganyosságot, mely a szellemben szunnyadoz, életre ébresztenek.[1]

A coalitiótól és a sztrájktól nem sokat várt Lassale. A ronsdorfi beszédben azt mondja egy munkáspetitióról: A petitio czélja a munkások számára a coalitio jogát kivívni, azaz a jogot, közös megbeszélés alapján a munka abbahagyását elhatározni, hogy ezzel magasabb béreket érjenek el. Magam részéről sohasem titkoltam és ezt „Bastiat- Schulze“-ban röviden kimutattam, hogy ez a jog csak múló kivételes esetekben bizonyos munkáskröröknek megkönnyebbítést hozhat, soha azonban a munkásosztály helyzetének valódi javulásához nem vezethet.[2]

Lassalle az általános szavazati jog alapján a munkásoknak a többséget akarta a törvényhozásban megszerezni, hogy a többség államhitel segítségével a vállalatokat államosítsa. Azonban nem jogosult az a felfogás, hogy ő a termelési szövetkezetekkel a munkáskérdést megoldottnak tekintette, sőt ezt ö egyenesenvisszautasítja (Arbeiterlesebuch, Originalausgabe. II. kiad. 14. 1.). Gyakorlati javaslatai hasonlítanak Louis Blanc rendszeréhez. Azonban azért nem azonosak. „Azt hiszem, mondja, hogy Louis Blanc nemzetgazdasági nézetei és az én nézeteim lényegesen eltérnek egymástól. A társadalmi királyság képezte eszményét; némileg emlékeztetve Jesaias próféta mes-

[1] Levél Marxhoz. Nachlass. IV. k. 5. 1.

[2] Ferdinand Lassalles ausgewählte. Reden und Schriften. II. k. 306. I.

siási jóslataira. A királyi hatalom és a nép közötti szövetségtől várta javaslatainak megvalósítását.[1]

A mit Lassalle akart, az nem volt a termelés államosítása, csak állami segélylyel alakított termelési társulatok. Sokféleképen kiemeltem, mondja, hogy az egyéni associatiót óhajtom; sőt épp úgy akarom, mint Schulze, a mint Angliában léteznek, Rochedaleben, Lancashireben, Harisban stb.; csakhogy ezek, hogy általában keletkezhessenek, a szükséges tőke miatt az államnak egy hitelműveletére szorulnak. Az állam segélyezze őket egy hitelművelet által, de ne organizálja, ne űzzön maga munkát állami költségen és az állam számlájára, mint vállalkozó, hanem hitele által tegye a munkásoknak lehetővé, hogy önnönmagukat szervezzék és saját számlájukra dolgozzanak.[2]

Az állam czélja nem az, hogy az egyes személyes szabadságát és tulajdonát védje, a mi a bourgeoisie felfogása, hanem inkább az, egyesülése által az egyeseket képesíteni, hogy a lét oly fokát érjék el, melyet mint egyének sohasem érhetnének el, hogy a hatalom és a szabadság oly summáját érjék el, melyet egyenként nem érhetnének el. Ez az állam nagy, civilisatorius elve és hivatásának jelenlegi félreismerése daczára ez marad az állam rendeltetése az örökkévalóságig.[3]

A manchesterelmélet utolsó vonaglásban van. A mint ezt nálunk a tudomány terén a legörvendetesebb jelenségek mutatják, úgy Angliában a gyakorlati politika legkomikusabb jelenségei.[4]

[1] Lassalle, Die französischen Nationalwerkstätten von 1848. (Lassalles Reden und Schriften. II. k. 22. 1.)

[2] Zur Arbeiterfrage. (Reden und Schriften. II 46. 1.)

[3] Zur Arbeiterfrage. (Reden und Schriften. II 49. 1.)

[4] U. o. 51. 1.

Így látják, hogy ama szövetség, melyet védőbeszédemben a tudomány és a munkások szövetségének neveztem és előre hirdettem, megalakul; látják, hogy ezen harczi riadó teljesülni kezd.[1]

A munkás és tőkés viszonyára alkalmazva, az az elv, hogy az államnak semmikép sem szabad beavatkozni, mindent a szabad versenynek kell végezni, ez a legüresebb és legkegyetlenebb előítélet a világon! Az egész tudomány ellenőrzése alatt beszélek itt és így egész hírnevem risicojával, melyet hosszú és fáradságos munkákkal magamnak a tudományos világban szereztem. És nem vonakodom kimondani, hogy ez az előítélet nemcsak egy előítélet, mint minden más, hanem egyike a legértelmetlenebbeknek, legbutábbaknak és culturelleneseknek, melyeket ismerek.[2]

Ha összehasonlítást teszünk Lassalle és Marx működése között, különösen pedig a munkáskérdés megoldására javasolt teendők között, úgy alig szenved kétséget, hogy legalább a közvetlen múlt szempontjából, Lassalle helyesebb irányt követett. Mert azt talán senki sem vonhatja kétségbe, hogy a legnagyobb része azoknak a vívmányoknak, melyeket a munkásosztály elért, azt csak az állam beavatkozásának köszönheti. Lehet, hogy a további fejlődésben az osztályszervezkedésnek és osztályharcznak nagyobb rész fog jutni a reformok körül, eleddig azonban majdnem minden, a mit a munkásosztály elért, azt az államnak köszönheti, a mint azt Lassalle óhajtotta.

Lassalle és Marx között abban is van különbség, hogy Lassalle nem annyira az osztályharcz zászlaját

[1]Zur Arbeiterfrage. (Reden und Schriften. II. 56. 1.)
[2]Arbeiterlesebuch. (Reden und Schriften. II 103. 1.)

lengeti, hanem a meggyőződés és a társadalmi egyetemlegesség hangoztatásával akarja a nehéz probléma megoldását előmozdítani. És e tekintetben nem válságokra számít, melyek alatt a capitalistikus társadalom összeomlik, hanem e válságokat éppen megelőzni óhajtja: „Éppen a legnagyobb nyugalom és teljes béke idejében léptem fel ez agitatióval; csak a problémákat a legnagyobb csendben kell tárgyalni és szeretettel és belátással kell megoldani; ezek a reformok szeretet és bölcseség által vezettessenek be, vagy pedig, ha egy válság beállna, az már a nyilvános tárgyalás által érett és fejlett meggyőződését a nemzetnek találja.“[1]

A különbség Lassalle és Marx között felfogásuk gyökeréig terjed. Marx többletértékelmélete felfejti a capitalistikus gazdaságrend rejtélyét és mutatja azt a világtörténeti processust, mely a capitalistikus rendszerből szükségkép átvezet a socialistikus rendszerhez. Lassalle a Marxféle értéktörvényben csak az ethikai jogosultságát látja a mai magántulajdonjog eltörlésének; minthogy a javak a társadalmi munka eredményei, azok nem mehetnek át egyéni tulajdonba. Ott is mutatkozik a felfogás különbsége, hogy Marx az érték forrását csak a munkában pur et simple látja, ellenben Lassalle a czélszerűen vezetett munkában, mely alapon a tőkés és vállalkozó jövedelme is indokolható.[2] Ha pedig a czél az, mely a munkának értéktermelő tulajdonságát képezi, akkor, mint Mehring[3] mondja, Marx sark- és alapköve

[1] Reden und Schriften. II. 359. 1.

[2]. Grigorovici Tatiana: Die Wertlehre bei Marx und Lassalle. Wien, 1910.

[3] Die deutsche Sozialdemokratie. (3. kiad., Bréma, 1879 292.1.

felfordult és az általa nagy tudományossággal alapított épület minden eresztékben recseg. Mert akkor a munka értéket termelhet, de nem termel minden körülmény között. Mert a munkás végzi a munkát, de hogy az a társadalom czéljainak megfelelj en, az a vállalkozó dolga. Lassalle e szerint a capitalistikus gazdaság alapjára helyezkedik és ezzel az értékelmélet elveszti socialistikus jellegét.

Marx azt mondta, hogy Lassalle értékelméletét sok félreértéssel adta vissza. Lassalle Marx értékelméletéből csak azt vette, a mi jogbölcseleti felfogásának megfelelt, tudniillik azt, hogy a társadalmi munkaidő, mint az érték alapja, társadalmi termelést követel. Marx az értékelméletével a capitalismus termelési módját akarta mutatni, valamint azt a történeti műfolyamatot, mely a capitalismusból átvezet a socialismus felé.[1]

Az a körülmény, hogy Marx materialista volt, Lassalle pedig idealista, oka annak, hogy Lassalle Marx értékelméletének csak azon részére fektetett súlyt, mely az ő ideális felfogásának megfelelt. Minthogy Marx szerint csak a munka értéktermelő, erkölcsi követelmény, hogy a munkáé az egész érték. Ez az a pont, hol Lassalle Marxszal megegyezik. Marx pedig e képletből nem az erkölcsi követelményt vezeti le, hanem azt, hogy ezen értéktörvény érvényre jut a capitalistikus rendszer szükségszerű megsemmisülésével.

A világnézet nagy különbözősége választotta el Lassallet és Marxot egymástól. Lassalle váltig hirdeti Hegel ethikai államesszményét; az állam a leg-

[1] Grigorovici: Die Wertlehre bei Marx und Lassalle. Wien, 1908.

magasabb, az államtól várja a legmagasabbat. Ezzel szemben Marx az államban nem lát egyebet, mint az osztályuralom eszközét. Itt nincs kiegyenlítésre hely, egy egész világ választja el a két felfogást. Lassalle a vaserejű bértörvényt hirdeti, mely a mai társadalom viszonyaiból fejlődik, ezt a társadalmat tehát át kell alakítani, a nélkül nincs haladás; sztrájkok, trades-unions itt nem segítenek. Ellenben Marx bértörvénye lehetővé teszi küzdelem útján a munkabért emelni, a többletértéket leszállítani.

Marx világpolgár volt, Lassalle német hazafi volt. És minthogy ez kihatott egész állásfoglalásukra, aztán a taktikára, természetes, hogy útjaik elváltak. Marx a nemzetköziség álláspontjára helyezkedett, legalább sokáig, Lassalle a nemzeti álláspontra.[1] Ne felejtsd el — írja Marxnak, — hogy német forradalmár vagy és hogy Németország érdekében kell működnöd és akarsz működni![x]

Marx kifogásai Lassalle ellen különösen a következők:[2] Túlságosan engedte magát a közvetlen idő-körülmények által vezettetni, kicsi kiindulási pontját — ellentétét olyan törpével szemben, mint Schulze-Delitzsch — agitatiójának középpontjává tette, állami segély önsegélylyel szemben. Sokkal intelligensebb volt, semhogy ezen jelszót másnak tekintse, mint átmeneti pis-aller-nak, csak közvetlen practicabilitása által igazolhatta. Ezen czélból kellett annak keresztül-vihetőségét a legközelebbi jövőre állítani. Az „állam“ tehát átalakult nála porosz állammá. Így kénytelen volt engedményeket tenni a porosz királyságnak, a porosz reactiónak (feudális pártnak), sőt a clerikalis

[1]Nachlass. IV. 91. 1.
[2]Mehring. Nachlass. IV. 362. 1.

pártnak. A Buchez-féle államsegélylyel szövetkezetek számára összekötötte a chartisták szózatát az általános választójogról. Nem látta, hogy a viszonyok Angliában és Németországban különbözők. Nem látta a bas empire leczkéit az általános választói jogról. Azonkívül kezdettől fogva — mint minden ember, ki azt állítja, hogy a tömeg szenvedéseire egy panaceát rejt zsebében — agitatiójának vallási, felekezeti jellege van. Mert tényleg minden secta vallási. Továbbá tagadja, mint a secták alapítói, minden természetes összefüggést az előbbi mozgalommal. Proudhon hibájába esett, hogy a reális alapot nem az osztálymozgalom tényleges elemeiben kereste, hanem ez utóbbinak bizonyos doctrinair vény szerinti lefolyását előírni akarta.

Az ideológia tekintetében mutatkozó ellentét Lassalle és Marx között igen érdekesen jutott kifejezésre a római végrendelet körüli controversiában. Lassalle kimutatja a „szerzett jogok rendszerében“, hogy a római végrendelet pelasgi eredetű és vallás-metaphysikai alapon nyugszik. A pelasgok keleti ős hazájukból hozták azt magukkal mint az egyéni akarat folyományát; összefügg a római vallással, a laresek cultusával és nem annyira vagyonkérdés, mint a halhatatlanság kérdése. Ezzel szemben Marx, tagadván az ideológiát, a gyökeret a polgári társadalom rendszerében kereste. Mehring szerint azonban az eltérés nem olyan nagy. Szerinte Marx nem tagadta az ideológia befolyását, bármit mondanak ellenségei. Lassalle pedig sohasem volt oly ideológus, hogy az ideológiát egészen önálló történeti tényezőnek tekintette volna.[1]

Érdekes a nézeteltérés, mely Lassalle és Marx

[1] Mehring, Nachläse. IV. k. 347. 1.

között támadt a krimi háború alkalmával. Lassalle Törökország megsemmisülésével látta Ausztria bomlását összekötve, mi azonban csak akkor következhetik be, mikor a német forradalom megérett. Midőn a krimi háború után Törökország széthullása be nem következett, Lassalle felfogása szerint a történeti események megfordított sorrendet követnek. Első feladatnak tartotta most Ausztria megsemmisítését. Ellenben Marx, ki ugyan Ausztriáért szintén nem rajongott, mégis Ausztria fenntartását szükségesnek tartotta, mert Oroszország további haladása ellen küzd. Szerinte Ausztria csak akkor bomlik fel, ha többé e czélból rá szükség nincs, ha a forradalom végez majd a czár absolutismusával.[1]

Nagy eltérés volt köztük az olasz háborút illetőleg is. Lassalle helytelenítette Németország esetleges beavatkozását, Ausztria érdekében, mert ebben a dynastikus érdek erősödését látta és mert Francziaország leveretése a forradalmi eszmének árt, melyet Francziaország minden körülmények között és Napoleon daczára képvisel. Ellenben Ausztria megsemmisítését szükségesnek tartotta. Ezzel szemben Marx felfogása az volt, hogy Ausztria mégis egy német hatalom és hogy leveretése után Francziaország a Kajnáig hatolna, Oroszország pedig a Balkánon erősbödnék.

Lassalle is a látnokok közé tartozott; a kinek a lét annyit jelent, mint tudni, megérteni, de annyit is, mint tenni, cselekedni. Azon látnokok közé tartozott, kik nemcsak előre tudnak látni a jövőbe, hanem a mi talán még nehezebb, a múltba. Meglátott valamit az emberi élet, az emberiség titkából. Érdemnek ez elég, élettartalomnak az ritka, sőt csodaszerű.

[1] Mehring, Nachlass. IV. k. 92. 1.

Lassalle munkái:

Meine Assisenrede. Düsseldorf 1849.

Die Philosophie Herakleitos des Dunklen. Berlin, 1857.

Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens. Berlin 1859.

Fichtes politisches Vermächtnis und die neueste Gegenwart. Hamburg 1860.

Gotthold Ephraim Lessing. Hamburg 1861.

System der erworbenen Rechte. Leipzig 1861.

Die Philosophie Fichtes und die Bedeutung des deutschen Volksgeistes. Berlin 1862.

Über Verfassungswesen. Berlin, 1862.

Arbeiterprogramm. Berlin 1862.

Was nun? Zürich 1863.

Macht und Recht. Zürich, 1863.

Die Wissenschaft und die Arbeiter. Zürich 1863.

Die indirekte Steuer und die Lage der arbeitenden Klassen. Zürich 1863.

Offenes Antwortschreiben. Zürich 1863.

Zur Arbeiterfrage. Leipzig 1863.

Arbeiterlesebuch. Frankfurt a/M. 1863.

Die Feste, die Presse und der Frankfurter Abgeordnetentag. Düsseldorf 1863.

An die Arbeiter Berlins. Berlin 1863.

Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian. Berlin, 1864.

Munkáinak teljes kiadása: Lassalles Reden und Schriften. Neue Gesamtausgabe mit einer biographischen Einleitung. Herausg. von E. Bernstein. Berlin 1892 s. k.

Briefe von F. Lassalle an Karl Rodbertus-Jage-

tzow mit einer Einleitung von A. Wagner. Berlin 1878.

Briefe Lassalles an Hans von Bülow. 3. kiadás. Dresden und Leipzig 1893.

Tagebuch, herausgegeben von Paul Lindau. Berlin 1891.

Mehring: Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle. IV. kötet: Briefe von Ferdinand Lassalle an Karl Marx und Friedrich Engels. Stuttgart, 1902.

Munkák Lassalleról:

Brandes: F. Lassalle. Ein litterarisches Charakterbild. Berlin 1877.

Brandt: Ferdinand Lassalles sozialökonomische Anschauungen. Jena 1895.

Oncken: Lassalle. Leipzig 1904.

Grigorovici: Die Wertlehre bei Marx und Lassalle. Wien 1910.

Harms: Ferdinand Lassalle und seine Bedeutung für die deutsche Sozialdemokratie. Jena 1909.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az anarchismus.

A drezdai felkelés kitörése előtt történt, hogy Wagner Richard Bakunint, az anarchismus egyik legfanatikusabb apostolát, Beethoven kilenczedik symphoniájának főpróbájára meghívta. A próba után könnyes szemmel odalépett Bakunin Wagnerhez és azt mondta: Hallod, ha majd mindennel tabula rasa-t csinálunk, a kilenczedik symphonia partitúráját mégis meg fogjuk tartani.[1] A ki minden culturának véget akart vetni, a ki kívánta, hogy az emberiség életét újból kezdje, mégis a mesterművet kímélni akarta.

Az anarchismus, mely a socialismus legszélsőbb iránya, egy régi múltra tekint vissza.

Az anarchismus eszméje tulajdonkép a kereszténység alapfelfogásában is lappang. A kereszténység első századaiban állandó vita folyt azon kérdés körül, vájjon a kereszténység az állam ellensége vagy nem. Krisztus is csak tűri az államot, Luther eszménye is (lásd Preuss. Jahrbücher 1894. márcz. 432. 1.) az államnélküliség („Staatslosigkeit“). Assisii Ferencz az egyházi szervezetet, mint az igazi bensőség akadályát ellenezvén, mintegy az anarchismus képviselője. A XVIII.

[1] Neue Freie Presse. 1893 okt. 14.

században Godwinnál találkozunk ez eszmével és az individualismusnak hódoló tanokban (Paine, Bentham stb.)· Különben benne van az anarchismus a physiokratiában is, Humenál is. „Az emberek ismét boldogok lesznek, mint abban az időben, midőn még kormány nem létezett.“ (Dupont de Nemours, Quesnay munkáihoz írt előszavában.) Akárhány higgadt író is nagyon hasonló nézeteknek ád kifejezést. Fichte azt mondja: „Minden kormány czélja a kormányt feleslegessé tenni“. (Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten 1794.) Herder tagadja, hogy az ember csak az államban élhet. (Ideen zur Philosophie der Geschiche VIII. 5.) Janet (Histoire de la science pol, vol. I.): „A kormányzás czélja az embereket észrevétlenül a társadalom ama tökéletes állapotára előkészíteni, a melyben a törvények, sőt maga a kormány feleslegessé válik“. Freemann (Historical essays): „A kormányzás eszményi alakja semmi kormányzás“. Az anarchismus a társadalmi rendet állam és uralmi viszony nélkül akarja megvalósítani, megfeledkezvén arról, hogy minden emberben rejlik a vágy az uralkodásra és az uralmi viszonyok is egy általános emberi vágy kielégítésére szolgálnak. Milyen csekélynek érezné magát az ember, ha senkinek nem parancsolhatna. De egyúttal az uralmi viszony emberi tehetségek kifejlődését mozdítja elő, hiszen már Sokrates mondta: a legnagyobb művészet parancsolni tudni. A ki parancsolni akar, annak a vezetéssel járó felelősséget is kell elvállalni és arra képessé kell magát tenni, hogy másokat vezessen. Az anarchismus tulajdonkép rossz elnevezés, mert az inkább az Organismus, panarchia ellentéte; helyesebb a Voluntarismus elnevezés, mert a czél, hogy az összes társadalmi functiók ön-

kéntes alakulás alapján teljesíttessenek. Az anarchismus annyiban ellentéte a socialismusnak, ha ez alatt a társadalom autoritativ szervezkedését értjük, melyet az anarchismus elítél. Grave: anarchia jelenti a tekintély hiányát“, (la société mourante, Paris 1893, 11.1.)· Az anarchismus czélja, hogy az uralmi viszonyok megszűnésével minden egyén megkaphassa kiérdemelt részét a nemzeti jövedelemnek, melyhez a mai társadalomban épp azért nem juthat, mivel az uralmi viszonyok a munkást, mint gyengébbet, az erősebb prédájává teszik. Azért ezen állapotot meg kell szüntetni, mielőtt remélni lehetne, hogy a jövedelemeloszlás igazságosabban alakuljon. Mindenkinek vissza kell adni szabadságát, tehát a munkásnak is a tőkéssel szemben. Ezen szabadság alapján minden uralmi viszony nélkül a természetes társadalmi rend ki fog fejlődni. A szabad társadalom az egyetemlegesség és az egyéni kötelességérzet alapján, mely utóbbi következménye az ezen társadalmi viszonyokból származó megelégedettségnek, képezi az anarchismus hitelvét. Az anarchismus végelemzésben visszavezet az individualismusra, — melynek túlzásait legjobban az anarchista Stirner képviseli —, az egyén teljes felszabadítására az állami gyámkodás és omnipotentia alól és így bizonyos tekintetben kiindulási pontjában csatlakozik azokhoz az elméletekhez, melyek az Individualismus érvényrejutására törekednek. Ennek megvalósítására egyesek szerint mindenekelőtt irgalmatlanul meg kell semmisíteni a jelenlegi társadalmat. A rombolás ezen munkájában semmiféle eszköztől nem szabad visszariadni. Lopás és gyilkolás, árulás és hitszegés, a legszentebb köteléknek és érzületnek lábbal tiprása ez anarchismusban üdvözítő eszközzé válik. Mindennemű

erőszak alkalmazandó a társadalom végleges elpusztítására. Ezen feltétlen és tartózkodás nélküli erőszakoskodás elve különbözteti meg az anarchismust minden egyéb párttól, a mely a világtörténelemben eddig előfordult; a socialistikus mozgalom legszörnyűbb iránya, mely minden jó érzésnek, minden erkölcsi elvnek eltiprásához, a legaljasabb bűntettek minden lelkifurdalás nélküli végrehajtásához vezet. Még Krapotkin is kimenti utalással a sok gyilkosságra, melyet a háborúban és békében a mai társadalom elkövet. (L'anarchie, Paris 1903.) Vannak mérsékeltebb árnyalatok is; így Mackay nem erőszakot, hanem csak adómegtagadást ajánl az állam megsemmisítésére. A legradikálisabb irányt jelenleg Grave képviseli, ki ma is a kíméletlen harczot hirdeti, azonban részben mégis kénytelen ennek helytelenségét és czélszerűtlenségét bevallani. Némelyeknél pedig az anarchismus éppen csak erélyes tiltakozás az állam mai túlterjeszkedése ellen. Egyébként is igen különböző irányokról lehet szó; így ethikai anarchismusról (Tolstoj, nálunk Schmidt Jenő), individualistikus anarchismusról (Stirner), aristokratikus anarchismusról (Nietzsche). Elzbacher az anarchismus terén a következő irányokat különbözteti meg: 1. Alapjok szerint az új anarchistikus tanok genetikusak, melyek legfőbb törvénynek egy természettörvényt ismernek el és kritikaiak, melyek legfőbb törvénynek egy szabályt ismernek el. Ezek ismét idealistikusak, melyek legfőbb törvénynek egy kötelességet ismernek el (Proudhon, Tolstoj), és eudämonistikusak, melyek a legfőbb törvénynek a boldogságot ismerik el. Ezek ismét altruistikusak, melyek az összeség (Godwin) és egoistikusak, melyek az egyes boldogságát követelik (Stirner, Tucker).

2. A szerint, a mit a jövőben az állam helyébe tesznek, foederalistikusak; melyek szerint a társadalmi együttlét szerződéseken nyugvó jogszabályokon alapszik (Proudhon, Bakunin, Krapotkin, Tucker) vagy spontantistikusak, melyek szerint a társadalmi együttlét nem jogi törvényen alapszik (Godwin, Stirner, Tolstoj). 3. A joghoz való viszonyukban anomistikusak, ezek a jövőre nézve a jogot tagadják (Godwin, Stirner, Tolstoj) és nomistikusak, melyek azt elfogadják (Proudhon, Bakunin, Krapotkin, Tucker). 4. A tulajdonjoghoz való viszonyukban indoministikusak, melyek a tulajdonjogot tagadják (Godwin, Proudhon, Stirn er, Tolstoj) és dominisztikusak, melyek azt elfogadják. Ez utóbbiak ismét individualistikusak, melyek magán- és köztulajdont elismernek (Tucker), collectivikusak, melyek a termelési eszközökre csak köztulajdont ismernek el (Bakunin) és communistikusak, melyek csak köztulajdont ismernek el. (Krapotkin). 5. A rendszer megvalósítása szempontjából reformatorikusak (Godwin, Proudhon) és forradalmiak. A forradalmiak ismét renitensek, melyek erőszak nélkül (Tucker, Tolstoj) és insurgensek, melyek erőszakkal törekednek a czél felé (Stirner, Bakunin, Krapotkin). Az anarchismus ethikáját újabban Guy au fejtette ki. Diehl megkülönbözteti az individualistikus és communistikus anarchismust. Amaz azonos Proudhon mutualismusával, a mint azt a második, foederalistikus korszakában kifejtette; emez Bakunin, Krapotkin stb. anarchismusa, mely abban különbözik a Proudhon félétől, hogy az associatiókra akarja átruházni a termelési eszközök collectiv tulajdonát, míg Proudhon a magántulajdonjogot és a szabad versenyt fenn akarja tartani.[1]

[1] Proudhon, III. rész, 213. 1.

Az államnélküliség alatt sokan nem értik egyáltalában az állami szervezet megszűnését. Ha Engels azt mondja, hogy az állami szervezet a múzeumba fog kerülnt, mint a rokka, ez alatt az értendő, hogy az állam mai functioi mindinkább meg fognak szűnni és helyökbe lépnek azok a functiók, melyek tisztán csak arra valók, hogy a termelés a leggazdagabb, a jövedelmi eloszlás a legigazságosabb, a fogyasztás a legtökéletesebb legyen. Tehát az állam mai kormányzati funcíióira vonatkozik tulajdonkép sokaknak felfogása szerint az államnélküliség. A mint hogy valószínűnek kell látni, hogy ha lehetséges a népek szükségleteinek kielégítéséről tökéletes módon gondoskodni, akkor csakugyan a mai állami tevékenységek, melyek ellenőrzésből, megtorlásból, érdekkiegyenlítésből állanak, összezsugorodnának. Azonban annál nagyobbak és sokoldalúabbak az állam tevékenységei gazdasági téren. Tehát nem is annyira államnélküliség ez, hanem az állami tevékenységnek minőségi átalakulása.

Az anarchismus törekvései iránt legjobb tájékozást szerzünk, ha annak főbb képviselőinek okoskodását közelebbről nézzük.

Gl-odwin, éppúgy mint Sokrates,azon tételből indul ki, hogy az ész a legmagasabb instancia, az igazság okvetlenül legyőzi a tévedést. Az igazsággal legyőzhetni minden bajt és az igazság vezetése mellett az ember tökéletesbedése határtalan. Ha mindenkinek biztosíttatik a teljes szabadság és mindenki belátja, hogy az emberek egyetemlegesek, hogy a jót jóval kell viszonozni, hogy mindenkinek az általános jólét előmozdítására kell törekedni, akkor a társadalmi összhang biztosított lesz és a kormányzat teljesen fölöslegessé válik.

A vagyonegyenlőség, melyet pártol, olyan egyenlőség, mely a legmagasabb tökéletességhez vezet. Ily hatalmas átalakulás az emberi viszonyokban azonban előbb nem állhat be, mint akkor, mikor az emberi szellem a fejlődés magas fokára hágott. Ha megszűnik az elnyomás, az egyenlőséggel az emberek munkakedve óriási mértékben emelkedni fog. Mindenki munkára fog vágyódni, mely inkább kellemes testi gyakorlattá válik. Az egyenlőség elvének elfogadása mellett a vagyongyűjtés észszerűtlenné válik.

Egyenként czáfolja az ellenvetéseket, melyek a vagyon egyenlő felosztása ellen felhozatnak, a kereszttülvihetetlenséget, a henyélésre való csábítást, a személyes szabadság korlátolását. Ez utóbbira vonatkozólag kimutatja az Individualismus lehetőségét. Az a félelem, hogy a vagyonegyenlőség mellett a társadadalom az egyénre fog nehezedni, szabadságától megfosztja, nem igaz. Nincs szükség sem közös munkálkodásra, sem közös étkezésre, sem közös raktárakra. Ezek elhibázott intézkedések, melyek a nélkül, hogy meggyőznének, az egyesekre akarnak hatni. A közösség belső lénye nélkül ilyen szabályok úgy sem használnak semmit. Nem méltó az olyan emberekhez, kik csak az észszerűsegnek engedelmeskednek. Az emberek meggyőződésére kell hatni és nem szabad Őket gépekké tenni. Minek közös étkezés? Kötelességem ugyanakkor éhesnek lenni, mint te? A museumból, melyben dolgozom, a visszavonultságból, melyben elmélkedem, a csillagdából, a hol a természet csodáit bámulom, megszabott órában, megszabott csarnokba menjek, melyet az étkezésre elkészítettek?

Nagy különbség van az itt tárgyalt és azon egyenlőség között, mely gyakran képezte az emberek kö-

zött a vita tárgyát. Ez nem egy erőszakkal bevezetett vagy törvények és positiv intézményeken nyugvó egyenlőség. Ez nem a véletlen vagy egy főhatóság tekintélyének eredménye, hanem a közönség komoly és megfontolt meggyőződésének eredménye... Ha az igazság ereje elég nagy lesz, az embereket fokozatosan elvonni legmélyebben fekvő szokásaiktól, és bevezetni egy a maitól annyira különböző társadalmi rendszerbe, akkor valószínűleg elég erős lesz arra is, az embereket ebben az irányban megtartani és a régi hibákba való visszaesést meggátolni. A viszonyok egyenlősége az emberi társadalomban nem nyerhet valóságot, míg nem érzik mélyen és általánosan, hogy a szükséglet az egyedüli jogczímet adta a javak elsajátítására. El kell ismerni, hogy az egyik ember igénye épp oly erős, mint a másiké. El kell ismerni, hogy a legnagyobb igazságtalanság az, a szomszédtól a nélkülözhetetlent valamely triviális kényelemért elvonni. Önkéntes egyenlősége a viszonyoknak föltételez helyesebb elméletet a boldogságról is. Az emberek nem fogják többé becsülni azt a boldogságot, mely a fényűzésből és fitogtatásból ered, melynek igazi czélja szomszédainkat sérteni és hiúságainkat kielégíteni oly javakkal, melyeket másoktól elvonunk, kiknek azokra épp annyi joguk van, mint nekünk. Az emberek a legnagyobb boldogságot az általános boldogságban fogják találni.

Godwin szerint a társadalom csak az egyének aggregátuma; a társadalom nem külön lény; a közületnek, mint az egyéntől különböző lénynek boldogsága egy chimaera, hazaszeretet mint olyan csak illusio. A nemzet dicsősége szédelgés. A politikai intézmények egyedül jogosult czélja az egyének boldogsága.

Minden egyesnek joga van az államhatalomnak ellenállni, ha olyasmit kíván, mi egyéni nézete szerint igazságtalan. Az állam egyáltalában ne parancsoljon, sőt az állam egyáltalában eltörlendő. Eszménye az egyének független egymásmellettisége, még a gazdasági együttműködés is fölösleges, és ez lehetséges minden baj és zavar nélkül, mihelyt az egyének csak az igazságot követik és tökéletes lényekké válnak. Engedelmesség az állam iránt nem kötelező. Az állami hatalom mentől gyengébb legyen, mert csak kivételes esetekben van rá szükség. Mindenki tagja legyen az államhatalomnak. Minden király az emberiség ellensége és mivel a királyok maguk is szánalmas helyzetben vannak, az a királyok barátja, a ki a monarchia eltörlésére törekszik. Egyedül helyes a demokratia, mely szerint minden ember egyenlő, külön törvényhozó hatalomra nincs szükség, a társadalom nem is adhat törvényeket, csak a természet törvényeit formulázhatja. Külön végrehajtó hatalomra sincs szükség, hadseregre sincs szükség, adókra sincs szükség, magánjogra sincs szükség, az ész, az igazságszeretet mindent eligazít. Minden kényszer, minden rend fölösleges. Godwin mutatja, hogy a szélső Individualismus csak egy feltevésen alapulhat, az egyének tökéletességén, ennyiben ő következetesebb, mint más individualisták, mert például Rousseau, Bentham stb. az egyenlőség elvéből kiindulva felállítják azt az elvet, ûºgy a javakra a szükséghez képest minden embernek egyenlő joga van. Minden dolog azé legyen, a ki azt legjobban szükségli. A szükséglet az egyedüli jogczím. Ez a rendszer föltételezi az egyének részéről, hogy mindenki meg legyen győződve, hogy ez a legtökéletesebb rendszer. Ez az igazságszeretet ered-

ménye lesz. A tökéletesség eredménye lesz, hogy sem közös termelés, sem közös fogyasztás nem szükséges, mindez ellenkezik az egyéni függetlenséggel. Ugyanazért a házasság is megszüntetendő és helyébe lépnek barátságok, melyekben a nemi élet, mint triviális, háttérbe lép és idővel a társadalom csupa bölcs, egészséges emberből fog állani, öregség, betegség halál eltűnnek. Ez utóbbi nem szükséges rendszeréhez, csak a triviális nemi ösztön csökkenése, az egoistikus szenvedélyek kimúlása, a szükségletek elnyomása. Godwin rendszerében egyesül a legszélsőbb Individualismus vagyonegyenlőséggel, a communismus az anarchiával, a szabadság az egyenlőséggel — mindazon utopistikus feltevésen, hogy az emberek a legtökéletesebbek lesznek és csak az igazság által vezettetnek.

Az élet megtöri az elvhűséget. A forradalom után a jakobinusok egy kis vizet öntöttek a vérhez. Egy nagy részök magas hivatalt vállal az első császárság alatt. A baboufisták ugyanazt teszik; az egyik sous-préfet lesz, a másik osztályfőnök és így tovább. Babeuf fia rajong Napóleonért és követi Elba szigetére. A saint-simonisták legkiválóbbjai, mint láttuk, mind a haute-finance-ban szerepelnek. Godwin hirdeti az államnélküliséget és állami hivatalt vállalt.

Az individualismus és vele a szervezetlenség eszméje orgiákat ül Stirner „Der Einzige u. sein Eigenthum“ czimű munkájában. Az „én“ panegyrisát írja meg és nagy tévelygései daczára figyelmet érdemel, mert a triviális mindennapiság fölé emelkedve, egyes nagy eszméket fedezett fel és nagy philosophiai készültséggel fogott a probléma tárgyalásához.

Stirnert nem szabad kiszakítani a modern philosophia talajából melynek legsajátabb és legkövetke-

zetesebb eredménye volt, a mennyiben az énphilosophia gyakorlati következményeit levonta. Miután Berkeley hirdette, hogy az anyag csak a szellemben létezik, miután Fichte kijelentette, hogy az én teremti a nem-ént, tehát az egész világ csak az énben létezik és az énből származik, mi volt természetesebb, mint Stirner énphilosophiája az erkölcsi életben. Ha az egész világ az én szüleménye, akkor az erény és bűn, és a kötelesség és jog fogalma is az én szüleménye, akkor az én velük tehet, a mit akar. Stirner a Berkeley-Fichte-Hegel triasnak természetes utódja és itt látjuk Marx nagy szerepét, midőn a materialistikus felfogással egy kézlegyintéssel ezt az egész épületet romba dönti.

A romantika belső lényege nem egyéb, mint Individualismus, mely visszavezet Rousseau-ra; a romantika az én, az eredetiség cultusa. Stirner fiatalsága a romantika virágzó korára esik és Stirnert meg nem lehet érteni — mondja Ruest — ha ezt szem elől tévesztjük. Nem az egyedüli légkör, melyben mozog, mert a materialismus és a belőle származó liberalismus is az ő légköre. Ezen két hatalom ellentétes játékának kell tulajdonítani, hogy Stirner túlzásba, negatióba esik. A legünnepeltebb német romantikus, Jean Paul hatása alatt áll. Ezt mutatják túlcsapongó képei. Midőn a nevelésről szól, azt mondja, hogy a múlt enyésző hagyatéka körül a pillanat sasai gyülekeznek. Irónia, sarkasmus, élez, a romantika hatalmas fegyverzete hatványozva található nála, mint Heinénél. Egy végtelen vágyakozás, egy névtelen, kimondhatatlan souverain „én“ után. Jean Paul Fichte absolut énjével szembeállítja az egyéni ént. Később hallgatja Schleiermachert, ki az Individualismus evangéliumát

hirdeti, ki azt mondja: világos előttem, hogy minden ember hivatva van az emberiséget a maga módja szerint képviselni, az Istenség külön akart s azért kiválasztott művének tekintem magamat, mely külön alaknak és képződésnek örvend és midőn a bölcsészet legmagasabb szárnycsattogása után Hegeltől elfordulva, az eszmék helyébe a realitást ülteti, felvonul a materialismus, a humanismus, felvonul a positivismus, melyek azon világnézetben visszatükröződnek, melyen Stirner bölcsészetealapszik. De Stirner ellentétbe hely ezi magát azzal a korszakkal is, mely a transcendentalismus helyébe a humanismust állítja. A humanismus véget vet a régi világnézetnek és az embert teszi Istenné. „Az ember az ember számára a legmagasabb lény“ mondja Feuerbach. De Stirner ezzel a korszakkal szembeállítja a saját bölcsészetének korszakát, mely nem valami elvont „embert“, hanem az ént helyezi a középpontba. Mert Feuerbach is csak más nevet adott a legfőbb lénynek és azt „embernek“ nevezi, tehát ismét valami idegen, valami nem én. Pedig ideje, hogy én magam, én, az egyedüli, a mint vagyok, létemet mástól magasabbtól ne nyerjem! így meg van alapozva az „én“ bölcsészete.

Nem kell-e azonban az én bölcsészetének határát is Stirner következő tételében találni (48. 1.): Ha az elmúlt órához vagy kötve, ha ma ugyanazt kell fecsegni, mit tegnap fecsegtél, ha ma minden pillanatban átalakulhatsz, akkor rablánczok között vagy és megdermedsz. Ezért léted minden perczében a jövő egy percze integet és tovább fejlődve szabadulsz „magadtól“, azaz mindenkor magadtól.

„Attól a csapástól, melyet Stirner az évezredes, szentségben megmerevedett, vérrel és könnyekkel

terhelt keresztény morálra mért, ez többé fel nem gyógyulhat — mondja *Bitest.*[1] — Foltozhatják egyes mondatait és mondatocskáit — szentsége örökké elmúlt. Meg kellett támadni szentségét; meg kellett mutatni, hogy csak az emberben rejlik elismerés és megvetés, szentté avatás és alávetés, hogy semmiféle külső *Tcell* az egyént nem kényszerítheti és hogy semmiféle az összes egyénekre érvényes parancs nincs, a kereszténység varázskörének, az alávetés egy örökkévalóság alá, áttörése minden időkre vonatkozólag. A ki mélyebben tekint, egy új eszményt, egy új morált fog felfedezni. De még ha ez a positivum hiányzanék, ez közömbös volna azon páratlan tetthez képest, melylyel a soká tarthatatlannak vélt nebánts szent moral veszélyes önmegelégedettségéből fölrázatott, dogmatikus álma minden időkre véget éri. Azért Stirner úgy jött az emberiségre, mint egy pusztító zivatar; a menyboltozat egy időre elsötétült, de csak azért, hogy az ég szélesebbre, fényesebbre, véghetetlenre kitáguljon. Az emberi természet felől nem táplált tévedéseket. Szigorúan ítélt fölötte, de nem ítélte el. Úgy ítélt, mint Machiavelli, Bayle, Voltaire, de még szabadabb volt, mert eredménye sem a jó- sem a rossz-elmélet... Stirner az igazság és őszinteség apostola volt, esküdt ellensége a hazugságnak és alattomosságnak. Elhagyta azt a morális spleent, azt a morális dogmatismust, mely az embert az ember fölött biróvá teszi és csak igazán szeretettelenné teszi és így örök időkre kiirtotta a morális bornirtságot az emberi gondolkozásból. Megtanította az embereket ismét, hogy szeressék a földet. Ez elég minden időkre.

[1] Ruest, Max Stirner (Berlin u. Leipzig).

Egy eszmét Stirnertől:

Légy tökéletes magadban és a ti közületetek, a társadalmi élet is tökéletes lesz.

Az igazi tudás teljessé válik, midőn megszűnik tudás lenni és ismét egyszerű emberi ösztön lesz — akarat.

Az igazi praxis nem az, az életen keresztül vergődni és a tudás többet ér, semhogy meg volna engedve, azt elhasználni, hogy azzal gyakorlati czéljainkat elérjük. Az igazi praxis ellenben az, hogy a szabad ember maga magát kinyilatkoztatja és a tudás, mely meg tud halni, a szabadság, mely életet ád.

Hová juttatok a *kellel,* a szeretet parancsával? Két ezer év óta hirdetik az embereknek és mégis panaszkodnak a socialisták, hogy proletárjainkkal ma rosszabbul bánnak, mint az ókor rabszolgáival.

A magamé csak akkor vagyok, ha sem érzékiség, de épp oly kevéssé más, Isten, hatóság, törvény engemet hatalmába keríti, hanem én magam.

Az Individualismus látszólag sokakhoz fordulván, vagy éppen mindenkihez, mint Stirnernél, még sem képez társadalmi programmot és ha egy korszak meg akarja ragadni, szükségképen azon egyetlen reá nézve lehetséges elemből, az eredeti teremtő lélekből kiragadja és mint a társadalmi törekvés czélja szükségkép ismét holttá, sőt éppen megküzdendővé teszi.

Ruest helyesen utal arra, hogy magával is ellentétbe jött, a mennyiben ő sem enged teljes szabadságot az egyetlennek, hanem szintén egy eszményt felállít, tehát az már nem én, az már nem az egyetlen.

A mi Stirner anarchismusát illeti, úgy bizonyos, hogy az anarchismus is tökéletlenül fejezi ki Stirner

gondolatát és mint Ruest mondja: okvetetlenül ellene küzdött volna, a mint Proudhont czáfolta, mert elmélete lényegileg mégis társadalmi. Még az anarchismus sem elégítené ki Stirner vágyakozását az én teljes souverainitása iránt.

Stirner főtételei:

Csak akkor, ha egyszer valósággal megszerettük magunkat és magunkban, úgy a hogy vagyunk, örömet találunk, csak akkor van személyes, azaz egoistikus érdekünk.

Mit képzelsz te az egoista alatt? Oly ember az, ki a helyett, hogy egy eszmének vagy valami szelleminek élne és ennek saját előnyét áldozza, ez utóbbinak szolgál.

Te azért veted meg az egoistát, mert a szellemit alárendeli a személyesnek és magára gondol, holott azt óhajtanád, hogy egy eszmének hódoljon. Abban különböztök, hogy te a szellemet, ő azonban maga magát veszi központtá.

Az erkölcsiség durva keze nagyon kegyetlenül bánik az egoismus nemes lényével.

Nagyon sokat vélnek azok mondani, kik az embereket önzetlenségre tanítják. Mit értenek ez alatt? Talán valamit, a mi hasonlít az önmegtagadásra. De ki azaz ön, kit meg kell tagadni, hogy haszna ne legyen? Úgy látszik, te magad. És kinek hasznára ajánlják neked az önmegtagadást? Megint a saját hasznodra. Magadnak használj úgy, hogy hasznodat ne keresd.

Minden cselekedetetek csak be nem vallott, titkos, elrejtett egoismus. Egoisták vagytok és nem vagytok, mert tagadjátok.

[1] Ruest, Max Stirner. 333. 1.

Szabadságomat a világgal szemben abban a mértékben biztosítom, a mint a világot magamóvá teszem, bármely hatalommal.

Mivel a kereszténység képtelen volt az egyest mint egyedülit érvényesülni engedni, csak függőségben tudta képzelni, tehát tulajdonkép csak egy társadalmi elmélet volt... azért minden önöst kellett rossz hírbe hozni.

Nekem, egoistának, ezen „emberi társadalom“ jóléte nem fekszik szívemen, nem áldozok neki semmit, csak felhasználom; de hogy helyesen felhasználjam, tulajdonommá teszem, teremtésemmé, azaz megsemmisítem és helyébe szervezem az egoisták egyesületét.

En a hangsúlyt magamra teszem, nem arra, hogy ember vagyok. Az ember is csak mint tulajdonságom (tulajdonom) valami.

Az ember, ez az utolsó rossz szellem vagy babona.

Az embernek semmi hivatása, semmi feladata nincs, semmi rendeltetése, épp úgy, mint a növénynek, az állatnak nincs rendeltetése ... Valamint a rózsa kezdettől fogva igazi rózsa, a csalogány kezdettől fogva igazi csalogány, úgy én is igaz ember vagyok nemcsak akkor, ha hivatásomat teljesítem, rendeltetésemnek élek, hanem kezdettől fogva „igazi ember“ vagyok. Ha pedig az ember én vagyok, akkor minden igazi emberi az enyém.

Igaz az, a mi az enyém, nem igaz az, a mié vagyok: igaz pl. az egylet, nem igaz az állam, a társadalom ... Csak magammal törődöm... Az igazság kritériuma én vagyok.

Ha a vallás azt a tételt állította fel, mi mindanyian bűnösök vagyunk, úgy ezzel szembe a másikat állítom fel: mi mindannyian tökéletesek vagyunk. Mert mi

minden perczben azok vagyunk, a mik lehetünk és nem is kell, hogy több legyünk... Ha csak magamnak kell megfelelnem úgy nem vagyok bűnös. A mit a vallás bűnösnek nevez, azt a humanitás „egoistának“ nevezi. Ha pedig nem szükséges, hogy másnak feleljek meg, akkor nem dőreség az egoista elnevezés? Mindannyian tökéletesek vagyunk és az egész világon nincs egy ember, a ki bűnös volna!... Nincs bűnös és nincs bűnös egoismus ... Azt mondom neked, soha nem láttál bűnöst, csak álmodtál.

Mindig azt gondolták, hogy a saját énem kívül fekvő rendeltetést kell nekem adni, úgy, hogy végre azt kívánták, hogy az emberinek feleljen meg, mivel én = ember. Ez a keresztény bűvös kör. Fichte énje is ugyanaz a lény kívülem, mert mindenki egy én és ha csak ezen énnek vannak jogai, úgy ez „az én“ nem én. De én nem vagyok egy én más ének mellett, hanem én vagyok az egyedüli én: én egyedül vagyok. És csak mint ezen egyedüli én, mindent elsajátítok, mint a hogy csak mint ezen én érvényesítem és fejlesztem magamat. Nem mint ember és nem az embert fejlesztem, hanem mint én fejlesztem én magamat.

Talán az mondatott, hogy Stirner (itt magáról a harmadik személyben beszél) az egoismusával minden általánost tagadni, mint nem létezőt akarna odaállítani, szervezetünk, mely alól tehát egyetlen ember sem vonhatja ki magát, minden tulajdonságait egyszerű tagadással eltávolítani akarja? Hogy minden közösséget az emberekkel feláldozni, magát öngyilkosságszerűleg beburkolni akarja? Ez egy vastag félreértés volna.

Stirnernek a socialismushoz való viszonya kiderül abból, hogy a socialis liberalismusnak szemére hányja,

hogy nemcsak a személyeket akarja egyenlővé tenni, hanem a tulajdont is. A polgárállamban senkinek sem szabad parancsolni, a sociális társadalomban senkinek sem szabad bírni. A legmagasabb *parancsolók* előtt mindmegannyian gyarlók vagyunk, tudniillik nullák. A legmagasabb tulajdonos előtt mindmegannyian egyenlő — lumpok leszünk. Ez ismét az „emberiség“ nevében a második rablás a „személyen“. Egy méltóságot adnak nekünk: a munkásságé. A társadalom minket fentart. Ezért munkánkkal fizetni kell. Eddig kereset és munka szabad volt, most jaj neked, ha véletlenül egy lustálkodó volnál.

Schopenhauer altruistikus eíhikája, későbben Feuerbach „homo hominis Deus“, továbbá az altruismus hirdetése Comte, Stuart Mill által ellentétben állottak Stirner individualismusával. Azért Marx- és Engelssel ellentétbe jutott, a mint természetes is, mert a két álláspont túlságosan távol állott egymástól. Proudhonnal is ellentétbe jött, bár sok érintkezési pontjuk volt. De más volt a kettőnek a kiindulása, más a végső következtetés.

„Stirner egy curiosum maradt még akkor is, mikor Bakunin őt Proudhonnal összeboronálta és ezt az összeboronálást anarchismusnak nevezte.“[1]

Stirner egyedüli tanítványának a maga idejében Fauchert tartották, ki midőn lapját elnyomták, az „ént“ praktikus téren értékesítette, míg végre a radicalis szabadkereskedelmi iskola kikötőjébe evezett. Az énelmélet és az anarchismus közti viszonyt talán legjobban tünteti fel a következő adoma, melyet Wirth Miksa a „Neue Freie Presse “-ben elmondott. Egy

[1] Engels, Ludwig Feuerbach. 36. 1.

sörházban együtt volt Faucher egy Schlöffel nevű republikánussal, ki Fauchert kérdőre vonta, miért tartja magát távol a politikai mozgalomtól. Erre Faucher azt felelte: „Mivel ön nagyon is a jobbon áll.“ Schlöffel, ki büszke volt szélsőbali álláspontjára, kérdezi: „És ezt nekem mondja?“ „Igen — volt Faucher válasza — mert ön vásott republikánus, tehát akarja az államot. Én pedig nem akarom, tehát szélsőbb balon vagyok.“ „Őrültség — szólt Schlöffel — ki szabadíthat fel az államtól?“ „A bűntett“ — volt Faucher pathetikus válasza.[1]

Míg Stirner anarchistikus álláspontjához ragaszkodott, addig Proudhon azt későbben elejti és a foederalistikus elméletet képviseli; ezen elmélet szerint nem kellene minden törvényes kényszerhatalmat mellőzni és mindent az egyesek autonom elhatározására bízni, hanem a törvényhozó hatalmat decentralizálni kellene, községekre volnának a legfontosabb törvényhozási jogok ruházandók, a központi hatalomnak igen jelentéktelen functiókat kellene teljesíteni.*[2]

A socialisták kiadták a jelszót, hogy a politikai forradalom az eszköz, a társadalmi forradalom a czél. Proudhon a tételt megfordította és a társadalmi forradalmat eszköznek tekintette, miért is nagy igazságtalanság, ha épen őt mindig nemzetgazdának tekintik, holott ő első sorban socialpolitikus volt. A socialisták a forradalom végső czéljának mindnyájuk jólétét, az élvezetet állították, Proudhon számára a forradalom elve a szabadság; 1. a politikai felszabadítás az általános szavazati jog szervezése által, a társadalmi

[1] Zenker, Der Anarchismus. (Jena, 1895.) 87.
[2] Diehl, Proudhon. III. rész, 211. 1.

functiók független centralisatiója, az alkotmány folytonos, szüntelen revisiója által; 2. gazdasági felszabadítás a hitel és forgalom kölcsönös biztosítása által. Más szavakkal: nincs többé emberek kormányzása a hatalom felhalmozása által, nincs többé emberek kizsákmányolása emberek által a tőkék felhalmozása által.[1]

Minthogy Proudhonnal más helyen bőven foglalkoztunk, itt csak két íróról akarunk még röviden megemlékezni, kik Proudhon bűvös körében mozogtak. Két német író: Hess és Grün.

Hess szerint az emberi társadalom keletkezését az egoisnmsra kell visszavezetni. Azonban azáltal, hogy az egoismus mindent magántulajdonba vett, a minek köztulajdonban kellene maradnia, az emberek közé a viszályt vitte. A nyers cserétől a finomult szabad versenyig egyebet sem látunk, mint a gyengék kizsákmányolását. Ezen kizsákmányolásnak a legfinomultabb rendszere a szabad verseny. De a szabad verseny rendszere az egoistikus rend classikus alakja; ezentúl nincs haladás. A haladás a communismus felé vezet. A communismus nem bölcseleti rendszer, hanem szükségszerűség, mely az emberi társadalom fejlődésének eredménye. Ha a modern ipar nem emelné ki az egoistikus társadalmat sarkaiból, hogy közösségben szervezve, a termelési erőket nagy gazdagságát nyújtsa, sem a communismus eszméje nem keletkezett volna, sem az emberiséget nem lehetne amannak helyességéről meggyőzni. De nem a franczia socialisták communismusa a helyes, mert ez a szabadságot megszünteti. Az igazi communismus eszméje az, hogy

[1] Zenker, Der Anarchismus. (Jena, 1895.) 33. 1.

minden tevékenység magában találja jutalmát. Nem a tevékenységen kívül kell annak jutalmát keresni. A munkát egészen az egyénre kell bízni, azonban a társadalom mindenkinek nyújtsa azt, a mi szükségleteinek kielégítésére szükséges. Ezt az eszményi rendet azonban megelőzi az embereknek igaz emberekké való nevelése. Addig az ínséget nemzeti műhelyek szervezése által kell enyhíteni. Ha ez nem fog történni, akkor társadalmi forradalmak fognak kitörni.

Grün szerint a socialismus a bölcsészet gyermeke, főleg Feuerbach bölcsészete vezet hozzá. Úgy mint Hess ő is a munka teljes szabadságát követeli, anélkül az ember rabszolga. Politikai reformok nem használnak semmit. Mert az állam maga az elnyomó. Tehát meg kell szüntetni és helyébe a szabad társadalomnak kell lépnie. Ebben mindenki tetszés szerint dolgozik és tetszés szerint élvez. Mindenki a közös nemzeti munkából él. Ezzel megszűnik a pénz, a bérmunka, a tőkekamat, a csereérték, azaz a kor szenvedéseinek főokai. Örökösödési jog sincs. Sőt törvények sincsenek. Az összes létező intézmények megszűnnek, helyébe lép az anarchia, az uralomnólküliség, a társadalmi ember tiszta ön elhatározása. Ezt már Proudhon is kifejtette, de Grün szerint nem vonta le az összes következtetéseket. Egy új élet fog keletkezni, melyről eddig az embernek fogalma sincs. A vallás mennyországa itt a földön fog megvalósulni. Azonban mielőtt ez bekövetkeznék, szükséges, hogy a bourgeoisie teljesen uralomra jusson, hogy a tőke még nagyobb mértékben összpontosíttassék, hogy a proletartömegek még szaporodjanak. Csak akkor állhat be a fordulat.

Az anarchismus új korszaka kezdődik Bakuninnal.

Bakunin kevésbé volt theoretikus, mint gyakorlati agitator. Ő, mint Zenker mondja, a gyakorlat theoretikusa volt. Hányatott élete nem nyújtott neki elég időt a mélyebb tudományos munkára és midőn irodalmi tevékenységének fragmentarikus voltát felhányták neki, azt válaszolta, hogy élete is csak egy fragmentum. Tanának lényegét és Proudhontól való eltérését különösen a következőkben találhatni. Nem akar tudni a fokozatos fejlődésről, sem a tudomány által fokozatos nevelésről *egy* üj rendszerbe, hanem csak a forradalmat, csak a tettet, csak az életet akarja az élet vezetésének tekinteni. A tudomány gyakorlati hivatottságát tagadja. Továbbá az egyén teljes szabadságát, függetlenségét követeli, míg az általános választási jog alapján álló törvényhozást perhorreskálja. A jövő képének ábrázolásától tartózkodik. „Minden fecsegés a jövőről, mondja, bűnös, mert akadályozza a puszta rombolást és lassítja a forradalom menetét. „Amorphismusnak“ nevezi az általa képzelt társadalmi állapotot, melynek alapelveit a genfi alliance de la démocratie socialiste tartalmazza.

A genfi Alliance de la démocratie socialiste pro grammja.

1. Az alliance magát atheistikusnak vallja; törekszik az istentiszteletek eltörlésére, a hit helyettesítésére a tudomány által, az isteni igazságszolgáltatás helyettesítésére az emberi által; a házasságnak mint politikai, vallási, jogi és polgári intézménynek eltörlésére.
2. Mindenekelőtt akarja az osztályok végleges és teljes eltörlését és mindkét nembeli egyének poli-

tikai, gazdasági és társadalmi egyenjogosítását és e czél elérésére követeli mindenekelőtt az örökségi jog eltörlését, hogy a jövőben mindenkinek élvezete egyenlő legyen azzal, mit termel és hogy egyetértésben az utolsó briisseli munkáscongressussal, a föld, a munkaeszközök, valamint minden egyéb tőke, minthogy az egész társadalom közös tulajdonává válik, csakis a munkások által használtassék, azaz a mezőgazdasági és ipari szövetkezetektől.

3· Akarja az összes mindkét nembeli gyermekek számára, születésöktől kezdve egész élettartamukra a fejlődés, a nevelés és a tudomány, az ipar és a művészet minden fokán való oktatás eszközeinek egyenlőségét, általában, hogy ez egyenlőség, kezdetben csak gazdaságilag és társadalmilag azt eredményezi, hogy az egyének egy folyton fokozódó természetes egyenlősége létesíttessék, a mennyiben minden mesterséges egyenlőtlenséget, mely a társadalmi organisatio történeti terméke, mely épp oly hamis, mint igazságtalan, eltüntettessék.

4. Ellensége minden despotismusnak, el nem ismervén más politikai formát, mint a köztársaságot és minden reactionarius egyesülést feltétlenül rosszalván, hasonlókép minden politikai cselekvést elutasít, a mely nem közvetlenül és egyenesen a munkásoknak a tőke elleni ügyének diadalára czéloz.

5. Elismeri, hogy az összes jelenleg létező politikai és autoritair államok, a mennyiben hovatovább országaiban a közszolgálat administrativ functióira szorítkoznak, a szabad, úgy mezőgazdasági, mint ipari associatiók egyesülésében fognak eltűnni.

6. Minthogy a társadalmi kérdés végleges és valóságos megoldását csak az összes országok munkásai-

nak egyetemes és nemzetközi solidaritasának alapján találhatja, elveti az alliance minden az úgynevezett hazafiságra és a nemzetek versengésére alapuló politikát.

7. Akarja az összes helyi associatio egyetemes associatióját a szabadság alapján.

Hegel, ki oly nagy szerepet játszik a socialista eszme fejlődési történetében, Bakunin philosophiájának is volt a forrása. A dialektikai philosophia aromáját érezzük Bakunin ama mondásában: a pusztítás öröme egyúttal az alkotás öröme! Az anarchismusnak főleg az oroszok által való felkarolását Bourdeau[1] következőkép magyarázza: A szláv népeknél a socialismus egy álom, egy monstruózus utópia, egy nagyszerű visio az általános felfordulásról, a férges civilisatiót megsemmisítő tűzvészről, mely azt hamuvá égeti és ezen termékeny hamuból fejlődik az aranykor. Éljen a chaos és a megsemmisülés. Éljen a halál! Helyet a jövőnek!

Bakunin philosophiaja a sláv képzelődő erő gyümölcse. A német philosophia és a franczia socialismus tartotta keresztvízre. Élete, nevelése, tanulása, agy velejének nem épp kiváló ereje, hajlama mindent megvetni, mindent megsemmisíteni, magát Európa építészévé tenni, vezette őt a tudatlanságból a metaphysikába, a methapyhsikából az absoluthoz, az absoluttól a radicalismusba, a radicalismusból az anarchismusba.[2]

A modern anarchismus egyik legkiválóbb képviselője Krapotkin orosz herczeg.

[1] Le socialisme allemand et le nihilisme russe (Paris 1894) 276. 1.

[2] U. o. 279. 1.

Krapotkin[1] következőkép ismerteti az anarchismust: Az anarchismus ugyanazon kritikai és forradalmi tiltakozásból származik, mint a socialismus. De a socialisták egy része csak a tőke negatiójáig, oly társadalom elítéléséig jutott, mely a munkának a tőke által való leigázásán alapszik. Itt megállottak és nem tiltakoztak az ellen, a mi a tőke igazi ereje: az állam és főbb támaszai: a — centralisatio elve, a törvény, mely mindig a kisebbség által a kisebbség javára készül. Az anarchismus kritikája nem áll meg, nemcsak a tőke ellen irányul, hanem a tőkerendszer támaszai ellen is. Az anarchistikus elmélet czélja az ember és társadalom tudományos ismerete ugyanazon módszerek alapján, melyek a modern természettudományokban érvényesültek. A társadalmi intézmények tanulmányozását a természettudomány egyik fejezetének tekinti és hátat fordít minden metaphysikának, minden speculatiónak, minden érthetetlen philosophiai programmnak és minden üres dialektikának.

Az anarchismus egy világnézet, mely az összes természeti jelenségek mechanikai vagy jobban mondva kinetikai magyarázatán alapszik és mely az egész természetet átfogja, beleértve az emberi társadalmak életét, gazdasági, politikai és erkölcsi problémáikkal együtt. Az anarchismus kísérlet a természettudományok inductiv-deductiv módszere által nyert általánosítások útján az emberi intézmények helyes értékeléséhez eljutni. Ez úton reméli, hogy megtalálja az útmutatót az emberiségnek a szabadsághoz, egyenlőséghez és testvériséghez (az emberi társadalom minden egységének lehetőleg leg-

[1] Moderne Wissenschaft und Anarchismus.

nagyobb boldogságához) vezető útvonalhoz. Az óhaj, ez irányban előmozdítani a fejlődést, irányozza az anarchista tevékenységét társadalmi, tudományos és művészeti téren.

A nemzetgazdaságtanban arra az álláspontra helyezkedik, hogy a mai bajok nem abból származnak, hogy a többletérték a tőkéseknek jut, hanem abból, hogy ily többletérték egyáltalában létezik, mely csak arra vezetendő vissza, hogy millió ember még táplálkozni sem tud és kénytelen munkáját oly áron eladni, mely a többletértéket lehetségessé teszi. A nemzetgazdaságtanban főleg a fogyasztás fejezetét kell tanulmányozni és mindenki számára az elsőrendű szükségletek kielégítését lehetővé kell tenni. Azért az anarchismus semmit sem vár a munkapénz behozatalától, vagy a mai tőkéseknek az állami tőkés által való helyettesítésétől. A capitalismus eltörlésének eszméje a mai állam fenntartásával teljesen elhibázott dolog. Egy új ökonómiai szervezési alakzatnak szükségkép megfelel egy új politikai szervezet és az átalakulásnak mindkét terén karöltve kell hogy történjék. Azért az állami tevékenység folytonos növekedésében nem lát az anarchismus haladást, hanem az egyén mentől teljesebb felszabadításában. Azért mindenekelőtt szükséges az autoritair elv mellőzése, a szabad egyezkedés és a határozott időtartamra korlátolt szerződések elvének fejlesztése, az összes bizonyos czélokra alakult csoportok függetlensége és ezeknek föderatiója, mely az egész társadalmat átkarolja. Ezen tudatban meggyőződésünk az, hogy *a haladás ellen dolgoznak, a kik az állami capitalismust akarják megvalósítani.* Az állami socialismus teljesen félreérti a socialismus történeti problémáját,

mely azon tényen alapszik, hogy a nagy átalakulások nem az állami gépezettől, hanem a néptől származnak. A munkásokkal elhitetni, hogy sorsuk változik, ha mások kezébe kerül az állami hatalom, de ez, mely mindig a kizsákmányolás eszköze volt, megmarad és őket megfelelő életformák létesítésétőlvisszatartani, egy óriás, „majdnem a bűnnel határos hiba“.

Végül megemlékezünk itt Tolstojról, ki szintén az állam ellen fordul és azt a polgárok obstructiója által akarja megsemmisíteni.

A munkások helyzetének javítása érdekében először el kell ismerni, hogy a rabszolgaság még a mi társadalmunkban is létezik, még pedig nem átvitt metafori értelemben, hanem legközvetlenebbül, rabszolgaság, mely a többséget a kisebbség hatalmában tartja; másodszor, hogy ezen rabszolgaság okai kideríttessenek és harmadszor, hogyha ez okok felfedeztettek, megsemmisíttessenek. A rabszolgaság eredeti alakja a munkára való kényszer volt. Miután már most a rabszolgaság az összes lehető rejtett formák körforgalmát átfutotta: földbirtok, adó, tulajdonjog, a fogyasztás és termelés eszközei, eredeti alakjához tér vissza a socialismusban, a direct munkakényszerre, habár más alakban. Ha már most azok a törvények eltöröltetnének, melyek korunkban a rabszolgaság hármas alapját képezik, bizonyos, hogy a rabszolgaság új alakban feltámadna, mert a rabszolgaság lényege nem ama három törvényben, — földbirtok, adózás, fogyasztási és termelési eszközök magántulajdona — rejlik, hanem abban, hogy *egyáltalában* törvények vannak, hogy bizonyos emberek hatalmában áll, előnyükre szolgáló törvényeket létesíteni, mert a törvények csak szabályok oly emberek által hozva,

kik egy szervezett erőszaki mechanismussal rendelkeznek. Az emberek helyzetének javulása csak ezen mechanismus megsemmisítésével érhető el. Az erőszakon alapuló, úgynevezett rendezett államokban létező jólét csak egy fictio, mert mindazokat; kik a jó benyomást zavarnák, eldugják oly helyeken, hol nem láthatják. A cultura pedig, melyet valami szentnek tartanak, csak a munkásoknak munkára való kényszer eredménye. Igaz, villamos világítás, telephon, kiállítások, hangversenykertek, szivar, karperecz, automobil — mindezek szép dolgok; azonban vigye mindezt a kakuk és még hozzá az összes vasutakat és gyártmányokat, ha azok létesítésére szükséges, hogy az emberiség $^{9}/_{100}$ része rabszolgaságban legyen és ezren a gyárakban elsorvadnak. Azt mondják, hogy a kormányok nélkül a szükséges közművelődési, nevelési és jóléti intézmények nem léteznének. De miért kellene ezt feltételezni. Ellenkezőleg azt látjuk, hogy az emberek a legkülönbözőbb viszonyok között életeket sokkal jobban rendezik be, mint azt helyettök a kormányzó emberek teszik, a kormány minden beavatkozása nélkül, sőt ellenére a legkülönbözőbb hasznos intézményeket létesítik. Azt mondják, hogy élhetnek az emberek kormány, azaz erőszak nélkül, holott ellenkezőleg azt kellene kérdezni, hogyan élhetnek az emberek mint eszes lények olyképpen, hogy életök belső összetartását az erőszak képezi? Azonban hogyan kellene a kormányokat megsemmisíteni? Minden kísérlet a kormányok erőszakkal való megsemmisítésére eddig mindenütt csak azt eredményezte, hogy új kormányok, gyakran még rosszabbak, keletkeztek. Erő-

[1] Tolstoj: Moderne Sklaven (Lipcse, 1901).

szak csak arra való, hogy emberek kényszeríttessenek akaratuk ellenére cselekedni, ez pedig rabszolgaság. Minden kísérlet a rabszolgaság erőszakos megszüntetésére, olyan, mintha tüzet tűzzel akarnánk oltani. Tehát nem új erőszak által lehet a régi erőszakot megszüntetni, hanem azáltal, hogy az erőszak lehetetlenné tétessék. Azért az embereknek mindenekelőtt meg kell érteni, hogy napjainkban semmi szükség arra nincs, hogy egy része az embereknek fel legyen fegyverkezve. Az embereknek be kell látni, hogy a kormány bűnös működésében nem szabad résztvenni, tehát nem szabad a kormányoknak sem hatalmat, sem pénzt adni. Nem szabad semmiféle minőségben a kormány tevékenységében részt venni, semmi ilyen állást elfogadni, nem szabad a kormányt semmiféle módon igénybe venni, annak támogatását sem személye, sem vagyona érdekében elfogadni. Ezt talán egyszerre nem lehet keresztülvinni, de fokozatosan, azonban bizonyos, hogy az emberiség az élet eszményét abban a mértékben fogja megvalósítani, a melyben tartózkodik a kormány erőszakosságaiban résztvenni. Nem lehet tudni, milyen módon fog a kormányok gyengítése bekövetkezni, sem azt, hogy a kormányok eltörlése után az emberi élet milyen formákat fog nyerni, azonban bizonyos, hogy ez az élet egy más, az élet és a lelkiismeret törvényével összhangzatosabb élet lesz. Az embereknek a rabszolgaság alól való felmentésére csak ez az egy eszköz létezik, más nem.

E helyen megemlékezünk a magyar anarchismusról is, mely közel áll Tolstoj felfogásához. Képviselője Schmidt Jenő. Schmidt hirdeti az erőszakosságnélküliség tanát, „mely az embert isteni öntudatára ébreszti,

mely az emberiség legmagasabb ideálját hirdeti, az erőszak alávalóságát leleplezi“.[1] „Itt két világeszme, két világ küzd egymással... Nem tételes jogi kérdés előtt állunk, hanem a legóriásibb erkölcsi kérdés előtt... Új világkorszakot akarunk mi alkotni ... Az eszköz pedig: egy magasztosabb világnézet terjesztése ... Én bennem teljes az a meggyőződés, hogy egy új világkorszak közeledik és azt elő kell készíteni, a hol a vérre és vasra épített erőszakrendszert, a moloch rendszerét, mely az emberfalást és emberáldozatot ma is csak megváltoztatott, finomított alakban mutatja, fel fogja váltani az erőszaknélküliségnek emberhez méltó művelődése.“ [2]

„Az anarchisták, kiket Plechanow igen helyesen decadens utópistáknak nevez, az államregények szerzőihez hasonlóan ideális emberekre számítanak; az utópistákkal abban is rokonok, hogy igen optimistikusan fogják fel a termelés problémáját.“[3]

[1] Dr. Schmidt Jenő sajtópere. Az állam az igazság ítélőszéke előtt. (Budapest 1897) 33. 1.

[2] U. o. 34. 1.

[3] Somogyi, Sociálpolitikai tanulmányok. (Bpest, 1900) 49. 1.

HATODIK FEJEZET.

Carlyletől az egyetemig.

A socialismus vizei mélyen behatoltak a társadalmi gazdaságtan medrébe és annak színét és szinvonalat megváltoztatták. A modern társadalmi gazdaságtan magáévá tette a socialismusból többé-kevésbé azt, mit tudományos fegyverekkel védeni lehet és arra törekedett, hogy azt, mint a társadalmi élet törvényeinek megfelelőt, bebizonyítsa. A socialismus nélkül a társadalmi gazdaságtan elposványodásnak indult volna.

Az orthodox iskola első győzelmei után csakhamar észrevehető volt egy ellentétes eszmeáramlat, mely abból a tudatból indult ki, hogy a szabad verseny és vele a gyengének az erős által való eltaposása, melyet az orthodox iskola dogmaként hirdetett, az nem lehet a gazdaságtan végső bölcsesége. Sokan szólaltak fel a gazdaságtan tisztán chrematistikus, tisztán mercantilis, tisztán a profitot tekintő felfogása ellen. Végre ez irány, melyet a társadalomethikai iskola, majd a tanszéki socialismus neve alatt szoktak említeni, meghódítja magának az egész világon az egyetemeket. Egyike az elsőknek, egyike a leghatalmasabbaknak, egyike a legigazabbaknak, legmélyebb érzőknek az úttörők között Carlyle volt. Íme felfogása.

Dante „Divina Commediá“-ját a legszomorúbb könyvnek nevezik; a legnemesebb lélek túláradozó lehangoltsága; egy határtalan, isteni, kimondhatlan, kiengesztelhetlen búbánat és a világ elleni tiltakozásnak kifejezése. De a Holywell-utczában nem régen egy még sokkal szomorúbb könyvet vettünk, egy bizonyos ..Markus“ röpiratát . . . Elolvassuk Márkust, de az ő szomorúsága nem isteni . . . Egy Bentham-Malthusi őrtoronyból vizsgálva az emberiség szenvedéseit, azt ajánlja, hogy a munkásnépesség gyermekei, a harmadik után, fájdalom nélkül elpusztíttassanak . . . Három gyermek életben maradhat, vagy talán, mert Markus számításai még nincsenek lezárva, kettő és fél. Oszlopcsarnokos és virágágyas temetők létesíttessenek, a hol a hazafias gyermekgyilkos nők esti sétáikat tehetik, konstatálván, milyen nagy hazafiak és milyen vidám, virágos a világ.

Ez a Markus terve . . . Milyen sötét, istentől elhagyott emberiség az egykor vidám Angliában! Laissez-faire és Malthus. Malthus és Laissez-faire! Nem volna jó, ha ezek már egyszer egymástól elválnának? Nem remélhetjük, hogy mind a kettő már úgy a hogy rendeltetését betöltötte és kész odébb állani?

Laissez-fairenek és Malthusnak okvetlenül távozniok kell. Nem-e úgy látszik, mintha ez a mi hullámzó, soha nem pihenő Európánk ismét egy eddig nem ismert fejlődés küszöbén állana; mintha ismét harczolva, birkózva készülne, mint egy hatalmas fa a nyár ölelése alatt rügyezni, széles, páros levelű ágakat hajtani, melyek az egész földet betakarnák? Egy betegség az, de a legnemesebb, egy nő betegsége, ki fájdalomban és vajúdásban fekszik, de vajúdásokban,

melyek által anya lesz és mondhatja: „Lássátok, egy új ember jött a világra!“[1]

Mikép boldogul a Laissez-faire más téren, arról nem beszélünk; annyit azonban merészkedünk mondani és kérdezni, vájjon nem mindenütt az események, a társadalom alsóbb osztályaira, annak kormányzatára és vezetésére nézve, minden hangnemben kimondják, hogy a Laissez-faire elve végét járja és tovább nem alkalmazható. Mit jelentenek az összes népfelkelések és az őrült tömeg minden ordítozása Peterlootól a gréve-térig? Ez az ordítozás bizonytalan kiáltása egy néma teremtésnek dühében és fájdalmában; a bölcseség fülei számára zavaros kérések: Vezessél, kormányozzál!

A mi bonyolult időnkben, midőn a pénzviszony az egyedüli kapocs ember és ember között, az emberiség nehezen dolgozó osztályai durva, de nyomatékos modorukban kijelentik a nem dolgozóknak, hogy kormányoztatni akarnak, kormányoztatniuk kell, a Chartismus, rablógyilkosság, gabonatárak elhamvasztása és még sötétebb dolgokkal különbeni büntetése mellett. Lehetetlen is elképzelni, hogy egyetlenegy osztály, a nagy, összes alsó osztály nyomora tudniillik, elszigetelve, magára szorítva maradhat és mint ezen osztály sajátossága, tárgyaltathatik. Az elkerülhetlen infectio által, mely a gondolkozó előtt elég világos, elég világos a nemzetgazdaságtan előtt is, hacsak gondolkozni akar, terjed a legalacsonyabbak nyomora felfelé és mindig magasabban, még a legmagasabbakat is eléri; míg minden nyomorulttá, megbízhatlanná és ferdévé válik és nyomorult szolgák, kik „korpa és

[1] Carlyle Socialpolitische Schriften.

főtt fű mellett'" koplalnak, kerülő úton, de biztos eljárás szerint, király főket a nyaktiló alá hoznak!

A pénzviszony az egyedüli kapocs, pedig sok van, mit pénzzel nem lehet megfizetni. A pénz egy csodaszer; még sincs minden hatalma az égben, de még a földön sem. A „keresletet és kínálatot" mi is tiszteljük és mégis mennyi szükséges „kereslet" van, mely máshová fordul, mint boltokba és egészen mást kell felmutatnia, mint pénzt, hogy „kínálatot" találjon.

Így, tekintettel sok-sok dologra, törekedni kellene a Laissez-fairetől lassanként, szabadulni!

Feladatunkon kívül fekszik a társadalom külső, úgy mondhatni physikai betegségeinél időzni. Ezek betegségek, melyeket minden járó-kelő észrevehet és a melyek fölött gyógyításra való kilátással vagy anélkül búsulhat. A gazdagság tömegesen felhalmozódott és a szegénység szintén eléggé felhalmozva, tőle áthidalhatlan ür által el van választva; mindkettő egymással ellentétes összekötő középső tag nélkül, mint az erők a positiv és negatív sarkon. Ezen földi világ istenei magasan ülnek csillogó trónusokon, kevésbé boldogok, mint Epikur istenei, de épp oly tétlenek, épp oly tehetlenek, míg a tudatlanság és éhséghatártalan élő chaosa komor dühében lábaik alatt rettentően fetreng. Hányan közülünk összehasonlíthatók egy mázolt sírral, kívülről pompa és fény, de belülről csupa rémség, kétségbeesés és halotti csont! Vasutak összekötik tűzszárnyú kocsijaikkal a szárazföld összes pontjait, raktárak és mólók számtalan hatalmas flottáikkal az oceant készséges teherhordóvá teszik, a munka ezer karjai, inakból és fémből, fáradoznak, mindent legyőzve, a hegyek csúcsaitól le egészen a bányák mélységéig és a tenger fenekéig, fáradhatlanul az ember

szolgálatában; és az ember még sem nyer ezzel semmit. Ezt a bolygót, lakhelyét és örökét, leigázta és a győzelemből még sem arat semmi hasznot.

Szomorú látvány; a civilisatio legmagasabb fokán az összes emberek kilencz tized része a vadember, sőt az állatember legalacsonyabb küzdelmét, az éhség elleni küzdelmet, kénytelen vinni. Az országok gazdagok, példátlan bőséggel rendelkeznek mindenben, de az emberek ez országokban szegények, jobban, mint valaha nélkülöznek minden belső és külső szükségletet, hitet, tudást, pénzt, élelmet.

Majdnem ugyanaz onidőben, midőn Angliában Carlyle szórja villámait az uralkodó gazdasági rendszer ellen, Németországban egy finom szellem kezdi a nagy problémákat vizsgálat tárgyává tenni: Thünen.[1] Igen érdekes eredményekhez jut.

Ha egyszer az ébredő nép a kérdést felveti és gyakorlatilag megoldani törekszik: Mi a munkás természetszerű része termelvényén? oly harcz keletkezhetik, mely pusztítást és barbárságot hozhat Európára. Már most mutatkoznak Francziaországban — az Európára kiható rázkódtatások tűzhelyén — a communisták nézeteiben és tanaiban a kezdődő, egyelőre még vernéiküli küzdelem első nyomai. Szomorú eredménye a történelemnek, hogy rendszerint a tévedést nem az igazság, az igazságtalanságot nem a jog, hanem egy másik igazságtalanság legyőzi és hogy csak számtalan lengések után az igazság megvalósul. Azonban bizonyára nem a világszellem vagy gondviselés terve az, hogy minden haladás csak számtalan visszaesés

[1] Thünen: Der isolirte Staat in Béziehnung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie. Zweiter Teil. Erste Abteilung (Rostock 1850).

után valósuljon és vérpatak és nemzedékek nyomora által szereztessék meg.

A munkások sorsa czímű második fejezetben, melyet komoly tartalmú álomnak nevez, és mely már 1826-ban íródott, következőket olvasunk:

Nagy baj, hogy minden államban, még a képviseleti alkotmányúakban is, az állampolgárok legszámosabb osztálya, a közönséges kézimunkások, nincsenek képviselve.

Aránytalanul magas minden ipari vállalkozónak jövedelme (pl. a gyárosé, haszonbérlőé és még a pusztaigazgatóé) összehasonlítva a kézimunkás bérével.

Miért nem egyenlíttetik ki ezen aránytalanság a legügyesebb kézimunkásoknak a vállalkozók osztályába való átlépésével, midőn szabad verseny uralkodik?

Mivel a munkásoknak hiányoznak a szükséges iskolai ismeretek, melyek nélkül minden egyéb arravalóság mellett sem lehet senki vállalkozó vagy igazgató.

Azonban miért hiányoznak a munkásnak ezek az iskolai ismeretek?

Mert bérök oly alacsony, hogy gyermekeikre nem költhetnek annyit, a mennyit ezen ismeretek szerzése igényel.

Miért olyan alacsony a bérök?

Mert épp ez osztályban korai házasságok folytán a szaporodás oly nagy, hogy a munkásokban való kínálat majdnem mindig nagyobb, mint a kereslet, minek folytán a bér oly alacsonyra száll le, hogy éppen csak a legnélkülözhetlenebb szükségletek kielégíthetők.

Hogyan lehet ezen segíteni?

Csakis a nép jellemének megváltoztatásával. Milyen következményekkel járna, ha a népjellem akkép változnék, hogy a munkások, mint a középosztály egy a nélkülözéstől mentes életet, gyermekeinek szellemi kiképeztetését szükségletnek tekintenék és addig tartózkodnának a házasságtól, míg ezen szükségletek kielégítése biztosíttatik? A munkakínálat csökkenése és a munkabér emelkedése lenne az első közvetlen következmény.

Hogy jusson azonban a napszámos oda, hogy gyermekeinek szellemi kiképzését életszükségletnek tekintse, ha maga nem érzi a szellemi fejlődés ösztönét.

Ha azt akarjuk, hogy a munkások gyermekeik jobb nevelésére a jövőben azt az áldozatot hozzák, hogy tovább tartózkodjanak a házasságtól, úgy a jelen fiatalabb nemzedékben a szellemi fejlődés szükségletét ébreszteni kell. Ezt csak jobb tanítás által lehet elérni, minthogy pedig a jelenlegi munkásoknak sem képességök, sem akaratuk nincs, a jobb oktatás költségeit viselni, az iskolákat az állam költségén kell felállítani és fenntartani.

Ha ez megtörténik, ha a bér emelkedett és ha a munkás azzal az iskolai műveltséggel bír, mely a vállalkozónak kell, úgy a két osztály közötti korlát ledőlt. A vállalkozók monopóliuma megszűnik.

A társadalom ily állapota mellett csak kevés nagyon gazdag ember fog munka nélkül megélhetni: a kézimunkák jutalmazása magas lesz és a kézimunkás, a vállalkozó és az állami tisztviselő jutalmazása között kisebb lesz a különbség.

Míg jelenleg az emberek egy része a testi erőlködés súlya alatt majdnem összeesik és életét unja, a másik rész a munkát szégyenli, testi erőinek hasz-

nálatát elveszti és az egészség és életkedv elvesztésével bűnhődik — ekkor a legtöbb osztály idejét szellemi foglalkozás és mérsékelt testi munka között fogja tölteni és az ember ismét vissza fog térni természetszerű állapotába és rendeltetéséhez: összes erőinek és képességeinek gyakorlásához és kiképzéséhez.

Habár a társadalom ily állapota mellett sem fognak az összes szenvedélyek elhallgatni, úgy mégis a vagyon elleni merényletek és a bűntettek, melyek ínségből és keserű szegénységből származnak, ritkulni fognak, sőt majdnem egészen eltűnnek.

Ha még megfontoljuk, hogy a szellemi kiképzés nagyobb terjedésével azok száma emelkedik, kik képesek a gépipar és mezőgazdaság terén felfedezéseket és találmányokat tenni, hogy minden ily találmány az emberi munkát hatályosabbá teszi és nagy eredmény nyel jutalmaz, hogy tehát az emelkedő szellemi culturával az ember mindinkább szabadul a súlyos testi munkától: arra a következtetésre jutunk, hogy az emberi nem évezredek után paradicsomi állapothoz juthatna, hol az ember életét nem henyélésben, hanem mérsékelt, szellemet és testet edző, egészséget és jókedvet fokozó tevékenységben töltené . . .

Így a paradicsom volna a végezel, melyhez az emberiség hosszú küzdés és vágyódás után eljutna, míg a hagyomány már az első embereket a paradicsomba helyezi.

Igaz, mondja Thünen, hogy ez a képzelem játéka, mindamellett azonban életnézeteimre és cselekvésemre döntő befolyással volt. Mert ezzel meg volt támadva a birtokosoknak az anyatejjel beszívott nézete, mintha a munkást maga a természet teherhordónak rendelte

volna, mintha fáradságáért csak életének tengődése járna neki.

Csak a tudományba való mély behatolás, mely megvilágítja az emberi természetből származó törvényeket, képes ezen kérdések iránt felvilágosítani és azért, ha az emberiség sorsát oly közelről érintő ezen kérdésben világosságot óhajtunk, a tudományos kutatásnak kell magunkat szentelni, bármilyen kietlen, száraz és tövises az út, mely hozzá vezet,

Napjainkban, midőn a munkások mindinkább helyzetök és jogaik öntudatához jutnak és jövőben ellenállhatatlan hatalommal az állam és társadalom alakításában részt fognak venni, a jövedelem természetszerű megosztásának kérdése az államok és a polgári társadalom további fennállásának életkérdésévé vált.

Rendkívül fontosak és a legmélyebb erkölcsi, úgymint gazdasági igazságból folynak azok a fejtegetések, melyek alapján Thünen az emberi tőkének háborúkban való könnyelmű elpocsékolásával szemben követeli, hogy az emberi tőkében tett minden pusztítás az államtól visszatérítendő. Akkor a háborúviselés más irányt nyerne, kevés döntő csatára szorítkoznék és nem történhetnék az, hogy egy ágyú megmentésére száz ember életét feláldozzák.

Követeli a munkások aggkor-biztosítását. Az az ember, mondja, ki életét becsületesen és megfeszített tevékenységben aggkoráig töltötte,, aggságában sem a gyermekeinek, sem a társadalomnak kegyére ne legyen utalva. Egy független, gondnélküli és fáradság nélküli aggkor természetszerű bér az erő és egészség napjainak szakadatlan fáradságáért.

1848-ban jelent meg John Stuart Mill „Principles of political economy“ czímű munkája. Lényegesen el-

tér a gazdaságtannak Angliában hagyományos tárgyalásától. Mindenekelőtt abban, hogy a gazdasági élet alakulásának összes tényezőire irányítja a figyelmet, már a bevezetésében hangsúlyozván, hogy a gazdasági jelenségek alakulására nemcsak gazdasági tényezők vannak befolyással. Smith Ádám műve, bármilyen nevezetes legyen az, mégis elavult; különösen a társadalmi philosophia annak megjelenése óta nagy haladást tett és a nemzetgazdaságtannak erre figyelemmel kell lenni, valamint ama sok tapasztalatra, melyet azóta az élet nyújtott. Azért az elméletet több ponton módosítani kell. Az állami beavatkozást nem lehet elvből elutasítani, mert annak sok irányban teljes jogosultsága van. A társadalomgazdasági problémák közül a magántulajdon és a vele kapcsolatos örökségi jog, különösen pedig a jövedelemoszlási problémák bírnak legnagyobb fontossággal, már azért is, mert az intézmények, melyektől ezeknek alakulása függ, egészen az ember hatalmában vannak, tehát ha helytelenek, másokkal lehet pótolni, ellenben a termelés alakulására a természeti viszonyoknak nagy befolyásuk van, melyeket az ember meg nem változtathat. „A társadalom a javak megoszlásának törvényeit tetszés szerint állapíthatja meg.“ A magántulajdonjog kérdésénél figyelmen kívül kell hagyni annak keletkezését, valamint azokat az igazságtalanságokat, melyek annak jótékony hatását régi társadalmakban akadályozzák. Élén állott a földbirtok államosítása érdekében megindult mozgalomnak. „Eszmék a vagyon helyesebb feloszlása iránt támadnak és népszerűekké válnak minden korszakban, melyekben a társadalom alapelvei iránt tevékeny gondolkodás megindul. Oly korszakban, mint a miénk, midőn az összes alapelvek

reconsideratio tárgyává tétetnek és melyben, mint soha eddig, a szenvedő néposztályoknak is szavuk van, lehetetlen, hogy ily eszmék nagy elterjedést ne nyerjenek.“ A socialistikus rendszereket nem tartja kivihetetleneknek és azt mondja, hogyha választani kell a communismus és a mai társadalmi állapot között, igazságtalanságával, szenvedéseivel, a communismus nehézsége csak úgy nyom a mérlegre, mint egy porszem. Az örökségi jogot ab intestato erősen korlátolni akarja, a végrendelkezési jog is a társadalom érdekeivel összhangzásba hozandó. Szükség van általában oly törvényhozásra, mely a vagyon egyenletesebb felosztását előmozdítja. A bérrendszerre vonatkozólag abban a nézetben van, hogy jövőben alig lesz ember, ki egész életét bérmunkaviszonyban fogja tölteni, de a munkaadónak sem áll az érdekében, mert a bérmunkás mindig csak arra fog törekedni, hogy mentől kevesebbet dolgozzék. Át kell menni a cooperativ rendszerre. Mill erélyesen szólalt fel a nők emancipatiója és a politikai jogokkal való felruházása mellett. A nő emancipatiójának nagy erkölcsi, szellemi, társadalmi következményeket tulajdonított, továbbá a népesség szaporodása csökkenésének, mi egyik feltétel a nép anyagi helyzetének javítására.

A Preussische Jahrbücher XXXIII. évfolyamában jelent meg Schmoller „Die soziale Frage und der preussische Staat“ czímű értekezése. Ezen értekezésben már egész más hang szólal meg, mint eddig a nemzetgazdaságtanban. A társadalmi ellentétek nem egyéni érdem és egyéni bűn következménye, hanem a hatalom szüleménye. Így keletkezik a vagyonegyenlőtlenség, mely tovább öröklődik, melyet csalás és a

politikai hatalommal való visszaélés fokoznak. Egész napjainkig nincs oly vagyon- és jövedelemmegoszlás, mely egészen ment volna ezen mintegy tragikai bűntől, mely a társadalmi harczokban tovább működik. Az új kor gazdasági eszménye a formális jogegyenlőség és a szabadság. A tömegek is ezzel soká meg voltak elégedve. A liberalismus vezetői is bizonyára jóhiszemben cselekedtek. A tévedés ugyanaz volt, mintha lóversenynél azt hiszik, hogy csak a versenypályát kell mindig kiszélesíteni, akkor majd a gyengébb lovak kitűnnek, a helyett, hogy arról gondoskodtak volna, hogy a lovak egyenlő feltételek alatt fussanak. Az előbbi századok alatt agyonkínzott, nyomorgó osztályok a szabad verseny folytán rosszabb és rosszabb helyzetbe jutottak. Szükségkép be kellett következni a pillanatnak, midőn ez osztályok a kiáltó ellentétet észreveszik, hogy a politikai életben, a katonai szolgálatban egyenlők a legelőkelőbbekkel, csak a gazdasági téren tátong egy nagy ür köztük, így keletkezett a társadalmi kérdés. A törvény jogérzete addig védi a tulajdonrendszert, míg csak némileg azt találja, hogy az az érdemmel összhangban áll. Ellenben minden tulajdon és jövedelmi rend a világon megbukott, mihelyt világos lőn, hogy az ama felfogással nem egyezik. Minden tulajdonrendszer koporsójához a szöget szolgáltatja a tudat, hogy túlságos mértékben helyt foglalnak erkölcsileg helytelen szerzési módok. Egy ezrekre kiterjedő mozgalom csak úgy lehetséges, ha már ezerszer ezer kezd kételkedni. A ki a történelem haladásában hisz, annak el kell ismernie, hogy az alsóbb osztályok helyzete a reformot követeli és az be fogja látni, hogy egy chaosban élünk, a régi gazdasági élet formái széthullanak és egy

nagy gazdasági forradalom van közeledőben. A czél megvalósítása pedig erkölcsi erőktől függ, a mint hogy minden haladás a gazdasági szervezkedésben eddig erkölcsi eszmék győzelme volt. Igaz, hogy vannak a munkásosztálynak részei, melyek nagy elvaduitságot mutatnak. De ez részben a felsőbb osztályok hozzájárulásával történt. Atheismus és materialismus előbb terjedtek el a felsőbb osztályokban. A munkásosztály az; a mivé tette az iskola, a lakás, a műhely, családi élete, környezete, mintaképei a felsőbb osztályokban, a kor uralkodó eszméi, eszményei és bűnei. A társadalmi törvényhozás napjainkban a legnagyobb fontossággal bír. Az a kérdés, sikerül-e a birtokos osztálynak egy a pártok fölött álló igazságos felfogásnak követelményeit visszaszorítani, mint hajdanában. Schmoller a tudomány új álláspontját még részletesebben kifejti „Über einige Grundlagen des Rechts und der Volkswirtschaft. Ein offenes Sendschreiben an Herrn Professor Dr. Heinrich von Treitschke“ (Jena, 1875.) czímű munkában, a mely válasz Treitschke: „Der Sozialismus und seine Gründer“ (Preussische Jahrbücher, 1874.) czím alatt megjelent és az úgynevezett kathedersocialisták ellen intézett támadására. „Nem tudok absolut erkölcsi előnyt találni egy intézmény mellett, mert soká fennállott. A házasságban, a tulajdonjogban, a társadalmi rendben sem találok absolut erkölcsi eszmét. Az erkölcsi eszme az összes egyes jogintézmények fölött áll. Házasság és tulajdonjog a positiv jog külső formái, melyek maguk is örökös átalakulásban vannak. A monogámia és az egyéni tulajdon addig fognak nagyjában ugyanazok maradni, míg az emberi egyéni lét ezen testi organisatióval és szellemi-erkölcsi szükségleteivel ugyanaz

marad.“ Az erkölcs megragadja az összes természeti jelenségeket és szilárd alakot kölcsönöz nekik. Az erkölcs által az ember egy új világot épít be a természetbe, a cultura világát és ehhez tartozik a nemzetgazdaság is. „A népek ereje, a gazdasági is, a közösség érzetének a mértékén alapszik.“ „Minden nép gazdasági organisatiója semmi egyéb, mint a gazdasági életrend, melynek legfőbb kifejezői a nép etnikai szabályai, gazdasági erkölcse és gazdasági joga.“ „Tudományunk legértékesebb és legfontosabb kérdései az etnikai életrend kérdései.“ „A tulajdonjog indokolása az egyén természetéből csak akkor helyes, ha egyfelől hozzátesszük, hogy mindenki, a mennyiben ez megvalósítható, abban a mértékben tulajdonnal bírjon, a melyben egyén, teljes szoigálatképes, tevékeny ember, másfelől pedig nem felejti el kiemelni, hogy a tulajdon alaki joggá csak az állam elismerése által válik és hogy ezen elismerés az állam részéről csak azon kötelességek és korlátok elismerésének feltétele alatt adatik, melyek az összesség, az egésznek érdekében állanak. Míg mi fiatalabb nemzetgazdák a tulajdon és birtok erkölcsi és jogi kötelességeire nyomatékkal utalunk, addig ön a birtoktalanok kötelességeire és a birtok jogára fekteti a hangsúlyt.“ „Minden állítás, mely egy új erkölcsi elvet, *egy* törvényes reformot, mint a tulajdonjogba vágót elvet, hamis álláspontón áll.“ „Az iskola a jövedelemmegoszlás igazságosságának eszméjét soha teljesen el nem felejtette. Azt állítom, hogy a vagyonmegoszlásnak más erkölcsi biztosítéka nincs, mint a hit, hogy igazságos.“

Azok között, kik a régi nemzetgazdaságtan rideg mechanikai felfogásának hibás voltát felismerték, első

sorban áll Lange, a materialismus történetének jeles írója. A maga idején munkája „Die Arbeitsfrage. Ihre Bedeutung für Gegenwart und Zukunft“ (III. kiadás, 1875.) egy valóságos megnyilatkozás volt. Nézzük néhány tételét. A specifikus alak, melyet a lét körüli harcz legújabb phasisában felvett, a tápláló munka elválasztásában rejlik a tápláló talajtól, a munka összes termékeivel árúként való bánásban és a munkának ebből következő kizsákmányolásában a tőke által. A lét körüli harcz a munkabérért folytatott harcz alakjában történik; melynél az a szomorú és nyomasztó viszony áll elő, hogy felfelé a jólétnek bizonyos határ van szabva az által, hogy a fenntartási eszközöket meghaladó feleslege a munkahozadéknak, a tőkésnek jut, míg lefelé a nyomor végtelen létrája mutatkozik. A nemzetgazdák azt a szabályt, mely szerint a bér a népesség szaporodása folytán mindig a fenntartás által követelt minimumra lenyomatik, Ricardóra vezetik vissza; a népességi törvény azonban, mely úgy a bértörvénynek, mint általában a létérti harcznak alapul szolgál, Malthusnak tulajdoníttatik. Ujabb időben a tőkések nem szívesen hallanak ezen kérlelhetlen természettörvényről. A növekedő sympathia embertársaink sorsával ama felfogást undorítónak és gyűlöletesnek tünteti fel, eltekintve attól, vájjon amaz a dolgok természetében rejlik-e vagy sem. Az érzelem megelőzi az észt és a munkások mellé szegődik, míg az értelem még mindig vad egyoldalúságban a tőkések álláspontját osztja, kiknek egy hamisított tudomány rendelkezésre áll. És habár a tudománynak azt a követelést vissza kell utasítania, hogy a társadalom bármely rendjeért jótálljon, úgy mégis nagyon valószínű, hogy segítségével, ha egyszer

a lusta hagyomány útja elhagyatik, szerencsésebb formák fognak találtatni, mint a jelenlegiek. Mert a kor által szentesített állapotok többnyire csak azért tiszteletreméltók, mert a kor szentesítette és mert a dolgoknak egy fogyatékos, de akadályokban erősen gyökerező rendje bizonyos fokig czélszerűbb, mint egy magasabb, de ingadozó és vitás rend. Azért nem is tanácsos életerős intézményeket mások, látszólag jobbakért kicserélni. Ha azonban a világtörténeti fordulat biztos jelei mutatkoznak és a régi összeomlik, úgy mindenkép magasabb bizalommal lehet a jövőbe tekinteni. A ki az embert a szó teljes értelmében embernek elismeri, nem kételkedhetik abban, melyik oldalra álljon, ha egy magasabb rendeltetés tudata a tömegekben érvényre jut. Csak arra tekint, hogy az átmenetet az új állapotba megkönnyítse, a harczokat mérsékelje és az emberiség örök javaiból annyit mentsen, a mennyit tud. Egy ily mozgalom ellen tudatos ellenállást kifejteni, midőn az félreismerhetlen általánossággal és mélységgel fellép, ezt teljes átok sújtaná. A magántulajdonjognak eredeti berendezése értelemmel nem bír, nem, ha abból indul ki, hogy minden létező személynek elegendő rész jutandó. A magánjog minden következménye, mely ezt az állapotot megszünteti, csak azt bizonyítja, hogy ezen emberi berendezés is, mint más fundamentális hibák és hiányok befolyásának túltengése folytán saját ellentétjévé lesz és éppen azt előidézi, minek elkerülésére eredetileg alkottatott. Hogy egy ember egy hozzájárulása nélkül létesített és lett jogrendet elismerje, midőn az a társadalom javaiban és élvezeteiben való részesedésből teljesen kizárja, sőt azon eszközöktől is megfosztja, hogy e javakat a föld bizonyos részén

munkájával megszerezze, azt épp oly kevéssé lehet várni, vagy követelni, mint azt, hogy egy ember, kit a társadalom földönfutónak jelent ki, ama társadalom tagjait kímélje, kik őt átokkal sújtják és üldözik.[1]

Lange sokkal mélyebb felfogású és elfogulatlanabb, mint sok híres nemzetgazda, a mit már az a körülmény mutat, hogy ő azonnal felismerte Marx „Tőke“ czímű munkájának a fontosságát míg Wagner azt ledorongolta.

íme azok az írók, kik mint elsők a socialismus által a gazdasági élet magyarázatára nyújtott tanulságokat és igazságokat nemcsak nem vetették meg, hanem a társadalmi gazdaságtant egy rideg, üzleti tanból társadalomerkölcsi tudománynyá nemesítették. Igen sokan vannak már mai nap azon írók, kik így a socialismust a tudománynyal kiengesztelték, az angoloknál az újabbak közül különösen Ruskin, Toynbee, a németeknél Wagner és Schäffle stb. „Tagadólag és mindenesetre tagadólag csak az elfajult capitalismus és az elfajult socialismus ellen viseltetem. Ellenben az igazi capitalismusnak és az igazi socialismusnak hódol .munkám minden sorában“.[2]

[1] Lange nagy jelentőségét kiemeli újabban Mehring: Philosophieren und Philosophie. (Neue Zeit, 1909. δ. szám.)

[2] Schäffle, Kapitalismus und Sozialismus. (Tübingen, 1870.) 732. I.

HETEDIK FEJEZET.

A revisionismus vagy reformisrrms és új kantianismus.

Marx iskolájában csakhamar megindult a mester munkájának szükségszerű kritikája és továbbfejlesztése. Az orthodox marxistákkal szemben lépnek a revisionista marxisták, a neomarxismus. Így Bernstein, Schippel, Struve, Sorel stb. Bernstein, Marx egyik legkiválóbb tanítványa, figyelmeztet arra, hogy Marx tanait sem lehet dogmáknak tekinteni, Marx is csak ember volt. „Die Voraussetzungen des Sozialismus“ című munkájában (13. ezred, Stuttgart, 1909.) kijelenti, hogy a socialistikus mozgalomban nem a czél a fő, hanem a mozgalom, azaz, hogyha az utopismust kerülni akarja a socialismus, nem lehet egy bizonyos társadalmi rendszer, hanem csak egy bizonyos társadalmi elv megvalósítására törekedni. Ezen elvet legjobban fejezi ki a szövetkezés általános keresztülvitele. A kizárólagos collectivismus egyáltalán elvetendő. Épp a dialectika törvényének felel meg, hogy a collectivistikus üzemek szaporodása ismét helyet teremt individualistikus tevékenységre. A részleges collectivismus eszméjével kell megbarátkozni. Ez kizár minden osztálymozgalmat, minden osztálykiváltságot, mert a kinek kiváltsága van, az nem szövetséges,

nem társ. Bizonyos megszorítást szenved a marxismus a mezőgazdasággal szemben is, a mennyiben a socialista tábor legalább egy része elismeri, hogy itt a kisbirtoknak jogosultsága van, tehát a termelési eszközök központosítására nem kell törekedni. A vállalatok államosítása sem az egyedüli eszköz a munkások igényeinek kielégítésére, mert Bernstein szerint egy jó munkásvédő törvényben több socialismus lehet, mint egy egész csoport gyár államosításában. „Ha nem félnék attól, hogy engemet félreértenek, úgy „a vissza Kantra“ helyébe azt tenném, „vissza Langera“.

Még nem győztük le az utopismust Bernstein szerint, ha azt, aminek a jövőben léteznie kell, a jelenbe áthelyezzük. A munkást úgy kell venni, a milyen. És a munkás nem annyira elzüllött, mint azt a communista szózat állítja. A legnagyobb forradalmat csak lassan lehet végrehajtani. Engelsre hivatkozva mondja, hogy csak igen magas fejlődési fokon lehetséges a termelést annyira fokozni, hogy az osztálykülönbségek megszüntetése valóban haladás legyen.

„Ezt a könyvet — írja Bernstein munkájáról — az a felfogás dictálta, hogy a munkásosztály nagy szabadságharczának történeti joga és czélja nem függnek valamely kész képleten, hanem azokat meghatározzák ezen osztály történeti létfeltételei és az ezekből származó gazdasági, politikai és ethikai szükségletei, hogy a *munkásosztálynak eszményeket, nem* pedig elméleteket kell megvalósítani. Ha ezt a felfogást revisionismusnak nevezik, ám legyen. De akkor ne felejtsék el, hogy Marx és Engels is a maguk idejében revisionisták voltak, hogy ők a legnagyobb revisionisták voltak, kiket a socialismus története ismer. Revisionismus minden új igazság, minden új

ismeret és minthogy a fejlődés nem ismer megállapodást, minthogy a harcz feltételeivel annak alakjai is a változás törvényének vannak alávetve, úgy gyakorlatban és elméletben mindig lesz revisionismus. Mindinkább kiviláglik, hogy a jelen társadalmi rend egy hosszabb élettartamával és erősebb ruganyosságával kell számolnunk és ennek megfelelően kell harczunk gyakorlatát megállapítani és éppen ez az eszme e könyvnek alfája és ómegája.“[1]

Hilferding [2] szerint reformismus mindaz, a mi nem marxismus, vagy a mi ellenkezik a német social-demokratia politikai és taktikai alapelveivel.

Kautsky is megengedi, hogy egy irányzat, mely a mai gazdasági életből kiindul, abba belekapcsolódik. A javak megoszlása egy socialistikus társadalomban áttekinthető időben csak oly formában történhetik, mely a ma fennálló bérformák egy továbbfejlődését képezi. . . Az egyenlőség elve a socialistikus társadalomban nem fog mint egy erőszakos egyenlősítés czélja szerepelni, hanem mint a természetes fejlődés czélja, mint irányzat az alacsony jövedelmek felemelésére és végül a magasabbakkal való kiegyenlítésére/[5]

Valamint a termelésnél, úgy a solidaris berendezéseknél is csak a létezőknél lehet bekapcsolódni, hogy tovább fejlesztessenek. A modern socialismus nem a jövő, hanem a jelen dolga. Éa socialistikus alakzatok első kezdeteikben már is léteznek.[4]

[1] Bernstein, Voraussetzungen des Sozialismus. (Stuttgart, 1909, 13. ezer, Bevezetés, 22. 1.)

[2] Der Revisionismus und die Internationale. (Neue Zeit, 1909, 32. sz 165. 1.)

[3] Das Erfurter Programm. 158. 1.

[4] Fischer, Kommunismus und Sozialismus. (Soz. Monatshefte, 1910. 6. füzet. 369. 1.)

A reformismussal bizonyos tekintetben közös vonásokat mutat a malonismus, mely főleg Olaszországban nagyobb szerepet játszik.[1] A malonismus alapítója Benoit Malon, a socialismus történetírója és az integrális socialismus képviselője, ki a commune után Olaszországba ment és azt a nézetet védelmezte, hogy a bourgeoisie ellen nemcsak forradalmi eszközökkel, de minden eszközzel küzdeni kell. A forradalmat nem“ az eszközökben, hanem a czélban kell keresni. A socialismust az ethikára vezették vissza. A társadalmi átalakulás oka nem a gazdasági szükség, hanem az igazságosság. Ha a tulajdonjogrendszer az igazságérzetnek többé nem felel meg, akkor azt át kell alakítani. A socialismus végczélja nem a legnagyobb boldogság, hanem a legnagyobb erkölcsiség. Az állam tekintetében az a nézetök, hogy az állam hivatva van a proletariátus törekvéseit előmozdítani, mint azt Louis Blanc, Lassalle, általában az államsocialismus hirdeti, tehát távol állanak akár Bakunin, akár Marx felfogásától. Maion az azonnal úgy az államban, mint a községben, teljesítendő reformoknak egész programmját dolgozta ki.

A francziák közölt is visszhangot talál a reformismus. Ily értelemben szól újabban a Revue Socialiste egy értékes czikke is.[2] A socialista párt, mondja a czikk, a proletariátus képviselője akar lenni a politikai életben. A proletariátus külön osztályt képez, kizsákmányoltat, szenvedőt, elégületlent és forradalmit. A pártnak, mely eszméit tolmácsolja és akaratát ki-

[1] Ferri, Die revolutionäre Methode, Bevezetés Michelstől. 23. 1. stb.

[2] Revue Socialiste. 47. k. szept. 1908. 221.1. Le parti socialiste et les reformes par A. A. Hesse.

fejezi, tehát elkülönítve kell élnie a többiektől; erejét forradalmi czéloknak szenteli. Mint osztály párt, mint forradalmi párt, a munkásosztály érdekében a hatalmat akarja meghódítani, a bourgeoisie kisajátítására, a collectivtulajdon szervezésére. Milyen helyet talál programmjában a reform politikája? A czikk azon eredményhez jut, hogy a forradalmi tevékenység mellett egy reformáló tevékenység is kell, mert ezen reformok, melyek vagy csak a munkásosztály érdekében, vagy annak érdekében is létesíttetnek (a közművelődés, közegészségügy javítása stb.) a munkásosztályt is emelik és az osztályharczot hatályosabbá teszik. Azonkívül ezen reformok jelentősége nemcsak magában véve tekintendő, hanem következményeiben, így a jövedelmi adó behozatala nem sokat jelent, de jelent annyiban, a mennyiben a jövedelmek eloszlása ismeretessé válik. A vasutak államosítása nem sokat jelent, de igenis a vasúti alkalmazottak szervezeteinek közreműködése. Egy reform esetleg magában véve nem sokat jelent, de jelenthet következményeiben. Azért kell, hogy a socialista pártnak legyen reformista tevékenysége is. Ez többet ér, mint a várakozás a csodáttevő forradalomra, mely nem fog beállani.

Annak a felfogásnak, hogy a társadalom, az emberiség lassanként majd belenő a socialismusba, újabban kifejezést adott Müller Lyer, a Phasen der Kultur und Richtungslinien des Fortschritts (München, 1908.) czímű munkának kiváló szerzője.

A marxismus tudományos továbbfejlesztésének irányában figyelemreméltó pontot képez annak összefüggése Kant bölcsészetével és különösen az úgynevezett újkantianismussal, melyet mindinkább hang-

súlyoznak. Ez összefüggés, az ismeretelméleti („erkenntnisstheoretische“) oldaltól eltekintve,[1] mely a socialismus mélyebb tudományos kiépítéséhez vezet, különösen a következőkben áll. Kant a kategorikus imperativust, az együttélés, a társadalmi lét alapfeltételét formulázta, mely az egyéni és társadalmi elv összhangzását követeli. Az egyéni elv vezeti Kantot különösen azon felfogáshoz, hogy az egyént nem szabad csak eszköznek tekinteni a társadalom jólétének előmozdítására, hanem az egyénnek egyúttal saját czéljai vannak, önczélú lény. Az egyén fejlődése érdekében követeli az egyén teljes szabadságát. Már most a socialismus ehhez hozzá teszi, hogy az egyén ma nem lehet szabad, mert nem rendelkezik a termelési eszközökkel, ez függésbe hozza őt másoktól, ezt a függést meg kell szüntetni. Ez a socialismus feladata és így csak a socialismus vonja le a Kant-féle bölcseletből annak teljes következtetéseit. Az ember csak akkor lehet szabad, ha a termelési eszközök rendelkezésére bocsáttatnak. Abból, hogy egy embert sem szabad eszköznek tekinteni, könnyen eljuthatni minden társadalmi szervezkedés tagadásához, mert a munkamegosztásos társadalomban mindenki eszköze azoknak, a kiknek számára dolgozik. Ha a munkás azért eszköz, mert nem rendelkezik a termelési eszközökkel, az sok más hivatásra áll, a katonára, a bíróra, a kórházi orvosra stb. A Kant szellemében kiépített socialismus egy magasabb rendű Individualismus.

[1] Rückkehr zu Kant bedeutet nichts anderes, als Rückkehr . . . zum gesunden Sinn der modernen Wissenschaft (Vorländer, Die neukantische Bewegung im Sozialismus, Berlin, 1902. 28.1.)

NYOLCZADIK FEJEZET.

A Syndikalismus.

A franczia munkásmozgalom egy új lobogót tűzött ki. A Syndikalismus lobogóját. Csalódva elfordul a munkás a socialismus azon irányától, mely politikai küzdelem útján törekszik a nagy probléma megoldására. A syndikalistának nem keli általános választói jog, nem kell politikus, nem kell képviselő, nem kell parlament, sőt nem kell az állam, mely a socialismus szerint hivatva volna a termelési eszközöket birtokba venni. A syndikalistának világa, hazája, mennyországa a Syndikat, a szakszervezet. A szakszervezet útján erőszakkal, de nem a politikai tényezők segítségével, a munkás magához ragadja az egész termelést és aztán a termelési rendszert, munkaidőt, munkajövedelmet stb. úgy állapítja meg, a mint azt a munkás érdeke kívánja, és egyedül a munkás érdeke. Általános streik, a munkateljesítmény silányítása („sabotage“, amerikázás, a mint nálunk nevezik) képezik a Syndikalismus főbb fegyvereit, A Syndikalismus tehát vegyüléke a proudhonismusnak, foederalismusnak, anarchismusnak, katastrophismusnak. A Syndikalismus oltárán az egyedüli Istennő: az erőszak. És ennek az elméletnek vannak kiváló képviselői: Griffuelhes és különösen Sorel, ki rendkívül érdekes,

híres könyvében „Kèflexions g$_U$r la violence“ (Paris, 1910. II. kiad.) ez új tan alapvetését kísérli meg.

Ide iktatunk néhány eszmét ezen különös könyvből:

Addig, míg a tömegek nem hódolnak egy mythusnak, könnyen lehet lázadásokról beszélni, a nélkül, hogy egy forradalmi mozgalom előidéztetnék; ebben van az általános streik nagy jelentősége és ez teszi azt a socialisták előtt gyűlöletessé, kik félnek a forradalomtól. Utópiának állítják oda, pedig nem létezik mythos némi utopistikus vegyiüék nélkül.[1]

Soká a socialismus csak utópia volt és Marxé az érdem, hogy ezt a helyzetet megváltoztatta. Többé nem foglalkoznak azzal, milyen lesz a jövő, minden a proletariátusnak a forradalmi tanonczságra való előkészítésére irányul.[2] Egy balsiker nem bizonyít semmit a socialismus ellen, ha az csak az előkészítés munkája.[3]

A mi eredetiségünk abban rejlik, hogy azt valljuk, miszerint a proletariátus magát felszabadíthatja, anélkül, hogy a bourgeois intelligentia oktatására szüksége volna.[4]

Az intellektualista bölcsészet nem képes a nagy történeti mozgalmak magyarázatára. Az ellenvetések, melyeket a bölcsészet a forradalmi mythusokkal szemben felhoz, csak olyanokra tesznek benyomást, kik egy ürügyet keresnek minden activ tevékenység abbahagyására. Értem, hogy sok bölcs ember azért az általános streik mythusától fázik. Az általános streik egy teljes forradalmat jelent. De a modern lelkiisme-

[1] Réflexions, 39. 1.
[2] U. o. 41. 1.
[3] U. o. 43. 1.
[4] U. o. 45. 1.

rétben a legjobb a végtelen nyugtalanság. Azért menteni fognak engemet, ki ilyen nagy fontosságot tulajdonít egy mythusnak, mely a socialismusba bele visz magas erkölcsi értéket.[1]

Mennél jobban fejlődik a Syndikalismus, annál inkább nyerik a társadalmi harczok a csatározó hadseregek jellegét. Az erőszak eszméje tisztítja az osztályharcz fogalmát, míg a régi eszmék az 1793. év véres jeleneteihez vezettek.[2]

A Syndikalismus antimilitarista, de csak azért, mert az az állam eszméjének legtisztább megnyilvánulása. A syndikalisták nem akarják az államot reformálni, hanem megsemmisíteni.[3]

Szemben a lármázó, fecsegő és hazug socialismussal, melyet a minden kaliberű kapaszkodók kiaknáznak, a forradalmi Syndikalismus minden kétértelműséget kizár. Hirdeti, hogy az ellentétes álláspontokat nem gyengíteni kell, hanem kiélesíteni.[4]

Az általános streik az a mythos, melybe az egész socialismus rejtőzik, mely az összes érzelmeket magában foglalja, melyek megfelelnek a socialismus által a mai társadalom ellen indított harcznak. A streikok fejlesztették a proletariátusban a legnemesebb érzelmeket; az általános streik őket teljesen összefoglalja.[5]

Az általános streik elnyomja a socialpolitika minden ideolog következményeit, megmutatván, hogy mindezek bourgeois jelleggel bírnak.[6]

[1] Reflexions, 32. 1.
[2] U. o. 150. 1.
[3] U. o. 151. 1.
[4] U. o. 160 1.
[5] U. o. 169. 1.
[6] U. o. 181. 1.

A tudomány a bourgeoisie számára egy malom, mely minden probléma számára ad egy megoldást.[1]

Semmiféle okoskodás nem képes a socialismus mysteriumait egészen megszüntetni. A socialismusba való átmenetelt úgy kell képzelni, mint egy katastrophal mely minden leírással daczol.[2]

A Syndikalismus nem törekszik arra, hogy az államot hatalmába kerítse, mint a socialisták, kik az államot erősítik, midőn az összes egyedárúságokat, az egész társadalmi vagyont kezében akarják központosítani, az egész termelést a tisztviselők óriási seregének ellenőrzése alá akarják helyezni. Ezzel ellentétben a Syndikalismus, a helyett, hogy az egész társadalmat államosítaná, szét akarja repeszteni a bürokratikus központosítást, foederalisalni, syndikalisalni akarja a nyilvános szolgálatot, az ipart, egy új feudalitást akar létesíteni, a hol az iskola a tanítóké lesz, a posta a postásoké, a vasút a vasúti munkásoké, a színház a színészeké stb. A Syndikalismus az állami hatalomnak az általános szavazati jog segítségével való meghódítása helyébe, a mit a socialisták óhajtanak, az állami hatalom megsemmisítésére törekszik az általános streik útján. A socialismusnak csak múltja van; a jövőben felesleges lesz. A proletariátus maga magát fogja emancipálni.[3]

A Syndikalismus alapgondolata, hogy a proletariátusnak már a jelenlegi társadalomban azt a szervet meg kell alkotnia, melylyel a mai társadalmat szét-

[1] U. o. 190. 1.

[2] U. o. 202. 1.

[3] Lagardelle, Les congrès socialistes de Marseille et de Toulouse (Revue des deux mondes, 15. nov. 1908.).

repeszti. Ez a szakszervezet. A socialismus semmi egyéb, mint a teljesen kifejlődött szakszervezet, mert a socialismus lényege a társadalom összes gazdasági funktióinak átvétele a társult munkások által. A szakszervezet idővel megszünteti az államot. De ezt nem fokozatosan lehet elérni, mert a mai társadalom ugyan engedményeket tehet a socialismusnak, de soha sem fogja azt teljesen megvalósítani. Socialismus és kapitalismus között egy örvény tátong, itt csak egy ugrással, a forradalommal lehet tovább jutni. A forradalom a socialismus immanens eleme. De ez a forradalom is az evolutio egy követelménye.

Már a 40-es években 1836-ban Considérant „Debacle de la politique“ czímű röpiratában állást foglal minden politikai tevékenység ellen és az új iskola állást foglal minden ellen, a mi politika és a mi pártügy; a politikától, mely terméketlen volt, elfordultak, hogy a társadalmi viszonyok javítására törekedjenek.[1]

A Syndikalismus egy fejlődő tan, mely az erjedési processus első stádiumában van és az éretlenség számos tünetét mutatja. Forradalmi természetét elárulja az is, hogy leginkább három olyan országban keletkezett és vert gyökeret, mely forradalmakra alkalmas terület: Francziaország, Olaszország és Oroszország. Minthogy a Syndikalismus egy secessio a socialismustól, mindenekelőtt élesen kellett magát a socialismustól megkülönböztetni. Alapeszméje a feltétlen osztályharcz, melynek következménye, hogy a munkásosztály a mai társadalmi rendszerrel minden közösséget megtagad, azzal szemben állandó ellentétben, sőt lázadásban van, saját magára visszavonul,

[1] Stein, Sozialismus und Kommunismus, I. 325. 1.

saját berendezéseit külön, a mai társadalomtól eltekintve, azt tagadva, megvalósítja. A polgári társadalom és a munkástársadalom között oly teljes ellentétet állít a Syndikalismus, hogy együttes működés nem lehetséges, a munkástársadalomnak tagadni kell a polgári társadalmat és annak minden berendezését, így a parlamenti intézményt, a parlament útján gyakorolt törvényhozást is, mely csak a socialismus gyengítését, elvizezését vonja maga után. A Syndikalismus tehát antiparlamentáris. De a Syndikalismus antidemokratikus is, mert nem általában a népért küzd, hanem egyesegyedül a bérosztályért. Ennek legfontosabb szerve pedig a szakszervezet, a szövetség, a munkatőzsde.[1]

A Syndikalismus lelkiittasságban született és lelkiittasságban terjesztetik; ha azonban ezen lelkiittasság szétfoszlik és a mindennapi élet józansága ismét jogába lép, akkor a Syndikalismus is el fog tűnni.[2]

A syndikalismusról azt írja Laveque: Semmi sem volna helytelenebb, mint ezen mozgalomban socialista irányzatot felfedezni és tényleg nincs társadalmi mozgalom, mely szervezeténél fogva conservativebb és antisocialistább volna, mint ez. A syndikalis mozgalom egyedüli czélja és eredménye, életben tartani a kis paraszttulajdont, a kisipari termelést és a kiskereskedést.[3]

„Az eszmék szempontjából a reformismus egy felületes, középszerű, sőt nyomorúságos jelenség. A syn-

[1] Harpuder, Die theoretische Basis des Syndikalismus, Sozialistische Monatshefte 1908. 21. f. 1327. 1.

[2] Harpuder, Die theoretische Basis des Syndikalismus, Zocialistjsche Monatshefte 1908. 21. f. 1333. 1.

[3] Le régime coopèrativ. (Paris 1908.), 13. 1.

dikalismus nem kevésbbé felületes, nem kevésbbé középszerű, nem kevésbé nyomorúságos ... A syndikalisták sokkal több lármát csinálnak, mint a reformisták, bár ezek is eléggé lármáznak; azonban van lárma és lárma és az, melyet a syndikalisták csinálnak némely európai államban, mutatja, hogy eszméjök nem ereje, hanem vértelensége által tűnik fel. Nagyon csalódnának, a kik azt hiszik, hogy a Syndikalismus theoretikusainak a reformismus ellen szóló kritikája szemünkben nagy értékkel bír. Ez a kritika nem bír nagyobb értékkel, mint a reformistáknak Marx ellen intézett kritikájuk. De kötelességünk a proletariátus figyelmét egyikre és másikra felhívni, hogy lássa, mennyire középszerűek és régi játék (vieux jeu) és mennyire veszedelmes azt követni.[1]

A Syndikalismus mellett némelyek felhozzák azt, hogy a syndikatusokban képviselve van a munkások aristokratiája (1), mely egyedül képviseli az osztály-jelleget, mely egyedül alkalmas a munkásosztályt felszabadítani, míg az általános választói jog a vezetést a tudatlan, elmaradt, szervezetlen tömeg képviselőinek kezébe adja.[2]

Jaurès[3] a toulousei congressuson arra vállalkozott, hogy az összes irányokat védje, az összes irányok jogosultságát mutassa ki: a socialismust és syndikalismust, a reformismust és a forradalmat. Mint reformista elismeri a bourgeoisiet, mint forradalmár tagadja. Minden eszközt jónak tart, hirdeti, hogy a revolutio

[1] Plechanoff, Critique de la théorie et pratique du syndicalisme, Revue Socialiste, janvier 1909. 49.1.

[2] Bourdeau, socialistes et sociologues 176. 1.

[3] Les congrès de Marseille et de Toulouse (Revue des deux Mondes, 15. nov. 1908.).

megelőzi az evolutiót és azért a Syndikalismus csak a socialismus segítségével érhet czélhoz.

A Syndikalismus, mint látjuk, az erőszak bálványozása. A Syndikalismus az erőszakot nagy történeti tényezővé teszi és a társadalmi szervezkedés alapjává. Agyonzaklatni a fennálló társadalmi rendet, a viszonyokhoz képest majd kis, majd nagy mértékben agyonbosszantani, ez volna az eszköz a mai társadalom megszüntetésére. A mi pedig az új társadalom berendezését illeti, arról ugyan a Syndikalismus nem akar sokat elárulni, legfeljebb azt, hogy a syndikatusokban egyesített termelési szervezetek egészen a munkások rendelkezésére álljanak. Egy egészen fantastikus képlet, különösen ha meggondoljuk, hogy ezt a rendszert az állami üzemekre, az állami kormányzati ágakra is akarják alkalmazni. Szerencsére, nem tudjuk elképzelni, hogy az általános streikról szóló Sorel-féle mythos mélyebb gyökeret verjen a munkások között. A küzdelemnek is vannak bizonyos szabályai, melyeket büntetlenül sérteni nem is lehet. Azonkívül magának a küzdelemnek is vannak bizonyos határai. Rokonszenves a syndicalismusban a dekadens Parlamentarismus kerülése és a proletariátusnak saját erkölcsi alapjára visszavonulása.

KIIENCZEDIK FEJEZET.

Az utopismus.

Nagy gondolkozóknál, kik az emberiség érdekeit átkarolták, mindig találkozhatni az utopismus sphaerikus zenéjével. Mert a realitások tökéletlenségei önkéntelenül az eszmények tökéletességére hívják fel a figyelmet. Savonarola, Giordano Bruno, Eogerius Baco, Cardanus és mások az emberiség egy tökéletesebb boldogságáról álmodozuak épp úgy mint Plato, Morus, Harrington, Saint-Pierre, Fénelon, Goethe, Heinse, Fontenelle, Rétif de la Bretonne, végig egész Bellamyig.

Az utopistikus társadalmak leírása természetesen a tudomány szigorú követelményeinek nem felel meg. Mindamellett az államregényeknek van bizonyos jogosultságuk, felvilágosító és suggestiv hatásuk. A társadalmi átalakítás lehetőségét akarják szemünk elé vezetni. Csak akkor hibáznak, ha azzal a követeléssel lépnek fel, hogy a jövő társadalom reális képét rajzolják. Azt mondhatjuk, hogy minden utópiának van reális eleme is, épp úgy mint minden szigorú tudományos vizsgálaton alapuló társadalmi prognosisnak — mint minden prognosisnak — van utopistikus eleme is. Az csak akkor nem volna utópia, ha a társadalmi

élet összes természettörvényeit tudnók és azokat olyan Laplace-féle képletben összefoglalhatnók.

Különben az utópiák megítélésénél elég eltérést találunk az írók felfogásában. Bizonyos, hogy az exact tudományosság mai korszakában, a tények philosophiájának korszakában szerény hely illeti meg őket. De azért talán mégis nagyon erős Labriola[1] kijelentése, ki azt mondja, hogy napjainkban csak a buták-nak szabad utópistáknak lenni, és hogy az utópiák vagy nevetségesek, vagy csak időtöltés. Ezzel szemben Struve[2] védi az utópiák jogosultságát, csak nem szabad azokat a komoly tudománynyal összetéveszteni. Az utópia a társadalmi eszménynek a tudományba be nem olvadt autonom maradéka. Elfelejtik, mondja, hogy a socialismus egy társadalmi eszmény és mint olyannak mindig isteni joga van egy jó darab utópiára. Vandervelde is kedvezően ítél ezen tudományos műfajról: Ezer kis ellenvetésre felelnek, melyek minden újítás ellenségeinek ajkairól elhangzanak. Szoktatják szellemünket arra, hogy szabadon és függetlenül a polgári világ történeti formái kívül mozogjon.[3]

Igen érdekesek Laufkotter következő reflexiói az utopismusról: A socialismus bölcsője mellett áll az utopismus és csak lassan nő az ember és az emberiség ezen állapoton túl. Ébred az ész, a kritika megindul, a tudományos vizsgálódás górcső alá veszi az utópiákat és a tudomány komolysága előtt szétszállingóznak a képzelem légszövődményei... És mivel ezen átmenet kijózanodást hoz magával, sok ember

[1] Labriola: Socialisme et philosophie. 205 1.
[2] Archiv für soziale Gesetzgebung. XIV. kötet.
[3] Die Entwickelung zum Sozialismus (Berlin, 1902) 178 1.

irtózik attól, a lépést megtenni az utopismustól a tudományon át a gyakorlati socialismus felé... Egy utopistikus eszme, melylyel még napjainkban lépten-nyomon találkozunk, a hit az emberi társadalom rögtöni átalakulása iránt. Valamint a hívő keresztény azt hiszi, hogy a halál pillanatában ezen földi siralomvölgyből egyszerre az örök boldogság birodalmába jut, úgy a társadalmi utópista is abba az álomba ringatja magát, hogy a capitalismus mintegy egy éjjelen át a proletariátus forradalmi felkelése által átalakítható socialismusra... A katastrophaelmélet, mely a gazdasági tömegsztrájkban remélhetőleg utoljára fellobbant, a vulcanikus eruptiók analógiájára keletkezett, de elfelejti, hogy a társadalom átalakulásával nem holt kőzettel van dolgunk, hanem élő emberekkel... Az utópista az ember érzelmére hat, a mennyiben a capitalismus gyalázatosságait leírja és a javulás utáni vágyódást ébreszti, míg ellenlábasa a gyakorlati socialista abból az eszméből indul ki, hogy derék, művelt emberek szükségesek, hogy egy lakályos ház építtessék. Azért az utóbbi fősúlyt fektet az ész művelésére és az akarat erősítésére, hogy a lelkesedés szalmatüze helyébe a kitartó céltudatos munkálkodást tegye... Az is tisztán utopistikus gondolkodás, ha feltételeznők, hogy a socialistikus jövőbeli állam eszményi, tökéletes állapotokat fog létesíteni. A jövőbeli államban is vízzel fognak főzni és ott sem lesznek az emberek angyalok ... A jövőbeli államban sem fognak hiányozni a súrlódások... Általában a jövőbeli államnak egészen más képe lesz, mint az utópista festi. Az embereknek ott is erősen keilend dolgozni, ott is kényszer lesz a munkára és a teljesítmény ellenőrzése... Az emberek és állapotok kölcsönhatása tekintetében is ma

még utopistikus eszmék kísértenek... Ha Marx és Engels a maguk idejében a polgári ideologával szemben a gazdasági erők jelentőségét az emberiség haladásában hangsúlyozták, úgy nekünk a hamisan, illetőleg szűken értelmezett Ökonómiai materialismussal szemben az emberi erők jelentőségét a fejlődés processusában hangsúlyoznunk kell.[1]

Talán senki nem rajzolta oly helyesen az utópisták viszonyát a későbbi socialistákhoz mint Heine:[2] "Nincs szándékom, itt homiletikus fejtegetésekbe bocsátkozni, csak egy példával akartam mutatni, milyen győzelmes módon fogja egy későbbi jövő azon rokonszenvemet igazolni, melylyel tudósításaimban egy kis községről beszélek, mely, sokban hasonló az első századok ecclesia pressájához, a jelenkorban megvetés és üldözés tárgya és mégis oly propagandát űz, melynek hitbuzgósága és komor pusztító akarata hasonlóképen galileai kezdetekre emlékeztet. Ismét a communistákról beszélek, az egyedüli párt Francziaországban, mely határozott figyelmet érdemel. A romban levő Saint-Simonismus számára, melynek hívei, különböző furcsa czégek alatt, még mindig életben vannak, valamint a fourieristák számára, kik még mindig élénken tevékenykednek, ugyanazt a figyelmet igénybe venném; de ezeket a tiszteletreméltó férfiakat mégis csak a szó mozgatja, a társadalmi kérdés mint kérdés, az átszármaztatott fogalom, őket nem kergeti a daemoni szükségszerűség, ők nem a praedestinált napszámosok, kikkel a legmagasabb Világakarat rengeteg határozatait végre-

[1] Utopistische Ideen im modernen Sozialismus (Sozialistische Monatshefte, 1908, 21. füzet, 1340 1. s k.)

[2] Sämtliche Werke. X. k., 111. 1.

hajtja. Előbb-utóbb Saint-Simon szétszórt családja és a fourieristák egész vezérkara a communismus növekedő seregéhez fog átmenni, és a nyers szükség számára az alkotó szót nyújtván, mintegy az egyházatyák szerepét fogják átvenni.“

Az utopistikus államregények őshazája Görögország és e tudományos műfaj legnagyobb, úttörő képviselőjének Platót kell tekinteni. Munkája sok utódjának mintául szolgált saját korától kezdve egész Morusig és Campanelláig. „Állam“ és „Atlantis“-on kívül különösen a következő államregények érdemelnek említést: Theopomp „Meropi országa“, Hekatäos „Kimmeri városa“, Euhemeros „Szent krónikája“, Jumbulos „Napállama“, melyről más helyen szólottunk, stb.

Az újkori utopistikus irodalom első nagy munkája, mely aztán évszázadokon keresztül ez irodalmi irány legjelentékenyebb, legfényesebb, legismertebb alkotása, Moras Tamás Utópiája, mely 1516-ban jelent meg, 1518-ban második, 1520-ban már harmadik kiadást ér. Nem egy a világot kerülő ember alkotása volt, ellenkezőleg oly ember műve, ki sokat látott, sokat tapasztalt, ki nagy utazásokat tett, a gazdag londoni kereskedők nagyhírű ügyvédje, ugyancsak azok képviselője egy kereskedelmi szerződés megkötése alkalmával. Ekkor hat hónapig tartózkodott Németalföldön és ott írta meg az Utópiát. 1504-ben beválasztják a parlamentbe, VIII. Henrik sürgetésére, ki tőle félt, belép állami szolgálatba. Az állam cancellárja lett és meggyőződéseért meghal a vérpadon. Ez röviden életfolyása annak az írónak, kinek az utopistikus irodalom egyik legkorábbi és legnevezetesebb termékét köszönjük, mely a jövő századok gondolkozására jelentékeny befolyást gyakorolt. A legszebb azonban, a mit

talán róla mondhatni, Kautsky kijelentése, hogy nem lehet Morussal foglalkozni a nélkül, hogy az ember meg ne szeresse.

A munka teljes czíme: „De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia libellus vere aureus, nee minus salutaris quam festivus, clarissimi disertissimique viri Thomae Mori inclytae civitatis Londoniensis civis et vice comitis.“ Óriási feltűnést okozott, bár latin nyelven volt írva, és nemsokára angol, franczia, olasz, spanyol, német nyelvre fordíttatott le.

Utopia következő alapon van berendezve. A mi mindenekelőtt gazdasági rendszerét illeti, a sziget 24 nagy és gazdag városból áll, melynek mindegyike a megfelelő szántóföldde bír. A vidéken vannak a minden szükségessel ellátott házak, melyekben a polgárok laknak, kik felváltva foglalkoznak a föld művelésével. Minden mezőgazdasági család áll legalább 40 tagból és két munkásból és minden 30 család fölött áll egy phylarch. Minden családból évenkint 20 személy visszatér a városba, miután két évig mezőgazdasággal foglalkozott. Terméskor a phylarchok jelentik a városi hatóságoknak, hány munkásra van szükség és ezek segítségével, ha az idő jó, egy nap alatt, az egész termés betakaríttatik. A város czélszerűen van építve, minden ház kerttel van ellátva és a házak minden tíz évben sors által cseréltetnek. Mindenki foglalkozik mezőgazdasággal és mindenkinek kell hozzá érteni. A mellett azonban mindenki tanul valamely mesterséget, többnyire atyjáét. Csak kevés mesterség van. A szükséges ruhát minden család maga készíti. A ruha egyszerű, de czélszerű, teljesen egyforma, csak a férfi és nő, nős és nőtlen ruhája között van különbség. Mindenki köteles dolgozni, de csak

hat órát naponkint. Minthogy mindenki tartozik dolgozni, a hat órai munkaidő elegendő, hogy minden szükséges dologban felesleg legyen. Sok visszataszító munkát olyanok végeznek, kik a túlvilági boldogság fejében itt a földön a legkellemetlenebb munkára vállalkoznak. Kényszermunkát csak bűnösökkel végeztetnek. A társadalmi szervezet igazgatása olykép történik, hogy minden város évenkint három képviselőt küld a közös ügyek tárgyalására, melyeken a feleslegek elhelyezése, kicserélése történik. Az aranyat és ezüstöt megvetik, abból készülnek a rablánczok, az éjjeli edények, a becstelenek teleaggattatnak arany fülbevalókkal, arany gyűrűkkel stb.

A családi életre vonatkozólag, Utópiában a berendezések arra czéloznak, hogy a házasság czéljának megfeleljenek. A ki kicsapongóan élt, egyáltalában a házasságtól el van tiltva. A házasulókat egymásnak egész meztelenül bemutatják. A házasság felbontása csak házasságtörés vagy rossz magaviselet esetére van megengedve, mely esetben a bűnös fél új házasságot nem köthet. A házasságtörés a legszigorúbb szolgasággal büntettetik. Bizonyos esetekben a fejedelem kegyelmet adhat, de ha az illető még egyszer házasságtörést követ el, halállal bűnhődik. A családok közös étkezéshez gyűlnek össze, az estebédnél zene játszik. Minden városnegyedben van egy piacz, a hol a jószágok eggyégyűjtetnek és a hol mindenki szükségletéhez képest magát elláthatja. Attól nem kell félni, hogy valaki többet vegyen, mint szükséges, mikor tudja, hogy a szükségeset mindig megkaphatja.

A vallás terén Utópiában a legkülönbözőbb rendszerek léteznek. Talán Isten akarata is, hogy különböző módon hódoljanak neki. Azonban mindannyian

elismerik a legfőbb lényt. A nyilvános istentisztelet ezt az eszmét hozza kifejezésre és azért ott minden hiányzik, mi a felekezeti különbségekből származik. A felekezetek különböző szertartásai csak az otthonban jutnak kifejezésre.

Ezek röviden Utopia intézményeinek vázlata, de a részletek felett áll a hatalmas, ritkán hangoztatott eszme, hogy a társadalmat a közjó követelményeinek megfelelően kell berendezni. Ez adta meg a munkának nagy jelentőségét és vonzerejét, eltekintve attól, hogy a valóság és a képzelődés között evezve, nagy benyomást tett oly korban, melynek egyfelől már positiv, valódisági törekvései voltak, de a melynek másfelől képzelődését és fogékonyságát az új világ felfedezése és az arról szóló hírek és mesék rendkívül módon fokozták és a valószínűtlenségét is a valószínűség sphaerájába emelte.

More utópiája a legkülönbözőbb megítélésben részesült. Leggyakrabban a képzelődés érdekes, de üres játékának tekintették, szappanbuboréknak vagy légvárnak. Pedig kétségtelen, hogy benne a phantastikus elem mellett komoly elem is van, mely a társadalmi viszonyok eszményibb kialakítását mutatja, melynek megvalósítása talán nem nagyon valószínű, de lehetséges. Azonban benne már a modern eapitalismus elleni harcz első felvonását látni, mint Kautsky, talán mégis egy kissé erőltetett. More korát megelőzte, de nem abban, hogy benne a socialismus mint a viszonyok eredménye megnyilatkozik, a nélkül, hogy már megvolna annak végrehajtására az ököl, a proletariátus, hanem abban, hogy egy akkor nem ismert eszményből indult ki. Az utopismus eszményi alapon nyugszik, nem pedig materialismuson, mint a modern anticapitalismus. Egy nagy

szellem kritikája és visiója, reménykedése és kétségbeesése. Mint tudományos mű egy nagy kísérlet, természetesen a kísérlet gyengeségeivel is. Új eszmék új köntösben, melyet épp úgy tógának mint bohóczköpenyegnek lehet nézni. Hogy ezt a formát választotta, azt némelyek szükségnek tulajdonították. „Az utópia eszköz volt neki — mondja Lange[1] — oly eszmék terjesztésére, melyeket más alakban, alig lett volna szabad előadni és melyek tényleg korát messze megelőzték.“ Azt hiszem, volt ennek más oka is.

Maion azt mondja: „Az utópia egy lángeszű ember társadalmi látománya; megvilágítja az emberiség jövőjét. Itt látjuk csirában a vonzalmas munkát, a termelés társadalmi és tudományos szervezését, egy bámulatos nevelési rendszert és az egyéni szabadság tiszteletét, melyet csak a mindenkit egyformán terhelő társadalmi kötelességek korlátoznak.“ [2]

Körülbelül száz évvel Moras után megjelenik egy úgy a tudomány mint a társadalom terén nagy forradalomról álmodozó tüzeslelkű dominicanusnak, Campanellanak, communistikus államregénye: Civitas solis. Idea reipublicae philosophicae.

Campanella napállama és az utópiák között nevezetes helyet foglal el. A napállamban az egyén élete akkép van szabályozva, hogy ez a földi boldogsághoz vezessen. A két nem viszoDya a teljes egyenlőségen alapul, a nő férfias gyakorlatokban, hadi munkában is részt vesz. A nem fentartására a legszebb nők használtatnak és a terhes nők hősök szobrai között élnek, hogy minél kiválóbb progeniturát adjanak a társa-

[1] Geschichte des Materialismus II. kötet, 486 1.

[2] Malon: Le socialisme intégral (Paris) 116 1.

dalomnak. A gyermek a társadalomé. Az állam tagjai egy családot képeznek. Mindenki annál nagyobb becsülésben részesül, mennél több munkaágban járatos. A termelés oly tökéletesen van szabályozva, hogy mindenkinek naponta csak négy órát kell dolgozni. Minthogy magáncsalád nincs, magántulajdon sincs. Az állam mindenkit mindennel ellát és igy az egyeseket nem az érdek, de az igazi barátság köti össze. Közösségben élnek, az étkezés közös, orvosi utasításnak megfelelő, kor és évszak szerint különböző. Vannak gépek, kocsik és hajók, melyek maguktól járnak. Pénz és kereskedelem nincs, a külföldön szerzendő árúk behozatalára a külföldi kereskedőkkel a kikötőkben érintkeznek, de az országba nem eresztik be őket.

„A mint Morus több tekintetben Saint Simon jelszavait anticipálja, úgy Campanella több ízben Fourier-nek tervezeteihez hasonló eszméket fejt ki. A Civitas solis valójában egy nagyszabású phalanster.“[1]

„ Az önszeretet teljes legyőzése és elnyomása a közösség iránti szeretet által, azaz a közösség czéljaiért való lelkesedés által: ez az, a miben Campanella az igazi moral és a legjobb társadalmi rend alapját látja. Ezen alapon építi fel communistikus rendszerét.“[2]

Az államregények között kétségkívül Morus és Campanella munkái legnagyobb feltűnést okoztak. De megjelentek hasonló irányú munkák nagy számban, így, hogy csak egyeseket említsünk, verulami Bacon: New Atlantis czímű munkája (1626); Hall: Mundus alter et idem (1643); Harrington: The Oceana (1656),

[1] Medveczky: Társadalmi elméletek és eszmények (Bpest, 1887), 191 1.

[2] U. o. 105. 1.

mely politikai irányzatú; Bidermann: Utopia Bemardini (1670); Vairasse: A severambok története (1677); Tyssot de Patot: Voyages et aventures de Jacques Massé (1710); Goethe: Wanderjahre (1821); továbbá Defoë, Case, Fénélon, Morelly, Mably, Rétif de la Bretonne, Diderot, Abbé de St Pierre, Heinse stb. Ismét nagyobb hatást gyakorolt Cabet Icariaja, melylyel már foglalkoztunk. A XIX. század vége felé ismét megjelen egyik-másik nevezetesebb utopistikus munka: így Hertzka: Freiland (1889); Bellamy: Looking backward (1888) és Equality (1897); Morris Alfred: A minimumbér (1891); Morris Vilmos: News from Nowhere(1891); Flürscheim: Deutschland in 100 Jahren; Donelly: Cäsars Denksäule (1892); Faulhaber: Das goldene Zeitalter der Zukunft (1896); Mantegazza: Das Jahr 3000 (1888); Grave: Terre libre (1908) stb. Látjuk, hogy ez irodalom elég termékeny, egészen eltekintve számos más munkától, regénytől stb., mely legalább részben ide tartozik. Az újabb utopistikus irodalomban különösen Bellamy és Hertzka munkái találkoztak nagy érdeklődéssel, Freiland és Looking backward.

Freiland egy, a középafrikai fensíkon európaiak által alapított gyarmat neve, melyben kísérlet tétetik oly társadalmi szervezet létesítésére, mely a szabadság és igazságosság megvalósításához vezet. E társadalom szervezete elsősorban abban kölönbözik a jelenleg fennálló társadalmi rendtől, hogy az összes termelési eszközökre vonatkozólag magán tulajdonjog el nem ismertetik. Mindenki munka után él és mindenkinek igénye van egy, a munkaeredményének megfelelő részére a társadalmi jövedelemnek. Az író lépésről lépésre leírja e társadalom fejlődési menetét, mely bámulatos gyorsasággal felvirágzik és már néhány év alatt intézmé-

nyeiben, gazdagságában, szellemi és erkölcsi haladásában a legmerészebb várakozást meghaladja. Ezeknek leírása képezi az első és második könyv tárgyát. A harmadik könyvben egy olasz diplomata levelei alakjában ismertetnek a freilandi állapotok, a mint azok a gyarmat fennállásának huszonötödik évéig fejlődtek. Freiland termelésének évi értéke, alapításának huszonötödik évében, hét milliárd font sterling; a tett befektetések értéke 34 milliárd font; évi kivitele 1150 millió font. Vasútjainak hossza 575.000 kilometer. A használt gőzerő hatszor annyi, mint ma az egész világon. A freilandi biztosító osztály tartaléktőkéje tíz milliárdnál nagyobb. A népesség száma 42 millióra emelkedett. A gazdaság és műveltség akkora, hogy a könyvek és újságok évi bevétele 138 milliárd fontra rúg, pedig Freilandban is van nagy irodalmi tevékenység. Freiland nagyszerű példája hat más államokra. A legelőrehaladottabb államok készülnek a nagy közgazdasági és társadalmi forradalom keresztülvitelére és Freiland tanácsát és közreműködését igénybe veszik. E czélból világcongressus hivatik össze, mely az alapítás 26-dik évében, márczius 3-dikán összeül és a következő kérdéseket tárgyalja: 1. Miként magyarázandó azon tény, hogy a történelem eddigi folyama alatt Freiland alapítása előtt nem sikerült egy, az igazságosság és szabadság elvén alapuló testületet alapítani? 2. A freilandi intézmények sikere nem-e a rendkívüli körülmények kivételes és mulandó találkozására vezetendő vissza? 3. ínség és nyomor nem természeti szükségszerűségek-e és nem jelentkeznék-e túlnépesség, ha mulandóan sikerülne az általános ínséget legyőzni? 4. Lehet-e a gazdasági igazságosság intézményeit a szerzett jogok és az átöröklött érdekek

kíméletével keresztülvinni és ha igen, milyen eszközökkel? 5. Gazdasági szabadság és igazságosság az utolsó czélját képezik-e az emberiség fejlődésének és mi lesz az emberiség sorsa ez elveknek működése mellett? E kérdések természetesen mind oly szellemben oldatnak meg, mely a freilandi intézményekben megvan valósítva. Freiland nem csapong féktelenül a képzelem költői sphaerájában és nem feledkezik meg a tudomány szigorú követelményeiről, sőt épen a tudományos eszme következetes fejlesztése által jut el azon társadalmi képhez, melyet rajzol. De az utopismus délibábja itt sem hiányzik és így hiába tiltakozik a szerző az ellen, hogy az államregényírókkal egy padra kerüljön. Már abban is utopistikus, hogy a nagy társadalmi átalakulás, melynek hajnalát már sejthetni, hosszú időt fog igénybe venni és nagy vajúdásokkal fog járni. Egy társadalom meg nem hal anélkül, hogy földrészek ne mozogjanak és a mennyboltozat vissza ne tükröződnék a bomlás kisértetszerű lángjaitól. Előnye Freilandnak, hogy két feltétlenül helyes tételen alapszik. Az első az, hogy a társadalom legközelebbi alakja csak egy fokkal lehet tökéletesebb, mint a jelenlegi. Nem a társadalom legtökéletesebb alakja keresendő, hanem az, mely a fennállóból közvetlenül kifejlődhetik. A másik eszme, mely okoskodásának alapját képezi és mely, mint láttuk, Rodbertusnál is oly nagy szerepet játszik, az evolutionistikus elméletből levezetett azon praemissa, hogy a természettudomány nagyszerű haladásával kapcsolatos óriási fejlődése az emberi termelési képességnek jövőben az alsóbb osztályok sorsára is javítólag kell hatnia, míg a jelenlegi gazdasági és társadalmi rendszer mellett e hatás kevésbbé érvényesül.

A modern socialismus természetesen minden közösséget az utopismussal megtagad. Azért mondja Kautsky, nincsen nevetségesebb, mint tőlünk azt követelni, liogy az általunk czélzott jövő állam képét rajzoljuk. Ez oly nevetséges követelés, melyet még soha más párttal szemben nem állítottak fel, hogy felesleges volna, erre egy szót is pazarolni, ha ezen követelés nem volna a legkomolyabb ellenvetés, melyet ellenfeleink felhoznak ellenünk.[1]

Az utópistákról megjegyzi Somogyi: Úgy látszik, hogy a társadalmat gépezetnek tekintik, a melyet bizonyos terv szerint mesterségesen lehet összeállítani, a melynek egyes alkotó részeit tetszés szerint lehet kicserélni; az embereket pedig oly lényeknek, a melyekből minden rossz indulatot, bűnös hajlamot ki lehet irtani... Önkéntelen érdemük, hogy a socialistikus rendszerek félszegségeit, gyengéit rikítóan feltüntették az által, hogy költött országaikban azok eszményeit megelőzőleg mutatták be.[2]

Ellenben Wolfgang Heine[3] kedvezőbb véleményen van: A cselekvésre is serkenthet ilyen eszménykép, felrázhatja a lelkeket, felemelheti őket, gyúpont lehet, mely a hasonérzelműeket egyesíti. Nem egy világtörténeti jelenség kiindulási pontja voltak a képzelődés ilyen képei... De a jövőbeli társadalom tudományos megfestése is lehetséges és megengedett. Szükséges tudományosan bebizonyítani, hogy a tömegek életmódjának emelése, melyre a socialdemocratia törekszik, lehetséges a cultura veszélyeztetése nélkül... Erre

[1] Das Erfurter Programm. 141. 1.
[2] Socialistikai tanulmányok (Bpest, 1900) 27.1. s. k.
[3] Utopien (Soc. Monatsschrift, 1903, Sept., 649. 1.

első ízben szükséges a gazdasági lehetőség kimutatása... Továbbá, hogy ilyen socialistikus társadalom lélektanilag is lehetséges ... Hogy ilyen tudományos vizsgálatnak gyakorlati értéke legyen, szükséges a jövőbeli társadalom történeti lehetőségét is kimutatni, azaz csak oly gazdasági és politikai alakzatokat vehet fel rajzában, melyekhez egy képzelhető átmenetet tud mutatni.

IV. KÖNYV.

A SOCIALISMUS ÉS A CULTURPROBLEMÁK.

ELSŐ FEJEZET.

Socialismus és vallás.

Általános nézetté vált, hogy a socialismus a vallás negatiója, Kétségtelen, hogy a modern világszemléletben és így a socialismusában is találkozunk ilyen irányokkal. Azonban még sem tekinthető a socialismus állásfoglalása dogmatikus szigorral bírónak.

Saint-Simon-Bazard szerint — kiknek elmélkedései vallásbölcseleti szempontból is értékesek, a mint azt más helyen már láttuk — a vallás mindig a társadalmi szervezkedés legfontosabb tényezője volt és az fog maradni a jövőben is. A kezdetleges vallások a társadalmi elemet tökéletlenül elégítették ki, míg végre a kereszténység a társadalomnak az egész emberiségre kiterjeszkedését, azzal a háború megszűnését, a rabszolgaság és osztálykülönbség eltűnését, a testvériség elvének megvalósítását követeli. De a kereszténység sem volt még képes ezt az eszményt megvalósítani, azért annak megvalósítását csak a túlvilágba ígérte, azért mondja a kereszténység megalapítója: az én birodalmam nem a földről való és azért ketté hasítja a keresztény társadalmakat az egyházi és világi

hatalom dualismusa. A társadalom felépítése követeli a társadalmi vallást, mely egyedül képes lesz a régi társadalmak ellenmondását megszüntetni. Ezen czél elérésére azonban nem elég a mai társadalom helytelenségét bebizonyítani, hanem szükséges az új rendért lelkesülni, mi csak a társadalmi vallás segítségével történhetik. Ilyen vallással sikerülni fog az élet helyes vezetése. A vallási eszme által felvilágosítva, az emberek szívesen fogják a vezéreket követni, mert belátják, hogy tekintély és engedelmesség egyenértékű, nemes, szent. Tekintély és engedelmesség vallási kötelességek, mert a közös czél iránti buzdulás egyesíti a magasakat és alacsonyakat és az előbbiek uralma nem teher, hanem jótétemény. Az anyagi érdekek ápolása a boldogság föltétele lévén, az is vallási kötelességgé válik és azzal az ipart és a tudományt is a vallási dogma szentesíti, képviselőit pedig a társadalmi hierarchia legmagasabb fokára helyezi.[1]

Igen behatóan tárgyalja a vallási problémát az Exposition I. kötete;[2] Öt ülésben fejtegeti az iskola álláspontját. A kérdés a következőkép tétetik fel: Van-e az emberiségnek vallási jövője és ha van, az tisztán az ember belső lényéhez fog-e tartozni, avagy befolyást fog-e gyakorolni az ember társadalmi és politikai életére; nem lesz-e a vallás az emberek collectiv eszméjének kifolyása, synthesise az emberiség összes gondolatainak és életviszonyainak? Nem fog-e helyet foglalni a politikai rendszerben, sőt azon uralkodni? És habár sokan vannak, kik csak megvető mosolylyal kísérnek minden vallási gondolatot, kik

[1] Muckle, Henri de Saint-Simon. (Jena, 1908.) 304. 1. s k.
[2] Doctrine de Saint Simon. 331. 1. s k.

azt a sötét középkor — az emberiség gyermekkora — sajátságának tartják, Saint-Simon és az iskola nevében kijelentik, hogy a modern materialismus és a voltaire-i sarcasmus daczára, az emberiségnek van vallási jövője, hogy a jövő vallása nagyobb, hatalmasabb lesz, mint a múlt összes vallásai; hogy az synthesise lesz az emberiség összes gondolatainak; hogy az nemcsak uralkodni fog a politikai rend fölött, hanem hogy a politikai szervezet maga egy vallási intézmény lesz, mert minden jelenség Isten törvényei szerint megy végbe és csak Isten útján értelmezhető. A mennyiben pedig különösen a tudomány hozzájárult a vallás tagadásához, a tudomány saját feladatával ellentétbe jutott, mert hiszen a tudománynak más feladata nincs, mint ama törvényeknek felfedezése, a melyek szerint az összes jelenségek végbemennek és ezen törvényeknek lehetőleg egy törvényben való összszefoglalása. És a tudomány minden fáradozása hiábavaló, ha nem indul ki abból a hypothesisből, hogy a világ nem chaos, hanem hogy az egész világegyetemet egy nagy törvény köti össze. A tudománynak nem az a rendeltetése, hogy örökké a vallás ellensége legyen, hanem minden haladása magasabb fogalmat fog nekünk adni Istenről és szándékairól az emberiséget illetőleg. „Plus la science s'élève, plus elle se rappoche de la religion.[1]“

Marx a vallásról következőket mond: a vallás a szorongatott teremtmény sóhaja, egy szívtelen világ kedélye, szellemnélküli állapotok szelleme. A vallás a nép ópiuma. A vallás mint a nép illusorius boldogságának megszűnése igazi boldogságának követelmé-

[1] Doctrine de Saint-Simon. I. kötet, 339. 1.

nye. A követelmény, bizonyos állapotok iránti illusiot feláldozni, melynek szüksége van illusiókra.[1]

A vallás Marx és Engels szerint, mint minden ideológia, a gazdasági viszonyok folyománya és visszatükrözése. Az erfurti programm a vallást nem tagadja, csak kimondja, hogy az magánügy.

A marxismus a vallást teljesen legyőzöttnek tekinti. Mindamellett figyelmet érdemelnek nyilatkozatok, mint a következők: „Nem jut eszünkbe a világegyetem örökkévaló belső tényeit megtámadni; ellenkezőleg, mi alapoztuk azokat először helyesen, a mennyiben azoknak örökkévalóságát kimutattuk és azokat egy magában ellentmondó Isten mindenható önkénye elől biztosítottuk.“ [2]

„Mint mindenben, úgy ezen alapkérdésben — mondja Masaryk [3] — útjában áll Marxnak bölcseleti primitivismusa. Materialismusa és positivismus Prokrustes ágyán természetesen megcsonkít minden ideológiát és így a vallást is. A modern Faustok, Manfredek, Káinok, Rollák, Ivánok, Aljosák minden keresése, az összes szellemi küzdelmek Goethétől Garborgig, Kanttól Nietzscheig, Schleiermachertől Rietschlig, ez a nagyszerű küzdelem Istenért semmi más, mint a gazdasági viszonyok visszatükröződése! Es a keresztény Isten most semmi más, mint a capitalistikus gazdasági viszonyok visszatükröződése, talán csak az uralom-, pénz- és élvvágyó capitalismus antropomorphistikus idealisatiója“.

[1] Marx, Zur Kritik der Hegelischen Rechtsphilosophie. (Nachlass, I. 384. I.

[2] Engels, Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie. (Aus dem litterarisohen Nachlass. I. 485. 1.)

[3] Die philosophischen und sociologischen Grundlagen des Marxismus. 461. 1.

Marx és Engels tévedtek Masaryk szerint, midőn azt hitték, hogy a vallási kérdés el van intézve. A socialismus fejlődése és különösen a marasmus épp az ellenkezőjét bizonyítja.[1] A legjobbak a munkások között szomjúznak vallás után és a socialismust is vallásosán fogják fel. A socialismusban van valami a Messiás iránti reményből. Minthogy a socialismus egy új világnézetet akar képezni, szükségképen vallási jelleggel bír. Nem kételkedem — mondja Masaryk — hogy a marxismusban ugyanazon reactio fog beállani, mint más újkori irányokban, a positivistikus túlterhelés tudománynyal nem képes az igazán éhező és szomjazó lelkek csillapítására.

A socialismus dívó felfogása szerint a társadalomnak socialistikus alapon való berendezése magában foglalja minden theologiai cultus végleges elhagyását, mert a transcendentalis istenség vagy félisteni prófétaság fogalma csak más alakja és analógiája a transcendentalis uralkodó osztálynak. Mihelyt lerázzuk a vágyat, hogy a társadalom egyik része a másikat szolgájává tegye, a terméketlen hit dogmái elvesztik érdekeket. A mint a pogányság a rabszolgaságon alapuló gazdaság vallása; a mint a katholicismus a hűbériség vallása, a mint a protestantismus a capitalismus vallása, úgy a collectiv és cooperativ gazdaság vallása a humanismus, a mi csak más neve a socialismusnak.[2]

Egyik legjelentékenyebb socialista testület, a Glasgow and District socialist Sunday School Union, követ-

[1]Die philosophischen und sociologischen Grundlagen des Marxismus. 477. 1. s k.

[2]Barker, Religion of socialism. 81. 1.

kezőket mond a vallásról: A socialismus, melyet gyermekeinknek tanítunk, Idealismus. Úgy jellemezték, mint az eszmény legmagasabb szárnyalását| a gyakorlati élet országában. Egy hit az — egy hit, alapítva az emberiség testvériségére — tekintet nélkül osztályra, koreszmére, vallásra. Vallás az, magasabb vallás, mint hitek és dogmák. A szeretet vallása az! Hirdetői és tanítványai az emberiség szeretői! Evangéliuma az emberiség szolgálata! A socialismus nemcsak magában foglalja Krisztus tanításának összes lényeges elemeit, hanem a mint előtte a kereszténység is tette, a múlt legmagasabb altruistikus tanításait. De a socialismus még többet tett, egy új hangot, egy messzeterjedő mély hangot ütött meg és annak viharzása tombol a nemzetek szívében! A socialismus kihirdette tantételeit, kiemelvén, hogy az egyedüli út és mód a szeretet vallása szent szertartásainak követésére és mely nélkül az isteni érzés megvalósulása lehetetlen — az emberek testvérisége.

Ugyanazon testület és a Labour Church Union következő tízparancsolatot adtak ki: Szeresd iskolatársaidat, kik az életben munkatársaid lesznek. Szeresd a tanulást, mely a kedély tápláléka és légy tanítóid iránt hálás, mint szüleid iránt. Szentelj minden napot jó és hasznos cselekedetek által. Tiszteld a jó embereket, légy udvarias mindenki iránt, senki előtt ne alázkodjál. Ne gyűlölj senkit, senkiről rosszat ne mondj, ne légy bosszúálló, de védelmezd jogaidat és az elnyomásnak ellentállj. Ne légy gyáva, légy a gyengék barátja és szeresd az igazságot. Emlékezzél, hogy minden hasznos dolgot a földön a munka teremt. A ki azokat élvezi munka nélkül, az a munkás kenyerét lopja. Figyelj és gondolkozzál helyesen, hogy az

igazságot felismerjed. Ne hidd azt, a mi az észszei ellenkezik és ne csald soha magadat vagy másokat. Ne hidd azt, hogy annak, ki hazáját szereti, gyűlölni és megvetni kell más nemzeteket, vagy háborúra kell gondolni, mely a barbarismus egy maradványa. Várd a napot, midőn az összes emberek egy hazának szabad polgárai lesznek és együtt fognak élni, mint testvérek, békében és igazságban. A socialismus a világ reménye.[1]

Brit socialisták a keresztény vallás számos travestiáját szerkesztették. Ilyenek a következők:

Káté a tömeg számára.

Mi a neved? Munkás. — Kik a szüleid? Az atyám neve munkás, az anyám neve szegénység. Hol születtél? Egy padláson egy bérház telepe fölött, melyet atyám és társai építettek. — Mi a vallásod? A tőke vallása. — Mily kötelességeket ró a vallásod reád a társadalom irányában? Hogy a nemzeti gazdagságot szaporítsam, először munkám által, aztán megtakarításaim által, a mennyiben ilyeneket tehetek.

A tőkés tíz parancsolata.

Én vagyok a tőke, a te mestered, ki tégedet hozott a szabadság országába, a rabszolgaság hazájába. Nem szabad saját mestered lenni, sem más mesteré, mint én. G-yilkosságot csak az én érdekemben szabad elkövetni. Lányaidat add prostitutióba, feleségedet pedig házasságtörésbe énnekem.

Más helyen láttuk, hogy az angol socialismus legkiválóbb képviselője is a vallás ellen foglal állást. De ennek oka főleg a positiv vallásrendszerek sok kinövése volt.

[1] Barker, British Socialism. 369. 1.

Azonban a vallást visszautasító nézetekkel szemben a socialista táborból lassankint más hangok is hallatszanak.

... Daczára ennek — mondja Hue Otto[1] — nem kevés párttag tetszeleg magának abban, hogy a socialdemokrata pártot vallásellenes törekvésekkel identifikálja. Ez ellen energikusan kell óvást emelni! — A milyen kevéssé egyenlő az atheismus a socialdemokratiával, épp oly kevéssé összeférhetetlen az Istenbe való hit a socialdemokrata hitbátorsággal.

Sorel szerint éppenséggel nem állíthatni, hogy a vallás eltűnőben van. Sőt a katholicismus a XIX. században megerősödött, a műveltek között is elterjedést nyer, a kik ma gúnyolják a naturalismust, mely régente divatban volt az egyetemeken. Hivatkozik Pascalra, Newman bibornokra, Brunetiére-re, Tocquevillé-ra és Leplay-re.[2]

Tekintettel az egyházból való kilépés mozgalmára. Gröhre azt mondja: És így ezzel későbbi idők magasabb vallásossága számára egy első élőmunka végeztetett.[3]

Érdekes az is, hogy a Sozialistische Monatshefte 1908. 21. füzetében egy ihletteljes czikk közöltetik Assisii Ferenczről, melyben hitről, vallásról, egyházról igen nemes hangon van szó.

Menger szerint a vallás természetesen sokkal kisebb szerepet játszanék a népszerű munkaállamban, mint a mai társadalmi rend mellett. Igaz: betegség, halál, erkölcsi sülyedés, szóval testi és erkölcsi bajok

[1] Socialistische Monatshefte. (1907 sept.) 700. 1.
[2] Sorel, Réflexion sur la violence. 116. 1.
[3] Sozialistische Monatshefte. 1905., 5. füz. 305. 1.

mindig létezni és jámbor kedélyekben a vallási szükségletet előidézni fogják. De a társadalmi egyenlőtlenségek, melyeknek mérséklésére a mai állam főleg a vallást felhasználja, az új államforma mellett tűrhető mértékre fognak leszállíttatni. . . Ezen szabadabb helyzete a vallási problémával szemben lehetővé teszi a népszerű munkaállamnak, hogy összes életnyilvánulásait a tapasztalatszerű világnézetre fektesse . . . Ezzel megszűnik a szegényeknek és gazdagoknak a szellemi élet terén egyenlőtlen bánásmódja, mely a néptömegeket még nagyobb joggal sérti, mint az ökonómiai ellentét és mely a legtágabb népköröknek emelkedő műveltsége mellett bizonyára fenn nem tartható. Mert ezek jól tudják, hogy némely anyagi élvezet nem egészen egyenlően osztható fel az állampolgárok között, de joggal azt hiszik, hogy az igazság és a tudomány, úgymint a napsugár, mindnyájunk közös öröksége lehet.

Ezen fölfogás daczára Menger nem helyezkedik arra az álláspontra, hogy a vallást magánügynek kell tekinteni, hanem azt kívánja, hogy a vallási szükségletek kielégítését lehetővé kell tenni, mert az a létre való jog egy részét teszi. Azonban a munkaállam a rendelkezésre álló gazdag anyagi eszközökkel minden módon elősegítheti a tapasztalatszerű világnézet győzelmét, melylyel egyike a legnagyobb történeti problémáknak — sőt talán a legnagyobb — megoldást találna.[1]

Az új vallás híve — mondja Hasse — túlteszi magát minden dogmatikus korláton és megint szabadon mozog a világegyetem óriási világában, hisz az

[1] Neue Staatslehre 267. 1. s k.

élet mérhetetlen virágzásában, a lélek végtelen tökéletesbülésében, az összes dolgok egységében, melyet sejthetünk, midőn ingadozva és harczolva mozgunk, a dualismust, a viszályt, a természet és lélek, Isten és világ, ember és emberiségi eszme ellentétét feltáró világban . . . Ezen új vallásos élet, melyet nem az egyesnek geniusa ád nekünk, hanem az egész kutató, küzdő, vágyó emberiség geniusa, nélkülözi persze azt a szilárd alakot, melyet csak az egyoldalúság adhat. Felkarolja az összes nagy embertanítók életgondolatait, az ethika, művészet, tudomány kincseit, az összes gondolatokat, érzelmeket, jelképeket és szabályokat, melyek az élet niagasztalásáról beszélnek. Igaz, hogy ezen dolgok nem szorulnak többé vallási sanctióra, de vallási tartalmuk által fesztelen vallási enthusiasmust szülnek és az erős gyökeret képezik, melyből a vallás csodavirága sarjadzik.[1]

Az ethika tekintetében a modern socialismus álláspontját újabban Kautsky fejtette ki következőképen.

A socialismus álláspontját az ethikával szemben Kautsky szerint két körülmény jellemzi: először az, hogy az ethikai elveket és erőket gazdasági okokra vezeti vissza a történelmi materialismus. A gazdasági okok, a gazdasági körülmények szerint bizonyos viselkedés előnyös a társadalomra nézve és ezt a viselkedést a társadalom erkölcsének tekinti és lassanként a szokás útján oly szentesítéssel ruházza fel, hogy az a többség cselekvésének iránytűjévé válik. Az erkölcsiség lényege az egyes szempontjából azért nem valami absolut igazságban, vagy absolut jóban

[1] Was ist Religion? (Sozialistische Monatshefte, 1903 február, 138. 1.).

rejlik, hanem abban, hogy úgy cselekszik, hogy ezzel a társadalom felfogásával összhangban van. A másik körülmény, mely a socialismus ethikáját jellemzi az, hogy nem az erkölcsi eszményekben látja az emberiség haladásának emeltyűit, hanem a szükséglet-kielégítési és azzal az ökonomo-technikai rendszerben. „Hol létezik egy erkölcsi eszmény, mely nagyszerűbb kilátást nyújtana! És mégis hűvös ökonómiai vizsgálódásokból származik, nem pedig a szabadság, egyenlőség, testvériség, igazságosság, humanitás erkölcsi eszményeivel való lerészegedésből“.[1] Az erkölcsi érzés a társadalmi ösztönből származik, mely minden fajnál mutatkozik, melyben az együttélés fegyver a lét körüli harczban. „Egy állati ösztön, semmi egyéb az erkölcsi törvény. Innét titokzatos természete, az a hang belsőnkben, mely semmi belső impulsussal, semmi látható érdekkel össze nem függ; az a daemon vagy Isten, melyet Sokrates és Platótól kezdve Kantig minden ethikus magában érzett, kik az ethikát sem az önzésből, sem az élvezetből nem akarták levezetni“.[2]

Ebben tehát inkább az ethikai érzület keletkezésének magyarázatát látjuk, mint új formulázását az ethika tartalmának. Itt tehát Kautsky is tovább megy, mint a mi Marx dogmatikus amoralismusának megfelelne.

[1] Ethik und materialistische Geschichtsauffassung (Stuttgart 1906).

[2] I. h. 144. 1.

[3] I. h. 63. 1.

MÁSODIK FEJEZET.

Socialismus és család.

A mit többnyire a socialismus észre nem vett, ez az, hogy a társadalmi alakulások rendkívül lassan mennek végbe. A politikai események e tekintetben egészen más jelleget mutatnak. Egy trónt fel lehet forgatni egy nap alatt, a kormányzati rendszert meg lehet változtatni ugyanannyi idő alatt; de a társadalmi intézmények oly mélyen eresztik le gyökereiket és oly szélesen terjednek el, hogy azokat kiirtani, átalakítani csak lassan lehet. A társadalmi intézmények, család, foglalkozás, tulajdonjog, oly erősen össze vannak nőve a milliók sorsával, szokásaival, gondolkozási módjával, hogy még a legnagyobb átalakulások is, a mint a történelem ezt bizonyítja, azokat majdnem változatlanul, érintetlenül hagyják.

Helyes ösztön vezeti a socialistákat akkor, mikor legerősebb támadásukat a család ellen intézik. Mert kétségtelenül a családi intézményben rejlik egyik legfőbb oka az egyéni egoismusnak, kétségtelenül nemesebb alakjában. Nem mintha nem találnék az egoismus erős elfajulását olyan egyéneknél, kik minden családi köteléket leráztak. De ezeknél az határozottan

kórság, míg annál az embernél, kinek családról és annak jövőjéről kell gondoskodni, a tulajdonjoghoz és annak minden formájához és minden corollariumához való görcsös ragaszkodás jóformán természetes, még esetleges túlzásaiban is. Ha tehát a tulajdonjog intézményét gyengíteni akarják, azt elsősorban a családi intézményben kell megtagadni.

A socialismus a házasság helyébe a szabad szerelmet akarja helyezni. A teljes szabadság lépjen a kényszer helyébe. Mert, mondja Marx, a kik fenn akarják tartani a házassági köteléket, azok nem szorulnak kényszerre, a hol pedig a kényszer szükséges, ott az nem kívánatos. A mai rendszer a nő gazdasági függőségén alapszik, az pedig a socialistikus rendszerrel el fog tűnni. A nemi viszony magában véve erkölcsileg indifferens, sem erkölcsös, sem erkölcstelen, mint minden testi functio. Szabad mint a szél, a socialistikus társadalom asszonyát csak a férje és gyermekei iránti szeretete fogja kötni. A socialistikus társadalom, minthogy a férfi és nő viszonya teljesen szabad viszony, nem ismeri a csábítást, a hűtlen elhagyást, a házasságtörést, a prostitutiót, a törvénytelen születést. A socialistikus társadalmat csak a progenitura kérdése érdekli, melyről maga a társadalom gondoskodik és a nemi viszony botrányos nyilvánulásai. A socialistikus társadalomban a szabad szerelem folytán a gyermek a társadalomé, a gyermek jövője nem függ többé a szülőktől, általában megszűnik az apa és anya fogalma. Nem lesz gyermek, melyet nem szeretnek, melyet nem gondoznak, melyet nem táplálnak, de ez mind társadalmilag lesz szervezve. De az állam ellenőrzi a gyermeknemzést is. Ahhoz állami engedély kell, mely engedély ismét

csak alapos vizsgálat után adatik meg. Gyengeelmé-jűek, elmebetegek, veszedelmes bűnös hajlamokkal terheltek nem kapnak engedélyt fajuk fenntartására. Bizonyos esetekben az asexualisatio és sterilizatio alkalmaztatik. Természetesen a családdal eltűnik a család együttlakása, az otthon és helyét elfoglalják a közös lakás, közös étkezés. Azonban vannak socialisták, a kik ezen végső következményeket nem vonják le és lehetőleg az individualismust is akarják megmenteni.

A jelenkort foglalkoztató problémák között széles helyet foglal el a fajjavítás kérdése és azzal kapcsolatban a szabad szerelem hatásának kérdése a fajjavításra. Sokan a legvérmesebb reményeket táplálják a szabad szerelemnek a fajjavításra gyakorolt hatása tekintetében. Vájjon ezek jogosultak-e, ezt csak alapos biológiai kutatások mutathatnák, a melyek azonban ezen a téren nagyon nagy akadályokba ütköznek, mert talán mindenki belátja, hogy ezen a téren a kísérletezés „az összes tényezők szigorú ellen-Őrzésével“ majdnem teljesen ki van zárva. A szórványosan felhozott példák pedig sem pro, sem contra nem bizonyítanak semmit. Találunk hatalmas progeniturát olyan szülőktől, kik egymást nem szerették, sőt gyűlölték, viszont satnya progeniturát olyan szülőktől, kik egymást nagyon szerették; találunk hatalmas progeniturát satnya és satnya progeniturát hatalmas szülőktől. Azt sem lehet állítani, hogy a nemzésre legalkalmasabb vagy akárcsak másképp, lelki tulajdonságainál egymáshoz való egyének egymást legerősebben vonzzák, mert e téren a legmeglepőbb tapasztalatokat tehetjük a mennyiben hatalmas egyének hozzájuk éppenséggel nem illő gyatra egyénekhez vonzód-

nak. Itt csak az igaz, mit Dohn Hedwig mond: Ezen a téren minden hypothesis.[1]

Már a franczia forradalomban találkozunk azzal a felfogással, hogy a házasság alapját csak az egyének akarata és kölcsönös hajlama képezi. Saint Just mondja: férfi és nő, ki egymást szereti, házasfelek. Az egyházi felbonthatatlansággal szemben a konvent annyira könnyíti az elválást, hogy VI-ban a »válások száma nagyobb, mint a kötött házasságoké. A törvénytelen és házasságtörésben született gyermekek örökösödési joga a törvényesekével egyenlővé tétetik. A családnak nincs többé feje, a nő jogai egyenlők a férfi jogaival. A gyermekek korán emancipáltatnak a szülők gyámsága alól. A közmorál erős csapást szenvedett és az elhagyott gyermekek száma borzasztó arányban emelkedett.[2]

Godwin állást foglalt a házasság és család ellen, mert a teljes egyéni szabadsággal ellentétben állanak. Esztelenség — mondja — azt remélni, hogy két ember állandóan egymással egyetértsen. Őket kényszeríteni, közösen cselekedni és közösen élni, elkerülhetlen kellemetlenségeket, viszályt, szerencsétlenséget okozna. Ez nem is lehet másképp addig, míg az emberiség az igazi tökély magaslatát el nem érte. A hit, hogy szükségem van élettársra, csak a tévedések egész sorának eredménye. A gyávaság parancsa, nem a bátorságé. Abból a törekvésből származik, valamiért, a mi nem érdem, szerettetni és tiszteltetni. De a házasság baja még mélyebben fekszik. A házasság

[1] Sozialistische Monatshefte (1909. 23. füzet, 1493. 1.) Von der biologischen Liebe.

[2] Espinas, La philosophie sociale du XVIII. siècle et la révolution, 168. 1.

intézménye a csalás egész rendszere és emberek, kik egymást a mindennapi élet dolgaiban tévútra akarják vezetni, más dolgokban is csak tökéletlen, hiányos ítélőképességgel bírhatnak. A házasság törvény, még pedig a legrosszabb törvény. Továbbá arra kell gondolni, hogy a házasság tulajdonjogot szül, még pedig a legrosszabb fajtáját. A házasság eltávolítása nem fog hátrányokkal járni. Úgy képzeljük, mintha ez a vad kéj és romlottság előhírnöke volna. Pedig tényleg itt is úgy vagyunk, mint más eseteknél, hogy a positiv törvények, melyek vágyainknak határt szabni hivatvák, ezeket ellenkezőleg izgatják és szaporítják. A két nem érintkezése nem fog más barátságtól különbözni. A nemi érintkezés pedig esetről-esetre szabad egyezkedés által fog szabályoztatni. Ily rendszer mellett, igaz, a gyermekek atyja nem lesz mindig ismert. De ennek nem is lesz fontossága. Önszeretetből és családi gőgből szoktunk erre súlyt fektetni. Pedig nem kellene egy embert azért jobban tisztelni, mint a másikat, mert véletlenül atyám, feleségem vagy gyermekem, hanem csak oly okból, mely minden embert meggyőz arról, hogy megérdemli. Egy intézkedés, melyet a demokratia szelleme lassanként — előreláthatólag nem messze jövőben — keresztül fog vinni, a családnevek eltávolítása.

Barker „British Socialism“ czímű munkájából a következő socialista írók és testületek felfogását röviden ideiktatjuk:

Davidson (The old order and the new, 164. 1.): Mint minden más intézménye a létező társadalomnak, a házasság is, a mint ismerjük, a magántulajdon következménye.

Bax and Qualch (A new catechism of socialism 39.1.):

Mi a socialismus álláspontja szemben a mai házasság problémájával? A létező monogam viszony egyszerű következménye a magán- vagy egyéni tulajdonjognak.

Bax (The religion of socialism 145. 1.): A létező családi rend átalakulása *egy* szabadabb, reálisabb és azért magasabb formába szükségkép követni fogja azt a gazdasági forradalmat, mely a termelés és megoszlás eszközeit az összesség ellenőrzése alá helyezi, az összesség javára.

Bax egy másik munkájában (Outlooks from the new standpoint, 160. 1.) kimutatja, hogy a házasság épp oly erkölcstelen, mint a prostitutio, mindkettő csak kereskedelmi felfogáson alapszik, a különbség köztük csak az, hogy az egyik vétel, a másik bérlet.

Oscar Wilde (The soul of man under socialism, Fortnightly Review, február 1891): A magántulajdon eltörlésével a házasság jelenlegi alakjának is el kell tűnnie.

Egy kiváló fabianus, Well, azt mondja (Fortnightly Review, nov. 1906): A socialista épp úgy nem tekinti a házassági intézményt permanens intézménynek, mint a versenyrendszert.

A Fabian-társaság főmunkája, Fabian essays in socialism (p. 200): A nők gazdasági függetlensége lényegesen változtatni fogja a gyermekek állapotát és a családi intézmény hasznosságát. Egy másik Fabian-közleményben a következőket olvassuk: A családra vonatkozó összes buta elméletek közül a legbutább az a hit, hogy az természetes.

A communista szózat a családról a következőket mondja: Min alapszik a jelenlegi polgári család? A tőkén, a magánkereseten. Teljesen kifejlődve csak a bourgeoisieban létezik; de kiegészítését találja a

proletárok családtalanságában és a prostitutióban. A bourgeois családja elesik természetesen ezen kiegészítésének megszűnésével és mindkettő eltűnik a tőke eltűnésével. Szemünkre lobbantjátok, hogy a gyermekeknek a szülők által való kizsákmányolását akarjuk megszüntetni? Bevalljuk ezen bűntettünket. Azonban azt mondjátok, hogy a legbizalmasabb viszonyokat megszüntetjük, a mikor a házi nevelés helyébe a társadalmit teszszük. És a ti nevelésiek nincs a társadalom által megszabva? A társadalmi viszonyok által, melyek között ti neveltek, a társadalom közvetlenebb vagy közvetettebb beavatkozása által, az iskola által stb.? A communisták nem találják fel a társadalom befolyását a nevelésre, csak változtatják jellegét, kiszakítják a nevelést az uralkodó osztály befolyása alól. A polgári szólásmódok családról és nevelésről, a szülők és gyermekek kedélyes viszonyáról annál utálatosabbak, mennél inkább szakítja szét a nagyipar az összes családi kötelékeket és átváltoztatja a gyermekeket egyszerű árúczikkekké és termelési eszközökké. De, ti communisták, akarjátok a nőközösséget behozni, így kiált felénk chorusban az egész bourgeoisie. A bourgeois feleségében egy puszta termelési eszközt lát. Azt hallja, hogy a termelési eszközöket közösen kell kihasználni és természetesen nem gondolhat másra, minthogy a közösség sorsa a nőket is érinti. Nem sejti, hogy éppen arról van szó, hogy a nők szerepe, mint termelési eszköz megszűnjék. Különben nincs nevetségesebb dolog, mint a bourgeois erkölcs irtózata a communisták állítólagos hivatalos nőközösségéről. A communistáknak nem kell a nőközösséget behozni, az majdnem mindig létezett. A bourgeois-k nem elégedvén meg azzal, hogy proletárjaiknak

feleségei és lányai rendelkezésökre állanak, a hivatalos prostitutiótól egészen eltekintve, egy főmulatságot abban találnak, hogy feleségeiket kölcsönösen elcsábítják. A polgári házasság tényleg a feleségek közössége. Legfeljebb azt lehetne a communistáknak szemökre lobbantani, hogy egy alattomos elrejtett nőközösség helyébe egy hivatalosat, nyilvánosát akarnak behozni. Különben magától értetődik, hogy a jelenlegi termelési viszonyok megszűnésével az abból származó nőközösség, azaz a hivatalos és nem hivatalos prostitutio eltűnik.

Az erfurti programmhoz írt magyarázatában Kautsky a socialismus álláspontját következőkép adja elő: A socialdemokratiával szemben egyik legelterjedtebb előítélet az a nézet, mintha a családot el akarná törölni. A család eltörlésére, annak törvényes megszüntetésére és erőszakos felbontására senki sem gondol a pártban. Csak a legnagyobb hamisítás tulajdoníthatja neki ezt a szándékot és csak egy bolond képzelheti, hogy egy családi alakzat előírt rendeletek által teremthető vagy törölhető.

A szövetkezeti termelés lényegével a mai család korántsem ellenkezik. A socialistikus társadalom tehát semmikép sem követelheti a létező családi rendszer felbontását. A mi feloszlásához vezet, az nem a közös termelés természete, hanem az ökonómiai fejlődés. Ezen fejlődés tehát tovább fogja az egyes háztartási munkákat külön ipari üzemek tárgyává tenni, a nő pedig nem az egyes háztartásban, hanem a nagy üzemben fog dolgozni. Ezáltal a nő egyenjogúvá tétetik a férfival, szabad társa lesz. Szabadon rendelkezvén maga fölött-, mint a férfi, mindennemű prostitutiónak, a törvényesnek, a törvénytelennek véget fog

vetni és először a világtörténelemben a monogámia egy valóságban létező intézménynyé fog válni. Míg a capitalistikus társadalmi rend minden családi kötelék, minden rendezett házasság felbomlásához vezet, a socialistikus társadalomban a mai családi kötelék csak annyiban fog bekövetkezni, a mennyiben egy magasabb által kiszoríttatik.[1]

Bebel következőkép rajzolja a nő helyzetét a socialistikus társadalomban: Az új társadalomban a nő társadalmilag és gazdaságilag egészen független, nincs alávetve az uralom és kizsákmányolás látszatának sem, a férfival szemben áll, mint szabad és egyenlő, teljesen ura sorsának. Nevelése egyenlő a férfiéval, kivéve ott, hol a nemi különbség eltéréseket és különleges eljárást követel; természetszerű életfeltételek alatt összes physikai és szellemi erőit és tehetségeit fejlesztheti; tevékenysége számára azt a tért választhatja, mely óhajainak, hajlamainak és tehetségeinek megfelel... A szerelmi választásban szabad és akadálytalan, mint a férfi. Kér vagy kéretik és házasságot köt minden egyéb tekintet nélkül, csak hajlama szerint. Ezen frigy magánjogi szerződés hivatalos közeg közbelépése nélkül, a mint a házasság a késő középkorig is magánszerződés volt. A socialismus itt tehát nem alkot újat, csak magasabb culturfokon és új társadalmi formák között visszaállít, a mi kezdetlegesebb culturfokon és mielőtt a magántulajdonjog a társadalom fölött uralkodott, általános érvényességű volt ... A nemi ösztön kielégítése éppúgy az egyén személyes dolga, mint a többi természeti ösz-

[1] Kautsky, Das Erfurter Programm (7. kiadás, Stuttgart 1906) 145. 1. s k.

tönök kielégítése. Senkinek számadással nem tartozunk és hívatlannak ebbe beleszólása nincs ... Ha összeférhetlenség, csalódás vagy ellenszenv mutatkozik, a moral követeli, hogy a természetellenessé és így erkölcstelenné vált viszony felbontassék.[1]

Fürth Henriette újabban azt írja: A mai házasság nem ér semmit. Igen sok esetben a prostitutiótól csak annyiban különbözik, hogy az egyik egy élethossziglani, a másik egy órányi vásár. A monogámia, a mint ma ismerjük, nem kizárólag, de mindenesetre első sorban egy gazdaságpolitikai helyzet terméke. Ma pedig a gazdasági fejlődés a házasság és család gazdasági kötelékeit szétrepesztette. Kérdés, vájjon etnikai irányzatai és tartalma elég erősek, hogy a gazdasági védelmi hüvely lazulása, illetőleg eleste daczára, annak további fenntartását biztosítják. Az igazi erkölcsiség követeli a harczot az államilag és egy házilag szentesített élethossziglani kényszerházasság ellen. Azonban nem általában a nemi viszonyoknak törvényes rendezése ellen. Erre szükségünk van, hogy magunkat és másokat saját szenvedélyeink következményei ellen védelmezzük, kell továbbá gyermekeink érdekében, kell a laza kötelék, nem a rabláncz. Az ökonómiai házasság meghalt. Éljen az ethikai házasság! Benne annyi van, a miért érdemes küzdeni. Egy haza, egy halhatatlanság az egyedüli, mely létezik és a mi gyermekeink szeméből felénk ragyog. Tényleg hasonlíthatatlan természetű értékek, a mi nem az egyik vagy másik egyes, melyet csak a házasságon felépülő családi közösség ily terjedelemben adhat.[2]

[1] Die Frau und der Sozialismus (Stuttgart, 1894) 24. kiac? 342. 1. s k.

[2] Sozialistische Monatshefte (1908 25. füz. 1612. 1.)

A mi az anyaságot illeti, úgy az sem tiszteletet, sem megvetést nem érdemel. Mindenesetre megvédendő, főleg ha a természetes védő hiányzik. Azonban a nemzetgazda és férj hygienikus szempontjából kétségtelen, hogy egyébként egyenlő körülmények között a legitim házasságon belüli anyaság az előnyösebb, mert benne az összes anya és gyermekre nézve értékes fejlődési lehetőségek egyesülnek. A hol azonban a házasságon kívül az anya a gyermekért ugyanazt teszi, a mi a házasságon belül mindkét szülő feladata, ott nemcsak nem megvetendő, hanem csodálatraméltó.

Ezzel szemb en azonban találkozunk egyes íróknál azzal a határozott kijelentéssel, hogy a socialismusnak a családi intézményhez semmi köze nincs, azt megtámadni nem akarja. Így Blackford (What is this socialism 2. 1.) azt mondja: A socialismus nem fenyegeti a családi élet szentségét. A socialismusnak épp oly kevéssé van köze a házassági intézményhez, mint a Torysmusnak. Vagy Russell Williams (the difficulties of socialismus 13.1.): Egyetlenegy párt sem, — sem socialista, sem nemsocialista — azonosította magát e kérdésben egyes kiváló vezérével. Az az eszme, hogy a házasság mint intézmény eltöröltessék, egyetlenegy angol politikai szervezet szentesítését nem nyerte. Hasonlókép mondja az Independent Labour Party 1907-ben hozott határozata: A párt visszautasítja azt a vádat, hogy a socialismus a családi intézmény ellensége.

Általában szaporodnak oly nyilatkozatok, melyek ismét védelembe veszik a családi intézményt. „A socialismus teljesen közeledik az otthon és család eszménye felé; a gyermekeknek jobb életfeltételeket, a kereseti életben állóknak jobb védelmet és keresetet

akar biztosítani; a munkások lakásába több világosságot és kényelmet akar terjeszteni.“[1]

Az 1907-ben Hullban tartott congressuson (Labour Party) egyhangú lelkesedéssel fogadták Macdonald kijelentését, hogy a munkáspárt politikája és a vallás és családi élet ápolása között semmi ellenségeskedés nincs.[2]

A leghatározottabb védője a házasságnak kétségkívül Proudhon volt. Sőt a házasságot patriarchális alapon óhajtotta, a családapa korlátlan tekintélyével. Az asszony tartozik férjét mindig Monsieur-rel czímezni. Az elválás csak buzdítás a házasságtörésre. Az emancipatio vezet pornokratiához.

Érdekes Proudhon házassági kátéja.[3]

Kérdés: Mi a házas pár?

Felelet: A természet minden ereje, az élet minden képessége, a lélek minden érzése, az értelem minden kategóriája, hogy megnyilvánuljon és működhessék, egy szervre szorul. Az igazságosság sem tesz ez alól kivételt. De az igazságosság, mely minden egyéb képesség fölött uralkodik és még a szabadságot is meghaladja, minthogy szerve nem lehet az egyén, az emberre nézve hatály nélkül maradna és a társadalom lehetetlen volna, ha a természet nem gondoskodott volna jogi szervezetről, a mennyiben minden ember mintegy egy magasabb lény fele, melynek androgyn dualismusa az igazságosság szerve.

[1] Margaret Macdonald: Zur ersten internationalen Konferenz socialistischer Frauen (Sozialistische Monatshefte 1907. aug. 663. 1.).

[2] Soziale Praxis 1908, 19. sz.

[3] De la justice IV. kötet.

K.: Miért nem képes az egyén az igazságosság szervéül szolgálni?

F.: Mert csak saját méltóságérzetével bír, mely megfelel a szabad ítéletnek, míg az igazságosság szükségkép duális, mely következésképp két öntudat összhangját föltételezi: olykép, hogy az egyéni méltóság első foka az igazságosságnak és csak annyiban követelhet elismerést, a mennyiben azt mások méltósága követeli. A házasság által tanulja az ember magától a természettől, hogy kétszeresen érezze magát; társadalmi nevelése és az igazságossághoz emelkedése csak ezen dualismus kifejlődése.

K.: Miért különböző a két személy a jogi szervezetben?

F.: Mert ha hasonlók volnának, nem egészítenék ki egymást; két teljesen független volna, kölcsönhatás nélkül és így képtelenek az igazságosság teljesítésére.

K.: Miben különbözik férfi és nő egymástól?

F.: Elvben csak egy kis különbség van férfi és nő között: erélyben és tehetségben. A férfi erősebb, a nő gyengébb: ez minden. Ezen kisebb erély tényleg okoz a nőre nézve erkölcsileg és physikailag minőségbeli különbséget, miért is a kettőről a következő definitiót adhatni. A férfi képviseli az erejét annak, minek a nő képviseli az eszményét és viszont a nő képviseli az eszményét annak, mitől a férfi képviseli az erőt. Az absolut előtt férfi és nő teljesen egyenértékűek, mert az erő és a szépnek, melynek ők inkarnatiói, két egyenértékű tulajdonságot képviselnek.

K.: Mi a szerelem?

F.: A szerelem a vonzalom, melyet legyőzhetlenül érez egymás iránt erő és szépség. Következőképpen

természete nem egyforma férfiban és nőben. Egyébként általa nyílik meg lelkiismeretek az igazságosságnak, mert mindegyik a másikkal szemben tanú, bíró és második én.

K.: Hogyan definiálja a házasságot?

F.: A házasság az igazságosság szentsége, az egyetemes összhangban élő mysterium, az emberi nem vallásának a természet által adott alakja. Alacsonyabb spherában a házasság tény, mely által férfi és nő a szerelmen és az értéken túlemelkedve, kijeleniik akaratukat a jog szerint egyesülni és törekedni, a mennyire képesek, a társadalmi rendeltetés teljesítésére, a mennyiben az igazságosság haladásán dolgoznak. Ez megfelel Xerrestrinos definitiójának: Juris humani et divini communisatio, mit Ernest Legouvé kevesebb pompával a kölcsönös tökéletesedés iskolájának nevez.

A család ezen vallásában a férj vagy az atya mondhatni a pap; a nő az idol, a gyermekek a nép.

Van hét helyzet: az esküvő, a tűzhely vagy asztal, a születés, a serdülés kora, a tanács, a végrendelet, a temetés. Mindannyian az apa kezében vannak, táplálva munkája által, védve kardja által, alávetve kormányának, bíróságának, eszméjének örökösei és folytatói. Az igazságosság itt teljesen megvan, szervezve, felfegyverkezve; az atyával, a nővel és a gyermekekkel megtalálta apparátusát (?), mely a családok keresztezése és a község növekedésével terjeszkedik. A tekintély is itt van, de időlegesen; a gyermek nagykorúságával az apa vele szemben csak tiszteleti czímet tart meg. A vallás is itt van; míg minden más téren a symbolumok magyarázata, a tudomány megszokása és a gondolkozás gyakorlata folytonosan gyengítik, a

családban megmarad, megerősödik, nem fél semmi támadástól, mert a nő eszményi megnyilatkozása nem enged sem elemzést, sem tagadást, sem kialvást.

K.: Hogyan lehetséges, hogy a nő, felszabadítva (?) ezen vallás által, melyben az összes következő vallások embryóját lehet felismerni, mindamellett a férfinak alá van rendelve?

F.: Ez épp azért van, mert a nő a cultus tárgya és mert nincs közös mértéke az erőnek és az eszménynek. Semmi tekintetben a nő nem mérhető össze a férfival, nem lehet termelő, philosophus vagy közhivatalnok, mint istennő ne legyen; ő mindig vagy nagyon magas, vagy nagyon alacsony. A férfi meg fog érte halni, mint meghal hiteért, Isteneért; de a kormányzást és a felelősséget megtartja.

K.: Miért mindkét oldalról monogam a házasság?

F.: Mert az öntudat közös a két fél között és így nem engedhet egy harmadik részvevőt, a nélkül, hogy felbomoljon. Öntudat öntudatért, szerelem szerelemért, élet életért, lélek lélekért, szabadság szabadságért; ez a házasság törvénye. Ereszszetek be még egy személyt és az eszmény meghal, a vallás elenyészik, az egyetértés meghal, az igazságosság elvész.

K.: Miért elválaszthatlan a házasság?

F.: Mert az öntudat megingathatlan. A nő, az eszmény kifejezője, bírhat a szerelem tekintetében egy más nőben a mását és még az életben helyettesítheti; a férfi, az erő kifejezése, hasonlóképpen. A mi azonban a. . . melynek tényezője egymásnak férfi és nő, csak a halálban hagyhatják el egymást és adhatnak egymásnak helyettest, mert az közös

méltatlanságuk beismerése egy privilégium volna. Egy férfi, ki nőt cserél, új vallomást (?) tesz, nem javul, hanem elkorcsosul.

Láttuk annak helyén, hogy a Saint-Simonisták is hirdették a nő emancipatióját, de hozzátették, anélkül, hogy a kereszténység által hirdetett törvényt akarták volna eltörölni. Ellenkezőleg ezt megerősíteni, új szentesítéssel akarták ellátni, hogy erejét, sérthetetlenségét fokozzák. Azt akarták, hogy egy férfinak csak egy neje legyen, de kívánták, hogy a nő egyenlő legyen a férfival. Enfantin mystikus iránya után, mely különben többek kijelentése szerint csak elméleti volt Leroux visszatér a tiszta Saint· Simonismushoz: a szerelem megszűnése, az elválás, olyanok mint a halál a halál előtt.

íme Leroux szavai: Az igazság meghamisítása és tévedéssé válása, ha azt mondják a nőknek: Ti egy különleges nem vagytok, ti a szerelem képviselői vagytok. Emancipáljátok magatokat, éljetek és visszaéljetek a szerelemmel. A nő mint szemérmetlen Venus elveszti méltóságát mint ember, elveszti méltóságát mint nő, azaz képességét a szerelem szent törvénye alatt egy emberi párt alkotni.[1]

A socialistikus nevelés feladatával, czéljával és tartalmával is behatóan foglalkoztak Saint-Simon tanítványai.[2] A socialistikus rendre való átmenetelt azért találják sokan oly nehéznek, mert nem látják az eszközt, melylyel a legmoralisabb, a legfelvilágosodottabb és a társadalmi haladás iránt legérdeklődőbb emberek által a társadalmi rendre igazságosnak és

[1] Règne de Louie Philippe: Leroux. 488. 1.

[2] Doctrine de Saint-Simon, Exposition, Première année. 248. 1.

hasznosnak felismert elvek elfogadtassanak a közlelkiismeret által. Ez az eszköz, mint minden organikus korszakban, a nevelés. Nevelés alatt a legtágabb értelemben értendők az összes törekvések, melyeknek czélja minden új nemzedéket ahhoz a társadalmi rendhez szoktatni, melyre az emberiség menetében hivatott. A nevelésnek kettős feladata van: 1. az egyéneket a társadalmi élet viszonyaira alkalmassá tenni; mindenkibe az összesek iránti érzést, szeretetet plántálni; az összes akaratokat egy akaratba egyesíteni, az összes törekvéseket egy czél felé, a társadalmi czél felé; ezt általános vagy erkölcsi nevelésnek lehet nevezni. 2. Az egyénekkel közölni azon különleges ismereteket, melyekre szükségük lesz, hogy ama feladatokat végezzék, melyekre a társadalmi szükségből és saját képességükből kiválnak; ez a különleges hivatásos nevelés. Ma kizárólag ez utóbbival foglalkozunk, ezzel is helytelenül és tökéletlenül. Az erkölcsi nevelés teljesen el van hanyagolva. Ez okát részben abban találja, hogy ott nem is lehet a közre való nevelés, hol a társadalom jövője iránt a fogalmak a legzavarosabbak. Némelyek felállították a jól felfogott önérdek morálját, mely pedig minden társadalmi moral tagadása, mert feltételezi, hogy az embert más, mint egyéni indokok nem vezetik. A morális nevelés ezért ma teljesen el van hanyagolva és jóformán csak a retrograd elméletek védői tulajdonítanak neki fontosságot. Igaz, tévednek azon eszmék iránt, melyeket tanítani, azon érzelmek iránt, melyeket fejleszteni kellene; de a főkérdést, a morális nevelés szükségét tekintve, sokkal magasabban állanak, mint korunk legnépszerűbb szellemei. A morális nevelés fontosságát pedig már

az mutatja, hogy hibái sokkal mélyebben hatnak, mint a hivatásos nevelés hibái, melyeket elhanyagolása szükségkép amúgy is előidéz. Az emberi lét és méltóság teljessége magában véve már követeli a morális nevelés biztosítását, de követeli ezt a hivatásos nevelés is, mert hogy a hivatások a társadalmi rendnek megfeleljenek, szükséges, hogy az összesség a társadalmi rend iránt együtt érezzen. A társadalmi nevelés pedig megoldja azt a feladatot, hogy az érzületek, a számítások, a tettek minden egyes embernél összhangban legyenek a társadalmi követelményekkel. A morális nevelés bár leginkább a fiatalságra vonatkozik, kell hogy az embert egész életén át kísérje. A morális nevelés tárgya főleg az érzelem és ha napjainkban főleg az észre akarnak hatni, tévúton járnak. Az érzés az, mi által az ember él, az érzés köt minket a világhoz, az emberekhez és ha e kötelék elszakad, ha a világ és az ember tőlünk eltávolodik, ha a szeretet, mely hozzájuk fűz, megsemmisül, életünk is megszűnt. A tudomány feladata az érzületek inspiratióit vizsgálni, az embernek azon ismereteket nyújtani, melyekkel czélja felé haladhat; de az érzület az, mely e czélt kívánatossá, szeretetté teszi előtte és mely egyedül szüli az akaratot e czél felkeresésére és az erőt e czél elérésére.

Renard[1] a kérdésről következőképp nyilatkozik: Mi a socialismus álláspontja tekintettel a családra? Akarja-e annak eltörlését? Nem, átalakítani akarja két lényeges ponton: megtisztítani olykép, hogy az kölcsönös szereteten alapuljon és nem piszkos érdekszámításon; továbbá enyhíteni eredeti szigorát oly-

[1] Le socialisme à l'oeuvre. (Paris 1907.)

kép, hogy a gyengék számára védő legyen, a nélkül hogy zsarnokká legyen. Itt, mint mindenütt, ki akarja szakítani a plutokratikus rendszer, és amennyiben még fennáll, a régi autokratikus rendszer gyökereit. Azért módosítani akarja egyfelől a feltételeket, melyek mellett a család megalakul és felbomlik, másfelől a határokat, melyek között a tekintély benne érvényesül, mindkét tekintetben pedig a szabadság iránya felé vezet. Első követelmény, hogy a házasság a két félnek szabadon kötött magánszerződése legyen, melyet az állam csak lajstromba vesz, egyébként nem avatkozik bele. Bármennyire kívánatos, hogy a házasság hosszabb tartamú legyen, mégis szükséges, hogy az a két fél vagy akár csak egy fél akaratára felbontható legyen. Azonban a válás esetére gondoskodni kell a nő és a gyermekek jövőjéről, a törvénytelenekéről épp úgy, mint a törvényesekről. A no egyenjogú legyen a férfival. Ezért kívánatos, hogy a nem férjezett nő is asszonynak nevezhesse magát, mint a nem nős férfi „úrnak“. Kívánatos az egyenlőség kifejezésére, hogy a családnévben a férfi és nő neve egyesíttessék.

A szülők tekintélye és hatalma a gyermek felett nélkülözhetetlen, de azért a gyermek haladó korával azt korlátolni kell.

A nevelésre vonatkozólag szükséges mindenkire nézve a teljes kiképeztetést lehetővé tenni. Azért az oktatás minden foka mindenkire nézve megközelíthető legyen, a mi csak úgy éretik el, ha az ingyenes. Biztosítani kell a fejlődés teljes szabadságát és ha már a családi kötelék rendkívüli befolyást enged a szülőknek, mégis a gyermek fejlődését, szellemit épp úgy mint testit, a családi zsarnokság alól, az

egyházi zsarnokság alól fel kell szabadítani. Az igazságot, a tudást a legszélesebb rétegekbe kell vinni, nem szabad, hogy az egy kis kör privilégiuma legyen, hogy az illető vagyoni helyzetétől függjön. Az elemi oktatás ingyenes legyen és kötelező. A gyermekek ellátást kapnak az iskolában és szünidei telepeken biztosíttatik nekik egészségök támogatása. Minthogy különbözők a hitfelekezetek és a társadalom el nem döntheti, melyik van az igazság birtokában, a tanításból kizárandók azok, kik bizonyos dogmáknak feltétlen engedelmességet esküdtek. Az összes elemi iskolás gyermekek ugyanazon padokon taníttassanak, mert különben a nemzet kettészakad: a gazdagok és a szegények nemzetére. A tanítóknak nem szabad túlságos hatalmat engedni a fiatal kedélyekre, ellenben fáradságos munkájukért megfelelő jutalmat, elismerést, tekintélyt érdemelnek. A középoktatás is kiterjesztendő az egész fiatalságra, nehogy a nép két különböző részből álljon, az egyik, mely magasabb kiképzést nyer, a másik, mely az elemi iskolákból mindjárt kitaszíttatik az életbe. A középoktatást is tehát 17-18 évig kötelezővé kell tenni. Az egyetemi oktatásban részesítendők mindazok, kik arra alkalmasak. Ezt az oktatás ingyenessége, ösztöndijak stb. által elő kell mozdítani. Azonban nehogy túlságosan és arra nem valók oda tóduljanak, a felvételt meg kell nehezíteni. Az egyetem látogatása természetesen nem kötelező. Helyet kell ott engedni minden iránynak, minden tudományszaknak. Az egyetemnek négy kara legyen: a mathematikai tudományok, a physikai és chemiai tudományok, a biológiai tudományok, a társadalmi tudományok kara. Az erkölcsi tanítás két adagot nyújtson: egoismust

és altruismust. Egyiket sem szabad gyökerestől kiszakítani. Azonban természetes, hogy a socialismus az egoismust gyengíteni, az altruismust erősíteni akarja. Az elemi iskolában az erkölcsi tanítás inkább gyakorlati.

„A monogámia intézményének egy esetleges socialistikus államban is, ha csak a cultura alapján akar állani, érintetlennek kell maradnia, mert ez nemcsak engedhetetlen postulatuma a fejlettebb népfelfogásoknak, jogban, erkölcsben és vallásban, hanem főleg azért, mert a természettörvény azt mint a nemi együttélésnek legmagasabb kialakulását érlelte".[1]

[1] Stein: Die soziale Frage im Lichte der Philosophie. Stuttgart, 1897.) 77. 1.

HARMADIK FEJEZET.

Socialismus és állam.

Guizot, Francziaország Kector Magnificusa — mint Heine nevezte — a bourgeoisie kormányzása irányelvét e szóban foglalta össze: Gazdagodjatok (Enrichissez-vous)! Lajos Fülöp kormányzata alatt tényleg szemérmetlen módon törekedett a kiváltságolt uralkodó osztály pénzt szerezni és élvezni. Rothschild volt a nap csillaga és boldog, boldogtalan tolakodott hozzá. A kinek egy-egy vasúti részvény jegyzését kegyesen megengedte, az mind térdet hajtott előtte. Nem csoda, ha ilyen körülmények között az a felfogás támadt egyes pessimistikus agyvelőkben, hogy az állam csak hatalmi eszköze a bourgeoisienak, melyet az osztály érdekeinek kielégítésére felhasznál. Azonban ettől az apercuszerű gondolattól még egy hosszú út vezet azon elmélethez, mely axiómának állítja fel azt a tételt, hogy az állam mindig és mindenkor csak osztályérdekeknek szolgál és hogy következésképp az osztályok eltűnésével az állam is el fog tűnni. Az állam csak múló jelenség. Évezredek folytak le állam nélkül és évezredek fognak jönni, a hol az állam ismét nem fog létezni, csak museumi tárgy lesz, mint Engels mondja.

A proletariátus — mondja Engels — megragadja az állami hatalmat és átváltoztatja a termelési eszközöket állami tulajdonná. Ezzel maga magát szünteti meg mint proletariátust, megszünteti az Összes osztálykülönbségeket és osztályellentéteket és ezzel az államot is mint államot. Az eddigi, osztályellentétekben mozgó társadalomnak szüksége volt az államra, azaz a mindenkor kizsákmányoló osztálynak szervezésére külső termelési feltételeinek fenntartására, tehát főleg a kizsákmányolt osztálynak erőszakos elnyomására, az elnyomásnak a létező termelési mód által megszabott feltételek között (rabszolgaság, jobbágyság, bérmunka). Az állam az egész társadalom képviselője volt, a munka összefoglalása egy látható testületben, de csak annyiban volt, a mennyiben annak az osztálynak állama volt, mely maga az illető korban a társadalmat képviselte: az ókorban a rabszolgatartó állampolgárok, a középkorban a hűbéri nemességnek, korunkban a bourgeoisie állama. Mihelyt végül tényleg az egész társadalom képviselőjévé válik, maga magát feleslegessé teszi. Mihelyt többé nincs társadalmi osztály, melyet elnyomásban lehet tartani, mihelyt az osztályuralommal és a termelésnek az eddigi anarchiában gyökerező küzdelmével az egyéni létkörnek, az abból eredő collisiok és összeütközések megszűnnek, többé nincs mit megtorolni, a mi egy külön megtorló hatalmat, az államot feleslegessé teszi. Az első tény, melyben az állam tényleg mint az egész társadalom képviselője fellép, a termelési eszközöknek lefoglalása a társadalom nevében — egyúttal utolsó önálló ténye az államnak. Az állami hatalom beleavatkozása társadalmi viszonyokba minden téren egymás után feleslegessé válik

és magától elszunnyad. A személyek feletti kormány helyébe lép a dolgok igazgatása és a termelési processus vezetése. Az állam nem töröltetik el, de elhal.

A munkásosztály a fejlődés során a régi polgári társadalom helyébe egy társulást fog tenni, mely az osztályokat és azok ellentétét kizárja és többé majd nem létezik tulajdonképeni politikai hatalom, mivel ez a politikai hatalom a polgári társadalomban az osztályellentét hivatalos kifejezése.[1]

Az állami szervezet — mondja Bebel — lassanként elveszti talaját és azzal eltűnik az állam.[1]

A marxismusnak ezen állásfoglalása talán a legmesszebb menő következtetés, melyet az osztályharczból levezet. És mégis kételkednünk kell abban, hogy komolyan az állam eltűnéséről van szó, mert hiszen lényegileg tulaj donkép csak az állam működési körének változásairól van szó. Ha teljes összhang uralkodik a társadalomban, akkor az állam repressiv tevékenységére nem lesz szűkség, az állam a javak világát igazgatja és a mi azzal összefügg. Végre az állami tevékenység igen különböző alakulást mutat a történeti korszakokon át. Volt idő, hol az állam sem igazságszolgáltatással, sem igazgatással, sem culturmunkával nem foglalkozott. De azért az állam létezett. Az állam létezhetik mint valamelyes szervezett egysége a nemzetnek akkor is, ha egy része a mai állami functióknak ismét kiesik működési köréből. A marxismus tétele tehát inkább formulázásában meghökkentő, mint tartalmában.

[1] Elend der Philosophie. 143. 1.
[2] Die Frau. (24. kiadás.) 263. 1.

A mi az állam berendezését illeti és így első sorban az államformát, általános nézet az, mintha a socialismus magát a köztársasággal azonosítaná. De vannak, különösen újabban, a socialismus oly képviselői, kik ezen álláspontot nem foglalják el, vagy legalább is irrevelansnak tartják az államformát.

Lassalle 1864. február 24-én azt írja Hubernek:[1] A mint mondtam, republikánus vagyok. Azonban és talán épp azért azon meggyőződésre jutottam, hogy egy kormányformának sem volna nagyobb jövője, mint a monarchikusnak, egy sincs, melynek befolyása jótékonyabb, ha a királyság elhatározná magát socialistikus királysággá válni.

Az államforma kérdésére nézve következő álláspontot foglal el újabban egy socialista író: abból az alkalomból, hogy Singer a párthíveket felszólította, hogy republikánus felfogásukat a leghatározottabban kifejezésre hozzák: A demokratikus szervezkedés keretében a népszabadság épp úgy virulhat, mint a köztársaságban . . . Nincs üresebb hitvallás, mint a republikánus, mert a vastagnyakú reactionarius épp úgy vallhatja, mint a szenvedélyes demokrata . . . Mindenkire nézve, a ki betekintést szerzett a különböző államformák lényegébe, kétségtelen, hogy programmunknak demokratikus követelései épp úgy megvalósíthatók a demokratikus monarchiában, mint a demokratikus köztársaságban. A kérdés: republikánusok vagyunk-e vagy monarchisták, következésképen úgy intézendő el, hogy mindenekelőtt demokraták vagyunk, a kik a népsouverainitásra, a népnek a nép által való ural-

[1] Sozialistische Monatshefte, 1909. 19—20. füzet. 1254. 1.
[2] U. o. Quessel: Sind wir Republikaner? 1202. 1.

mára törekszünk, a midőn lényegtelen, vájjon a személy, mely az államot képviseli, republikánus vagy monarchikus czímet visel . . . Ebből következik, hogy mindennemű byzantinikus nyilatkozatok iránti undor daczára, minden ok hiányzik, hogy republikánus propagandát űzzünk.

A kormányforma magában véve nem socialistikus biztosíték. Az 1892-ben Marseilleben tartott nemzeti congressuson a franczia munkáspártnak a mezőgazdasági munkásokhoz intézett szózata a többiek között a következőket mondja:[1] Munkások, majdnem ötven év óta bírjuk az általános szavazati jogot és körülbelül huszonöt év óta köztársaság vagyunk: és a köztársaság, melynek mindnyájunk javára kellene lenni, a nagybirtokosoké, a nagyiparosok és nagykereskedők és gazdag financiereké. Mi történt? A köztársaság, a helyett hogy munkások és földmivelők kormányoznák és a helyett, hogy azoknak javát mozdítaná elő, a kik dolgoznak, a birtokosok és tőkések kormányozzák; ezek ez urak a törvényeket csak saját előnyükre csinálták.

Abban a mértékben, a melyben a szervezetek megerősödnek, nőnek és feladatuk körét bővítik, egy begyakorolt hivatalnokság nélkülözhetetlen és egy hivatalnok, ki egész munkaerejét hivatalának szánja, egy megfelelő fizetést igényelhet és fog is kapni. Állandó fizetési kereslet corruptióhoz és társadalmi zülléshez vezetne ... Az összes demokratiák története mutatja, hogy a törekvés, szabályok által (egy éves parlamentek, bizonyos időre újbóli választás megtiltása stb.) hivatásszerű vezérek és hivatalnokok ke-

[1] Seilhac, Le monde socialiste. 63. 1.

letkezését megakadályozni bizonyos fokon a testület feladatának emelkedett teljessége és nagysága mellett hajótörést szenved, hogy akkor nem a személyek, hanem a törvények eltávolítandók. A demokratia állíthat embereket ugyanazon helyre, de azért nem tud azokba egyforma szellemet belehelni, nem képes az embereket azon helyek fölé emelni, melyekre állítja. Ennek következtében a rutin a hivatalnokokat mihamarább bureaukratákká teszi és az előkelő állásokban levő emberekből, ha számuk szaporodik és a viszonyok köztük kötelékeket teremtenek, olygarchákat teremt. A tendentia erre mindenütt megvan. Azért mondjunk le hivatalnokokról és ne állítsunk senkit előkelő helyre? Ez annyit jelentene, mint egy *mechanikusan értelmezett egyenlőség kedvéért növekedésről és fejlődésről lemondani.* Mert nincs növekedés *organikus változás nélkül, nincs fejlődés differentiálódás nélkül.*[1]

Érdekes, ha látjuk, hogy szemben az államot tagadó iránnyal, Bernstein elég merész arra utalni, hogy még az annyira gyűlölt bureaukratia mennyire szükséges alakulás.

Az államjogi kérdések között egy sincs, mely oly fontossággal látszott bírni, mint az általános választói jog, a suffrage universel. Mintegy politikai kritériuma a proletariátus uralmának. Azonban az általános választói jog körül is a nézetek tisztultak, változtak. Régebben már Proudhon állást foglal vele szemben:

„Az általános szavazati jogmegölte a köztársaságot. Soha sem engedtem magamat Ledru és Louis Blanc polgároknak ezen szerencsétlen találmánya által

[1] Bernstein: Die Demokratie in der Sozialdemokratie. (Sozialistische Monatshefte, 1908. 18-ik füzet, 1106. 1.)

elvakítani.[5]“ A „Revolution Sociale“-ban a többek között ezeket mondja: Nem fogjuk végre megérteni, hogy a köztársaságnak nem lehet ugyanaz az elve, mint a királyságnak? Hogy az általános választói jog, mint alapja a közjognak, a monarchia örökkévalóságát magában foglalja? Saját elveink által vagyunk megverve; le vagyunk győzve, mert Rousseaut és 1793 legutálatosabb szónokait követve, nem ismertük el, hogy a monarchia a nép spontaneitásának közvetlen és jóformán csalhatatlan productuma volt; mert miután az Isten kegyelméből való kormányzatot eltörölték, egy másik fictióval a nép kegyelméből való kormányzatot állították fel, a helyett, hogy a tömeg nevelői lennénk, azoknak rabszolgáivá tettük magunkat. Mint neki, nekünk is kellenek látható megnyilvánulások, fogható symbolumok és rózsafüzérek. A király bukása után a csőcseléket emelték trónra, a nélkül hogy megértettük volna, hogy az a gyökér, melyből előbb-utóbb a királyi sarj fakad, a hagyma, melyből a clerus sarjadzik.

Ki nevezte ki az alkotmányozó testületet, tele legitimistákkal, dynastikusokkal, nemesekkel, tábornokokkal és praelatusokkal? Az általános választói jog.

Ki csinálta az 1848 deczember 10-dikét? Az általános választói jog.

Ki teremtette a legislativát? Az általános választói jog.

Ki helyeselte a deczember 2-dikát? Az általános választói jog.

Ki választotta az 1852. évi törvényhozó testületet? Az általános választói jog.

[1] Corresp. IV. 215. 1.

Mivel létezik, nem követelem eltörlését, de tisztulnia, szervezkednie, élnie kell. A philosophusnak, a republikánusnak meg kell engedni annak constatálását a történelem megértésére és a jövő tájékoztatására, hogy az általános választói jog oly népnél, melynek nevelése annyira el van hanyagolva, mint a mienké, materialistikus és heliocentrikus alakjával távol van attól, hogy a haladás szerve legyen; a szabadság kerékkötője.

Az 1848 április 27-dikén az általános választói jog alapján végrehajtott választások a socialistikus jelölteknek nem kedvezett, Proudhon maga megbukott. [1]

Rodbertus (Offener Brief an das Comité des Deutschen Arbeitervereins zu Leipzig) következőket ír:

Az általános szavazati jog lehet egy jogkérdés vagy culturkórdés, azon pillanattól kezdve, hogy egy egyszerű munkás, habár csak néhány hétre a világ legműveltebb és leghatalmasabb állama ideiglenes kormányának tagja lehetett, azon pillanattól kezdve el volt döntve, hogy — nem rövidebb vagy hosszabb idő, hanem a legrövidebb idő alatt — az általános szavazati jog Európa általános politikai joga lesz. Nézetem szerint magától értetődik, hogy mindenki Önök közül, a hol arra hivatva lesz, az általános szavazati jog mellett foglal állást. De itt nem mint politikus, vagy demokrata, hanem mint socialista kell Önnek tanácsot adni. Hát a társadalmi kérdés megoldásához az általános szavazati jog egy nélkülözhetetlen előfeltétel? Ön is azt mondja, hogy csak eszköz czéljaira. Azonban eszközök különböző, gyakran

[1] Diehl, Proudhon. III. rész. 49. 1.

a legellentétesebb czélokra használhatók. Egészen bizonyos tehát Ön, hogy itt az eszköz kényszerűséggel az Ön által kitűzött czélokhoz vezet? Nem hiszem. Csak emlékezzék — és szántszándékkal, találom, erre emlékeztették — hogy az általános szavazati jogot a kék republikánusok adták, a kik mindamellett nem vonakodtak a júniusi csatát megvívni. Legyen elég Napóleonra utalni, hogy az általános szavazati jog az államhatalmat nem szükségkép a munkásosztály kezeibe adja. Ezen jog alapján legelkeseredettebb társadalmi ellenségei szövetkezhetnének Önökkel. És azt hiszi, hogy az ember erősebb lesz, ha az ellenséget a saját táborába ereszti? Ha tehát tekintettel társadalmi végczéljára egyik oldalról egészen bizonytalan, vájjon az általános szavazati jog proclamálása által nyer, másfelől bizonyos, hogy ez által veszít. Mert épp oly bizonyos, mint hogy az általános szavazati jog barátai között társadalmi ellenségei vannak, éppoly bizonyos, hogy annak ellenségei között társadalmi barátjai vannak. Miért akar biztos barátokat magától eltaszítani, hogy esetleges ellenségeket magához vonjon? . . Legyen tehát egy társadalmi párt, a milyen már egyszer, nyíltan és feltétlenül: Semmi politika kerülő út, hanem egyenes út!

Marx következő kijelentése is figyelemre méltó. Lassalleról szólván, ki az általános választói jogot hirdette, azt mondja, a feltételek Angliában és Németországban különbözők. Nem látta a bas empire leczkéjét az általános választói jogról.[1]

Igen figyelemreméltó a mit Deville, Marx nagy munkájának franczia fordítója, mond:

[1] Mehring, Nachlass. IV. 362. 1.

A bourgeoisie[1] folyton ismétli a munkásoknak, hogy ha kívánnak reformokat, hisz ők most souverainek, megvan az általános szavazati jog. Pedig nehéz volna ezzel a papir fegyverrel megelégedni, melylvel semmit sem tehetni azokkal szemben, kik ellen küzdeni kell. A souverainitas tulajdon nélkül nemcsak haszontalan, hanem a legperfidebb kelepcze. A politikai ügyekben való intermittáló részvételi jog megadásával egy szomorú zavar támadt. A kizsákmányoltak, kikkel eddig csak mint bérmunkásokkal, katonákkal és áldozókkal törődíek, egy illusio áldozatai lettek, mely az uralkodó osztálynak kedvez. Névleg souverainnek, uraknak képzelték magukat. Nevelések, előítéleteik, vérmérsékletükhöz képest a különböző bourgeoisie pártokhoz csatlakoztak, megerősítették osztályellenségeik kereteit és szavazatukkal csak azt mozdították elő, hogy az egyik polgári fractio győzzön a másik felett.

A munkás többé nem kizárólagosan munkás. Abban a hiszemben, hogy szavaz olyanokra, kik vele ugyan azon politikai hitben élnek, a hatalmat kiszolgáltatja oly embereknek, kiknek gazdasági érdekeik formális ellentétben vannak saját érdekeivel: tényleg nem is lehet érdekközösség azok között, kik tetszés szerint kizsákmányoltatnak és azok között, kiket az éhség kényszerít, hogy a kizsákmányolás felajánlott feltételeit elfogadják.

Az általános szavazati jog által azok, kik a bourgeoisie gazdasági függőségében élnek, a politikai hatalom tényezőivé lettek. Bármily legyen is zászlójuk színe, a bourgeoisie kormányzók mind megegyez-

[1] Deville, Le Capital de Karl Marx.

nek abban, hogy elleneznek mindent, a mi a tulajdonjogot megtámadná, a mi kastjuk monopóliumait gyengítené. Azért ha a kormányforma tett egy lépést a köztársasággal, a tisztán politikai evolutio utolsó stádiumával, a társadalmi organisatio, a nyomor végzetes oka, nem változott és nem fog változni addig, míg a tulaj donjogrendszerhez nem nyúlnak.

Az általános szavazati jog a bourgeoisie javára leplezi a tényleg vívandó harczot. Mulattatják a népet azokkal a politikai fadaisekkel, kényszerítik, hogy érdeklődjék a kormányzati gépezet ezen vagy ama kerék módosítása iránt; mit használ tényleg ily módosítás, midőn magának a gépnek feladata ugyanaz és ugyanaz lesz addig, míg gazdasági kiváltságokat kell védeni: mit használ azoknak, kiket mindig össze kell morzsolni, hogy az elgázolás módjában valami formai változás történik?

Feltételezni, hogy az általános szavazati joggal a társadalmi reform elérhető, feltételezni, hogy ezzel a gyári zsarnokság eltörölhető, a legrosszabb monarchia, a gyárosok monarchiája, ez egy különös csalódás az általános szavazati jog hatalma iránt.

Ha az általános szavazati jogot, minthogy létezik, használni kell, nem kell tőle többet kívánni, mint a mennyit adhat. Használják azon baj gyógyítására, mely a proletariátus és a bourgeoisie politikai fusiojából származik és szervezzék minden bourgeoisie párttól elkülönítve, a társadalmi forradalom hadseregét.

Nem néhány socialistának belépése a parlamentbe az, a mire törekedni kell, általában semmiféle parlamenti actióra nem kell gondolni, csak össze kell gyűjteni a különböző bourgeois köztársasági pártok-

ban szétszórt munkásosztályt és el kell őtet választani azoktól, kiknek ellentétes érdekeik vannak. Mint proletariátusnak a harczra való csoportosításának eszköze, az általános szavazati jog szolgáltat az általa politikailag összekevert osztályok szétválasztására, de ez minden is, a mire képes.

Érdekes Macdonald következő eszmemenete: Ha a felvilágosodott állampolgárok ama gyarmatát kifürkészhetnők, mely a társadalmi szükségletet és a politikai bölcsességet oly mértékben egyesíti, hogy képes egész határozottsággal a társadalom nevében használni és ítélni, ha a belső politikai bölcsesség külső jeleit felismerhetnők, legyenek azok képesítési vagy vagyoni bizonyítványok, akkor az ország kerülné azokat a veszélyeket, melyeket a demokratia szeszélyei és előítéletei magokkal hoznak. De ez a remény hiú. A politikai bölcsesség az utczától a trónig szét van szórva. Épp úgy megtalálják a munkásvonaton, mely reggel Tottenhamból érkezik, mint a gyorsvonaton, mely a kereskedőt Brightonból Londonba viszi, a liberálisok és radikálisok clubjában, a mellékutczában és az Athenaeum-Clubban és az egyetemi clubban a Pali Mail vidékén. Az nem eredménye az iskolai értelemben vett nevelésnek, az üzleti sikernek, a születésnek, a társadalmi positiónak. Bizonyára létezik olyas valami, mint a felvilágosodott kisebbség, mely a korlátolt többség ólomsúlya alatt nyög. De egy ily kisebbség útját nem lehet a szavazószekrény nyílásának szűkítésével simítani.

Egy másik író pedig ugyanezen eszmét a következőkép fejezi ki: Igaz és könnyen érthető, hogy demokratia és általános választójog nem mindenkép a haladás eszközei vagy éppen a legokosabb vélemény

kifejezésének előmozdítói. Ellenkezőleg cultura- és haladásellenes irányban hatnak mindaddig, míg a tömegek még nem állanak bizonyos műveltségi magaslaton. És míg ez volna az eset, eredményeiben csak ezen átlagos műveltség színvonalára emelkedhetnének, soha egy messzebblátó kisebbségi értelmiség színvonalára. De még ha lehetséges volna, a legelőrehaladottabb kisebbség számára igénybe lehetne venni a jogot, hogy felülmúló bölcsességével a tömegeket vezesse, a föld melyik részében, melyik államban találjuk a bölcsek ez osztályát együtt?[x]

A „Neue Zeit“ nem régen a következőket írta: Tegyük fel, hogy egy második Bismarck ülne a kormányon, a ki éppolyan vak volna, mint az első Bismarck és a mint az 1866-ban az általános választójogot a német birodalmi tanácsra, most hasonló egoistikus reactiós indokokból az általános választójogot a porosz országgyűlésre kijátszani, túlzott volna azt állítani, hogy ezzel a junkerek reactiója le volna törve. A legjobb bizonyíték erre a birodalmi tanács, a mely több mint negyven év óta a junkerek reactiójával nem tud végezni.[2]

Az általános választói jog mellett a nők szavazati joga is gyakran úgy tüntettetik fel, mintha ez a socialismus követelménye volna. Itt is nézeteltérésekkel találkozunk.

A socialismus körében is vannak, kik a nők szavazati jogát — legalább egyelőre — ellenzik. Így általában az angol socialdemokrata párt,[3] így *Bevitte*

[1] Zepler, Individualismus in der Partei. (Sozialist. Monatshefte, 1909. 25. füzet. 1597. 1.)

[2] 1909. nov. 5. 195. 1.

[3] Lásd Keir Hardie, Die Haltung der englischen Sozialisten in der Frauenstimmrechtsfrage. (Sozialistische Monatshefte, 1908. 16. füzet.)

stb. *Deville* szerint az első a gazdasági emancipatio, melynek a női emancipatio alá van rendelve, a nélkül a nő szavazati joga csakis ugyanazt a csalódást hozná, mint az általános szavazati jog. A ki másként cselekszik, árt azoknak az érdekeknek, melyeket állítólag védeni akar.[1]

Újabban Bax [2] állást foglal a nők választói joga ellen. Különösen azzal érvvel, hogy a nők amúgy is egy kiváltságolt osztályt képeznek. Mi történnék oly férfiakkal, kik azokkal a fegyverekkel küzdenének az általános választói jog mellett, mint a suffragettek? Miben áll az az egyenlőség, mit a nők jogaiért küzdők és barátjaik követelnek? Nincs katonai szolgálatra kötelezettségök és dönteni fognak béke és háború felett. Nincs testi büntetés számukra, de dönteni fognak, vájjon a férfiakra nézve ez megtartassék-e. Dönteni fognak házassági törvények felett és nincs kötelességek férjet és gyermeket kitartani. Az egyenlőségre való átmenet követeli, hogy a programmba felvétessenek a következő pontok: a nő kötelezettsége saját fenntartásáról gondoskodni, továbbá beteg férje és részben gyermekei fenntartásáról gondoskodni; egyenlő büntetések egyenlő vétkekért és kiterjesztése az összes a férfiakra vetett kötelezettségeknek a nőkre. A nélkül a nő egyenlősége csak annyit jelent, mint egy kiváltságolt osztálynak új jogokkal való felruházása.

Ujabban sokat foglalkoztatja főleg a franczia socialistákat a kérdés, helyes-e ha socialisták egy bourgeois-kormányba belépnek?

[1] Le Capital de Kari Marx. Paris, Flammarion. 49. 1.

[2] Social Democrat. March, 1909.

Az 1899-diki franczia munkáscongressus főkérdése a munkáspártnak a politikai hatalomban való részvét vagy attól való tartózkodás kérdése volt. Actuálissá tette a kérdést Millerand belépése a Rousseau-Waldeck-ministeriumba. Elsőnek Jaurès szólalt fel. Kifejtette, hogy a munkásosztály főérdeke a politikai hatalom meghódítása, óva inti a munkásosztályt, hogy ne tápláljon túlságos illusiókat egy socialistának a kormányba való belépése iránt, mégis ily belépés bizonyos esetekben kívánatos lehet. Azonban ez csak a munkásosztály hozzájárulásával történhetik és az olyan minister tartozik a pártcongressusnak működéséről jelentést tenni. Hasonló értelemben szólt Viviani (később minister Clemenceau ministeriumában). Utánuk Guesde szólalt fel és tönkretette az összes a „ministerialis elmélet“ mellett felhozott érveket. A két osztály, mely a gazdasági téren egymásnak halálos ellensége, a politikai téren nem működhetik együtt. A socialisták a hatalmat csak oly czélból ragadhatják meg, hogy a bourgeoisiet onnét elkergesse. Egy socialista, ki résztvesz a tőkeosztály kormányában, apostasiát követ el. A socialista a ministeriumban teljesen tehetetlen. Közte, mint a társadalom megújításának embere és collegái, mint a társadalom conserválásának emberei között, összeférhetetlenség van. Az általa elérhető reformok látszatok, hazugságok. A socialista minister hangja a pusztában kiáltó ember szava. Azt hitték, hogy a socialista Millerand meghódította a hatalmat, pedig a hatalom meghódította őt. Óriási vihar és lárma után elfogadta a congressus elvként, hogy oly socialista, ki ministeri állást vagy más közreműködést elfogad a polgári capitalismus központi hatalmánál, magát a pártból kizárja, de egyúttal egy

átmeneti elvet, mely azt kivételes körülmények között megengedi.[1] A socialistáknak a bourgeois kormányokban való részvételének kérdése újból felmerült 1909 július havában a Clemenceau-kormány bukása és a Briand-kormány megalakulása alkalmából, mely kormányban Briand mellett, ki soká a socialista párt titkára volt, még két socialista ül, Millerand és Viviani. Briand világosan kijelentette, mely elvek szerint fog cselekedni. A többségi párt, a radicalisok interpellatiójára azt mondta: Bennem egy új ember született, ki alkalmazkodni akar feladatához. Aztán: Eszméim merészek, de csak a valósítható eszméket fogom követni. Ha Millerand, Briand és Viviani — mondja a Revue Socialiste — jelenleg nem is tagjai a nemzetközi socialista pártnak, tegnap azok voltak és soha sem szűntek meg a mi socialista eszméinket vallani. Mindhárman több ízben kijelentették, hogy socialista eszmékhez hívek maradnak. Természetes, nem lehet feladatuk a társadalmi állapotot átalakítani és a jövő társadalmat lábra állítani. A socialista párt különbözőkép ítéli meg az új ministerium megalakulását. Gruesde, Allard és Blanc szerint minden kormány egyforma és mindegyik ellen kell küzdeni. Jaurès, Varenne és Breton ellenben várakozó helyzetet ajánlottak, mert szerintük a socialista párt nem csak a társadalmi átalakulás pártja, hanem a közvetlen építés pártja is. A socialista párt mindinkább el fogja hagyni a terméketlen intransingensség álláspontját és elfogja fogadni a kormányzatban való direct részvételt, míg abba a helyzetbe jut, hogy a hatalmat egészen a kezébe kerítheti.

[1] Seilhac, Le monde socialiste. (Paris, 1904.)

Olaszországban a socialista párt 1901 május 28-án tartott ülésében a következő határozatot hozta: a socialista pártra nézve már eleve lehetetlen, hogy bizalommal viseltessék a kormány iránt, mert minden kormány egy osztály képviselője, melynek a proletariátussal ellenkező érdekei vannak. Mindamellett megengedi, hogy a kormány által képviselt reformokhoz esetről esetre hozzájárulhat.[1]

[1] Ferri, Die revolutionäre Methode. 41. 1.

NEGYEDIK FEJEZET.

Socialismus és nemzetiség.

Mindazok a bölcselők, kik mélyebben tekintettek be a történeti erők nagyjelentőségű szerepébe, hirdetik azt, hogy míg az emberiségi állam, az egész emberiséget átkaroló társadalom csak nemzeti alapon fejlődhetik ki, a nemzeti állam a szükséges átmenetet képezi az emberiség államához. A jognak, a társadalomnak van nemzeti vereté, mely nélkül azoknak értékei forgalomba nem kerülhetnek. A nagy culturák ezentúl is nemzeti alapon fognak fejlődni, mert a hangszínezőt az adja, mert továbbá bármilyen magasra, bármennyire az általánosságra törekedjék az emberi elme, gyökeret és erőt mindig csak a közvetlen anyaföldből nyerhet.

Ezzel szemben a socialismus, mint minden nagy emberiségi mozgalom, bizonyos korszakban nemzetközi alakzatban lépett fel. De már Marx és Engels a nemzetközi munkásszövetség megteremtői, a „Világ proletárjai, egyesüljetek“ jelszó hirdetői, belátták, hogy a nemzetközi szervezkedés időleges természetű.

A te kilépéseddel — írja Engels Sorgenak[1] — teljesen lezáródik és végez a régi Internationale. És

[1] Engels Sorgehoz, London, 1874 szept. 12. és 17. (Briefe an Sorge. Stuttgart, 1906.) 138. 1.

ez jó. A második császárság korszakába tartozott, a midőn az egész Európában uralkodó nyomás az egész ébredező munkásmozgalomnak egységet és a belső politikától való tartózkodást parancsolt. Ez a pillanat volt, a midőn a proletariátus közös kosmopolita érdekei előtérbe léphettek ... A mozgalom theoretikus jellege egész Európában, azaz a tömegekben, tényleg 1864-ben még nagyon homályos. A német communismus még nem létezett mint munkáspárt, a proudhonismus túlságosan gyenge volt arra, hogy különleges bogarait lovagolhatta volna. Bakunin új divatja még saját fejében sem létezett ... Az első nagy sikernek szét kellett repesztenie az összes fractiók naiv együttműködését. Ez a siker a commune volt, értelmileg feltétlenül az Internationale gyermeke, bár kis ujját sem mozgatta, hogy létrehozza ... Az Internationale tíz évi európai történetet csinált egyik irányban, abban az irányban, a hol a jövő rejlik és büszkén tekinthet vissza munkájára. De régi alakjában túléltemagát. Hogy egy új Internationale a régi módjára keletkezzék, arra szükségessé válnék oly letiprása a munkásmozgalomnak, a mint az 1848—64-ig történt. Arra a proletár világ ma túlságos nagy, túlságos terjengős.

Engels is, Marx is a socialismus nemzetközi alakját egy bizonyos korszak typusának tartották. Ennek a typusnak a jogosultsága addig tartott, míg a socialismus még csak legáltalánosabb és így mindenütt egyforma munkáját végezte. Ennek befejezése után ismét nemzeti jelleget nyert a socialismus. Ennek még egyéb okai vannak, melyeket Kautsky következőkép fejt ki:

A fejlődő gazdasági élet, az árutermelés, mint a

marxisták mondják, bizonyos műveltséget tesz szükségessé. Ezt a műveltséget természetesen mindenkinek csak saját nyelvén lehet adni. Szükség keletkezik tanítók és más intellectualisok, orvosok, ügyvédek után. A szükség szüli az intellectualisok osztályát, ebben az osztályban pedig támad a vágyódás a nemzet nagysága iránt. A tőkésre épp úgy, mint a munkásra nézve egyaránt előnyös, lia egy nagy nemzet tagjai. Így erősbödik a nemzeti érzés. A modern állam is ugyanez irányban hat, mert a katonaság, a bureaukratia működését is könnyíti az egynyelvűség, ez azonban csak nemzeti államban elérhető, avagy egy bizonyos nyelvnek a népre való rákényszerítése által. Ebből az elnyomás érzése, az állam iránti gyűlölködés. Ez nő a demokratikus és socialistikus mozgalommal. Azért oly nagyerejű a nemzeti állam, azért oly zilált a több nemzetségből álló állam. A nemzeti állam a modern állam követelményeinek legjobban felel meg.[1] A nemzetiségi állam óriási nehézségekkel küzd és Kautsky a socialdemokratia által hirdetett és Bauer és Renner által tudományosan megalapozott programmot legfeljebb részleges megoldásnak tekinti, a nehézségek, melyek főleg Ausztriában és Magyarországon mutatkoznak, azokat a socialdemokratikus utópia, az autonómia, sem tudná elhárítani. Semmi esetre pedig előbb, mint sem a proletariátus teljes győzelmet aratott.

Kautsky szerint, főleg a Bauer és Kenner által propagált eszme a nemzetiségi autonómiáról az actio terén veszedelmeket rejt magában. Az első feladat

[1] Kautsky: Nationalität és Internaiionalität. Ergänzungsliefte zur Neuen Zeit, 1908. 1. sz.

itt, megtalálni a synthesist a nemzetiségi autonómia és a centralistikus összefoglalás között, mert mindkét elv egyformán szükséges a proletariátus harczában, egy magában véve elégtelen, sőt veszélyes. Az állam tagozódása nemzetiségek és kerületek szerint, az egyik a nyelvi, a másik technikai cultura számára, a socialistikus szervezkedésre is fontos lehet. Ha a proletariátus egyszer a hatalmat megszerzi, akkor az állami korlátok elesnek és az emberiség által áhítozott culturközösség valóra válik.

Kautsky szűknek találja a nemzetiség keretét. Ha a socialistikus társadalom a nép tömegeit műveltté fogja tenni, akkor több nyelvet, világnyelvet fognak elsajátítani és így részletei lesznek az egész nemzetközi culturának. A nemzetköziség nem egy külön alakja a nemzetiségnek, hanem egy Organismus, mely annál tökéletesebben működik, mennél könnyebben megértik egymást és képesek egyöntetűen cselekedni.

„Az Internationalismus“ czímű czikkben Strasser szembe száll a nemzetiségi socialismussal, melynek eredménye egy adott szavazásnál az volt, hogy német és cseh socialdemokraták nem együtt szavaztak, hanem nemzetiségi fajrokonaikkal. Szerinte helytelen az a felfogás, hogy az ember egyszer egy osztályhoz tartozik, egyszer egy nemzetiséghez és így kétféle érdeket képvisel. Különböző osztályoknak különböző nemzeti érdekeik vannak, de egy osztálynak csak egyféle nemzeti érdeke lehet. Az osztály az egész emberre rásüti a bélyegét. Az ember osztályérdeke magában foglalja az ember összes érdekeit, tehát nemzetiségi érdekeit is.[1]

[1] Der Kampf, Apr. 1. 1909.

Igen szépen fejtegeti Leuthner[1] újabban, mikép vezetett épp a legújabb történeti korszak a nemzeti eszme megerősítéséhez. Nemcsak azért, mert vonzóerejét fokozza, hanem mert mint néppárt a nemzet feladatait kell keresztülvinnie, szükséges, hogy a nemzetközi socialdemokratia a nemzeti eszmét mint rendszerének alkotó részét elismerje. A közélet pathosa ma nemzeti és azért a nemzetietlen államban hiányzik minden pathos, minden képesség polgáraira a legmagasabb kötelességet róni, minden összefüggés a kor eszményeivel. Ha pedig az államnak ma nemzeti pathosa van, akkor a párt, mely felette uralkodni akar, azt a maga számára igénybe fogja venni. A nemzetközi összeműködést túlbecsülték addig, míg annak a visszahatását nem észlelték. A nemzetközi áramlatok megvalósulása a tömegek életében vezet a nemzeti műveltséghez, a nemzeti nyelvhez. A nagy tömegekhez csak ezzel az eszközzel lehet jutni. Ha tehát a nemzetközi áramlatok bizonyos téren kiegyenlitőleg hatnak, más irányban a nemzetek külön létét még erősebben kidomborítják. Párhuzamosan az államok és nemzetek szűkebb összefoglalásával jár a nemzetek élesebb elválasztása nemzeti öntudatokban. Nép és nép között újabb válaszfalak emelkednek, avagy közületek mint külön világok állanak egymással szemben, a magasztosság nimbusában. Így az életfejlődés nemzetközi és nemzeti irányzatában alig lehet ma ellentéteket találni, ellenkezőleg egymást megerősítik és a legkülönbözőbb keresztezésben és alakzatban összeköttésbe jutnak.

[1] International und National. (Sozialistische Monatshefte. 1909. 1. füzet.)

A nemzeti eszme erejére figyelmeztet Leuthner a racconigii összejövetel alkalmával is és óva int attól, hogy a socialismus számításaiból kihagyassék. A spanyol forradalom ellen rendezett tüntetés sikerült, mert itt az összes radicalis elemek támogatták a socialistákat, de a széles alapon rendezett tüntetés a czár látogatása ellen nem sikerült, mert a hatalmasan fellobogó nemzeti lelkesedés lehetetlenné tette. A nemzeti eszme fellobbanásával szemben a socialismus kevés sikert arathat.[1]

Csak a nemzeti állam képez napjainkban igazi államot, mondja más helyen.[2]

Lassalle, Marx és Engels elég gyakran hangsúlyozták a német socialdemokratia eszmevilágának nemzeti származását (Heine).[3]

Bernstein is azt mondja: A munkásosztálynak vannak nemzeti érdekei is. Az a szó: a munkásnak nincs hazája, egy a történeti fejlődés által az ócska vas közé dobott, tárgytalanná vált phrasis.[1]

Nem lehet eléggé hangsúlyozni: nemzeti öntudat nem antisocialdemokratikus.[5]

A czól, — mondja Renard[6] —- melyet a socialisták el akarnak érni, nem a nemzeti egységek eltűnése, hanem a nemzetek csoportosulása nagy békés föderatiókban, melyek lassankint az egész művelt világra kiterjeszkednek, nemzetközi törvények fokozatos kidol-

[1] Die nationale Sozialdemokratie in Österreich. (Sozial. Monatshefte, 1907 július.) 5()8. 1.

[2] Leuthner: A megtépázott hármasszövetség. (Sozialistische Monatshefte, 1909, 23. f. 1472 1.)

[3] Sozialist. Monatshefte. (1907. II. 914. 1.)

[4] Sozialist. Monatshefte. (2909. 10. 614. 1.

[5] U. o. (1907 szept. 699. 1.)

[6] Le socialisme à l'oeuvre.

gozása; ezen törvények éppúgy fogják szervezni az emberiséget, mint az állami törvények a nemzeteket. De ezen nagy épület, melyet ügy kell alkotni, hogy elég nagy legyen az egész emberiség befogadására, oszlopai a nemzetek lesznek; ezeknek tömegén, melyeket évszázadok munkája összeragasztott és melyeknek lerombolása magát az épületet megsemmisítené, fog nyugodni. Erélyesen küzdeni kell ama demagog sophisma ellen, mely a hazából éppúgy, mint a democratiából, s kiváltságos osztálynak kiváltságai fentartására szolgáló eszközt csinál. Egy nemzet azzal a területtel, melyet elfoglal, impregnálva százados élettel, nyelvével, melyet annyi nemzedék beszélt, geniusának alkotásával, történetének emlékeivel, a múlt századokban lassan felhalmozott culturális kincseivel, melyekben a jelenkor patrimoniumát látja, mindenesetre egy nagy lény. Ez a jelenben az evolutiónak, a szervezett társadalomnak legmagasabb formája!. . . A nemzeti függetlenségnek, az emberi szabadságnak egyik és nem a legkevésbbé értékes alakja;/azt megsérteni egy merénylet az elévülhetetlen jog ellen. A socialismus tiszteli az összes nemzetek függetlenségét, akarja, hogy mindegyik kifejlődhessék öntudatos életének teljében. A socialismus tudja, mit köszön a civilisatio eredeti geniusok tevékeny változatosságának. Főleg pedig tudja, hogy a nemzetek realitások, mig az emberiség egyelőre csak egy remény.

A socialismus békét kötött a nemzeti eszmével, melynek jogosultságát már Proudhon is határozottan védte.

A jelenkorban, a hol az államnak sincs tulajdonkép hatalmi feladata, hanem csak culturális feladata, minthogy a cultura főleg a nyelv útján érvényesül,

lehetetlen a nemzetiségi eszmének útját állani. Ezzel tisztában kell lenni és hiába ez ellen minden kapálódzás. Fokozottan juttatja ezt érvényre az általános szavazati jog és általában az egész politikának a nép széles rétegeinek szolgálatába való szegődése.

Ez mind derék; ezt így kívántam én is.
Egyet bánok csak: a haza fogalmát.
Megállott volna az bár, úgy hiszem,
Ez áj rend közt is. Az emberkebel
Korlátot kíván, fél a végtelentől.
Belterjében veszt, hogyha szétterül.
Ragaszkodik a múlthoz és jövőhöz.
Félek, nem lelkesül a nagy világért,
Mint a szülök sírjáért lelkesült.

(Madách.)

ÖTÖDIK FEJEZET.

Socialismus és militarismus.

Barker[1] a következőkben foglalja össze az okokat, melyek miatt a socialismus állást foglal a hadseregek ellen: 1. Minthogy a létező intézményeket támadják, félnek, hogy a hadsereg azokat védelmezhetné; 2. az eszményi socialistikus állam az egész világot átöleli, államok, határok, nemzetiségek figyelembevétele nélkül.

A mérsékelt fabianusok is azt mondják: Hadseregek állandó fenyegetést képeznek nem a szomszéd államokra nézve, hanem a saját országuk munkásosztályára nézve.'[2]

1907-ben a socialista független munkáspárt congressusán a következő indítvány tétetett: Ez a conferentia azt hiszi, hogy megérkezett az idő, hogy minden alakját a militarismusnak a polgári szabadságra és a társadalmi haladásra nézve veszélyesnek jelentse ki. Keir Hardie az indítvány támogatásával szintén a militarismus minden alakját elítéli és kijelenti, hogy egy polgári hadsereg is az ipari népességre nézv© épp oly veszélyes, mint a hivatásos hadsereg.

[1] British Socialism 192. 1.

[2] Report on Fabian policy 11. 1.

Ezen felfogásoknak megfelelően a socialismus feladatának tartja, hogy mindaddig, míg a katonai szervezetet megsemmisíti, elégedetlenséget szítson a katonák között, ezáltal lazítsa a disciplinât és biztosítsa különösen azt, hogy forradalom esetén a katonaság a forradalmárokkal kezet fogjon.

Érdekes jelenségnek mondja Barker, hogy a francia és angol nemzetnek, tehát két nem agressiv nemzetnek socialistái a nemzet lefegyverzése mellett harczolnak, ellenben a német socialisták e kérdésben hazafias álláspontot foglalnak el. „Az a felfogás, hogy a háború az emberi esztelenség szüleménye, ugyanazon színvonalon áll, mint az, mely szerint a forradalmak a tömegek szellemi tévelygései. A háború gyökeredzik a nemzetek ellentétes érdekein, mint a forradalmak az osztályok ellentétes érdekein“.[1] Barker az angol socialismust erőszakosabbnak és hazafiatlanabbnak mondja, mint a német socialismust. Szerinte a német socialista szereti a hazáját, az angol socialista csak önmagát.

Azonban vannak socialisták, a kik belátják, hogy addig, míg csak egyetlenegy hatalom fenntartja a hadszervezetet, minden állam szorul ilyenre. Csakhogy a socialisták azt kívánják, hogy a hadsereg rendeltetése csak a védelem legyen, hogy a hadsereg polgári sereg legyen, melyben minden polgár szolgálatot tesz.

Az eszményi hadsereg socialistikus szempontból a felfegyverzett nemzet, egy hadsereg, mely socialista munkásokból áll és melyet socialista vezérek vezényelnek. A hivatásos hadseregek eltörlésével és

[1] Vorwärts, 1907 márcz. 10.

az összes polgároknak katonai nevelésével a katonai képesség maximuma eléretik a népjogok veszélyeztetésének minimumával.[1]

A háború, mondja az angol socialista Quelch, a királyok utolsó argumentuma. Addig, míg ez úgy van, csak a jól felfegyverzett nép szabad. Egy fegyvertelen nép nem lehet szabad. De a felfegyverzett nemzet biztosítva van egyéni szabadságában, társadalmi szabadságában és nemzeti függetlenségében.[2]

Bissolati is kijelenti az Avantiban (socialismo e patria) hogy nem érintve a munkásosztály nemzetközi solidaritását, ma elutasítkatlan érdeke és kötelessége mindenkinek, a nemzeti összesség védelméhez testi és pénzbeli járulékot adni. (Válasz egy támadásra, mely az olasz munkások azon kijelentésére történt, hogy egy esetleges Ausztria részéről történő támadással szemben a munkásosztály kész zárt sorokban az ellenség ellen menni).[3]

Általánosan ismeretes Bebel nyilatkozata, a ki kijelentette, hogy a német socialisták helyt fognak állani hazájukért.

Rendkívül mérsékelt és tárgyilagos hangon szól a kérdésről Heine „Wie bekämpfen wir den Militarismus“ czímű czikkében.[4] Szükséges a fegyverszolgálat igazi jelentőségére, mint a nemzeti erő és függetlenség biztosítékára utalni és oly katonai berendezéseket követelni, melyek e czéloknak jobban felelnek meg, mint a maiak ... A ki csak sértő módon föntről lefelé beszél a katonai ügyről, ezáltal árt a

[1] Barker, British Socialism 196. 1. s k.
[2] Social Democracy and the armed nation. 3. 1.
[3] Sozialistische Monatshefte (1909, 9. füz. 600. I.)
[4] Sozialistische Monatshefte (1907 II, 911. 1.)

mi vonzóerőnknek és egyúttal erősíti a katonai tendentiákat. Még nagyobb tartózkodás hadügyi kérdésekben szükséges a fiatalság közti agitational . . . A jogosult ellenszenv a militarismus ellen, azaz a német hadügy erkölcstelen és ferde oldalai ellen, fiatal, éretlen emberek által könnyen úgy értetik, mint utálat a katonai szolgálat ellen és a nemzeti harczképesség kötelességei ellen . . . Senki a pártban nem akar ilyen meggondolatlanságokat ... A pártnak csak használhat, ha a hadsereg nem tagadhatja, hogy az öntudatos socialdemokraták a legkötelességtudóbb és legkitűnőbb katonák. Ez is egy agitatio a katonai szellem ellen.

Ha socialdemokraták azt kívánják, hogy a társaknak magatartására nézve háborúban kizárólag a proletariátus osztályérdeke irányadó legyen, úgy természetesen nem értik a socialdemokrata párt érdekét. Az anyagi és szellemi német cultura szerzése és megtartása a német proletariátus legfontosabb osztályérdeke. A demokratia nem nézheti egykedvűen a nemzet függetlenségének vesztét vagy csak ideiglenes lealázását és gazdasági gyengítését, mert tudja, hogy a nemzeti culturélet friss vére főleg a nép nagy tömegeiben van, melyeknek szellemi és anyagi birtokállománya egy vesztett háború veresége, vagy éppen egy ellenséges invasio és idegen uralom alatt legtöbbet szokott szenvedni.

1908 okt. 3. Budapesten a Tisza Kálmán-tér egyik sarkán a forradalmi socialisták antimilitarista csoportja egy plakátot ragasztott ki, a melyben fölszólítja a bevonuló katonákat, hogy fegyvereiket ne testvéreik ellen használják és hogy tagadják meg az engedelmességet. Azt mondja a fölhívás, hogy nem

a hazát kell a katonáknak megvédeniük, hanem a tulajdont, a haza csak álarcz. A fölhívás végül ezt mondja: Nem a szabadságot kell védeni megtanulnotok, hanem a szolgaságot és ezt ne tegyétek! A fölebbvaló parancsa csak addig parancs, a míg ti katonák akarjátok és ti ne akarjatok segíteni magatok és testvéreitek sírját megásni. Fegyvereiteket ne testvéreitek ellen fordítsátok, hanem azok ellen, a kik becstelenné akarják tenni bennetek az embert, hogy érzéketlen gyilkos gépekké váljatok! Legyetek igazán hősök, a nagy, a szent emberi szabadság bátorlelkü hősei, magasan emelt fővel, büszke akarattal! Tagadjátok meg a gyáva, szégyenletes engedelmességet! Le a hadsereggel! Le az uralommal! Éljen az uralomnélküliség!

A külpolitikában — mondja Renard[1] — a socialismus minden eszközzel előmozdítja a pacifista törekvéseket, melyek végeredményben az állandó hadseregek eltörléséhez kell hogy vezessenek; az állandó hadsereg helyét a milicz-rendszer foglalja el, a svájczi rendszer mintájára, mely szakemberek véleménye szerint is teljesen bevált. Míg ez az eredmény eléretik, a socialismus feladata mindenkép a békét előmozdítani. Tényleg az ő hívei képezik a nemzetközi béke nagy ligáját. Ellenezni kell minden háborús tervezetet és törekvést és meg kell előzni a conflictusokat azáltal, hogy lelepleztetnek a nemzetközi béke ellenségei, a mint 1905-ben, a franczia-német válság idejében, mindenesetre lényegesen járult a socialista-párt hozzá az Európát fenyegető veszély elhárításához. A háború elleni harcza a socialismusnak természe-

[1] Le socialisme à l'oeuvre.

tes folyománya azon feladatának, melynek megfelelően a társadalmat egészen új alapokra akarja fektetni, még pedig nemcsak egy országban, hanem az egész világban. E tekintetben támaszkodik a munkásosztály érdekére, melyet mindinkább áthat a nemzetek egyetemlegességének érzete. Az antipatriotismus, mely a munkások és munkaadók antagonismusával szemben, a proletariátus egyetemlegességét követeli, ezen felfogásnak túlzott megnyilvánulása. Mert nem veszi tekintetbe a reális erőket és túlságosan bízik a munkások egységében, melynek megvalósítása végre is még hosszú időt fog igénybe venni. Ha ennek megfelelően egyes socialisták odáig mennek, hogy megtagadják a szolgálatot még a védő háborúban is, ezzel nagy hibát követnek el. Mert ez oda vezetne, hogy ha az egyik államban sok a socialista, kik megtagadják a hadi szolgálatot, míg a másik még a régi felfogáshoz ragaszkodik, amaz okvetlenül legyőzetnék.

HATODIK FEJEZET.

Socialismus és tudomány.

Forradalmi áramlatok gyakran a tudomány elleni gyűlölséggel vannak telítve. Angliában a királyság eltörlése után követelték az egyetemek eltörlését. Rousseau is tudvalevőleg nem éppen hízelgőén nyilatkozik a tudományról. A könyveknek semmi hasznot nem tulajdonít. A tudománynak semmi összefüggése nincs az erénynyel.

Ezzel szemben a socialismusról constatálhatjuk, hogy összes nagy képviselői keresik az érintkezést a tudománynyal, a tudomány alapjára akarják fektetni homályos sejtelmeiket és a tudománynak meghódolnak, mint az emberiség legnagyobb hatalmának. Ezt a felfogást senki hatalmasabban nem tudta kifejezésre juttatni, mint Lassalle.

Lassalle mindig hivatkozik az általa megindított culturmozgalom szigorú tudományosságára; hivatkozik arra, hogy a mit ő hirdet, azt a tudomány koriphaeusai már régóta hirdetik és Németország legnagyobb szellemei neki igazat adnak. Utolsó védőbeszédében, a düsseldorfi perben 1864 június 27-dikén, azt mondja: „Most feltárom Önök előtt, Uraim, sikereim titkát. Két dolognak kellett találkozni. Mindenekelőtt a mozgalom

legmagasabb tudományossága! Minden bizonyítékomat kellett aczélos, átszakíthatlan szemekkel ellátott pánczélinggel körülvenni. Jaj nekem, ha csak egy elszakad! “

„A tudomány kalapácsával kellett a munkásokra, mint rezgő deszkára ráütni, hogy a napi érdekek zaját túlharsoghassam és az összes értelmiségeket kényszerítsem — az összes értelmiségeket mondom, persze a düsseldorfi államügyész és az I. folyamodása düsszeldorfi bíró kivételével — egészen a püspökig, egészen a királyig, hogy ezen kérdéseket tanulmányozzák, illetőleg a rendelkezésökre álló értelmiségekkel tanulmányoztassák.[1]

„A tömegekhez fordultam és az ő visszhangjukkal erősítettem a tudomány hangját!

„Egyedül két dolog — mondja Lassalle — maradt nagy abban az általános hanyatlásban, mely a történelem alapos ismerője szerint az európai élet összes állapotait megszállta, két dolog maradt friss és tovább nemzvén az európai élet összes ereit átható önzés mászó sorvadása közepette: a tudomány és a nép, a tudomány és a munkások! Csak a kettő egyesítése termékenyítheti meg az európai állapotok méhét!

A tudomány és a munkások, a társadalom e két ellentétes sarkának szövetsége, melyeknek ölelése minden culturakadályt fog érczkarjai között összenyomni — ez a czél. melynek addig, míg lélegzek, életemet szentelni elhatároztam![2]“

„A mi örökké szabad és semmiféle korlátokba verve kell hogy álljon, a mi az államra nézve is

[1] Reden u. Schriften II. 357.
[2] Die Wissenschaft und die Arbeiter. 33. 1.

fontosabb, mint minden törvény, semmiféle törvényhez, mint szabad tevékenységének korlátához, kötve nem lehet — ez a tudományos megismerés ösztöne.[1]

„Az egyptomi fellah fűti nyomorult vályogkunyhóját az egyptomi pharaók, az örök pyramisok mindenható építőinek, múmiáival; erkölcsök, intézmények, törvénykönyvek, királynemzetségek, államok, népek — gyors változásban eltűnnek. Azonban, a mi hatalmasabb mindnyájunknál, mindig csak nőtt, a mi az ioni philosophia legrégibb idői óta, mindent túlélve, mindig csak állandó növekedésben kifejlődött, egyik államtól a másiknak, egyik néptől a másiknak, egyik korszaktól a másiknak szent áhítatban átadva, az a tudományos megismerés büszkén emelkedő fája!“[2]

Azonban a tudománynak és a socialismusnak fegyverbarátságát a socialisták legnagyobb része már Lassalle előtt is hangsúlyozta.

Már Babeufnél találkozunk a nevelés és tudás megfelelő becsülésével.[3] Az előítéletek képezik a társadalmi igazságtalanság alapját, ha azokat eltávolítjuk, a forradalom ténynyé válik. Az előítéletek okai a társadalom egész szerencsétlenségének; a tudatlanság folytán sikerült a természetes rendet eltávolítani. Tudatlansága miatt vetették meg a népet és azok, kiknek érdekei a népéivel ellentétesek, ebben az állapotban tartották. Magát a tanulást is elterelték czéljától. Azért keresték az oktatást, hogy az elnyomatásnak ellentállhassanak és az oktatás maga is eszközzé

[1] Ugyanott, 10 1.

[2] Ugyanott, 11. 1.

[3] Thomas: Babeufs sozialistische Ideen vor der Verschwörung der Gleichen. (Dokumente des Sozialismus, nov. 1905. 514. 1.)

vált arra, hogy a cselszövők részöket a nagy örökségből a buták terhére nagyobbítsák. Azért vagy ne legyen nevelés, vagy legyen mindenkinek egyenlő része benne. Ha ez nem történik, akkor a raffináltak mindig meg fogják csalni a gyengébbeket. Soha sem létezett volna harmadik osztály, mindig csak egy osztály létezett volna, ha mindnyájan egyforma nevelésben részesültek volna. Ha tehát akarják, hogy a nép azt, a mi megmaradt a jogokból, a tanult cselszövény ellen megvédelmezhesse, nevelést kell neki adni. Különben ez nem segélyzés, erre a népnek joga van. Ez egy neme a tulajdonnak, melyre mindenkinek igénye van.

„Egyedül a felvilágosodottság megnyerése fogja az embert a hozzá méltó állapotba ismét belehelyezni és minden bajt el fog tüntetni“. A forradalmi nevelés — mondja Thomas — a babeufi doctrina egyik főeleme; megtaláljuk Buonarottinál és még Blanquinál; érdekes, hogy már 1789 előtt csírázik.

Proudhon is a tudománytól, a philosophiától, a társadalmi gazdaságtantól várja a socialismus kérdésének megoldását. Sőt szerinte a socialis forradalom csak a philosophia segítségével vihető keresztül.[1]

Más helyen láttuk, milyen fontos szerepet tulajdonít Saint-Simon a tudománynak az új társadalom szervezésében. Tudomány és gazdaság lépnek a régi hatalmak helyébe, az ő feladatuk lesz a társadalom alapjait lerakni és a társadalom kormányzatát átvenni. A jövő átalakulás főfeladata az összes életviszonyokat a tudomány szellemével áthatni. A culturalis élet harmonikus fejlődése csak úgy képzelhető Saint-

[1] Droz: Proudhon, 109. 1.

Simon szerint, ha az egyének cselekvéseikben egységes eszmék által vezéreltetnek. Egy új szellemi elvre van szükség, azért egy új philosophára van szükség, mely új szellemi értékeket alkot. Addig, míg közös erkölcsi elvek nem képezik az életvezetés alapját, addig társadalmi rend nem képzelhető, de ily elvek csak úgy bírhatnak általános érvénynyel, ha nem származnak egy philosophiai tanból. „Minden társadalmi rend egy philosophiai rendszer kifolyása és azért lehetetlen egy új társadalmi rendszer, mielőtt az új philosophiai rendszer nincs megalapítva.[1]

A mi pedig Marxot illeti, a tudományt és a socialismust egységes problémának tartotta.

„A kritika fegyvere bár nem helyettesítheti a fegyverek kritikáját és az anyagi hatalmat csak anyagi hatalommal lehet ledönteni, de az elmélet is anyagi hatalommá válik, mihelyt a tömegeket megragadja. Az elmélet képes a tömegeket megragadni, mihelyt ad hominem demonstrál és ad hominem demonstrál, mihelyt radicalissá válik. Radicalis lenni annyit jelent, mint a dolgokat a gyökérnél megfogni. De az ember számára a gyökér az ember. A német elmélet radicalismusának és így gyakorlati energiájának bizonyítéka kiindulása a vallás határozott positiv megszüntetéséből.[2]“

Legnevezetesebb pedig a következő kijelentése: „Lélektani törvény, hogy a magában felszabadult elméleti szellem 'gyakorlati energiává válik. Azért a világ bölcseleti áthatása egy a bölcseletnek világi áthatásával. Valamint a philosophia anyagi fegyvereit a

[1] L'industrie, XIX. k. 23. 1. Muckle i. h. 202. 1.
[2] Mehring: Nachlass I. 392. 1.

proletariátusban, úgy a proletariátus szellemi fegyvereit a philosophiában találja és mihelyt az eszme villáma a naiv néptalajba alaposan bejutott, a németek emancipatiója emberekké be fog következni. A philosophia nem valósulhat meg a proletariátus megszűnése nélkül, a proletariátus nem szűnhet meg a philosophia megvalósulása nélkül.[1]"

A modern marxismust is áthatja a tudomány fontossága. Az jellemzi ma a legfeltűnőbb módon minden marxistikus politikust, hogy elsősorban theoretikusnak érzi magát, hogy elvi állásfoglalása a politikai feladatokkal szemben mindenekelőtt az elméleti kritika álláspontja.[2]

Kautsky írja[3] idézve Marx-Engelst (Neue Rheinische Zeitung): Mielőtt a proletariátus győzelmeit a torlaszokon és csatasorokban kivívná, uralmának közeledését az intellectualis győzelmek egész sorával hirdeti. Továbbá: A politikai ökonómia mindenkinek Alphája és Omegája, a ki a proletár osztály harczát tudományosan megérteni akarja és nem áll meg holmi érzelgős erkölcslélektani kritika mellett. Alapgondolatainak hatályos propagandája érdekében a socialismusnak legszorosabb összeköttetésben kell lennie a tudománynyal.[4]

Renard[0] is mondja, a socialista gazdasági elmélet nem akarja sorsát másra építeni, mint a tudomány által elért eredményekre.

[1] Marx: Zur Kritik der Hegeischen Rechtsphilosophie (Nachlass I. 398. 1.)

[3] Adler; Marx als Denker. (Berlin, 1908.) 73. 1.

[3] Neue Zeit, 1908. okt. 2—4. 1.

[4] Sozialistische Monatshefte (1908. I. füz. 43. 1.)

[5] Le socialisme à l'oeuvre. 2. 1.

Az első feladata az ifjúsági szervezeteknek az általános tudás terjesztése az ifjúság között. A második feladat erkölcsi tulajdonságok elsajátítására irányuló nevelés, melyre a munkásosztálynak történeti küldetésének teljesítésére irányuló küzdelmében nagy mértékben szüksége van/

Menger[2] a tudomány nagy fontosságát a munkaállamban a következőkre vezeti vissza: Szerinte ugyanis a népélet egészségére és az állam biztonságára nagy népeszmények nélkülözhetetlenek. Minthogy pedig a haza nagyságára és hatalmára való törekvés eszménye a munkaállamban az új társadalmi rend egész szervezeténél fogva háttérbe szoríttatik, a vallási eszmények pedig már is a tapasztalati tudományok által elhalványulnak, így tehát a népszerű munkaállam eszménye más nem lehet, mint a széles néprétegek gondolkozásának, cselekvésének és érzésének tökéletessége, szellemi, erkölcsi és aesthetikai nevelése. De ha a socialismus az emberi érdekeket a gazdasági érdekekre redukálja, ha azokat az intézményeket, melyek eddig az ember nemesbítésére hatottak, ha a létérti harcz az állami gondoskodás által feleslegessé válik, az egyenlőség érdekében pedig a szellemi műveltség különbségében rejlő ösztönt is el kell fojtani, akkor rettenetes feladattá fog válni a tömegek szellemi aspiratióit ébren tartani oly tudomány által főleg, mely mentől tovább halad, annál inkább a minutiosus szakismeretek exoterikus jellegét nyeri. Persze, még nehezebben képzelhető, hogy a

[1] Die Neue Zeit, 39. sz. 1908. Remmele: Zur Zukunft der sozialistischen Jugendbewegung in Deutschland. 467. 1.

[2] Neue Staatslehre, IX. fejezet. 272. 1.

tudomány az eszményeknek Menger részéről tulajdonított azon rendeltetését tölthetné be, hogy az emberek szükségszerű elégületlensége, mely a létező intézményeket rombolással fenyegeti, az eszmények által a jövő felé irányíttatnék és így a haladó fejlődés hasznos rugójává válnék.

HETEDIK FEJEZET.

socialismus és gazdasági rend.

A socialismus főproblemája a gazdaság terén fekszik. Itt is főleg a termelés terén. A capitalistikus termelési mód megszüntetendő. Ez a feladat. De változik a gazdasági élet egész berendezése. Az érték fogalma változik, az árú fogalma megszűnik, a bérviszony elenyészik, a pénzintézmény eltöröltetik vagy legalább is lényegesen módosul, a jövedelemmegoszlás változik, a fogyasztás átalakíttatik. Megszűnik a verseny, megszűnik a kereslet és kínálat, megszűnik a kizsákmányolás, a túlnépesség, a válság. A gazdasági élet termékenyebbé, haladóvá, zavartalanabbá válik. Megszűnik az Individualismus, az egoismus. Megszűnik a magántőke, megszűnik a munkamegosztás, megszűnik egyfelől egyes osztályok henyélése, másfelől más osztály rabszolgai görnyedése a munka terhe alatt.

Ha tájékozást akarunk szerezni a jövő gazdasági rendje iránt, mindenekelőtt azt tapasztaljuk, hogy ez nem csekély nehézségekbe ütközik. Az írók legnagyobb része a jelennek számos nagy kérdésével foglalkozik, a jövőt a jövőre bízván. Az irodalomban, a folyóiratokban nagyon ritkán találkozunk oly tanul-

mányokkal, melyek a gazdasági rend socialistikus jövőbeli alakjával foglalkoznának.

A nagy úttörők egy tekintélyes része általában tartózkodott attól, hogy a gazdasági élet új, socialistikus alapon nyugvó berendezéséről bővebbet mondjon. Csak egyes elvekben foglalták össze a jövő képletét. A tőke átmegy a köz tulajdonába. Ennyi az egész. Voltak még óvatosabbak, a kik nem a végső alakulásról beszéltek, csak átmenetről, a legközelebbi állomásról az individualismusból a collectivismushoz vezető, talán évszázadokra terjedő útról. Voltak viszont olyanok, a kik nagyobb bátorsággal hozzáfogtak a problémához, a kik többet véltek láthatni a jövő képéből, többet akartak nyújtani a kíváncsi tömegnek, mely döngeti a jövő társadalom kapuját, avagy kíváncsisággal vagy félelemmel nézi azt. Ezen vizsgálódások fő eredményei alapján a következő tájékozást nyerjük.

Engels az új társadalom egyik fő vívmányát a munkamegosztás eltűnésében látja, különösen pedig a város és vidék közötti különbség eltűnésében. Eszmemenete a következő.[1] Mihelyt a társadalom az összes termelési osztályok tulajdonosává válik, hogy azokat társadalmilag tervszerűen használja, megsemmisíti az embereknek a saját termelési eszközeik általi rabszolgaságát. Magától értetődőleg a társadalom magát nem szabadíthatja fel, a nélkül, hogy minden egyes felszabadíttassék. A régi termelési módszer tehát alapjából felforgatandó és különösen a régi munkamegosztásnak meg· kell szűnni. Helyébe lép a termelés oly szervezése, melyben egyfelől senki a munká-

[1] Dührings Umwälzung 317. 1. s k.

nak, az emberi lét ezen természeti feltételének, reá eső részét másra át nem háríthatja, másfelől a termelékeny munka, a helyett, hogy a szolgaság egy eszköze, az emberi szabadság eszközévé válik, a mennyiben mindenkinek alkalmat nyújt, összes képességeit, testieket és szellemieket, minden irányban kiképezni és érvényesíteni, mi által az teher helyett élvezetté válik. Ez ma nem tiszta phantasia, nem üres óhaj. A termelékeny erők mai fejlettsége mellett elegendő a termelésnek már ama fokozása, mely a termelő erők társadalmivá tételével adva van, a capitalistikus termelési rendből származó akadályoknak és zavaroknak, termelvények és termelési szabályok pazarlásának mellőzése, hogy a munkában való általános részvétel mellett a munkaidő a mai fogalmak szerinti csekély mértékre leszállíttassék. Épp oly kevéssé a régi munkamegosztás megszüntetése oly követelmény, mely csak a munka termékenységének rovására keresztülvihető. Magának a termelésnek feltételévé vált a nagyipar mellett. Minthogy a nagyipar arra tanított, mikép lehet a többé-kevésbbé mindenütt előállítható molekuláris mozgást technikai czélokra tömegmozgássá változtatni, nagy mértékben felszabadította az ipari termelést helyi koriátok alól. A capitalistikus alkalmazás az ipart a városokban központosítja, de azzal saját üzemének föltóteleit aláássa. Mert a gőzgépnek aránylag tiszta vízre van szüksége. Ez a városban hiányzik. Ezen új hibás körmozgást, a modern iparnak ezen folyton megújuló ellenmondását ismét csak a capitalistikus jelleg megszüntetésével lehet elérni. De csak oly társadalom, mely termelési erőit egyetlen nagy terv szerint foglalja összhangzatosan össze, engedheti meg az iparnak, az egész

országban oly elszóródásban letelepedni, mely saját fejlődésének legjobban felel meg. Így a vidék és város ellentétének megszűnése nemcsak lehetséges. Egyenesen az ipari termelés szükségévé válik.

A socialismus termelési rendszere vezet a munkamegosztás megszüntetéséhez. Nézzük, mit mond erről Engels.[1] „Dühring úr hagyományos gondolkozásának természetesen képtelenségnek tűnik fel, hogy egyszer nem lesz hivatásszerű taligás és építész, és hogy az az ember, a ki egy félórán át utasításokat adott mint építész, egy ideig most a taligát tolja, míg tevékenysége mint építész ismét igénybe vétetik. Szép socialismus az, mely a hivatásszerű taligásokat megörökíti.“ A régi termelési módot alapjából fel kell forgatni, főleg a régi munkamegosztásnak el kell tűnnie.[2]

... A capitalistikus társadalom korlátai alól felszabadított társadalom még tovább mehet. Sokoldalúlag kiképezett termelők nemzedékét teremtvén, a kik az összes ipari termelés tudományos alapjait értik és a kiknek mindegyike a termelési ágak egész sorát elejétől végig gyakorlatilag átfutott, egy új termelési erőt teremt.[3] És most nézzük Dühring gyermekes felfogását, mintha a társadalom a termelési eszközök összerejét lefoglalhatná, a nélkül, hogy a termelés régi rendszerét alapjából felforgatná és a munkamegosztást eltörölné; mintha minden elintéztetett volna, mihelyt a természeti viszonyokhoz és az egyéni képességekhez alkalmazkodtak, de a mellett úgy mint azelőtt egész sora az existentiáknak egy czikk termelésével leigáztatik, egész „népességek“ egyetlen

[1] Dührings Umwälzung der Wissenschaft 213. 1.
[2] U. o. 317. 1.
[3] U. o. 320. és 32. 1.

egy termelési ág által igénybevétetnek, és az emberiség úgy mint azelőtt különbözőkép eltörpült „ökonómiai válfaj“ csoportjára megoszlik, taligásokra és építészekre. Persze ahhoz tágabb látókör kell, hogy lássuk, miszerint ama forradalmi elemek, melyek a régi munkamegosztást és a város és vidék elválasztását megszüntetik és az egész termelést átalakítják, már a mai nagyipar termelési feltételeiben, csiráiban meg vannak.

A socialismus gazdasági rendszerének egy fő ismertető jele volna Engels szerint az érték megszüntetése, melynek helyébe a felhasznált munkának időben való kifejezése lépne. „Az emberek mindent nagyon egyszerűen elintéznek, az annyira „híres“ érték közbenjötte nélkül.“[1]

Bebel[2] elég támpontot nyújt a gazdaság socialistikus berendezéséről. Az összes munkaeszközök kisajátítása képezi a társadalom új alapját. Azzal életbe lép a socialistikus társadalom első alaptörvénye: mindenkinek egyenlő munkakötelessége tekintet nélkül a nemre. Munka nélkül nincs élvezet, élvezet nélkül nincs munka. Az új társadalom követelni fogja, hogy mindenki bizonyos munkára vállalkozzék, melylyel a szükségletek kielégítésére bizonyos termelvénymennyiséget létrehoz. De valamint mindenki köteleztetik dolgozni, viszont mindenki érdekében áll, hogy három föltétel teljesedésbe menjen. Először, hogy a munka mérsékelt legyen; másodszor, hogy a munka kellemes és változatos legyen; harmadszor, hogy lehetőleg termelékeny legyen. Mindez pontos statistikai felvételek alapján elérhető, melyek lehetővé teszik a szükségletnek

[1] Engels, Dührings Umwälzung der Wissenschaft 336. 1.
[2] Die Frau und der Sozialismus. 24. kiadás, 263. 1. s k.

nagyságát, a rendelkezésre álló termelőerők terjedelmét megállapítani. A termelés tehát a legnagyobb tervszerűség szerint és rendben fog lefolyni. Válságok tehát nem fordulnak elő. Mindenki szabadon választja a munkakörét és dolgoznak örömmel és áthatva az egyetemlegesség tudatától. Mindenki törekszik javításokra, a munkaprocessus gyorsítására. A nagyobb termelékenység lehetővé teszi több és nagyobb szükségletek kielégítését. A napi átlagos munkaidő 27.5 óra lesz. Ez ismét lehetővé teszi különböző termelési ágaknak tanulmányozását, a szükséges ismeretek elsajátítását, mi által az annyira szükséges változatosság a munkában könnyen elérhető lesz. A jövő társadalomban minden ember a nap egy részét testi, *egy* részét szellemi munkával fogja tölteni. Minthogy pedig mindenki hasonló körülmények között dolgozik és hajlamának megfelelően, a végzett munka kevés különbséget fog mutatni. Ha valaki nagy tehetségekkel van a természettől megáldva, nem kívánhat a társadalomtól nagyobb jutalmat, mert az nem az ő érdeme, ha ellenkezőleg a természet valakivel mostohán bánt, ezért nem lehet őt megbüntetni. Tekintetbe kell venni, hogy Bebel munkája népszerűsítő természetű, különben ezen fejtegetések alig találhatók kielégítőknek.

Kautsky szerint a socialistikus államban a gazdasági rend következőkép fog alakulni: Az árútermelés megszüntetése annyit jelent, mint az eladásra szánt termelésnek helyettesítése az önszükségletre való termelés által. Az önszükségletre való termelés kétféle lehet, egyéni vagy társas, illetőleg szövetkezeti. Az első rendszer soha nem volt általános, mert az ember mindig társas lény volt; a társas, szövetkezeti terme-

lés volt az uralkodó mindaddig, míg az árútermelés nem fejlődött. Olyan régi mint általában a termelés· Ez a természetes, ez felel meg legjobban az emberi természetnek. Talán épp annyi tízezer évig létezett, mint az árútermelés ezer éveket, A termelési eszközök és termelési módszerek szerint változott a termelő szövetkezet lényege, terjedelme stb., de alapvonalaiban mindig megegyezett. Mindegyik fedezte az összes szükségleteket saját termelésével. A termelési eszközök a szövetkezet tulajdonát képezték. A társak együtt dolgoztak és a termelvények bizonyos szabály szerint a társak között felosztattak. Ez a termelés tehát communistikus, socialistikus és csak ilyennel lehet az árútermelést legyőzni, ha egyszer lehetetlenné vált. De ebből nem következik, hogy a köztulajdon vagy társas termelés régi formáit kell felélesztení. Ez reactionárius volna. A most szükségessé vált rendszere a társas termelésnek a régitől lényegében különbözni fog. Nem a régi communismusba kapcsolódik bele a jövő socialistikus termelés, hanem a capitalistikus termelésbe, mely maga szolgáltatja az elemeket, melyekből utódja alakul. A socialistikus termelés egyfelől követeli a capitalistikus vállalatok átalakulását szövetkezetiekké, másfelől azon összes vállalatok összefoglalását egy nagy szövetkezetté, melyek a társadalom lényeges szükségleteiről gondoskodnak. A socialistikus szövetkezet oly nagy lesz, hogy annak keretéül csak az állam szolgálhat, sőt kétes, vájjon az elég nagy-e.[1]

Ez körülbelül a lényege, a mit Kautsky a terme-

[1] Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Teil erläutert. 7. kiadás. (Budapest, 1906) 114. s k.

lésre vonatkozólag mond. Látni abból, a mit különben más helyen[1] külön kiemel, hogy a socialistikus államban is a nagyüzemek mindinkább kifejlődnek és a kisüzemeket mindinkább felszívják. A fejlődés iránya az marad, mint a mai társadalomban, csak annak utálatos és fájdalmas jelenségeit szünteti meg a socialismus.

A jövedelem megoszlásra vonatkozólag Kautsky következőkép magyarázza a socialismus álláspontját: Az első kérdés, mit socialistákhoz szoktak intézni, az, hogy lesznek a javak elosztva: mindenki egyenlően és ugyanígy részesedik? Az osztás az a kisüzem socialismusa, nem a nagyipari proletariátus socialismusa. A socialdemokraták nem akarnak osztani, hanem ellenkezőleg egyesíteni. Persze azzal még nincs az osztás eltörölve. Ha a termelési eszközök a társadaloméi, úgy természetesen az övéi a termelvények is. Hogyan fogja ezeket tagjai között szétosztani? Az egyenlőség vagy a végzett munka arányában? És ez utóbbi esetben minden munka, kellemes és kellemetlen, könnyű és nehéz egyenlő bórt kap? Ezt a kérdést a socialismus sarkpontjának tekintik. Pedig nem bír oly nagy fontossággal. Régebben a megoszlást a termeléstől független dolognak tekintették. Ma tudjuk, hogy az uralkodó termelési módtól függ. Vala mint ma egy nagy vállalatban a termelés és bérfizetés tervszerűen van rendezve, úgy a socialistikus társadalomban, mely semmi egyéb mint egy óriási üzem. A szabályok, melyek szerint a megoszlás történik, az érdekeltek által fognak felállíttatni. De nem fog az önkényüktől függni, milyen szabályokat állítanak fel,

[1] U. o. 151. 1.

ezt a termelési viszonyok határozzák meg. Mindenesetre nagy befolyása lesz a munka termelékenységének. Mindenesetre a képlet: „mindenkinek munkaterméke“, a termelés szükségletem hajótörést szenved. Mert ha e képletnek értelme van, annyit jelent, hogy az egész termelvény a socialistikus közület tagjai között felosztatik. Ez a felfogás a magántulajdonjog eszmekörében mozog. Ez annyit jelentene, mint a termelési eszközökön a magántulajdont visszaállítani. A socialistikus termelés természete magával hozza, hogy a termelvények csak egy része osztatik fel. A mi a termelés folytatására, kiterjesztésére, a mi a közfogyasztás, nyilvános intézmények számára szükséges, nem osztódik ki, úgy hogy az össztermelvénynek egy kisebb része lesz kiosztva mint ma. Egészen utopistikusan gondolkoznak, a kik azt hiszik, hogy lehet egy örök időkre szóló megoszlási rendszert kigondolni. Itt sem fog a socialistikus társadalom ugrást tenni, hanem a létezőbe belekapcsolódni. Számbavehető időben a megoszlás oly formákban fog történni, melyek a ma létező bérformák továbbfejlesztése. Ebből kell kiindulni. A megoszlás különböző módjai egymás mellett helyet foglalhatnak. Az egyenlőségre vonatkozólag azt mondja Kautsky: Nem vagyunk oly messzelátók, mint ellenségeink, és így nem tudjuk, vájjon a jövendő állam az összes jövedelmek egyenlőségét fogja-e kimondani. De ha ez történik és ha ez azon szomorú következményekkel járna, a mint ellenségeink mondják, akkor nem a socialistikus termelést áldoznók fel, hanem az egyenlőség elvét. A bérfizetés összes mai módszere, állandó fizetés, darabbér, időbér, jutalmak stb., összeegyeztethetők a socialistikus társadalommal. De ezzel nem

akarjuk azt mondani, hogy az egyenlőség elve nem fog szerepet játszani, de nem mint erőszakos egyenlősítés, hanem mint irányzat. A kapitalistikus termelési módban van irányzat az egyenlőtlenség nagyobbítására és kisebbítésére. A socialistikus társadalomban az irányzat bizonyos mértékben az, mint a capitalistikusban. A socialistikus társadalom gyengíti az irányzatot az egyenlőtlenség felé, már a termelési eszközök magántulajdonának eltörlése által. A kiegyenlítés pedig abban az új irányban fog történni, hogy a kisebb jövedelmek emelkednek. A socialistikus társadalomban a termelés óriási mértékben emelkedni fog, a kisebb jövedelmek emelkedni fognak. Az összes jövedelmek és az emberek helyzete biztos lesz.

Kautsky (Agrarfrage) a szántóföld államosítását nem pártolja. Addig, míg a capitalistikus rendszer fennáll, nincs az a proletariátus érdekében. A capitalistikus rendszer tehát az államosított birtokon is tovább fennmaradna és így lényegben misem változnék. Ma az államosítás csak teljes kárpótlás mellett volna keresztülvihető, a mi egy kétes értékű művelet volna, már azért is, mert esetleg a földjáradék jelentékenyen csökkenhet. Végül azért sem tanácsos a mai államnak még ezt az óriási hatalmat adni, mert a mai állam a birtokos osztály hatalmi eszköze.

Vandervelde szerint elméletileg minden tulajdonjog egyenlő jellegű. Gyakorlatban azonban mégis nagy a különbség, ha a föld a paraszt termelő eszköze, avagy ha mint haszonbérbe adott tulajdon kizsákmányolási eszköz.[1] Ő az államosítástól már jelenleg sok eredményt vár a munkás népre. A keresztülvitel nem

[1] Sozialistische Monatshefte, 1908. 16. füzet.

tőkében való kárpótlás útján történnék, hanem az állam minden földbirtokot, melyet nem a birtokos maga kezel, tulajdonba venne és a tulajdonosoknak a földjáradékot kiszolgáltatná, melyet eddig élveztek. Azonban meg van győződve, hogy ez eszmék megvalósítására hosszú idő fog kelleni.

A socialistikus szervezet — mondja Vandervelde[1] — fokozni fogja az egyéni kezdeményezést, hatalmasan fogja az emberi szabadság terjedését előmozdítani, az ipar, tudomány, művészet össztermelésének új lendületet fog adni.

„A socialistikus jövőbeli társadalomban is kell hogy a kis- és középparasztgazdaságok a mezőgazdasági üzem törzsét képezzék, mert csak bennök lehet a termelékenység maximumát az idegen kizsákmányolásának minimumával megvenni. De a kis és közép parasztbirtokok előmozdítása és gyarapítása nemcsak a jövőbeli társadalomnak építőköve, hanem lépcsőfok, melyre lépnünk kell, hogy odajussunk. Egy okos agrárpolitikával, mely a kisebb parasztságot, a hol létezik, megmenti, a hol nem létezik, belső gyarmatosítás által különösen a körülötte lakó mezőgazdasági munkásokból újból alkotja, távolíthatja el az ipari munkásosztály folytonos emelkedésének erős akadályait és szerezhet magának a sík földön barátokat és szövetségeseket.[2]“

Egy nagyobb tanulmányban Soubeyran[3] azon eredményhez jut, hogy a collectiv tulajdonjog a földre is alkalmazandó, még pedig kivétel nélkül a kisbirtokra

[1] Die Entwickelung zum Sozialismus (Berlin 1902) 204. 1.

[2] Arthur Schulz: Grossbetrieb und Kleinbetrieb in der Viehhaltung (Soz. Monatshefte 1909) 7. füzet 429. lap.

[3] Revue socialiste (1908): La propriété et la question du Sol.

és a nagybirtokra. Csak egyes művelési ágak, mint kertészet, gyümölcsészet, állattenyésztés, és mindenütt, a hol az emberi munka túlnyomó és nem a machinismus, indokolják, hogy a termelés ne történjék nagyban, hanem kisebb parcellákon. De a collectiv tulajdonrendszert nem akarja forradalom útján megvalósítani, sem kisajátítás útján, hanem az örökösödési jog útján, ennek szűkebb körre, az egyenes leszármazókra való megszorítása által, valamint egy súlyos adó útján. Ily módon a collectiv tulajdonrendszerre való átmenet legfeljebb 40 év alatt bekövetkezik.

Újabban Renard foglalkozik behatóbban az új társadalom gazdasági rendjével következő irányban.[1]

A socialismus gazdasági programmjának megvalósítása követeli az egyének nagyobb socialisatióján és a nagyobb egyenlőségen kívül a tulajdonjog-rendszer megváltoztatását, hogy a társadalom hatalmába kerítse a gazdasági szervezetet. Az egyéni tulajdonrendszer helyébe a társadalmi tulajdon rendszerét kell helyezni. Azonban nem szabad azt gondolni, hogy az összes javakat közös tulajdonná lehet tenni. A tulajdonképeni fogyasztás tárgyainak az egyéni tulajdonba kell átmenniök szükségkép, különben el nem érhetik czéljukat. Már most milyen elv szerint osztassanak fel ezen javak? Kétségtelenül az elv csak az egyenlőség lehet, mely a mai társadalom gazdagjaitól aránylag kevés áldozatot követelne, ellenben a szegényeknek élvezeteik óriási emelkedését hozza, a mi mindenesetre az egésznek és így a mai társadalom gazdagjainak is sok előnyt biztosítana. Sok súrlódást, sok kellemetlenséget és bajt megszüntetne. Azonban

[1] Le socialisme à l'oeuvre. (Paris, 1907.)

az egyenlőség elve mégis bizonyos korrektúrákat követel. Tekintetbe kell venni az egyének különböző szükségleteit, különböző családi terheiket, az egyének átöröklött igényeit, melyeket egyszerre megváltoztatni nem lehet, különösen pedig kellő figyelmet követel az a körülmény, hogy a megoszlásnak olyannak kell lenni, mely mindenkit kellőkép buzdít a munkára, tehát a teljesített szolgálatokkal is kell a szükséglet-kielégítésnek arányban állani. Ha egyfelől vannak javak, melyek természetöknél és rendeltetéseknél fogva szükségkép az egyéni tulajdonjog fentartását követelik, viszont vannak mások, melyek egy közvetítő rendszert követelnek: a használat hosszabb-rövidebb időre átengedtetik az egyeseknek. Ide tartozik például a lakás. Ide tartozik továbbá a szellemi tulajdon, a mint az például a szabadalmakban már ma meg van oldva. Ezen tulajdonjogot még jobban kell korlátolni, hogy az írók, művészek túlságos nagy jövedelmeket (!) ne élvezzenek. Tekintetbe jönne a szellemi műveknek az állam által való megszerzése, melynek persze szintén sok nehézsége van.

Áttérve azon javakra, melyeknek köztulajdonba kell átmenniök, itt első sorban tekintetbe jönnek azok a használati javak, melyek egyszerre vagy egymásután különböző, sőt sok ember által használhatók és hol senki azzal nem veszít, ha mások is használhatják. Ide tartoznak a művészet tárgyai, erdők és parkok stb. Azonban természetesen legnagyobb fontossággal bír a termelési és forgalmi eszközök, a föld, a bánya, a gyár, az út, a csatorna, a vasút közössé tétele, mert ezek magántulajdona teszi lehetővé, hogy egyesek munka nélkül éljenek, ez biztosít egy privilégiumot, egy gazdasági souverainitást azoknak, kiknek

tulajdonában vannak. Azonban a vagyon közössé tétele kérdésében nem szabad abból kiindulni, mintha a socialismus tulajdonjogrendszere és az úgynevezett liberalismus tulajdonjogrendszere között áthidalhatlan ellentét volna. A liberális társadalomgazdasági rendszer mellett is van már ma sok vagyon, mely a magántulajdonból ki van véve. Továbbá arról sem szabad megfeledkezni, hogy a mai társadalom és az elmúlt társadalmak sem tekintették a magántulajdonjogot korlátlan jognak, hanem azt sokféleképen korlátolták.

Tekintetbe kell venni továbbá azt, hogy sokszor a tulajdonjog időben korlátolva van. Mindez már részleges közössé tétele a javaknak és minthogy a socialismusnak a magántulajdonjog korlátolása, illetőleg megszüntetése csak eszköz arra, hogy a társadalom a termelést szabályozhassa a köz érdekében, a mennyiben és a hol ez a czél elérhető a már is életbe léptetett intézkedésekkel a socialismusnak sem kell tovább mennie. Minden korlátolása a magántulajdonjognak, a milyent pedig már a mai törvényhozás számtalan ponton eszközölt, részleges realizálása a socialista eszmének. Különben is különbséget kell tenni tulajdonjog és használati jog között és ha a socialismus arra törekszik is, hogy a termelési eszközök a társadalom tulajdonába menjenek át, az nem zárja ki, hogy azok használatát, üzembehelyezését („exploitation“) egyeseknek engedje át, mint az történik földekkel, lakásokkal. És ezzel egy nagy ellenvetés a socialismussal szemben elesik, az, mely arra volt alapítva, hogy az állami, községi hivatalnokoktól lehetetlen követelni, hogy a szövevényes termelést helyesen elvégezzék.

Természetesen nem lehet arra számítani, hogy a termelési eszközök közössé tétele gyorsan előrehalad-

jon. Azért a törvényhozásnak legalább megkönnyíteni kell azt és a törvénykönyvekbe oly elveket kell beültetni, melyek azt lehetővé teszik. Így különösen a kisajátítás jogczímeit szaporítani kell.

A termelés társadalmi tételében a közérdek egyöntetű kielégítése szempontjából első sorban az állani jön tekintetbe, vagyis a termelés államosítása. Az állam máris különböző terjedelemben, részint egyedárúságilag, részint a magántevékenységgel versenyezve foglalkozik bizonyos termelési ágakkal. Ide tartoznak a vasutak, posta, távírda, távbeszélő, a dohánygyártás, gyújtó- és lőporgyártás, a pénzverés, a fegyvergyártás; az államnak van újságvállalata, vannak egyéb kiadványai, van porczellán- és szőnyeggyára, van biztosító intézete stb. A socialismus törekszik az állami tevékenység jelentékeny kiterjesztésére. De ez nem történhetik rendszer nélkül. Hogy az állam egy új működési körrel megbizassék, arra először szükséges tudni, vájjon az állam azt jól végezheti-e? Aztán elsősorban azokat a tevékenységeket kell kiszemelni, melyeknél különösen fontos okok javasolják az állami tevékenységet. Természetesen első tekintet az, hogy az állam ne termeljen drágábban, mint a magánvállalkozás. Az államosítás főleg három esetben kívánatos. Először, ha az állam abból nagy előnyöket meríthet, másodszor, ha az illető termelés oly jelentőségű, hogy azt egyeseknek átengedni nem szabad, harmadszor, ha az illető termelés monopolszerű és így egyesek vagy egynéhányak önkényének volna a piacz kiszolgáltatva. Ez okokból az államosítás alkalmazandó a postára, a vasutakra, csatornákra, a bank- és biztosításügyre, bányákra, czukorra, szeszre, petróleumra. De az államosítás előbb-utóbb kiterjesz-

tendő lészen mindazon vállalatokra, melyek cartellekben és trösztökben egyesítve vannak és melyek ezen szervezetben a közérdeket inkább veszélyeztetik és csak az állam kezében a közérdekkövetelményei alá hajthatók.

Az állam mellett szerepelnek a megyék, községek, mint a melyek bizonyos szükségletek kielégítéséről gondoskodhatnak a legjobban. Hogy megyék, községek miképen osztozkodjanak bizonyos functiókban, az különböző körülményektől függ. Bizonyos szolgálatok teljesítése érdekében több megye, több község egyesülhet. A község különösen következő téren működhetik. Bizonyos ágait a biztosításnak a község jobban láthatja el, mint az állam. A község az iskola mellett gondoskodik arról, hogy az iskolába járó gyermekek eledelben részesüljenek, esetleg könyvekkel, ruhával látja el őket, szünidei telepeket létesít stb. A község gondoskodik ingyen az orvosi segélyről. A község gondoskodik az ingyenes jogi segélyről, szervezi a munkaközvetítő intézményeket és ellátja a munkásokat munkahiány idejében. A község gondoskodik ingyenes fürdőkről. A socialistikus község felállít malmokat, sütőműhelyeket, mészárszékeket és élelmiszerárudákat, hogy a legszükségesebb élelmiszerek előállítási áron adassanak el. Ingyen szolgáltatja a tejet. A község gondoskodik olcsó és egészséges lakásokról és a városi telkeket tulajdonba veszi. A község üzemébe veszi a légszesznek, víznek, villamosságnak kiszolgáltatását, valamint a községi közlekedési intézményeket.

A mi pedig a földet illeti, a socialismus természetesen annak államosítását követeli. Azonban abból nem következik, hogy a gazdasági üzemnek is államinak kell lenni. Sőt tekintetbe véve a földművelésnek egyik fontos sajátságát, mely különösen az ellenőrzés nehéz-

ségében rejlik, az állami üzem csak ott óhajtandó, hol a földművelés természete ugyanolyan, mint az iparé, azaz szükségszerűleg vezet a központosításhoz, minek következménye, hogy a nagy ipar előnyösebb, mint a kisipar. A hol azonban a kisbirtok, illetőleg a kis üzem előnyös, a hol az éppen a socialistikus eszmény megvalósítása, tudniillik a munkásnak munkaeszközzel való ellátása és helyzetének emelése, ott a kis üzem fentartandó. Tudjuk, hogy ez állásfoglalás nagy viták eredménye, melyek eldöntésénél nem csekély szerepet játszik azon körülmény, hogy a socialisták nem akarták a kisparaszt fegyverbarátságát elveszíteni.

A kisbirtokot fel kell szabadítani adósságai alól. Vadászat, erdő, víz, legelő közössé teendő.

A termelés államosítása követeli az eddigi tulajdonosok kisajátítását és kártalanítását, kivételével azoknak az eseteknek, a hol a köz maga mellett továbbra is megtűri a magánvállalkozást. A kártalanításnak teljesnek kell lenni. Az államosított termelési ágak autonom alapon szerveztetnek, mert csak az biztosít szakszerű és különösen a káros politikai befolyásoktól lehetőleg mentes működést. Bizonyos esetekben pedig az üzem átengedtetik egyeseknek, a hol az czélszerűbbnek mutatkozik. A mi az állam által előállított árúk árát illeti, azt különböző elvek szerint fogják megállapítani. Lesznek árúk és szolgálatok, melyeket az állam ingyen fog nyújtani, lesznek árúk és szolgálatok, melyeket az állam csak bizonyos nyereség mellett fog eladni (tudniillik a melyek fogyasztását megdrágítani akarja). A nagy tömegét az árúknak és szolgálatoknak azonban az állam, község a termelési költségeken fogja eladni.

Egy másik franczia író már törvényszövegbe foglalja a legfontosabb intézkedéseket, melyeket az új gazdasági rendszer meghonosítani követel.[1]

„Távol áll tőlem — mondja a bevezetésben — egy aprioristikus rendszer megalkotása.“ Csak abból a feltevésből indul ki, hogy minden haladás a coUectivismus felé vezet. Civilisatio és collectivismus szerinte két teljesen synonym fogalom. Így tehát előre látható, hogy jön a nap, midőn a capitalismus saját fejlődési törvényei szerint eljut a collectivismushoz. Az új rend meg fog felelni a dolgok belső természetéből származó törvényeknek. Vizsgálat tárgyává teszi, melyek e törvények s e törvényeket törvényjavaslatok alakjában előterjeszti.

Az első törvény adja a tulajdonjog szabályzatát. Első czím: A társadalmi tulajdon. Első fejezet: A társadalmi tulajdon tartalma. Első czikk: Társadalmi tulajdonba tartoznak: 1. a föld; 2. a mi a föld alatt van; 3. az épületek kivételével a 4. czikk 2. és 3. paragraphusában említettek; 4. a munkaeszközök, az anyagok és az állatok, melyek a mezőgazdaságban, az iparban, a földön és vízen való szállításnak és forgalomnak szolgálnak, az 5. czikkben említettek kivételével; mindez tekintettel a liquidatióról szóló törvényre.

Második czikk. A nemzeti kormányzat szabályozni fogja a folyóvizek, források, tavak stb. használatát. A törvény szabályozza a halászat és vadászat gyakorlását.

Második fejezet: A társadalmi tulajdon visszavonható átengedése. A nemzet a törvényszabta módon

[1] Dazet, Lois collectives pour l'an 19 .. . (Paris 1907.).

átengedheti a társadalmi tulajdon használatát és rendelkezését. Ezen átengedés azonban mindig visszavonható.

Negyedik czikk: A magánosoknak átengedtetnek az épületek vagy azok részei lakásul a fentartás kötelezettsége mellett. Egyeseknek és társulatoknak átengedhetők területek, hogy azokon épületeket emeljenek; a bérbeadás azonban tilos.

Második czím: A magántulajdonról. Első fejezet: A magántulajdon tartalma. A magántulajdonban vannak: 1. ingó tárgyak, melyek birlalóik használatára vannak; 2. a munkaeszközök, melyek közvetlenül birlalóik által vagy családtagjaik által használtatnak; 3. a nemzeti utalványok, franczia és idegen pénzek, franczia és idegen pénzjegyek, idegen czímletek, részvények; 4. a 4. czikk szerint emelt épületek; 5. az ingatlanok, melyek a liquidationális törvény szerint magántulajdonban maradnak.

Második fejezet: A magántulajdon gyakorlásának módjáról. Hatodik czikk: ha az 5. czikkben említett épületek és ingatlanok nem használtatnak közvetlenül tulajdonosaik által, visszaháramlanak a nemzetre.

Hetedik czikk: A magántulajdon átruházható eladás, csere, ajándékozás, végrendelet és örökösödés által.

Nyolczadik czikkből: Semmiféle bérszerződés, semmiféle kölcsönszerződés — akár kamat mellett, akár kamat nélkül — nem engedtetik.

Kilenczedik czikk: A nemzet kárpótlás mellett mindig lefoglalhatja a magántulajdonban levő tárgyakat.

Az ötödik törvény adja a termelésre vonatkozó szabályzatot. Első czím: A termelés és fogyasztás

tanácsa. Első czikk: Szerveztetnek kerületi tanácsok két szakosztálylyal a termelést és fogyasztást illetőleg, melyek évenként előzőleg vizsgálják a fogyasztást és a termelést. A termelési szakosztálynak az a feladat is jut, minden termelvényre nézve az egyszerű társadalmi munkaóra egységében az azokban rejlő munkát megállapítani. Ezen tanácsok indítványozzák az ipari és mezőgazdasági vállalatok létesítését.

Dazet hatodik törvénye szerint felállíttatik egy ministerium a termelvények elosztására. Ezen ministerium mindenütt, a hol erre szükség van, nemzeti raktárakat állít fel a termelvények felvételére és kiszolgáltatására. Az összes magán vagy nemzeti vállalatokban termelt, valamint a behozott termelvények a raktárakban és azok fiókjaiban elhelyeztetnek a küldő nevének és a termelés helyének feljegyzésével; kivétetnek csak azok, melyeket a termelő maga fogyaszt, vagy a melyek csak megrendelésre készülhetnek, vagy műtárgyak és a törvény által megengedett kivételek. A magánvállalatok termelvényei visszautasíttathatnak vagy elfogadásuk elhalasztható, ha a készlet a szükségletet meghaladja. A kiszolgáltatás történik nemzeti utalvány ellenében a megszabott árak mellett. A termelők csak ugyanannyit kapnak a közszükséglet fedezésére engedett levonásokkal.

A tizedik törvény intézkedik az örökségi jogról. Mindenki a magántulajdonát képező tárgyak felett életében vagy halál 'esetére intézkedhetik. Végrendelet hiányában egy harmad a szülőké, egy harmad a házastársé, egy harmad a gyermekeké. Ha sem felmenő, sem lemenő rokon, sem házastárs nincs, örökölnek a testvérek és azok gyermekei. Ezek hiányában a vagyon a nemzetre száll.

Egy kis népszerű füzetben Brissac[1] következőképp foglalja össze a collectivistikus társadalom gazdasági alapjait. Földek, házak, bányák, gyárak, vasutak stb. társadalmi tulajdont képeznek. A munka mindenkire nézve kötelező, a gyermekek, betegek, rokkantak és elaggottak kivételével. Mindenki a társadalomnak bizonyos munkaórákkal tartozik, melyek a nők, fiatal személyek és idősebb férfiak számára kisebb lesz. De azért azok is teljes részüket kapják a jövedelemből. A napi munka ideje rövidíttetik azon ágakban, melyek nem gyakorolnak elég vonzerőt. A munka tehát a társadalomra nézve nem egyenlő költséggel jár, de mindenki egyenlő jövedelemben részesül. A munka hivatalokban, műhelyekben végeztetik, darab vagy idő szerint; de lehet otthon is dolgozni. A termelvények nyilvános raktárakban tétetnek le. A gyermekek fentartása és nevelése az állam terhét képezi. A pénz eltöröltetik. A társadalom veszi a termelvényeket és eladja azokat. Minden munkásnak két könyve lesz; az egyik tartalmazza hány órát kell dolgoznia és hányat dolgozott; a másik a társadalmi részét és a kiadásait. Adás-vevés egyének között lehetetlen; csak természetben lehet ajándékozni vagy cserélni. A jövedelem egyenlően osztatik fel. Ha valamily kellemetlen munkára nem jelentkeznek a szükséges számban, kötelezővé tétetik az bizonyos időre. Az ezen elvek ellen felhozható ellenvetések czáfolata képezi a közmunkának többi részét.

Érdemesnek tartjuk itt még megemlékezni azon elvekről, melyeken Menger szerint[2] a „népszerű mun-

[1] La société collectiviste, Paris.
[2] Neue Staatslehre (Jena, 1903.).

kaállam“ gazdasági rendje fog nyugodni. Az elhasználható tárgyaknál, melyeknek használatával tudniillik az elhasználás is jár, melyek tehát korlátlan uralmat a tárgy felett követelnek, a magántulajdonjog a legczélszerűbb jogalakzat. A használati tárgyaknál, melyek a használatnál nem vagy alig használtatnak el: lakások, könyvek, ékszerek, kertek stb., melyek tehát többek által egyidejűleg vagy egymás után használhatók, a korlátlan uralma az egyéneknek sem szükséges, sem czélszerű. Itt csak használati jog engedtetik az egyeseknek, a tulajdonjog az államé vagy állami kötelékeké. A termelési eszközökön végül a socialistikus állam magántulajdonjogot nem ismerhet el, mert különben nem sokára visszatérnének a mai állapotok. A termelési eszközök tulajdonjoga tehát az államot és az állami kötelékeket illeti. A használható tárgyak fölötti rendelkezésnek is lehetnek visszás következményei, de ezek elhárítása túlságos beavatkozást követelne. Csak egy irányban kellene a rendelkezési jogot megszorítani, hogy tudniillik adóssági viszonyok ne keletkezhessenek, melyek a munkaállamban csak az állam és polgárai között jöhetnek létre. A használható tárgyak megszerzése kiutalványozás útján történik. A használati tárgyakra való jogot is az állam adja, de a gyümölcsöző tárgyaknál csak a használatra, nem a gyümölcsre. A termelési eszközök az államéi és azokra vonatkozólag az egyén még használati jogot sem szerezhet. A termelési eszközökhöz az egyének csak tényleges viszonyban állanának, a termelés mindig az állam számlájára történnék. A termelési eszközök extra commercium állanak. Ezen szabály megtartásától függ — mondja Menger — a munkaállam jövője. A mi már most a javak felosztá-

sát illeti, itt Menger kétféle rendszert különböztet meg: subjectiv és objectiv felosztási rendszereket. Az elsők azok, a hol a javak az egyesek között a szükség szerint osztatnak fel; az objectiv rendszereknél a felosztás bizonyos külső oekonomiai tények, különösen a teljesített munka szerint történik. Csak az első rendszerek oldják meg teljesen a feladatot, az objectiv rendszerek subjectiv kiegészítést követelnek olyanoknál, kik munkát nem végezhetnek, mint aggok, betegek, gyermekek, nyomorékok stb. A subjectiv rendszereknél a javak felosztása vagy úgy történik, hogy mindenki a szükséges dolgokból annyit vesz, a mennyi neki kell, vagy pedig állami közbenjárás mellett. Az első rendszer a régi tulaj donrendszer alatt felnőtt népeknél csak nagyon korlátolt mértékben vihető keresztül. Azonban egyes szükségletekre vonatkozólag ma is létezik és *így* kiterjeszthető. Ez állam felosztás mellett az elv az volna, hogy senki addig magasabb szükségleteket nem elégíthet ki, míg mindenki nincsen ellátva az elsőrendű szükségletek kielégítésére szolgáló javakkal, holott ma inkább az ellenkező rendszer áll fenn, hogy tudniillik a magasabb osztályok előbb kielégítik összes, tehát másod-, harmadrendű szükségleteiket és csak a mi ez után marad, szolgál az alsóbb osztályoknak elsőrendű szükségleteik kielégítésére. A szükségletkielégítés kezdetben részint külön, részint közös háztartásokban történnék (nőtlenek, hajadonok), a családi érzés változásával, tekintettel nagy előnyeire, ez utóbbi rendszer mindinkább általánosíttatnék.

A socialismus által óhajtott gazdasági rendet bemutattuk. De e tekintetben is a szélsőségek lassanként eltűnnek és belátják, hogy a létező gazdasági rendnek oly erős gyökerei vannak, hogy azt egyhamar

kitépni nem lehet. Azért az ugrásszerű átmenet helyébe ajánlják a megfontolt organikus fejlődést és olyan berendezéseket tűrnek, a melyeket a radikális socialismus elítél. Még a tőke is kegyelmet talál, a verseny is, a bérrendszer is. Így Fendrick azt mondja: A socialismus nem követeli a versenyelv és a jutalmazási rendszer teljes kizárását.[1] Rodbertus, a mint láttuk, a bérrendszert fenn akarja tartani. Proudhon javaslatai a pénzre és hitelre vonatkoznak.

Höffding szerint az állami és községi termelés, ha nem akar hanyagságban és szokásos formákban megkövesülni, soha nem fogja az egyéni vállalatok versenyét nélkülözhetni. Az itt fenforgó probléma megoldása legalább is oly lélektani és társadalmi föltételektől függ, melyek a mostan létezőktől annyira eltérnek, hogy dogmatikus túlbecsülés volna, magát apocliktikus módon kifejezni.[2]

A kereslet és kínálat törvénye — mondja pedig Brisson — mindig a termelésnek nagy regulatora lesz, valamint az árak alakulásának. Csak a munkabérre nem szabad az éhesek versenyét alkalmazni. Hanem ott az fog történni, hogy a termelési eszközök ki lesznek véve a magántulajdonból. A cooperatióknak nem lesz joguk a személyzet számát leszállítani, mert az úgy lesz megállapítva, hogy ne legyen az országban munkanélküli. A munkaidő a fogyasztás alapján lesz megállapítva, ha az csökken, csökken a munka; a munkabér csökkeni fog a szükségletekkel, de nem a verseny következtében.[3]

[1] Sozialistische Monatshefte. 1906 márcziuus.

[2] Ethische Prinzipienlehre. (Bern, 1896.) 60. 1.

[3] Brisson: Alfred Fouillé et le socialisme. (Revue Socialiste 1908 augusztus.)

Az állami socialismus — mondja egy franczia író[1] — mindig csak mint részleges, haladó, vegyes rendszer mutattatott be. Állami socialismus községi socialismussal, szövetkezeti socialismussal, végül individualismussal, — ez az igazi jellege. Így formulázta Millerand is az úgynevezett saint-mandéi programúiban 1896-ban. Ez nem egy eszményi társadalom programmja, a mint azt egy bölcsész fogalmazná, hanem egy socialista politikának programmja. Lényege az állam közbenjárása a termelés és forgalom számára szolgáló eszközöknek a capitalista tulajdonból nemzeti tulajdonba való átvezetésére abban a mértékben, a mint a társadalmi kisajátításra megérlelődnek. Capitalista tulajdon pedig csak a bérmunka által kizsákmányolt tulajdon, míg az egyéni munka támogatására szolgáló tőke tovább is magántulajdonban maradna. Az állami és községi coUectivismus vegyes alkalmazásának hívei közé tartoznak Paepe, Maion, Brousse, Jaurès, Menger.

Bár a socialismus természetes álláspontja az, hogy a magántulujdont és így még inkább az örökösödési jogot tagadja, ennek következtében az örökösödési jogot korlátozó örökösödési adót helyesli, mégis taktikai okokból a nagy német pénzügyi reformnak 1909-ben történt tárgyalásánál a socialisták egy része az örökösödési adó ellen foglalt állást azzal az indokolással: ennek a rendszernek nem szavaz semmi adót. Mindenesetre egy teljesen ferde álláspont, mely mutatja, mennyire jut a gyakorlati életben a socialismus saját elveivel ellentétbe és megakadályozza azok

[1] Bourgin: Les systèmes socialistes. 3-èmo edit. (Paris, 1907.) 90. 1.

megvalósítását a polgári osztályokkal ellentétben. Itt tehát a socialisták voltak a conservativek, a tulajdont védők, a polgári osztályok a felforgatók, a tulajdont támadók.

Az államosításnak általános keresztülvitele alig lesz lehetséges, alig lesz czélszerű. Egyébként az államosítás és községesítés eredményei bevárandók. Sok irányban egy részleges államosítás czélszerű lesz. Azt is némileg a munkamegosztás hatásának kell tulajdonítanunk, hogy tőke és munka egymástól elkülönül. Közgazdaságilag előnyös, ha a társadalmi berendezés lehetővé teszi, hogy a munkás csakis képességének fejlesztésén dolgozzék és őt a tőke megszerzése ne nyugtalanítsa. Ez elérhető az által, hogy az állam legalább a szükséges tőkék előteremtéséről gondoskodik; így például a gépekről, a műhelyekről, mint az máris a foglalkoztató műhelyekben történik; gondoskodhatik a kész iparczikkek raktározásáról stb. Ez a részleges államosítás egy nagy lépés volna a tőke nyomasztó hatásának enyhítésére.

A magántulajdonjog-rendszer megítélésénél szem előtt kell tartani, hogy ma nagy mértékben elterjednek használati módok, melyek a magántulajdonjogot feleslegessé teszik és magántulajdonjogok, melyek nem szorosan személyi jelleggel bírnak. Az első kategóriába tartoznak a közintézmények egész sorai, melyek az egyes embernek, állampolgárnak teljes használati jogot engednek és így a személyi magántulajdont fölöslegessé teszik, gyűjtemények, ingyenes szolgálatok stb. A második kategóriába tartozik a személyi tulajdonjogtól elválasztott tulajdonjogczím, mely például részvényekben, elsőbbségekben stb. jut kifejezésre. Minél nagyobb mértékben lép az egyéni vállalkozás

helyébe a társulati vállalkozás, annál inkább terjednek ezen tulajdonczímek, melyeknél személyi elkülönített magántulujdonjog nem érvényesül. Hány ember van már ma, a kinek személyi tulajdonjoga igen kevés, például csak lakásának bútorzata, de a ki akár nagy vagyonokkal rendelkezik ilyen symbolikus vagyontárgyakban, értékpapírokban, melyek kivonják ugyan a tulajdonjogot az ő közvetlen intézkedési jogköréből, melyet sok más emberrel kénytelén megosztani, de a mely neki oly tulajdonjogot ad, mely rendelkezési joggal csak korlátolt mértékben jár, személyi tulajdonjoggal nem jár, és mégis az egyén érdekeit teljesen kielégíti. Itt már a tulajdonos lemond azon előnyről, élvezetről — persze hátrányról és áldozatról is — melylyel a személyi tulajdonjog szükségkép jár. A tulajdonjog tehát transsubstantiálódhatik, mintegy metaphysikai alakot nyer és ez mutatja, hogy a tulajdonjog még abstractabb alakot is nyerhet az egyén érdekeinek koczkáztatása nélkül.

A socialismus követeli a magánjognak és különösen a szerződési szabadságnak korlátolását. Mindinkább keresztülhat az a felfogás, hogy az úgynevezett magánjogok az állami érdeket érintik, szükségkép a magánjog sphaeráját a köz szempontjából korlátolni kell. E tekintetben igen nagy fontossággal bír a szerződésszegés fogalmának helyes meghatározása, a mint azt újabban megkísérlik.[1] És itt nem egyes kivételekről van szó, hanem az eszme a kivételes jog szűkéből a társadalomjogi elvek tág mezejére vezetendő át. A munkaszerződés megszegésénél és az abból származó kár megtérítésénél nemcsak a magán-, hanem

[1] Soziale Praxis. 1909 nov. 25.

a közérdek is tekintetbe veendő, melyet minden szerződésszegés mélyen sért.

Az államosításnak egy fokozatos módját Solvay hozta javaslatba. E szerint az állam minden vállalattól — persze értve a nagyobbakat, melyek részvénytársulati alapon keletkeznek — vegyen részvényeket. Ez által az állam lassanként a vállalkozói nyereség és tőkekamat egy részét elsajátítván, azonkívül befolyást nyerne a vállalatoknál azoknak a közérdeknek és a muukásjólétnek megfelelő vezetésére.[1]

Bármennyire eltérő a socialismus termelési rendszere a mai termelési rendszertől, mégis valahogyan elképzelhetnők magunknak annak lehetőségét. Végre a termelés ma is és már jó ideje társadalmilag van szervezve; az emberek milliói többé-kevésbbé egyenlő, egyforma munkát végeznek nagy üzemekben egyesítve. Vannak kiváltságosak, kik csak magasabb szellemi munkát végeznek, vannak még kiváltságosabbak, kik semmi munkát nem végeznek. De ez egy törpe kis kisebbség. Az egyenlőség elve tehát nagy mértékben keresztül van vive. Miképen vagyunk a fogyasztással? Az még túlnyomóan az; egyes háztartásokban, az egyéni ízlésnek, szükségletnek, vágynak, anyagi helyzetnek megfelelően van szervezve. A termelésnél az egyes kénytelen magát a társadalom igényeinek, hivatása föltételeinek, körülményeinek alávetni. A fogyasztás individualistikus jellege még elég erős. Igaz, hogy lassanként az is szűnik és az Individualismus inkább csak fictio. Közlekedési rendszerünk például úgy van szervezve, hogy a helyi és távolabbi közlekedés újabban társas alapon áll, mely irányt legújabban csak

[1] Vandervelde: Die Entwickehmg zum Socialismus. (Berlin, 1902.) 191. 1.

az automobil tör át. A férfiak öltözködésében nem lehet oly nagy különbségeket észrevenni és akárhány munkás megjelenésben olyan, mint bármely gazdag tőkés. Az étkezőhelyek, vendéglők, melyek az utazásnak mai általánossága mellett oly nagy szerepet játszanak, közösek és a leggazdagabb is oly szobával, oly élelmezéssel elégszik meg rendesen, mely nagyon különbözik otthoni standardjától. Vízvezeték, légszesz, villamosság a társulás alapján szolgáltattatnak ki. Egyes városokban közös konyhákban történik az egyes háztartások ellátása. Mindez mutatja, hogy a fogyasztás terén is hódít a közösségi elv. Abban az irányban is terjed a közösségi elv alkalmazása, hogy bizonyos és pedig mind inkább szaporodó esetekben a fogyasztás ellátása nem az egyéni jövedelemből történik, hanem a köz igénybe vételével. Nemcsak az iskola ingyenes, hanem ingyen adatnak az iskolakönyvek, ingyen láttatnak el a gyermekek étellel. Ingyenes az orvosi gyógykezelés, sőt gyógyszerek kiszolgáltatása lassanként kezd elterjedni. A község, az állam gondoskodik a munkások lakásáról, ingyenes fürdőkről.

Az 1891-ben Lyonban tartott congressus községi programmjában a következő követelményekkel találkozunk:[1] 1. Az iskolában a gyermekek délben egy húsételt kapjanak olcsón vagy ingyen; a tél és nyár elején ruhát és czipőt; 2. az élelmiczikkekre vetett adók eltörlendők; 3. a kisebb lakások adómentesek; az egészségtelen lakások a tulajdonosok költségére rendbehozassanak; 4. szülházak és aggápoldák, valamint munkaképtelenek számára szolgáló intézetek felállítása; 5. az orvosi gyógykezelés ingyenessé tétele,

[1] Seilhac: Le monde socialiste. 61. 1.

a gyógyszertári szolgálat olcsóbbá tétele; 6. ingyenes közfürdők és lavabók; 7. gyermeksanatoriumok; 8. ingyenes jogtanács munkások számára. Ezenprogramm alapján a községi választásoknál nagy győzelmet is arattak: 160 esetben győztek és 29 esetben teljesen meghódították a községi hatalmat. A programm egyes városokban (Lille, Roubaix) részleges alkalmazást talált.

A socialistikus társadalom a fogyasztást természetesen még jobban akarja egyenlősíteni, lehetőleg kevés különbséget enged meg. A kik ma szegényes fogyasztás mellett élnek és ez természetesen a nagy többség, azoknak fogyasztása emelkedni fog, de hogy oly mértékben emelkedjék a remélt nagy termelési lendület folytán, hogy ne kelljen a ma sokat élvezőknek standardját leszállítani, azt alig lehet remélni. Azonban elképzelhető, hogy az általános standard emelkedik azon fokig, a mely ma a középosztály életmódjának többé-kevésbbé megfelel, úgy hogy csak a sorstól ma rendkívül kedvezményezettek fognak veszíteni. A fényűzés legkiválóbb alkotásai, mondhatni bűnei és szörnyszülöttjei eltűnnek, de azért nem szűnik meg maga a fényűzés természetes, nemesebb, jogosult, hasznos formáiban. A munkás sem tud meglenni fényűzés nélkül, munkásnő még kevésbbé.

Az 1900-iki kiállítás alkalmával Millerand, a socialista minister a munkásoknak is adott egy ünnepélyt. A meghívók egyenként küldettek szét, egészen úgy szövegezve, mint a nagy világban: Le ministre du Commerce et Mme Millerand vous prient stb. Nagy izgalom volt a munkáscsaládokban, midőn az asszony mondhatta szomszédjának, aztán a házmesternének: Lássa, meg vagyunk híva a mmisterhez! Mme Georges Renard elmondja a következő jóízű jelenetet. A be-

járatnál a tisztviselő egy kissé szigorú volt egy munkással, ki fiatal feleségével jött. A munkás szenvedélyesen kikelt: Jegyezze meg, uram, ha az ember meghívót kap a ministerhez, az nem azért történik, hogy az ember a maga zaklatását eltűrje. Ugyancsak elmondja Mme Renard, milyen biztossággal járt Mme Millerand a köztársaság elnökének a karján, egy hosszú fehér ruhában és mily biztossággal adta a házi asszonyt. íme, mondja Renardné, vége a legendának; a restauratio alatt a liberális embert úgy definiálták: egy kiszabadult fegyencz. Harmincz év előtt azt mondták, hogy egy republikánusnak hosszú a körme és piszkos a fehérneműje. Később ugyanazt mondták a socialistákról. Ki jön most helyökbe?[1] Látjuk ebből, hogy a socialista társadalomban is az emberi gyengékkel fogunk találkozni és van már nem egy elkeseredett syndicalista, ki azt mondja, hogy a socialista vezérek ugyanazt a szerepet akarják játszani, mint a polgári nagyságok, feleségeik pedig selyemben, csipkében, gyémántban ugyanazt a szerepet, mint a nagyvilági polgári hölgyek vagy éppen az ancien régime királyi herczegnői.

A fényűzés tekintetében tehát nem annyira annak teljes kiirtása, hanem csak áthelyezése lesz a socialismus feladata. A fényűzés a magánéletből eltűnik és a közéletben nyilvánul meg. Közöltük az illető helyen azokat a nagyszerű terveket, melyeket a saint-simonisták e tekintetben meg akartak valósítani. Ezen az állásponton áll a socialismus ma is. Nyilvános kertek, mulatóhelyek, középületek, iskolák, még a műhelyek és gyárak is a művészet követelményeinek, az

[1] Seilhac: Le monde socialiste. (Paris, 1904.) 808. 1.

okos, észszerű fényűzés követelményeinek fognak megfelelni. A művészet nagy kincsei a köz rendelkezésére állanak. A munka, pihenés és szórakozás között egy észszerű arány létesíttetik. Nyilvános ünnepélyességek és mulatságok, előadások, utaztatások nyújtják majd azt az élvezetei, a mit ma csak kevesen érhetnek el, a társadalom minden tagjának.

A szükségletek kielégítése, lakás, ruházat, étkezés, szórakozás, utazás, betegsegélyezés, minden tökéletesebben fog végbemenni mint ma. Így például a táplálkozásra vonatkozólag mondja Bebel,[1] hogy azt épp úgy tudományosan kell kezelni, mint minden más emberi tevékenységet, hogy czélszerűen történjék. Ehhez tudás és berendezés kell. Az erő, idő és anyag legkisebb áldozatával keli a legnagyobb eredményt elérni. Ez az emberi táplálkozásnál különösen fontos. A kis magánkonyha épp úgy mint a kis műhely, egy túlhaladott álláspont, egy berendezés, melynél idő, erő és anyag esztelenül pazarolíatik. Az egész tápszerkészítés a jövő társadalomban tehát szintén társadalmi berendeléssé válik, mely a legmagasabb tökély lyel bír. Az észszerű táplálkozás csak a socialistikus társadalomban érhető el.

A központi tápszerkészítő intézetekhez csatlakoznak központi mosóintézetek, központi fűtés és világítás^ vízvezeték, fürdő, fehérneműek és ruhák központi műhelyekben elkészítése és ezzel a mai háztartás teljesen átalakittatik. Eltűnik a „cseléd“, de a „Nagysága“ is; ezt jósolja Bebel.

A közös háztartásban való fogyasztás elvét valószínűleg három körülmény fogja előmozdítani: a munka-

[1] Die Frau und der Socialismus. 339. 1.

bérek emelkedésével járó megdrágulása az egyéni háztartásának, a cselédrendszer hanyatlása és végül a közegészségügy követelménye. A mi különösen az utóbbit illeti, kétségtelen, hogy a közegészségügy minden irányú követelményeit a közösséggel járó rendszeresség, észszerűség, tervszerűség, szakszerűség sokkal jobban tudja kielégíteni, mint a többnyire legjobb esetben routinon alapuló egyéni háztartás. De a cselédügy elfajulása, az élettartás megdrágulása is ugyanezen irányba vezet. Az erők egyesítése is annyi előnyt nyújt, mely a szükségletkielégítés egy tökéletesebb, szélesebb alapú berendezését kilátásba helyezi.

A socialismusnak teljesen igaza van, mikor azt hirdeti, hogy a fogyasztás művészete még rendkívül tökéletlen. Már régebben utaltam arra a tényre, hogy a nemzetgazdaságtan Smithtel első sorban a termelés törvényeit tanulmányozta, Ricardoval a jövedelemeloszlás törvényeit, és hogy a fejlődésnek egy későbbi szakában bizonyára nagyobb gondot fog fordítani az eddig annyira elhanyagolt fogyasztási jelenségekre. Ezt a socialismus is joggal szükségesnek tartja. A fogyasztás menete, vezetése, sok tekintetben egészen észszerűtlen, tökéletlen. Már pedig bizonyos, hogy a fogyasztás észszeríísége ellensúlyozhatja a termelés és jövedelemeloszlás hiányosságát. A mindennapi életben is gyakran látjuk, hogy kis jövedelmek a fogyasztás igen kielégítő módjára használtatnak fel.Helyes fogyasztás nélkül az emelkedő jövedelem nem nyújt biztosítékot a szükségletek helyesebb kielégítésére. A socialistikus társadalomnak tehát a fogyasztás törvényeinek tanulmányozása képezi egyik főfeladatát, mert azok ismerete és megfigyelése nélkül czélt nem érhet.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Visszapillantás.

A socialismus a társadalmi jelenségek kutatása terén képviseli „az előfeltétel nélküli“ tudományt. Azzal a jelentőséggel bír, hogy a társadalmi intézményeket tisztán csak jogosultságuk alapján ítéli meg. Belemártja a bírálat kését összes társadalmi intézményeinkbe, összes előítéleteinkbe, összes babonáinkba. Ez ellen kifogást nem lehet tenni. Elképzelhető az, hogy a socialismus túlgyorsan akar tabula rasa-t csinálni, hogy a haladás tempója iránt, valamint az intézmények élet- és halálvalószínűsége iránt téved, a mit számos elhamarkodott jóslat bizonyít, azonban az, hogy a jelenkori socialismus elismerését minden olyan társadalmi alkattól megtagadja, melyet észszerűtlennek tart, az az emberi fejlődés mai fokán és a történeti folyamat jelenlegi stádiumában csak helyeselhető. Hovatovább az emberiség más sanctiót el nem ismer, mint az emberiség közös jólétét.

Az újkori socialismusnak nagy jelentősége abban rejlik, hogy az emberiség világtörténeti evolutiójának kulcsát az emberek gazdasági szükségleteinek kielégítésében látja. Nem zárja ki egészen a többi erőket, szellemieket, erkölcsieket, de végelemzésben ezeket

is a gazdasági gyökérre vezeti vissza: csak reflex hatásokat gyakorolnak, a mennyiben a gazdasági talajból kinőve, önálló életet nyernek. Az emberi élet és a társadalmi élet ezen physikai, materialis alapon való magyarázata mindenesetre egyoldalú mindaddig, míg a psychikai jelenségeket nem vagyunk képesek egyformán physikai alépítményökre visszavezetni, a mi talán soha nem fog történhetni, lia egyéb okból nem, már azért, mert soha nem fog sikerülni a psychikai jelenségek physikai elemeit megragadni. A tisztán physikai magyarázat tehát egyelőre egy egyoldalú módszer, mint azt nagymesterei be is látták. Azonban ez nem változtat semmit azon a tényen, hogy a történeti fejlődésnek vizsgálata a gazdasági érdekek górcsövével eddig láthatatlan világokat fedezett fel és ismereteink bővítését és mélyítését olymértékben előmozdítja, mintha történeti látásunk egy új szervvel szereltetett volna fel. Azt szokták mondani, hogy a socialismus erős a kritikában, de gyenge a compositióban. Az igaz is. Mint láttuk, Marx elég bölcs volt, hogy nem faragott más társadalmakat. De hát Szt. Pál, Szt. Ágoston tudták, miiyen lesz a keresztény egyház? Sieyès, Mirabeau tudták milyen lesz a bourgeoisie állama? Kész tervekkel indultak neki az útnak? És nem mondhatni, hogy épp azok munkája jóformán egytől-egyig hajótörést szenvedett, kik teljes szervezetét valamely államnak, társadalomnak componálták. A modern socialismus óvakodott attól, hogy e hibába essék, óvakodott attól, hogy gyermekes naivságnak tűnjék az ő törekvése is. A naiv socialismus ideje elmúlt, mihelyt a viszonyok odafejlődtek, hogy a társadalom haladása szükségessé váljék. Azért a naiv socialismusnak is megvolt a jelentősége a múltban, meg-

lesz a jelentősége a jövőben. Mert a kor által éretté tett socialismus tisztán az útnak keresésére szorítkozott, melyen a mai társadalomból kimenekülhetni. A naiv socialismus pedig a nagy emberi eszmények tisztázásával foglalkozott, melyeknek megvalósítása az új társadalomban napirendre fog kerülni.

A socialismus lényegét nem az eddig felállított rendszerekben kell keresni. Lebet, hogy e rendszerek mind tévesek, mert minden rendszernek többé-kevésbé tévesnek kell lennie, mivel ritkán rendelkezik az ember mindazokkal az elemekkel, melyek egy teljes rendszer felállítására szükségesek, hanem segít magán interpolatiókkal, helyettesítésekkel, föltevésekkel stb. Azért egy rendszer hamis lehet, alapvető eszméi azonban helyesek lehetnek. A socialismus jellege minden korban változik, a mint változnak az emberi nem törekvései. Azért a socialismus Örökké új marad; egy-egy nagy világtörténeti probléma megoldódik, de nem szűnnek meg az akadályok, melyekkel az emberi nem a tökéletesedés felé vezető úton találkozik és így a socialismus új alakot nyer. Azért a socialismus lényegét abban találtuk, hogy az egy módszer, egy irányelv, egy különleges nézőpont, *egy* iránytű az emberiség haladásának tengerén. Helyesen mondja Labriola, hogy a socialismus oly tudománynak és oly politikának fragmentuma, mely folytonosan újból keletkezik és melyet mindig folytatni kell.

Nem az eszmékből az életet, hanem az életből, a tényekből, a jelenségekből az eszméket magyarázni illetőleg construalni, ez a methodologia szempontjából a socialismus jelszava, melyet, mint láttuk, Hegellel szemben Feuerbach hirdet és melyet Marx átvisz a társadalmi tudományba. És mert a tények között,

melyek az emberi élet alapját képezik, mindenesetre az elemi az önfentartás, a szükségletkielégítés, azért ez a domináns, mely végigzúg az emberiség nagy symphoniáján. A tények dialektikája, a tények mozgási törvényei a fő, nem az eszmék dialectikája.

A tények világában pedig találja a socialismus a nagy küzdelmet a tőke és munka között, mely a modern termelési processus teljes átalakulásának eredménye, így a socialismus katonasága a capitalismus ezen korszakában a proletariátus. A proletariátus a tények képviselője, a tények világában él, a tényekből indul ki. Helyesen mondja Proudhon: A socialismus áthatván a tömegeket, egészen más lett: a nép keveset törődik az iskolák dicsőségével ... A rendszer nem érdekli, feltéve, hogy megtalálja a dolgot.

És megtalálta. Megtalálta azt a fontos tényt, hogy a capitalismus organikus hibában szenved. Látta, hogy a capitalismusnak át kell alakulnia. A capitalismus összeroskadása következménye azon elvnek, illetőleg azon elv megtagadásának, melyből kiindult. A capitalismust szülő okainak egyik legfontosabbika a szabad verseny, melyet a capitalismus lassanként ellentétjévé alakítja át. A capitalismus nem a többlétérték miatt tarthatatlan, hanem saját hypertrophiája, a hypercapitalismus miatt.

Megtalálta továbbá a czélt, melyet elérni, a módot, mely szerint e czélt megvalósítani kell. A czél az, hogy a társadalmat a munka igényének megfelelően kell berendezni. A leghatalmasabb, az egyedüli *ijog* czim, melyre ember emberrel szemben hivatkozik, a munka. Errre az igazságra kell a társadalom épületét alapítani. Ezt már évezredek óta hangoztatják, de a hang elveszett. Évezredek fáradozása, küzdelme

kellett, hogy ez igazság döntő szerepre jusson. Szükséges, hogy a munka hatalommá váljék, társadalmi, politikai, gazdasági, culturális hatalommá. Ma még nem az és azért a törekvések még nem valósulnak, de azzá lesz és akkor a társadalom hatalmi és munkaszervezete között meg lesz a congruitas.

Erre mindenekelőtt szükséges, hogy terjedjen az a belátás, hogy a társadalmi élet, az emberiség történetének complexitása éppen a társadalmi intézmények terén oly nagy, hogy hirtelen, meglepetésszerű átalakulások nem lehetségesek. Nem katastrophák, hanem lassú fejlődés, mely az „idők nagy adósságából perczeket, órákat, éveket töröl“.

Szükséges továbbá nagy erkölcsi tőkének felhalmozása, az emberiség nevelése oly irányban, mely nagyon ellentétes azzal, melyet évezredeken keresztül követett. Azért mondják némelyek, habár némi egyoldalúsággal, hogy a társadalmi probléma egy ethikai probléma.

Az újkori socialismus egyik jellemző vonása, hogy bölcseletet és valóságot, eszmét és létet, elméletet és gyakorlatot egyesít. Itt nincs ellentét elmélet és gyakorlat között, melyet valamely Deus ex machina vagy heros megszüntet. Az eszme a lét visszatükrözése. „A világnak bölcseleti áthatása egy a bölcseletnek világi áthatásával.“ „Lélektani törvény, hogy a magában felszabadult elméleti szellem gyakorlati energiává válik“. Ezek Marx szavai. Eszme és actió egy.

Az újkori szocialismus egy másik jellemző vonása, hogy a fejlődés törvényszerűségét és folytonosságát hirdeti. In natura non datur saltus, nec in história. „Kiderül, hogy nem egy nagy gondolatjelről van szó

mlt és jelen között, hanem a múlt eszméinek végrehajtásáról“. Kiderül, hogy az emberiség nem kezd új munkát, hanem öntudatosan régi munkáját elvégzi. Az emberiség mindig csak olyan feladatokra vállalkozik, melyeket megoldhat, mert közelebbről nézve azt látjuk, hogy maga a feladat is csak ott támad, a hol megoldásának anyagi feltételei már megvannak vagy legalább a fejlődési állapotában vannak (Marx).

Az újkori socialismus elvi tartalma teljes összhangban áll a múlttal, a jelennel. Phaenomenologiája, azaz a jelenségek magyarázata sok helyen téves lehet, téves is, téves lehet a jövő projiciálása is, de a tudományos kutatás methodologiai követelményével nemcsak ellentétben nincs, hanem fontos irányeszméket nyújt a társadalomtani vizsgálódásnak, általában az ismerettannak.

Láttuk, hogy a socialismus eszméje sok különböző rendszeren ment keresztül, míg végre eljutott a marxismusig, mely ismét már lényeges eltéréseket, leágazásokat, elpártolásokat mutat. A mi a marxismus hitvallásához tartozott, az osztálybarcz, a termelési eszközök államosítása, még ez is lassanként második helyre kerül. Úgyszintén a marxismus többi ingredientiái: materialistikus vagy ökonómiai monismus, ainoralismus, elsatnyulás, tartalékhadsereg, többlétérték. A mellett Marx éles szelleme állást foglalt minden egyéb rendszer ellen, mert látta, hogy azok felfogásával nem egyeznek meg. Ezen régi rendszerek is maguk között nagy ellentéteket mutatnak. Az egyik a munkára, a másik a hitelre, a harmadik a munkatermékre való jogot hirdeti evangéliumként; az egyik az egyenlőséget akarja megvalósítani szabadság nélkül, a másik a szabadságot egyenlőség nélkül, a har-

madik egyenlőséget, szabadságot, testvériséget. Vannak persze közös vonások is; így az elégedetlenség a mai társadalmi renddel, a bizalom, remény *egy* tökéletes társadalmi rend lehetőségében. A kivitel módjai tekintetében is nagy ellentéteket találunk; vannak, kik erőszakos, .forradalmi úton járnak, vannak, kik a forradalmat perhorreskálják és csak a békés úton vélnek czélt érhetni. Ma mindinkább tért hódít az a felfogás, hogy csak fejlődés útján valósulhat meg a socialistikus eszmény.

A socialismus fejlődésében igen fontos, hogy előbbi intransigens jellegétől megvált. Egy jogosult Opportunismus foglalt tért, talán e miatt mondta Bebel keserűen, hogy oly zavar az alapfelfogás tekintetében a pártban soha nem létezett.[1] Az élet, a tapasztalat türelemre tanította képviselőit. Még ha a legkedvezőbb esetet feltételezzük, mondja Bertrand, hogy a socialistikus párt megtartja a hatalmat, melyet meghódított, bizonyos, hogy nem lesz lehetséges, a társadalom gazdasági rendszerét, a tulajdonjogot, a munka szervezését átalakítani. Az átalakítás ezen munkája csak lassan, progressive történhetik.[2] Végre észrevették a legvilágosabban látó socialisták a társadalmi complexitást. Így nő bennök az érzés, hogy lehetetlen egy teljes és rögtöni átalakulása a tulajdonnak, egyforma és nagyon egyszerű socializálása által a collectiv vagy communista állam részéről.[3] így lehetővé válik a tisztán romboló törekvések helyett egy

[1] Protokoll des Jenaer Parteitages. 313. 1.

[2] Die Teilnahme der Sozialisten an der politischen Macht (Sozialist. Monatshefte. 1907. Aug. 559. 1.).

[3] Fournière, L'individu, l'association et l'État (Paris 1907) bevezetés.

építő, szervező munka, mely annál inkább sikert érhet el, mert kétségtelen, hogy a haladás és átalakulás elkerülhetlensége majdnem általánosan érzett tény.

Azért nincs többé orthodoxia, nincs többé dogmatismus, az élet produkálja az eszméket és ez eszméknek megvan most egy értő végrehajtója. Azért hallani majd azt: vissza Langera, vissza Kantra, majd meg, még pedig nagyon sűrűn: vissza Lassallera.

Harms,[1] a mint szerencsének mondja, hogy Lassalle Marxtól elszakadván, saját útjait követte, úgy abban a nézetben van, hogy a munkásmozgalomnak ismét bele kell kapcsolódnia Lassalle tanításaiba. Lassalle a realpolitikus, Lassalle az állami socialismus által megmutatta az utat a súlyos probléma megoldására, nem pedig azok, kik phantasmagoriáknak hódolva, forradalomtól várják a megváltást. A középosztály, mely a munkásmozgalmak első tohu-wabohujában a fejet elvesztette, lassanként visszanyerte higgadtságát és a munkások lassanként belátják, hogy csak a társadalmi reform útján érhetik el jogos czéljaikat.

A néhány hét előtt Kopenhágában lefolyt nemzetközi socialista congressus is — már talán túl nagy mértékben is mutatja a dogmatismus hátrálását, Marx győz Marx felett, az élet győz a Marx-féle eszme és ideológia felett.

Ezen alakulásnak egyik mozzanata az is, hogy a munkásosztály nem irtózik a társadalom munkájában részt venni, a mint az különböző téren és így a parlamentekben is folyik. „Nem engedhetem — mondja Breton — hogy egy haladó, tevékeny párt egész tevékenységét néhány elvont képletbe, néhány hozzá-

[1] Ferdinand Lassalle, Jena 1909.

férhetlen dogmába szorítsa, bilincselje és kristalizálja. Nem akarok mint képviselő egy új, a parlamenti oltáron bizonyos rítus szerint áldozó párt felszentelt papja lenni és kényszeríttetni, mint egyszerűen, Öntudatlan automata, egy minden időre és előre nem látott esetre meghatározott szavazóczédulát az urnába dobni... Gyűlölöm a symbolikus gestusokat, vallási rítusokat, automatikus manifestatiókat, előre meghatározott képleteket, melyek előre nem látott körülményeket, véletlen eseményeket, az életet magát tekintetbe nem veszik“.[1]

Előnyére válik a socialismusnak, hogy annyiban is erősebben érzi a gazdasági fejlődés menetének complexitását, hogy többé nem bocsátkozik jóslatokba, nem állapít meg határozott terminusokat. Néhány példát felhoztunk ezen hamis hajlamra vonatkozólag. A jóslás mintegy verőkben volt, hogy ne mondjuk, az üzlethez tartozott. Marx, Lassalle, Engels nagyon sokszor koczkáztattak ilyen jóslatokat és természetesen nagyon sokszor tévedtek. „Mosolygó gondatlansággal élnek egy talajon, mely lábaik alatt ki van vájva és mindennap beszakadhat, melynek közeli beomlása oly biztos, mint egy mechanikai vagy mathematikai törvény“.[2] Avagy: óriásilag örültem — mondja Bebel — midőn Engels barátom ismert levelében a Socialiste-ben, a dolgok alapos felfordulását 1898 tavaszára kilátásba helyezte ... Meg vagyok győződve, végső czéljaink megvalósítása oly közel van, hogy kevesen vannak e teremben, kik e napokat meg nem

[1] Sozialistische Monatshefte. 1908. 3. füz. 153. 1.

[2] Engels, Die Lage der arbeitenden Klassen in England. II. kiadás, 18. 1.

élik.[1] Sőt még legújabban Kautsky az orosz forradalom alkalmából azt írja: (Az orosz forradalom) „az európai forradalmak egy új aeráját ígéri megnyitni, mely a proletariátus dictaturájával végződni fog, a socialisti-kus társadalom előkészítésével“.[2] De itt már látjuk az óvatosságot, itt sem határozott időpont, sem az. időpont közelsége nem állíttatik.

Igen fontos a socialismus jövője szempontjából az, hogy minden kiválóbb socialista író ma elismeri, hogy a társadalmi haladás és újjáépítés csak a munkásosztály erős erkölcsi tulajdonságai mellett lehetséges. Egy társadalmi újjászületést követel. Nagy erkölcsi tulaj-donságokat, erős disciplinát tételez fel. Ezt számos socialista juttatja kifejezésre.[3] A tökéletesebb intéz-mények maguk is hozzá fognak járulni az erkölcsi színvonal emeléséhez, mely nélkül egy a közösséget kiterjesztő, az individualismust megszorító társadalmi rend nem képzelhető. Nem lehet csodálni, ha egye-sek, mint Höffding is, azt mondják tehát, hogy a socialismus kérdése egy ethikai kérdés.

A socialismus már eddig is nagy jelentőségét a következőkben foglalhatjuk össze:

A socialismus nagy szolgálatot tett a tudomány-nak, a mennyiben az uralkodó tanok hiányosságára figyelmeztetett és a történeti fejlődések alapját mélyeb-ben kutatta.

Előmozdította a sociologiai kutatásokat, a társa-dalmi ethikát, a társadalmi psychologiát stb. és

[1] Bebel: Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der sozialdemokratischen Partei Deutschlands zu Erfurt. 1891. 282-283. 1.

[2] Sozialistische Monatshefte. 1909, 9. füz. 580. 1.

[3] Barker. British Socialism. 445. 1. s. k.

általában a társadalom alapintézményeinek mélyebb tanulmányozásához vezetett.

Kritikailag hatott a társadalmi tudomány mélyebb alapozására.

Azt a nagy igazságot hirdette, hogy minden korban a munkának megfelelő szervezetet kell létesíteni.

A socialismusra szükség volt, hogy mutassa azon veszélyeket, melyeknek a társadalom a munka helyes szervezése és jutalmazása nélkül ki van téve.

Erdeme továbbá, hogy a pogány világ életkedvű világfelfogásával enyhíti a keresztény világfelfogás asketismusát.

A létező társadalmi viszonyokat szigorú és sok tekintetben helyes bírálat tárgyává tette.

A socialismus egyik főérdeme, hogy a socialis gondolkozást tulajdonkép az terjesztette, ezzel azt a felfogást is, hogy az egyénnek a társadalom érdekeit tisztelnie kell. Fokozta továbbá az egyénekben a solidarismus érzetét. Mindenki alárendeli saját érdekeit első sorban az osztály érdekeinek, ez nagy áldozatokra képesíti, melyek nagy nélkülözésekkel, gyakran az élet feláldozásával járnak.

A socialismus az egyedüli irány, mely a társadalom továbbfejlődésének problémájával foglalkozik, a társadalom és az emberiség jövőjéről elméleteket alkotott.

A socialistikus irodalomban felhalmozott egész kincstára a helyes, mély eszméknek a társadalom továbbfejlődésénél még évszázadok múlva is nagy szerepet fog játszani.

Azonban másfelől a socialismus máig sem volt képes oly társadalmi rendszert vázolni, mely az emberi-

ség czéljainak megfelelelhessen. Azon sokféle, egymástól a leglényegesebb pontokban eltérő rendszerek között egyetlen egy sincs, mely ez iránt biztosítékot nyújtana. Ellenben van, mely egész naivitásban a társadalmat a legkezdetlegesebb állapotokra visszacsavarná, más, mely az egyén szabadságát teljesen megsemmisíti és egy központi hatalom önkényének[1] dobja áldozatul; van olyan, mely a munkában rejlő komoly és nagy életfeladatot frivol játékká aljasítja, a legtöbb pedig az áhítozott társiasság helyébe fegyelmezett, egyéniségöktől megfosztott, számozott rabszolgák mechanikai csoportjait állítja.[2] Többnyire a nyers materialismus, sőt a Sensualismus bélyegét viselik magukon és mind a mellett ritkán ígérnek többet az elsőrendű szükségletek kielégítésénél. Annyira ellenkeznek nagyobbára a culturemberiség igényeivel, hogy ma életbeléptetve, holnap a legfanatikusabb ostrom tárgyai lennének, melyeknek megsemmisítésével az emberiség ünnepet ülne, hogy a socialistikus sivatag sivárságából ismét magasabb társadalmi formákba visszajuthat.

Ha az Individualismus túlozza az egyéni rendszer előnyeit, a socialismus viszont túlozza a közösség előnyeit. A socialismus természetesen saját intézményeinek csak fényoldalait látja, de árnyoldalait nem. A socialismus több képviselője félreismeri a lassú, következetes fejlődés követelményét, így például a

[1] Szellemesen mondja Gomperz (Griechische Denker, II kötet), hogy Plato államában Plato „állama“ meg nem jelenhetett volna!

[2] Nem a communista elvek győzelme, — mondja Eötvös József — hanem csupán az lehetetlen, hogy ezen elveket valaha más valósítaná, mint az absolutismus.

generalstrike hívei. Persze, ha egyetlen egy strikeval egy napon lehet czélhoz jutni, minek itt századok türelmét és szenvedéseit igénybe venni. A socialismus a társadalom alapintézményeinek javíthatását lehetetlennek tartja. Hogy rendkívül nagy súlyt fektet az anyagi boldogságra, az kiindulási pontjának tulajdonítandó.

A socialismus nyomán mindinkább érvényesülni fog azon elv, hogy lehetőleg mindenki részt vegyen a társadalmi munkában és senki ne kényszeríttessék physikai erején túl munkára; hogy lehetőleg mindenki képes legyen legsürgősebb szükségleteit fedezni, élvezetekben részt venni, de senki bizonyos észszerű határon túl ne hajhászsza az élveket. *Látjuk is, hogy a socialismus legújabb phasisában különbséget tesz javaslatai tekintetében azok között, melyeket még a most fennálló társadalom valósíthat meg és azok között, melyek már csak a socialistikus társadalom által fognak megvalósíttatni.* Egy egészségesebb arány a munka és élvezet között biztosítani fogja a társadalmi osztályok egymásközti békéjét.

Társadalom, állam vagy egyén, socialismus vagy Individualismus, ez az ellentét folyton megújul.[1] Bousseauval szemben áll Bonald, Ballanche, de Maistre, Kant és Fichtével szemben Hegel, Fourierrel szemben Saint-Simon, Proudhonnal szemben Louis Blanc. A socialistikus eszme terjedése nyomban szüli az ellenkező mozgalmat: Herbert Spencer, Stirner, Nietzsche, ismét egy túlzott Individualismus mellett szólalnak fel.

[1] Périn (Société chrét. I. 322. 1.). L'individualisme et le communisme, opposés en apparence, sont frères en réalité. C'est le débordement des appétits individualistes qui pousse à l'égalité absolue de communisme.

Taine és Renan, telivér fiatalkori socialistikus hajlamaikkal tiltakoznak a tömeguralom, az állam túltengése ellen. Hogy ezek az ellentétek még ma sincsenek kiegyenlítve, hogy még ma is Individualismus és socialisms két táborra szakítja az embereket, ez legjobban bizonyítja, hogy a társadalmi tudomány még fejletlen és hogy a helyes elmélet kifejtésére csak a jövőben van kilátásunk.

Az emberi életnek két oldala van: maga felé, embertársai felé. A tudósok sok tudást, szellemességet fordítottak arra, hogy az egyik vagy másik természet kizárólagosságát bizonyítsák. Így keletkezett az Individualismus tana egyfelől, a socialismus tana másfelől. De az ember nem lehet csak egyén és nem lehet csak társ, az ember egyén és társ egyszerre. Ha a társadalmi tanok a legújabb időkig inkább az egyénre fektették a súlyt, a socialismus is egyoldalúvá válik, ha viszont csak társas lényünket akarja figyelembe venni. A két természet elválaszthatatlanságát mutatja már az, hogy elég számosan vannak a socialisták között azok, kik éppen a teljesebb Individualismus kedveért socialisták, valamint a socialismus általában bizonyára az egyéni helyzetek javításában találja kiindulási pontját. Magasabb egyéni fejlődés, fokozottabb társadalmi összeműködés és egyetemlegesség, az az egyedüli képlet, mely az emberiségnek megfelel, mely az ember egyéni és társas lényének eleget tesz. „A mi legjobb az összességre nézve, az legjobb reám nézve“ mondta Owen.

Az Individualismus épp oly jogosult, mint a socialismus, mindegyik, kizárólag alkalmazva, igazságtalanságokhoz vezet. Az Individualismus az összműködés hiányosságában jut kifejezésre, mi ismét visszahat az

egyén jólétére; viszont a túlhajtott socialismus árt az egyéni fejlődésnek. Az individualismust csak mérsékelni kell. A tulajdonjog kinövéseit meg kell nyirbálni, a törvényeket jobban áthatni társadalmi elemekkel, oly szervezeteket kell létesíteni, melyeken belül minden osztály, minden életkör saját létének és fejlődésének feltételeit megtalálja; csak ez lehet egy egységes társadalmi mozgalom czélpontja. A socialismus különben is végső következménye a XVI. században megindult individualistikus mozgalomnak, mely az egyént vissza akarta helyezni természeti jogainak birtokába. Minthogy az egyén gazdasági függetlensége a vagyon egyenlőtlenségén hajótörést szenved, a socialismus a vagyonnak, illetőleg bizonyos részeinek társadalmivá tétele útján keres az alsóbb osztályok individualismusa számára kielégítést, szemben a felsőbb osztályok individualismusával.

A socialismus gyakran nem számol azzal, hogy a szükségletek hiányos kielégítésének egyik jelentékeny forrása a természet működése, elemi csapások, termékenytelenség, a természeti kútforrások kiapadása. Nem számol azzal a körülménynyel, hogy az ember is vágyaival, szenvedélyeivel, lelki és szellemi bajaival, bűneivel csúffá tesz minden társadalmi berendezést. És egy phantasmagoria létesítése kedveért odateszi a fejszét az ember és társadalom legbecsesebb javainak gyökerére, az egyéniségre és az abból folyó tettvágyra, a családra, az államra, a vallásra, a szerelemre, a szeretetre, a honszeretetre, a haladási törekvésre, az előrelátásra. Minderről követel lemondást egy oly társadalmi schema érdekében, melynek körvonalait sem ismerhetni és melynek lényeges elemei is eléggé homályosak. Mert az államosítandó terme-

lési eszközök fogalma korántsem oly szabatos. A legnagyobb része a termelési eszközöknek egyúttal fogyasztási eszköz is; a socialistikus állam, hogy czélját elérje, mindenesetre a fogyasztást is szabályozná. A fogyasztás szabályozásával összefügg a népesség szabályozása, mert a népesség szaporodásának csak oly mérve volna megengedhető, melynek fogyasztásáról az állam gondoskodhatik. A két nem közötti viszony, a gyermekek és szülők közötti viszony rideg számtani problémává válnék. Nem az államosítás tényei, a melyeket végre is sok téren megszoktunk, és a melyek még mindig szaporodnak, hanem az azzal járó követelmények azok, melyek a socialismus megvalósításától visszariasztanak. A termelési eszközök államosítása nem idézne elő aránylag akkora változást sem, mint a földtehermentesítés. A paraszt tulajdont nyert, a mit a munkás nem nyerne, a földbirtokos jövedelmének egy részét elvesztette, a gyárosnak nem kellene abból veszteni. A gazdasági társadalomban a nyerészkedő kereset irányzata a fő baj. Ez pedig a munkánál is mutatkozhatik. Ezen szellem fellép, mihelyt a kereset önálló czél lesz és nem szolgál csak a szükségletek kielégítésére. Tehát az ellen kell küzdeni, *hogy a speculativ kereset és a javak felhalmozása önálló czél legyen.* Lehet, hogy ennek a követése a termelést csökkenteni fogja, de azt a termelés jelenlegi nagyszerű technikája megengedi, sőt csak akkor fogjuk ennek előnyeit élvezni. Az üzérkedési irányzat csökkentését pedig csak azzal fogjuk elérni, hogy ha az embereket figyelmeztetjük, hogy a gazdasági érdekek nem merítik ki az emberek érdekkörét.[1]

[1] A nyerészkedő gazdaság fejlődésének typikus példáját adja elő a zsidók története alapján Walter: Die Profeten in ihrem socialen Beruf (Freiburg i/B. 1900).

A socialismus is, mint láttuk, bizonyos jogbölcseleti föltevésből indul ki; jog a létre, jog a munkára, jog a munkatermékre stb. Ezen föltevések hamisak, mert ily jogok nem léteznek, vagy legalább nem léteztek eddig. Csak úgy létezhetnének, ha a jogalkotó társadalmi akarat azt valamely társadalomban kijelentené. Egyébként az csak olyan jog, — helyesen mondja Huxley — mintha azt mondanók, a tigrisnek joga van az emberre, mert táplálékához szükséges. A jog kezdődik a társadalommal és így természeti jogok nem léteznek, de vannak bizonyos jogok, melyeknek elismerését bölcseletileg óhajtani lehet. De *ha a társadalom ily jogokat elismerne, e jogokkal szemben az egyénekre kötelességeket is róna.* Szigorúan szabályozná a munkát, a pihenést, a fogyasztást, a családalapítást, a gyermekek számát és nevelését, szóval megfosztaná az embert attól, mivé a létérti küzdelemben fejlődött szellemileg, erkölcsileg, érzelmileg. A mi pedig a tulajdonjogot illeti, annak gyökere oly erős, hogy azt kiirtani alig lehet. A legerősebb intézkedések nem tudták azt megsemmisíteni. Szerzetek, melyek a tulajdont maguktól távol akarták tartani, épp ezen feláldozásért oly gazdagon megajándékoztattak, hogy csakhamar nagy vagyonok halmozódtak fel.[1] Úgy jártak újabban a communistikus községek, termelési társulatok: mindenütt újból kifakadt a magántulajdonjog csirája.

A socialistikus jogtan újabb stádiumában különösen a munkatermékre való jogot tekintették azon követelménynek, mely a socialistikus állam alapelvét képezné. A munkatermékre való jog conceptióját Lockera

[1] Lásd Hausrath: Weltverbesserer (Franz von Assisi).

vezették vissza, még pedig következő tételére: Bár a föld és az összes állatok közösen adattak az összes embereknek, mégis az embernek tulajdonjoga van önnönmagára, saját személyére. Testének munkája, kezeinek műve tulajdonát képezik. És ebből következik, hogy ha egy természeti termékre munkáját fordítja, ha saját lényéből arra átruház, azt egyúttal tulajdona tárgyává teszi. A munka kiveszi a dolgot a természet kezéből, melyben még közös volt és az egyesre ruházza.[1] Más helyen kifejtettük, mi képezi e tan fogyatkozását, különben a marxismus is állást foglal ellene. Azt mondja Engels: Minden az „igazi érték" fölött elmélkedő társadalmi confusio jellemző tulajdonsága, hogy azt képzeli a munkás, a mai társadalomban nem kapja munkájának teljes értékét és a socialismus hivatva van, ezen segíteni... A munkásnak a „teljes munkaterméket" kell juttatni. Nemcsak munkatermék, hanem maga a munka közvetlen cseréltessék terméke ellen, egy munkaóra egy más munkaórának terméke ellenében. De ennek a következő a bökkenője: Az egész termelvény kiosztatik. A társadalom legfontosabb progressiv functíója, az accumulate, elvonatik a társadalomtól és az egyesek kezébe tétetik. Az egyesek tehetnek „termékeikkel", a mit akarnak, a társadalom pedig marad oly gazdag vagy szegény a mint volt. Tehát a múltban az accumulait munkaeszközöket csak azért központosították a társadalom kezében, hogy az összes a jövőben accumulait termelési eszközök ismét az egyesek kezeiben szétforgácsoltassanak. Sőt előfeltételeit arczul ütik és egy tiszta

[1] Wolf: Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung. 80 1.

absurditáshoz jutnak.[1] A munkatermékre való jog, a socialistikus jogtan, mint mondtam, mintegy utolsó, legérettebb hajtását is maga a socialismus így visszautasítja, miután a régebben construalt jogtételek mind elhagyattak, és így valószínű, hogy ezen jogi constructiók egyhamar szerepöket elvesztették. „A teljes munkatermékre való jog postulatuma — mondja Bernstein[2] — olyan holt mint Julius Caesar; a munkások társadalompolitikai és közvetlenül gazdasági harczaiban minden realitást, minden vonzóerőt elvesztett.

A legnagyobb zavart idézte elő az a felfogás, mintha ős jogok, velünk született, úgynevezett természeti jogok léteznének. A jog egy társadalmi alkotás, mely bizonyos szentesítést tételez föl. A jog egy történeti fejlemény, maga a természet nem ismer jogokat. A jog elismerést tételez fel, tehát embereknek akaratai megegyezését. Szóval az emberek alkották a jogot, nem a természet, nem a természetfölötti lények. A létezés ténye nem constituai jogokat, hanem csak esetleges küzdelmet a jogért; ha e küzdelem sikerül, akkor a jog constituálódik. Sem létre, sem földre, sem munkára, sem hitelre, sem munkatermékre való jog nem létezik addig, mig e jog tételes intézkedések által elismerve nincs. Azt mondani, hogy a föld az emberek közös tulajdona, ez lehet oly eszmény, melynek megvalósítására az emberiségnek törekedni kell, mihelyt a föld magántulajdonba vételét helytelennek, igazságtalannak tartja, de ez mindaddig nem jogintézmény, míg a társadalom jogalkotó ereje azt azzá nem tette.

A socialismus erős bizonyítékát látták abban, hogy a materialistikus történetfelfogás tana összhangban

[1] Dührings Umwälzung stb. 337. 1.
[2] Dokumente des Sozialismus 1904. Nov. 492. 1.

áll a Darwin-Spencer-féle evolutionistikus és transformistikus tanokkal. Láttuk, hogy Engels is erre nagy súlyt fektetett és hogy Marx legközvetlenebb hívei szerették az ő tanát különösen Darwin nagy felfedezésével a természettudomány terén összefüggésbe hozni. Igaz, hogy vannak hű marxisták, mint Labriola,[1] a kik erős állást foglalnak a Marx-Darwin-Spencer-féle háromság tana ellen és azt tévesnek mondják, úgyszintén Kautsky,[2] David[3] és mások. Igaz, hogy Darwin magát teljesen incompetensnek tartotta a társadalmi és ethikai jelenségek magyarázatára. Igaz, hogy Spencer a socialismussal ellentétbe helyezte magát, a mi mindenesetre azt jelenti, hogy lehet e tanok között összefüggés, analógia, viszonyosság, de semmiesetre nem lehet a socialismust úgy felfogni, mint az evolutio és transformismus szükségképi következményét. Tehát marad csak az, hogy a történeti materialismus és a transformismus, az osztályharcz és a létérti harcz között bizonyos analógia van. Tényleg látjuk, hogy a leghevesebb támadást az újabb időben éppen a darwinismus nevében intézik a socialismus ellen.

Azt mondják, hogy az egyenlőség követelményéből kiinduló és a jövedelemeloszlást mesterségesen szabályozó socialismus ellentétben áll a természet nagy és kérlelhetetlen törvényével, melyet Darwin a létérti harcznak nevezett. E harcz szükséges az emberi életben is arra, hogy a jobbak, az erősebbek győzzenek, a gyengék elhulljanak, mert csak így érhető el a faj folytonos javítása és az emberiség haladása. Ha a

[1] Socialisme et philosophie. 122. 1.
[2] Neue Zeit XIII, 1. kötet, 709. 1.
[3] Devenir Social 1896, 1059. 1.

gyengéket pártoljuk, mesterségesen neveljük, a fajnak okvetetlenül degenerálódni kell. Bár a socialismus végkövetelményei kritikáját jogosultnak tartjuk, mégis a socialismus elleni ezen támadást tévesnek tekintjük. A létérti harcz oly kíméletlenül, mint azt számos híve akarja, az emberi társadalomban sem érvényesülhet, annak ellentmondanak az emberi szívbe plántált érzelmek, melyeket bármely új, darwinistikus moralcodex sem fog kiirtani. Ha a socialismusban vannak contraselectorikus tényezők, melyek a létérti küzdelmet gyengítik és így a kiválasztást akadályozzák, egyúttal a fajt rontják, úgy kétségtelenül vannak olyanok még inkább az individualistikus rendszerben is; ilyen contraselectorikus mozzanatok származnak a magántulajdonból, a házassági jogból, örökösödési jogból és minden a gyengébbnek nyújtott védelemből, mint a szegénysegélyezésből; a socialismus contraselectorikus mozzanatai oly érzelmekből származnak, melyek a faj nemesítését előmozdítják és az összes darwinisták elismerik, hogy a faj érdekében eszközlendo kiválasztás nem sikerülhet, ha az egyest igen erős altruistikus érzelmek nem vezetik, a melyek mindenesetre a socialistikus társadalomban több tápot találnak, mint az individualistikus társadalomban.[1] Az észszerű socialismust megvalósító társadalomban sem fog megszűnni a küzdelem, a mely nem szűnik meg addig, míg emberek vannak, csakhogy ezen küzdelem egy ilyen társada-

[1] Ploetz is, a fajjavítás túlzó barátja, kénytelen bevallani, hogy a fajharczban az altruismus a legfontosabb tulajdonság. Wallace pedig, a kiválasztási elmélet Darwin után legkiválóbb képviselője, egyenesen azt mondja, hogy az altruismus erősbödése korunk egyik legjellemzőbb és legörvendetesebb jellemvonása.

lomban egyenlőbb feltételek között megy végbe. Igazat kell tehát már ezért is azoknak adni, kik a darwinismus tanait a socialismusra nézve nem tartják olyan veszedelmeseknek, egészen eltekintve attól, hogy a darwinismus egyúttal a fejlődés tanát hirdetvén, azt követeli, a mit a socialismus feladatául tűzött magának, hogy a társadalom minden tagját a lét *egj* magasabb fokára emelje. A tömegek felemelésénél alig lehetne valami, a mi a létérti küzdelemnek örvendetesebb eredményét képezhetné.

Megjegyzendő egyébként, hogy sok visszaélésre ad alkalmat az „erős“ és „gyenge“ jelszava. A légy néha legyőzi az elefántot, az egér az oroszlánt. Itt erős az, ki a természethez alkalmazkodik, azzal összhangban van. Á ki sárban tud élni, az ezen mediumban erősebb, mint a sas, kinek a tág égboltozat a lakása. Lehet-e ezen fogalmakat az emberi életre átvinni? Hiszen itt első sorban a jó és rossz fogalmát kell szem előtt tartani. Pedig a jó lehet az, ki nem tud oly jól a médiumhoz alkalmazkodni, és így gyenge ez értelemben és a pusztulás martaléka, a rossz pedig a piszokban is meg tud élni és legyőzi a nemest. Ez pedig nem kívánatos és ettől bizonyára Darwin is irtózott volna. Bizonyára ő is azt követelné, hogy a társadalmat úgy kell berendezni, hogy az *erkölcsileg erősek*[3] győzzenek, mert a természet birodalma nagy lévén, ott az oroszlán mellett a patkány is megélhet, de ha az emberi társadalomban a patkányok meg-

[1] Weismann, a kiváló darwinista természettudós, ténylegazt mondja: „Wie man vielleicht bezeichnender sagen könnte, das Überdauern des Bessern“. (Bevezetés Kidd Social Evolution német kiadásához.)

maradnak és az oroszlánok kivesznek, mivé lesz az emberiség?

A socialismus követelményei és föltevései között talán egy sem olyan meglepő, mint az, mely az államnak megszűnéséről szól. Nem mintha hasonló eszmékkel nem találkoznánk másoknál is. Ezt annak helyén érintettük. Azonban azért, mert épp az életnek a mainál erősebb társadalmi kialakulása arra utal, hogy a mainál még hatalmasabb központi szervek fognak kelleni, melyek az egyéni, magánszervezetek helyébe kialakult társas életet vezetik. Äzt elképzelni, hogy ez az Organismus oly erős, oly harmonikus legyen, hogy semmi központi szervezetre ne legyen szüksége, az már igazán utópia és joggal nrnndja Höífding, hogy Marx is utópista, ha képzeli, Äogy az állam meg fog szűnni. Bizonyos functiói az államnak talán egészen, talán részben feleslegessé válnak; főleg ha a társadalmi harmónia emelkedik, a terjeszkedési ambitiók megszűnnek, az állam praeventiv, repressiv tevékenysége összezsugorodik; a teremtő, activ tevékenysége nem szűnik meg. Az állami tevékenység terjedelme korszakról korszakra változott; volt idő, midőn az egész közigazgatási, culturalis tevékenység az egyház kezében volt, a jogszolgáltatás egy nagy része a földesúr kezében. Az állami szervezet a socialistikus államban lényegesen más lesz, mint ma, sok felesleges hátramozdító el fog esni. Az egyes államok egymással szemben kidomborodó egyéniségei is más jelleget fognak nyerni, de azért az állam mint olyan nem fog múzeumi curiosummá válni, mint azt Engels mondja.

Egy tan, mely új alapra helyezkedik, két feladatra van természetszerűen utalva: a régit bírálni

kell, a jövőt építem kell. A két feladat közül az elsőnek megoldása a könnyebb, mert a múlt teljesen előttünk fekszik, a jövő még ködképben is alig látható. Azért az ily tanoknak inkább negatív jellegük van. Ha társadalmi tanokról van szó, még pedig olyanokról, melyek az egész életnek átalakítását maguk után vonják, természetes, hogy a létezővel szemben majdnem kivétel nélkül ellentétes álláspontra kell helyezkedni, így volt az a socialismussal is. Azért kritika tárgyává tette az egész gazdasági, politikai, társadalmi, szellemi életet. Idővel azonban kénytelenek ilyen forradalmi tanok is elismerni, hogy a múlt alkotásaiban is sok értékes van, hogy abból sokat meg is lehet tartani, és a hol tényleg új alkotások szükségesek, ott is a múltból kell indulni, abba bele kell kapcsolni az újat, az újat közel kell hozni a múlthoz, úgy hogy mintegy annak folytatását képezze. Átmeneteket kell készíteni, hidakat kell építeni a két part összeköttetésére. Ebben a stádiumban látjuk ma a socialismust, mely ezt hosszú tapasztalatok és elmélkedések révén észrevette és elismerte. A mélyebben gondolkodók észreveszik, hogy lassankint tényleg a társadalom belenő a socialismusba. A socialismus által óhajtott sok intézmény megvalósul, az emberek a socialismust udvarképesnek ismerik el. Activ államférfiak magukat nyíltan socialistáknak vallják.

Az 1847-ben szerkesztett communista szózat szerint a legelőrehaladottabb államokban a következő intézkedések létesítendők:

1. a földbirtok kisajátítása és a földjáradék felhasználása az állami kiadásokra;

1. erős progressiv adók;

2. az örökösödési jog eltörlése;

4. az emigránsok és rebellisek vagyonának elkobzása;

5. a hitel központosítása az állam kezében egy nemzeti bank által, állami tőkével és kizárólagos egyedárúsággal;

6. a közlekedésügy. központosítása az állam kezében;

7. a nemzeti gyárak, termelési eszközök szaporítása, a földek művelés alá vétele és javítása közös terv szerint;

8. munkakényszer mindenkivel szemben, ipari hadseregek felállítása, különösen a mezőgazdaság számára;

9. a mezőgazdasági és ipari üzemek egyesítése, a város és vidék közti különbség lassú megszüntetése;

10. a gyermekek nyilvános és ingyenes nevelése. A gyermekek gyári munkájának mai formában való eltörlése. Egyesítése a nevelésnek az anyagi termeléssel stb.

Ezek szó szerint a communista szózat követelményei. Láthatni, hogy ezek nem valami szigorú rendszer szerint vannak kidolgozva. Inkább úgy a napi mozgalom zajából kihangzó jelszavak, legalább részben. De látjuk azt is, hogy ezen tíz pont közül egy elég jelentékeny rész már meg van valósítva, legalább egyes államokban, néhány pedig, a legmesszebbmenő, még hosszú ideig nem számíthat megvalósításra. De ezektől eltekintve, nem tudom, nincs-e már meg a tényleg létező intézményekben, legalább a legelőrehaladottabb államokban —, több socialismus, mint a mit a fenti tíz pont kifejez. És itt ismét eszünkbe jutnak Georges Sand jellemző szavai.[1]

[1] L. e munka I. kötetében 80. 1.

Ha a mai állapotokat összehasonlítjuk azokkal, melyekben a capitalismus, segítve a kor minden hatalmi tényezőjétől, mintegy saját kénye kedve szerint, szabályozza a viszonyokat, azt látjuk, hogy szemben a munkásosztálylyal, a capitalismusra erős bilincseket raktak. A munkásvédő törvények, a munkásbiztosítás, a hatósági munkaközvetítés, kötelező iskoláztatás, a vasárnapi munkaszünet erősen megnyirbálták a capitalismus körmeit.

Az élet rendesen a középúton halad. A legvérmesebbeket és a legfélénkebbeket megczáfolja; kevesebbet valósít mint amazok, többet, mint ezek óhajtanak. Azonban néha a legvérmesebbeket is túlszárnyalja.

A communista szózatnak a magántulajdon korlátozására irányuló követelményei vannak legkisebb mértékben megvalósítva. Azonban itt sem szabad kicsinyelni — a munkástörvényhozás által eszközölt indirect, lappangó kisajátítástól eltekintve — az államosítás nagyszabású menetét minden téren. Vegyük csak a vasutak államosítását, melyet már több állam keresztülvitt. Azáltal az egész forgalom és a forgalom által egész termelés került az állam ellenőrzése alá. Hiszen termelés, forgalom, fogyasztás mindig ugyanaz, más oldalról nézve; a javak mind termelvények, mind árúk, mind szükségkielégítési eszközök. Ha az állam a gazdasági műfolyamat egyikét kezében tartja, kezében tartja az egészet. Mihelyt a forgalom államosítva van, képzelhető volna, hogy az állam azt mondja, azon termelőknek, kik nem fizetik a munkásoknak a szervezetük által megállapított béreket, nagyobb díjtételeket fog számítani. Egyelőre az államosítás, igaz, még nem jelent sociologizálást, azaz a vállalatok

nem capitalistikus, hanem socialistikus vezetését és felhasználását.

Látni ebből is, hogy az, a mi a socialismusban szükségszerű, észszerű, az feltétlenül meg fog valósíttatni. Azzal persze a socialismus teljesen maradvány nélkül nem valósulhat meg, mert hisz épp az a feladata, az emberiség még nem érett problémáival foglalkozni. Azért mindig lesz jövője és még a jövőjén túl: álmok és álmodozók . . .

FÜGGELÉK.

I.
Az ökonómiai történetmagyarázat.

A Marx-Engels-féle elmélet értelmezésére nagyon fontos több levél, melyet Engels Labriolához intézett. Labriola e leveleket „Socialisme et philosophie* czimû munkájában közli és én elég fontosnak tartom azo kat, hogy itt közöljem e leveleknek a materialistikus történetmagyarázatra vonatkozó lényegesebb részét.

London, 1890. szept. 21.

Az anyagi élet termelése és újjátermelése képezi *utolsó elemzésben* a történet döntő magyarázatát. Marx és én soha többet nem állítottunk. Ha ezt a tételt ekkép meghamisítják: a gazdasági mozzanat az egyedüli döntő, a tételt egy értelem nélküli, abstract, absurd tétellé teszik. A gazdasági helyzet az alap, de a superstructura különböző mozzanatai — az osztályharcz politikai formái és eredményei, a nyert csata után a győzedelmes osztály által teremtett alkotmányok — jogi formák és mindezen tényleges harczok visszasugárzása a résztvevők agyvelejében, politikai, jogi, bölcsészeti elméletek, vallási conceptiók és dogmák rendszerévé való végleges kifejlődése szintén befolyással vannak a történeti küzdelmek me-

netére és sok esetben különösen azok alakját határozzák meg. Mindezek a mozzanatok egymásra hatnak és a végén a gazdasági mozgalom szükségképen győz a véletlenek (azaz dolgok és események, melyeknek belső összefüggése oly távoli vagy kimutathatatlan, hogy azokat nem létezőknek tekinthetjük és elhanyagolhatjuk) végtelen sokasága fölött. A nélkül az elmélet alkalmazása bármely történeti korszakra könnyebb volna, mint egy elsőfokú egyenlet feloldása.

Magunk csináljuk történetünket, de elsősorban meghatározott körülmények és feltételek között. Ezek között végeredményben a gazdasági feltételek a döntők. De a politikai körülmények, még a hagyomány is, mely az emberek agyát sűrűn felkeresi, játszanak szerepet, habár nem döntőt.

A történelem továbbá úgy alakul, hogy a végleges eredmény mindig sok egyéni akarat összeütközéséből folyik, melynek mindegyike olyan, a milyenné teszi a különleges körülmények tömege; tehát van végtelen sok erő, mely összeütközik, az erőparallelogrammok végtelen csoportja, melyből egy eredő — a történeti esemény — ered, mely úgy tekinthető, mint egy működő erő eredménye, mintegy öntudatlanul és akaratlanul. Mert a mit kiki akar, az elleneztetik minden más által, és a mi lesz, azt senki sem akarta, így fejlődött eddig a történelem, mint egy természeti folyamat és alá volt vetve lényegileg ugyanazon mozgási törvényeknek. De abból, hogy az egyéni akaratok nem azt hozzák létre, a mit akarnak, hanem egybeolvadnak egy közös eredőben, nem szabad azt következtetni, hogy zérók. Ellenkezőleg, mindegyik hozzájárul az eredőhez és így foglaltatnak abban.

Ha némelyek újabban erősebben hangsúlyozzák az ökonómiai oldalt, mint kellene, a hiba részint Marxot és engemet terhel. Nekünk az alaptételt kellett védeni ellenségekkel szemben, kik azt tagadták és nem volt mindig időnk, helyünk és alkalmunk a többi tényezőkuél, melyek a rociprok cselekvésben résztvesznek, az azokat megillető jogokat elismerni.

Egy másik levélből a következő tételeket veszszük:

London, 1890 okt. 27.

A társadalom létesít bizonyos közfunctiókat, melyeket nem nélkülözhet. Azok, a kik kiválasztatnak, hogy e functiókat gyakorolják, a munkamegosztás egy új ágát képezik, a társadalmon belül. Így ezek külön érdekekkel bírnak, még a megbízóikkal szemben, tehát azoktól különválnak és itt az Állam. Ez a külön új hatalom egészben véve követi a termelés mozgalmát, de viszonylagos autonómiájánál fogva, melylyel bír, a termelés feltételeire és menetére vissza is hat, azaz egyszer megalkotva, mindig határozottan nagyobb kifejlődésre törekszik. Keletkezik két egyenlőtlen erő kölcsönös actiója; a gazdasági mozgalom actiója; az új hatalom, a politikai hatalom actiója, mely egyszer létesítve, önmozgással bír. A végén a gazdasági mozgalom győz; de el kell szenvedni visszahatását az általa létesített politikai mozgalomnak, mely viszonylagos autonómiával bír, mely egyfelől az állami hatalomban megnyilvánul, másfelől az ellenzékben, mely az utóbbival keletkezik ... A visszahatás nem közvetlen, hanem közvetett, többé nem mint osztályharcz jelentkezik, hanem mint harcz politikai elvekért és a visszahatás olyan jól van elfedve,

hogy évezredek kellettek, hogy tudjunk keresztülhatolni.

Midőn az új munkamegosztás szükségessé teszi hivatásos jogászok megjelenését, egy új független tér nyílik, mely általánosságban függ a termeléstől és forgalomtól, de mégis ezekkel szemben külön reactiót gyakorol.

A jogász azt hiszi, hogy aprioristikus tételekkel dolgozik, pedig ezek csak gazdasági reflexek. Ez, a mit ideológiai conceptiónak nevezünk, a maga részéről visszahat az ökonómiai alapra és azt bizonyos határok között módosíthatja.

Ha tehát Barth azt mondja, mi tagadunk minden politikai stb. reflex visszahatását, egyszerűen szélmalomharczot visz.

London, 1894. január 25.

A gazdasági viszonyok alatt, melyeket a társadalom történetének döntő alapjául tekintünk, értjük a módot, mely szerint egy adott társadalom emberei föntartási eszközeiket termelik és cserélik. Tehát érteni kell a termelés és a közlekedés technikájának egészét . . . Továbbá érteni kell a gazdasági viszonyok alatt a földrajzi alapot, melyen azok végbemennek és a gazdasági fejlődés előbbi stádiumainak konservált maradványait és természetesen a milieut, mely a társadalom ezen formáját körülveszi. Ha a technika, a mint Ön mondja, nagy részben függ a tudomány állapotától, viszont ez még inkább függ a technika állapotától és szükségleteitől.

A gazdasági viszonyokat úgy tekintjük, mint a melyek végelemeiben a történeti fejlődést meghatározzák. De a faj is egy gazdasági tényező. Két pontot itt nem szabad elhanyagolni.

a) A politikai, jogi, bölcseleti, vallási, irodalmi, művészeti stb. fejlődés a gazdasági fejlődésen nyugszik. Egyik hat a másikra és a gazdasági alapra. Nem igaz, hogy a gazdasági helyzet az egyedüli aktiv ok és hogy minden egyéb passiv hatás. Hanem van kölcsönös aktio, a. gazdasági szükség alapján, mely a végén döntő lesz.

b) Az emberek maguk csinálják történetüket, de eddig nem egy készakarattal és egy közös terv szerint. Törekvéseik keresztezik egymást és azért mindezen társadalmakban a szükségszerűség dönt, melynek kiegészítője és manifestatiója a véletlen. A szükségszerűség, mely magának utat tör az összes véletleneken keresztül, az végül ismét a gazdasági szükségszerűség.

Mennél jobban távozunk a gazdasági tértől és közeledünk az ideológia felé, annál több véletlent látunk, annál szabálytalanabb a görbéje. De ha a görbe tengelyét vesszük, azt találjuk, mennél hosszabb a vizsgált korszak, mennél nagyobb a vizsgált terület, annál inkább fog az párhuzamban lenni a gazdasági fejlődés tengelyével.

II.
A keresztény socialismus.

Minthogy a keresztény socialismus tulajdonkép új elméletet nem igen állít fel és viszonya a socialismushoz némileg kétes, e munkában mellőztem. Mégis itt főbb mozzanataiban ismertetni óhajtom.

A keresztény egyház a történelem folyamán többször metszi a socialismus vonalát. Láttuk e munka folyamán, hogy már első megnyilvánulásában socialistikus elemekkel vegyes. Ez természetes kifolyása

erkölcsi, a földi jólétet lebecsülő jellegének. Láttuk tovább, mikép törnek be a socialistikus eszmeáramlatok a középkorban. Ugyanezt mutatja a jelenkor. A keresztény egyház találkozik a nagy társadalmi problémával és nem lehet közömbös iránta, már csak azért sem, mert esetleg óriási hatalomgyarapodást érhet el a nagy probléma helyes megoldásával vagy már azzal is, hogy iránta kellő figyelmet tanúsít. Így keletkezik a keresztény socialismus, mely nem új rendszert épít, hanem az erkölcsi alapból kiindulva/ keresi a társadalom továbbfejlődésének fonalát. Itt is Franczia ország nagy szerepet játszik. Lamennaistól eltekintve, kiről e munkában bővebben szólunk, láttuk, hogy már a saint-simonisták, továbbá Leroux vallási eszmékkel dolgoznak. Hasonlóképen Pecqueur, Bûchez, Perin, Jannet, különösen Leplay, Mun, marquis de la Tour du Pin Chambly, Belgiumban Huet, a Svájczban Decurtins, Németországban Ketteler, Moufang, Angliában Manning stb. ez irány hatalmas előhírnökei. Lassankint fejlődik egy egész irodalom, melynek kiváló munkásai vannak, mint Meyer Rudolf, Costa-Rosetti, Walter, Cathrein, Pesch, Weiss, Hertling, Ratzinger, Stöcker stb. Államsegély vagy önsegély, erkölcsi vagy gazdasági reform, ezek képezik itt is a nagy ellentéteket.

Általában az irányok, melyekben a társadalmi kér-

[1] Anatole Leroj^-Beaulieu (La papauté stb. Paris 1893); Le problème social est avant tout un problème religieux, un problème moral. (99. 1.) — La paix sociale le christianisme seul peut nous l'apporter. (103. 1.) — Az újabb keresztény socialismus előhírnöke Bossuet volt (L. különösen két beszédjét: Sermon sur la dignité des pauvres dans l'Église es Sermon sur les dispositions relativement aux nécessités de la vie.)

dés megoldása kerestetik, igen különbözők. Azon iránytól kezdve, mely egyszerűen a középkori állapotokat akarja visszaidézni, egészen azon pártig, mely az egyháznak erkölcsi malasztjait kívánja a társadalmi béke helyreállítására igénybe venni, igen sok a válfaj. Nemcsak vallásfelekezetek szerint válnak el a pártok, hanem az egyes felekezeteknél ismét találunk különböző törekvéseket; hol a socialismus, hol a patronage, hol a kathedersocialismus, hol az állami socialismus híveihez csatlakoznak.[1] A katholikus egyház álláspontját XIII. Leo 1891 május 15-én kibocsátott „Kerum no varum semel excitata cupidine“ kezdetű „de conditione opificum“ nevű encyklikája fejtegeti. De ebben a pápa határozottan elutasítja a tulajdonképeni socialismust. E szerint az egyház feladata az embereket a társadalmi ethika követésére tanítani; vigasztalja a szegényt, inti a gazdagot a társadalmi egyetemlegesség érdekében, hogy önmegtagadás és jótékonyság által a társadalmi békét előmozdítsa. Az állam feladata az alsóbb osztályok jólétéről gondoskodni, minthogy a munkásokon alapszik az állam gazdagsága. Az állam támogassa a munkást, hogy méltányos bérre tegyen szert, védje a gyermekeket és nőket. A szövetkezetek alapítását ajánlja. Látni ebből, hogy az encyklika álláspontja az ethi-

[1] Nevezetes ama vallásos socialismus („alkalmazott kereszténység“) Amerikában, melynek élén George Herron áll Grinnelben; Herron nevezetesebb munkái: A new redemption, The message of Jesus to men of wealth, Christian society stb. „Durch das soziale Problem ergeht an den Staat die Aufforderung, christlich zu werden.“ (Stead: Krieg zwischen Arbeit und Kapital. Stuttg., 1894.) Ez irány egyik jelentékeny képviselője Grönlund, ki egyenesen azt mondja: Socialism is eminently religious (Our Destiny. London, 1891.)

kai iskola legmérsékeltebb árnyalata által képviselt felfogásnak felel meg. Kétséget nem szenved, hogy az egyház nagy szolgálatokat tehet a társadalmi kérdés ügyének az által, hogy saját szempontjából vizsgálja annak föltételeit és jogosultságát hogy a társadalmi ethika továbbfejlesztésére vállalkozik,[2] hogy nagy tekintélyével a társadalmi béke létesítését elő-mozdítja a kedélyek és a nevelés fölötti hatalma által helyes társadalomerkölcsi nézetek terjesztésére és alkalmazására hat.[3] Legnagyobb hatást idézett elő gyakorlatilag és elméletileg az angol egyháznak rész-véte a társadalmi munkában, a mennyiben az azon nyomokon halad, melyek a legkiválóbb szellemek által, így Carlyle, Maurice, Kingsley, Ruskin által meg-jelöltettek; jelentékeny eredményeket mutat továbbá Francziaországban, Németországban, Ausztriában, azon-ban ez utóbbi két államban, főleg az utolsóban, az

[1] A ki a társadalmi kérdést érteni és megoldását előmoz-dítani akarja, annak jobbján kell lenni a nemzetgazdaságtan-nak, balján a socialistikus irodalomnak, előtte pedig az újtes-tamentumnak. (Todt: Der radicale deutsche Socialismus und die christl. Gesellschaft. Wittenberg, 1878. Bevezetés.)

[3] A nemzetgazdaságtannak van erkölcsi oldala; ha figyel-men kívül hagyják, úgy nemcsak a gazdaság, hanem az erköl-csiség is elpusztul. Ebből következik a nemzetgazdára nézve a kötelesség, helyes erkölcsi elveket keresni. A theologia tar-tozik a nemzetgazdaságtannak, az egyház a népnek, hogy ama kincseket emelje, melyek a gazdasági és társadalmi élet száz és ezer kérdéseiben fontossággal bírnak. (Nathusius: Die Mit-arbeit der Kirche an der Lösung der sozialen Frage. Lipcse 1893. 308. és 310. 1.)

[3] A társadalmi kérdés első sorban a nevelés és tanítás kérdése. A kereszténység tanainak kell a népek eseményei és érzülete felett uralkodniok. (Ratzinger: Die Volkswirtschaft in ihren sittlichen Grundlagen. Freiburg i/B. 1881., 515. 1.)

eredmények igen kétesek, néha inkább a társadalmi gyűlölködés mint a társadalmi béke szolgálatában látjuk e párt embereit. E kedvezőtlen jelenségből egyúttal az e téren mutatkozó veszélyek is szembetűnnek. Az egyház részvéte csak úgy válhatik áldásossá, ha az erkölcsi felfogás regeneratióját, egy új, nemesebb világnézet keletkezését és terjedését előmozdítja, a mi viszont az egyháznak regeneratióját követeli, és nem volna a társadalmi kérdés legcsekélyebb áldása, ha az egyháznak érintkezése a század sphinxével a vallásnak újjászületését vonná maga után. Tulajdonképen tehát nem létezik keresztény socialismus, vagy csak olyan utopismus mint minden más; de a kereszténység hirdetheti az örök igazságosságot és ezzel a társadalom továbbfejlesztését előmozdítja.

III.
Agrarsocialismus.

Valamint a keresztény socialismus, úgy az agrarsocialismus is oly ága a socialismusnak, mely nem szorítható egészen elméleti határok közé. Mégis az agrarsocialismusnak még inkább van elméleti jellege. Sőt sokak előtt igen népszerű és észszerű lesz, mert csakugyan a földnek magántulajdonbavétele sérteni látszik egy elemi tényt, azt a tényt, hogy a föld az összes embereknek van adva mint létök színhelye és eszköze. Azonban az egyszerű és az egyszerűség határain belül igaz tények a történet által felhalmozott más tények befolyása alatt módosulnak és azért ha igazságos az egyszerű tény, lehet azért igazságos a történeti complexitasból eredő származékos tény is.

A föld magántulajdonba vétele, a mint láttuk, sok író szemében egy az igazságot flagransan sértő ténynek tekintetik. A kik különösen erre a gondolatra, a földnek a magántulajdonból való kivételére alapították törekvéseiket, elég nagy számban jelentkeztek a tudományban. Főleg Angliában találkozunk ezekkel, a hol tényleg a földbirtok körül monstruosus viszonyok fejlődtek, így már a XVIII. században Spence, aztán Hall, később James és Stuart Mill, Wallace stb. Ezek különböző mértékben kívánják a földtulajdont megszorítani és azt a közre bízni. Egyesek csak a földjáradékot akarták lefoglalni, mely „unearned increment“, mások csak a földjáradék ezentúl mutatkozó növedékét. Legnagyobb hatást ért a földtulajdon ellen irányított elméleti és gyakorlati tevékenységével Henry Georges, ki ezen intézményben látta okát annak, hogy a haladás nyomában jár a szegénység. Könyve „Haladás és szegénység“ valóságos revelatióként fogadtasott sok oldalról és Amerikában több mint száz kiadást ért. Lényege az, hogy a földjáradék az állam által lefoglalandó, a föld és a földjáradék a közösségé legyen. Minden embernek gazdasági tevékenysége érdekében kell hogy joga legyen a termelés természeti tényezőire, melyek közé a föld tartozik. Erre amúgy is minden embernek joga van. A földbirtokmonopólium megszűnésével a munka szabad értékesítése biztosítva volna. A munkabér igazságosan állapíttatnék meg, mert szabályozná a munkás által a föld mívelése útján előállítható érték. „A magántulajdonnal járó adó alakjában történő elkobzása a földjáradéknak megszünteti a munkabér és tőkekamat csökkenésének irányzatát az által, hogy a föld speculativ monopolizálását és a földjáradék speculativ emel-

kedését elhárítja. Oda hatván, hogy a munkabér és tőkekamat jelentékenyen emelkedjenek, a természet most monopolizált előnyei kifejlődnének.“[1] George terve súlyos ellenvetésekkel találkozott, de azért még ma is vannak hívei, kikre nemcsak eszméivel, hanem fényes tollával gyakorolt nagy befolyást. Különben tervét a socialismus vádja ellen hívei védelembe veszik, a mennyiben arra utalnak, hogy George a szó legszigorúbb értelmében individualista volt es az állam beavatkozását az egyén szabadságába elítéli.

^Csak abban a mértékben, a melyben a társadalmi berendezések az igazságosságot előmozdítják, az emberi jogok egyenlőségét elismerik, mindenkinek a teljes, csak a másik egyenlő szabadsága által korlátolt szabadságot biztosítja, halad a polgárosuiás. Abban a mértékben, a melyben ezt elhanyagolja, megakad a polgárosuiás és hanyatlik. A nemzetgazdaságtan és a társadalomtan nem taníthat semmit, a mi nem foglaltatik azon egyszerű igazságokban, melyek szegény halászoknak és zsidó parasztoknak taníttattak olyan által, a ki tizennyolczszáz év előtt a kereszten meghalt.”[2]

Az agrarsocialismus terjedését nagyon előmozdította annakidején Laveleye „De la propriété et de ses formes primitives“ czímű munkája, valamint az a mozgalom, melyet Németországban Flürscheim és mások megindítottak. Stuart Mill, Wallace, Marx, George stb. szolgáltatják különböző mértékben és irányban az érveket az agrarsocialistikus álláspont indokolására.

[1] Fortschritt uud Armut (Berlin 1881) 390. 1.
[2] U. o. 466. 1.

Bibliographia.

Néhány munka a socialismus történetéről általában.

Adler: Geschichte des Sozialismus und Kommunismus von Plato bis zur Gegenwart (Leipzig 1899).

Ambrus: A socialismus. Eger 1889.

Andler: Les origines du socialisme d'État en Allemagne (Paris 1897).

Barker: British socialism. London 1908.

Bourdeau: Le socialisme allemand et le nihilisme russe (Paris 1894).

Bourdeau: Socialistes et sociologues (Paris 1907).

Bourguin: Les systèmes socialistes et l'évolution économique (Paris 1907).

Cathrein: Der Sozialismus. IX. kiadás. Freiburg i/B. 1906.

DiehLÜber Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus. Jena 1906.

Drumann: Die Arbeiter und Kommunisten in Griechenland und Korn. Königsberg 1860.

Dühring: Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des socialismus. Berlin 1871.

Espinas: La philosophie sociale du XVIII. siècle et de la Révolution (Paris 1898).

Farkas-Wolfner Pál: A socialismus története és tanításai. III. kiadás. Budapest 1906.

Fournière: Le règne de Louis Philippe (Jaurès: Histoire socialiste. VIII. k. Paris).

Földes: A socialismus fejlődése napjainkig (olcsó-könyvtár). Budapest 1903.

Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen von Bernstein, Kautsky, Metring etc. Bd L: Die Vorläufer des neueren Sozialismus (Stuttgart 1895).

Graham: Socialismus new and old. London 1891.

Grün: Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien. Darmstadt 1845.

Janet: Les origines du socialisme contemporain. Paris 1883.

Kautsky: Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Teil erläutert. Stuttgart 1891.

Leroy-Beaulieu: Le collectivisme. V. éd. Paris 1909.

Louis: Geschichte des Sozialismus in Frankreich (fordítás). Stuttgart 1908.

Lichtenberger: Le socialisme au XVIII. siècle. Paris 1895.

Mackay: Die Anarchisten. Zürich 1891.

Maion: Histoire du socialisme. Paris 1882-84.

Medveczky: Társadalmi elméletek és események. Budapest 1887.

Mehring: Die deutsche Sozialdemokratie, ihre Geschichte und ihre Lehren. 1877.

Menger: Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung. Stuttgart 1886.

Meyer: Der Emanzipationskampf des vierten Standes. Dresden 1874-75.

Nitti: Il socialismo cattolico. Torino 1891.

Pöhlmann: Geschichte des antiken Sozialismus und Kommunismus. München 1893.

Rae: Contemporary Socialism. London 1891.

Reybaud: Etudes sur les réformateurs ou socialistes modernes. Paris 1840. 7. kiadás. 1864.

Salvioni: Il communismo nella Grecia antica. Padua 1883.

Schäffle: Capitalismus und Socialismus. Tübingen 1870.

Schäffle: Die Quintessenz des Socialismus. Gotha 1875.

Seilhac: Le monde socialiste (Paris 1904).

Sombart: Sozialismus und soziale Bewegung im XIX. Jahrh. Jena 1896 (magyarul is).

Stein: Der Socialismus und Kommunismus des heutigen Frankreichs (Leipzig 1842).

Stein: Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage (Leipzig 1850).

Stein (Ludw.): Die soziale Frage im Lichte der Philosophie. II. kiadás. Stuttgart 1903.

Sudre: Histoire du communisme. Paris 1849. 5. éd. Paris 1856.

Sybel: Die Lehren des heutigen Socialismus und Kommunismus. Bonn 1872.

Thonissen: Le socialisme dans le passé. Bruxelles 1850.

Warschauer: Geschichte des Sozialismus. Leipzig 1892.

Wolf: Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung. Stuttgart 1891.

Woolsey: Communism and socialism in their history and theory. London 1880.

Zenker: Der Anarchismus. Jena 1895.

Kiválóbb socialistikus folyóiratok.

Magyar nyelven.

A Szocialismus.

Német nyelven-

Sozialistische Monatshefte.
Die Neue Zeit.
Der Kampf.

Franczia nyelven.

La Revue Socialiste.
Mouvement Socialiste.
Le Devenir social.

Angol nyelven.

The Socialist Review.

NÉVMUTATÓ.

Összeállította: *Langer Ignácz.*

(A római szám a kötetet, az arab a lapot jelzi.)

A

Abaelard I. 51.
Ackermann I. 261, 262.
Acsády II. 61.
Ádám I. 166.
Adams II. 65.
Adler György I. 44. — II. 30, 162, 184, 185, 200, 498.
— Miksa II. 4, 200, 423.
Agathokles I. 22.
Agis I. 22.
Ágoston (Szent) I. 49—50. — II. 460.
d'Alembert I. 228.
Aljosa II. 358.
Alkibiades I. 30. — II. 236.
Allard II. 402.
Allier I. 126.
Ambrosius püspök I. 48, 49.
Ambrus II. 498.
Andler I. 9. — II. 498.
Anienkow II. 37.
Antisthenes I. 30.
Apicius I. 141.
Appián I. 37.
Appius I. 35.
Arago F. I. 190, 197.
Argyl-család II. 34.
Aristoteles I. 23—25, 28, 29, 52,168,177,271.-11.21,76.
Arkwright I. 124. — II. 39.
Artaud I. 126.
Aveling II. 50.

B

Babeuf F. E. I. 6, 13, 14, 70-77, 97. — II. 26, 288, 420.
Baco (Rogerius) I. 51. — II. 340, 349.
Bacon Ferencz I. 52, 258. — II. 76.
Bagehot II 12.
Bakunin II. 279, 283, 296, 299, 300, 302, 329, 405.
Ballanehe II. 471.
Balzac I. 157.
Barker II. 359, 361, 370, 412—414, 468, 498.

Barnave II. 60.
Barrault (Émile) 1.103,104,127.
Barth II. 73, 490.
Basilius I. 48, 49.
Bastiat Frigyes I. 232. — II. 15, 246, 257, 269, 277.
Baudet-Dulary I. 155.
Bauer (Bruno) II. 33, 34, 40, 58, 162, 406.
Bax I. 9. — II. 370, 371, 400.
Bayard I. 98.
Bayle I. 228. — II. 291.
Bayley II. 40.
Bazard I. 14, 99—102, 111, 125, 126, 157. — II. 30, 355
Bebel Ágoston I. 8, 150, 207]
— II. 76, 197, 374, 389, 414, 430, 431, 457, 465, 467, 468.
Becker II. 233.
Beethoven II. 279.
Bell I. 287.
Bellamy II. 340, 850.
Beloch II. 65.
Bentham II. 12,39,280,287,310.
Béranger I. 163.
Bergmann I. 224, 226, 234, 262, 263.
Berkeley II. 289.
Berlay I. 234.
Bernhardi II. 64.
Bernstein I. 297. — II. 26, 73, 79, 172, 181, 188, 189, 196, 277, 326—328, 392, 477, 499.
Berrierfontaine II. 30.
Bertrand I. 104. — II. 197, 465.
Bethlen Gergely gróf II 239.
Bidermann II 350.
Bismarck II. 234-236,241,399.
Bissolati II 414.
Blackford II 376.
Blanc II 402.
— (Louis) I. 6, 13, 14, 60, 77, 86, 128, 157, 190, 191—207, 208, 234, 250, 253, 254, 297. — II 17, 162, 269, 329, 392, 471.
Blanqui (Adolphe) I. 98, 99, 126, 227, 238. — II 26, 421.
Blatchford I. 9.
Bbhm-Bawerk II 200.
Bona-Meyer I. 60.
Bonald II 471.
Bonaparte Lajos II 199.
— Napoleon. L. Napoleon (L).
Bonar II 68.
Bonheure I. 104.
Börne I. 157.
Bossuet II 492.
Bourdaloue I. 62.
Bourdeau J. II 39, 302. 338, 498.
Bourget II 240.
Bourgin I. 273. — II 450, 498.
Brandes II 235, 238, 278.
Brandt II 278.
Braun II 181.
Bray L 231.
Breton II 402, 466.
Briancourt I. 156.
Briand II 402.
Brissac II 446.
Brisson II 449.
Brissot de Warwille L 64—65, 237, 238.
Brixlane L 151.
Broet I. 104.
Broglie I. 100, 137.
Brougham I. 278.
Brousse II 450.
Bruneau I. 104.

Brunetière II. 362.
Bruno (Giordano) I. 52. — II. 340.
Brutus I. 34, 141. — II. 233.
Bûchez I. 98, 99, 103, 126,157.
— II. 30, 275, 492.
Buckle II. 64.
Bugeaud I. 192.
Biilow (Hans von) II. 278.
Buloz I. 162.
Buonarotti I. 76—77. — II. 421.
Buot I. 126.
Bussy I. 60.
Butler (Charles) I. 228.
— (Walter) II. 233.

C

Cabet (Etienne) I. 6, 13, 14, 60, 77, 150, 157, 160, 208-214, 254, 260, 264, 297, 298.
— II. 17, 350.
Caesar (Julius) I. 36—39, 110.
— II. 62, 65, 69, 233, 237, 477.
Cairnes I. 9.
Carapanella I. 13, 52, 60, 209.
— II. 344, 348, 349.
Campbell-család II. 34.
Cardanus II 340.
Carey II. 13.
Carlyle Tamás I. 5, 124, 125.
— II. 309—313, 494.
Carnot (Hyppolite) I. 77, 98, 103, 127, 161.
Carpocrates I. 50.
Carrel (Armand) I. 77, 98, 126.
Case II. 350.
Cassius (Spurius) I. 34.
Cathrein II. 492, 498.
Cato I. 37.
Cayol I. 104.
Cazeaux I. 101.
Cerclet I. 126.
Charles-Edmond I. 234.
Charton I. 98, 103.
Chateaubriand I. 115, 157.
Chaudey I. 234.
Chevalier (Auguste) I. 104.
— (Michel) I. 80, 98,100,103, 104, 114, 115, 119, 120, 127, 191.
Chrysostomos I. 48.
Churoa II. 16.
Cicero I. 39, 49.
Clemenceau II. 401, 402.
Clément I. 234.
Clodius P. I. 37.
Cobbett I. 289.
Collatinus (Tarquinius) I. 34.
Columbus I. 135, 227.
Comte Ágost I. 5, 15, 52, 77, 98, 104, 105, 126, 157, 229, 260. — II. 3, 64, 296.
Condillac I. 228.
Condorcet I. 55, 129, 142.
Considérant (Victor) 1.14,150 — 156, 157, 227, 298. —II. 17, 336.
Constant II. 67.
Costa-Rosetti II. 492.
Cousin I. 161, 228.
Cros I. 261.
Cunin-Gridaine I. 192.

D

Dante II. 39, 310.
Darimon I. 234.
Darwin Károly I. 5, 64. — II. 3, 46, 49-51, 54, 141, 155, 478-480.

David II 478.
— (Félicien) I. 98. 104.
Davidson II 370.
Dazet II. 443—445.
Decaen I. 126.
Decurtins II. 492.
Defoë II 350.
Deîessert I. 192.
Delhasse I. 234.
Demokritos II 44.
Desessarts I. 60, 104.
Desjardins I. 60, 273.
Desloges I. 104.
Deville II. 395—397, 399, 400.
Diderot I. 65—66, 228. — II 350.
Diehl I. 10, 232, 234, 273. — II. 200, 283, 297, 394, 498.
Dietzel I. 8, 11. — II 216.
Dikäarch I. 28.
Dionys (Halikarnassi) I. 34, 41.
Dobschitz I. 46.
Dohn Hedwig II 869.
Dolcino I. 51.
Droz I. 225, 236, 258, 264, 273. — II 421.
Drumann II 498.
Dubochet I. 126.
Ducbêne I. 234.
Dufau I. 126.
Duguet I. 104.
Dühring (Eugen) II 40, 55, 429, 498.
Duncker II 46.
Dupont de Nemours II 280.
Dusán István II 73.
Duvergier I. 126.
Duveyrier I. 104, 176.

E

Elirenberg II 63.
Eichthal I. 98, 103, 104, 127.
Elzbacher II 282.
Enfantin B.P.1.14,80, 98 -104, 111, 113, 125, 126, 157, 161, 176, 260, 264. — II 30, 381.
Engels Frigyes I. 8, 13, 79, 95, 155, 267. — II 4—7, 26-29, 32, 35, 36, 40, 41, 45, 47, 49, 50, 53, 57—59, 68, 70—74, 77, 79—82, 85, 86, 96, 131, 152, 155-158, 162,165—167,171,172,181, 184, 185, 188, 190, 191, 195, 196, 200, 241—245, 284, 296, 327, 343, 358, 359, 387, 388, 404, 405, 409, 423, 427—430, 467, 476, 478, 481, 487.
— *munkái* II 202.
Eötvös J. br. II 470.
Epicur I. 168. — II 44, 312.
Erasmus I. 53.
Espinas I. 10, 61, 70, 76. — II 369, 498.
Euhemeros II 344.

F

Falck I. 287.
Fallenberg I. 287.
Farkas-Wolfner P. II 498.
Faucher II 296, 297.
Faulhaber II 350.
Faust II 358.
Fendrick II 449.
Fénelon II 340, 350.
Ferencz (assisi Szent) I. 51. — II 279, 362.
Ferri II 329, 403.

Feuerbach Lajos I, 5, 227—229. — II. 3, 4, 6-9, 27, 28, 45, 49, 58, 68, 82, 91, 161, 162, 202, 290, 296, 299, 461.
Fichte János G. I. 13, 14. — II 4, 33, 90, 203—208, 254, 264, 277, 280, 289, 295, 471.
Fischer II 328.
Flachat (Stéphane). I. 127.
Fleming II 29.
Fliirscheim II 350, 497.
Földes B. II 499.
Fontenelle II 340.
Fourier (Charles). I. 6, 13—15, 17, 60, 63, 79, 80, 97, 102, 128-155,157, 162, 178, 206, 216, 223, 227, 231, 254, 260, 264, 280, 298. — II 141, 144, 145, 162, 349, 471.
— *munkái* I. 155.
Fournel I. 103.
Fournière I. 98, 136, 177, 193, 215, 223, 224, 255. — II. 30, 465, 499.
Franck I. 59.
Freeman A. II 280.
Friedländer II 240.
Fugger-család I. 53. — II 62, 63.
Fülöp (II) II 64.
Fürth Henriette II 375—376.

G

Galilei II 220.
Ganoud (Gatté de) I. 156.
Gans II 33, 256.
Garborg II 358.
Garnier (Joseph) I. 126, 234.
Gasparini gróf I. 193.
Gauss I. 5.
Gautier I. 231.
Gentz II 67.
Genucius tribun I. 35.
Georges (Henry) II. 496, 497.
Gerbet I. 215.
Gindely II. 63.
Glaukos I. 25.
Gobineau II 68.
Godin I. 150.
Godwin I. 18, 119. — II. 280, 282—288, 369.
Goethe I. 125, 150, 163. — II. 33, 133, 264, 340, 350, 358.
Göhre II 362.
Gomperz I. 27, 30, 31. — H. 470.
Gondinet I. 126.
Gorkij M. П. 89.
Gracchus (Caius) I. 36.
— (Tiberius) I. 36.
Graham II. 499.
Grandin I. 192.
Grave I. 11. — II. 281, 282, 350.
Gréa I. 150.
Grey (lord) I. 115.
Griffuelhes II. 332.
Grigorovici Tatiana II. 272, 273, 278.
Grönlund II 493.
Gross II. 200.
Grün Károly I. 227, 229, 233, 234. — II 162, 298, 299, 499.
Grünberg I. 5.
Grünwald I. 9.
Guesde II 401, 402.
Guillaumin I. 262.

Guizot I. 86, 100, 157, 163, 193. — II. 28, 80, 102, 387.
Günther II 45, 76, 200.
Guyau II. 283.

H

Habsburg-család II 63.
Häckel E. II 50.
Halévy (Léon) I. 126.
HaU I. 18. — II 349, 496.
Hammacher I. 235. — II. 24, 25, 189, 201.
Hardie (Keir) II 399, 412.
Harms II 278, 466.
Harney II 29.
Harpuder II 337.
Harrington II 67, 340, 349.
Hartley I. 228.
Hasse II 363.
Hatzfeldt grófnő II 240, 242.
Hausrath II 475.
Haynes (Jeremiás) II 111.
Hegel György V. F. I. 5, 164, 226, 227, 241, 242. — II 3-6, 9, 25, 43, 45, 49, 58, 79, 92, 102, 131, 162, 190, 236, 242, 246, 250, 251, 264, 273, 289, 290, 302, 461, 471.
Heine Henrik I. 80, 98, 103, 129, 157.160,162, 163,193, 194, 227. — II 30, 39, 62, 86, 162, 235, 289, 343, 387.
— (Wolfgang) II 353, 409, 414.
Heinse II. 340, 350.
Heinze II 39, 40.
Hekatäos II 344.
Held I. 289, 290.
Helvetius I. 55, 290.
Henrik (VIII.) II 344.
Heraklitos II 44, 246, 247,277.
Herder II. 33, 280.
Herron (George) II. 493.
Hertling II. 492.
Hertzka II. 350—352.
Herzen I. 234, 269, 270.
Hess II. 162, 298, 299.
Hesse A. A. II. 329.
Hieronymus I. 48—49.
Hildebrand I. 272.
Hilferding II. 328.
Hilgenfeld I. 44.
Hillebrand I. 97, 99, 197,
Hippodamos (mileti) I. 22.
Hoart I. 104.
Hobbes I. 2.
Höffding II. 449, 468, 481.
Hohenzollern-dynastia II. 234.
Holbach I. 55, 58.
Holstein I. 104.
Homeros II. 78.
Huber I. 233. — II. 390.
Hue Ottó II. 362.
Huet II. 492.
Hugo (Victor) I. 157.
Humboldt I. 132.
Hume D. II. 68, 280.
Hutcheson I. 228.
Huysman II. 196.
Huxley II. 50, 475.
Hyndmann I. 9.

I

Ihering I. 32.
Isaias I. 111. — II. 269.
Isokrates II. 65.

J

Jacobi báró I. 287.
Jakab (I.) II. 64.
Jambulos I. 32. — II. 344.

Janet I. 60, 98. — Π. 280, 492, 499.
János Márk I. 46.
Jászi 0. II. 73, 94, 201.
Jaurès II. 60, 338, 401, 402, 450.
Jean Paul II. 289.
Jellasich Π. 56.
Jesaias I. 111. — II 269.
Jézus Krisztus I. 44—47, 52, 109, 110, 135, 138, 166, 172, 174, 178, 214, 279. — II. 33, 110, 111, 279, 360.
Jodl I. 55, 57.
Joncières I. 5.
Josias király I. 43.
Jouffroy I. 228.
József I. 142.
— (II.) II. 61.
Justus I. 104.

K

Kain Π. 358.
Kampffmeyer I. 9. —II. 75,196.
Kant I. I. 226, 227, 241, 258.
— II 4, 33, 42, 193, 264, 327, 330, 331, 358, 365, 466, 471.
Karlstadt I. 54.
Károly (I.) II. 64.
— (V.) II. 62.
— (Nagy) I. 82, 83.
Kautsky Károly II 47, 74, 181, 194, 195, 197, 201, 202, 328, 345, 347, 353, 364, 365, 373, 374, 405—407, 423, 431-435, 468, 478, 499.
Ketteler II 492.
Kidd II 480.
Kingsley II 494.
Kirchmann I. 28. — II 231.
Klapka György II 239, 246.
Klein I. 44.
Kleomenes I. 22.
Knies I. 32.
Kossuth L. II 40, 236, 246.
Kozak II 218, 230, 231.
Krapotkin herczeg I. 11. — II 282, 283, 302—305.
Kraus II 220.
Krause I. 162.
Krisztus 1. Jézus Krisztus.

L

Labriola II 201, 341, 461, 478, 487.
Lacordaire I. 215.
Lafargue II 201.
Lagardelle II 335.
Lajos (XIV.) II 63.
— (XV.) I. 55.
— (XVIII.) I. 137.
— Fülöp I. 116, 191, 192. — II 387.
Laktantius I. 48.
Lamarte (Joseph) I. 287.
Lamartine I. 5, 157.
Lambert I. 104.
Lamennais (Robert de) I. 77, 157,190, 208, 214—221, 274, 298. — II 17, 492.
Lanfrey L 57, 59.
Lange F. A. II 78, 155, 201, 323—325, 327, 348, 466.
Langlois I. 234, 273.
Laplace II 341.
Lassalle Ferdinánd I. 5, 6, 12, 30, 79, 206, 271. — II 15,

39, 40, 44, 46, 95, 200, 217, 232—276, 329, 390, 395, 409, 418-420, 466, 467.
Lassalle Ferdinánd *munkái* II. 277—278.
La Tour du Pin Chanibly II 492.
Laufkotter II. 341—343.
Laurent I. 99, 103, 126, 127.
Laveleye II 497.
Laveque II 337.
Lechevalier I. 103, 151, 156, 253. — II 28.
Lecky II 64.
Ledru-Rollin I. 190. — II 392.
Legouvé (Ernest) II 379.
Leibnitz I. 136.
Leo (XIII.) II 493.
Le Piay II. 362, 492.
Leroux (Pierre) I. 5, 15, 77, 98, 100, 101, 157—176, 188, 189, 193, 274. — II 17, 381, 492.
— *munkái* I. 164.
Leroy-Beaulieu (Anatole) II 492, 499.
Lesseps I. 98.
Lessing I. 55, 165. — II 264, 277.
Leuthner II 73, 408, 409.
Lexis II 166, 167.
Leyden (Jan van) I. 54.
Lichtenberger I. 58—60, 66. — II 499.
Licinius Stolo I. 35, 39.
Liebig II 50.
Liebknecht II 50.
Lindau Pál II 278.
Linguet I. 66-69.
List Frigyes I. 227.
Liszt Ferencz I. 98, 103.
Littré Emil I. 5.
Liverpool lord I. 287.
Livius (Titus) II. 65.
Locke I. 18. '— II. 475.
Longuet I. 234.
Loria A. II. 63.
Loserth I. 146.
Louis I. 56, 176. — II. 499.
Lukács (Szent) I. 45—46.
Luther Márton I. 53, 54, 121, 258. — II. 88, 279.
Lykurgos I. 22, 196.

M

Mably I. 62—63, 69, 206. — II. 350.
Macaulay T. B. II. 39.
Macchiavelli II. 65, 66, 291.
MaccuUoch J. R. I. 276. — II. 50.
Macdonald I. 10. — II. 377, 398.
Machereau I. 104.
Mackay II. 282, 499.
Madách Imre II 411.
Maistre (J. M. de) II 471.
Maion (Benoit) II 329, 348, 450, 499.
Malthus I. 244, 254. — II 11, 39, 155, 310, 323.
Mandeville II 65.
Manfred II 358.
Manlius (Marcus) I. 35.
Manning II 492.
Mantegazza II 350.
Marat I. 76.
Mária I. 216.
Marie I. 205, 206.
Markus II 310.

Marlo-Winkelblech I. 13, 14. — II. 209—214.
Martin (Henri) I. 152.
Marx Eleanor II. 34.
— Henrik II. 32—33.
— Károly I. 5, 13, 16, 19, 29, 30, 66, 67, 79, 96, 157, 158, 206, 213, 227, 229, 230, 234, 235, 242, 248, 254, 255, 260, 265—271, 290, 297. — II. 1, 4—20, 23-28, 31—59, 60, 68—82, 85—95, 96,101—108, 109—130, 133—151, 152—159, 160—199, 215, 238, 240—248, 269, 271—276, 289, 296, 325—327, 329, 333, 338, 343, 357—359, 365, 367, 395, 404, 405, 409, 422, 423, 460, 461, 463, 464, 466, 467, 478, 481, 487, 489, 497.
— *munkái* II. 199—200.
— Károlyné II. 34—36.
Masaryk I. 10. - II. 93, 196, 201, 358, 359.
Massol I. 104, 234.
Matthewman II. 111.
Matthys (Jan) I. 54.
Mátyás király II. 61.
Maurice II. 494.
Mazzini I. 162, 163.
Medici-család I. 53.
Medveczky F. II. 349, 499.
Mehring I. 265, 266, 291, 298. — II. 9, 16, 26—28, 32, 33, 35, 36, 38, 40, 44, 45, 58, 59, 92, 196, 200, 202, 241, 272, 274-276, 278, 325, 395, 422, 499.
Melbourne lord I. 281.
Menger Antal I. 5. — II. 362, 363, 424, 425, 446—448, 450, 499.
Mengotti I. 38.
Mercier de la Rivière I. 69, 104.
Mérode I. 215.
Meslier I. 57.
Métin I. 10.
Metternich I. 115.
Meyer Rudolf II. 218, 492, 499.
Michelet II. 62.
Mignet I. 86. — II. 28.
Miksa császár (I.) II. 63.
Mill (James) I. 9, 275, 276. — — II. 64, 496.
— (John Stuart) II. 296, 317—319, 496, 497.
Millerand II. 401, 402, 450, 455.
— (madame) II. 455, 456.
Mirabeau! 69.—II, 69,240,460.
Moleschott II. 27, 50.
Mommsen II. 62.
Montaigne II. 41.
Montalembert I. 215.
Montesquieu I. 55, 59, 61, 231. — II. 67.
Morelly I. 14, 63, 206. — II. 350.
Morris II 111.
— Alfréd II. 350.
— Vilmos II 350.
Moras Tamás I. 13, 53, 60, 209. — II 340, 344—349.
Mössmer II 201.
Moufang II 492.
Mózes I. 110, 174, 237.
Muckle I. 98, 124, 125, 255. — II 24, 356.

Muiron I. 150, 156.
Mülberger I. 234, 273.
Müller Lyer II. 330.
Mun II. 492.
Münzer Tamás I. 54.
Murray I. 233.

N

Napoleon (I.) I. 76, 81, 98, 137. — II. 69, 110, 233, 236, 288, 395.
— (III.) II. 276.
— herczeg I. 225, 233, 234, 262.
Natlmsius II. 494.
Necker I. 69.
Nelson II. 110.
Nero I. 142.
Nesselrode I. 115.
Newman II. 362.
Newton I. 131, 135, 149. — II. 76.
Nicolas I. 60.
Nietzsche II. 282, 358, 471.
Nitti II. 499.
Nitzsch II. 64.

O

Ollivier I. 104.
Oncken II. 233, 240, 278.
Origenes I. 49.
Owen Róbert I. 5-7, 13—15, 79, 97, 136, 157, 213, 260, 275—290, 293, 296, 298. — II. 29, 472.

P

Paepe II. 450.
Paget I. 156.
Paine II. 280.
Pál (Szent) I. 47. — II. 460.
Palágyi M. II. 73, 201.
Palmerston lord II 52, 200.
Parvus II. 43.
Pascal II 362.
Pecqueur I. 98, 151, 157, 158, 176—189, 255. — II 492.
— *munkái* 189—190.
Peel II 64.
Péisse I. 126.
Péreire (Isaac) I. 98, 101, 103, 126, 233.
— (Emile) I. 127.
Périer I. 115, 192.
Perikies I. 22, 30.
Périn II 471, 492.
Perrot I. 234.
Persigny I. 228.
Pesch II. 492.
Pestalozzi I. 287.
Petit I. 104.
Phaleas (chalkedoni) I. 22.
Pheidon I. 23.
Philolaos I. 23.
Pilátus I. 174.
Place I. 275.
Plato I. 16, 23-29, 31, 53, 60, 63, 168, 290. — II. 60, 261, 340, 344, 365, 470.
Plechanow II 74, 201, 308, 338.
Ploetz II 479.
Piutarchos I. 31.
Pöhlmann I. 28, 29, 32, 33, 41. — II 499.
Pompéry I. 156.
Pouyat I. 104.
Pozzo di Borgo I. 194.
Pressburg Henriette II 34.
Propertius II 104.

Proudhon (Pierre-Joseph) I. 8, 16, 60, 65, 67, 103, 128, 157, 191, 206, 214, 222—273, 290, 291, 297. — II 17, 24, 25, 28, 39, 40, 46, 58, 74, 162, 171, 199, 242, 275, 282, 283, 293, 296—300, 377—380, 392—394, 410, 421, 449, 462, 471.
— *munkái* I. 272—273.
Puech I. 273.
Pyat I. 195.
Pythagoras I. 20.

Q

Qualch II. 370, 414.
Quesnay I. 118. — II. 280.
Quessel II. 390.

R

Rachel (Elisa Félix) I. 248.
Rae I. 9. - II. 500.
Rafael II. 78.
Rafenel I. 126.
Rákóczi Ferencz (II.) II. 61.
Ratzinger II. 492, 494.
Redern gróf I. 83.
Remmele II. 424.
Remusat I. 100.
Renan E. II. 472.
Renard II 383—386, 409, 410, 416, 423, 437-442.
— (mme Georges) II. 455, 456.
Renner II. 406.
Rétif de la Bretonne I. 64. — E. 340, 350.
Retouret I. 104.
Rey I. 126.
Reybaud I. 5, 71, 104, 111, 113, 126, 133, 149,160, 282.
— II. 17, 30, 500.
Reynaud (Jean) I. 101, 127, 156, 162, 164.
Ribes I. 103, 104.
Ricardo Dávid I. 5, 244, 267, 275—277. — II *3,* 11-15, 25, 27, 50, 85, 220, 221, 231, 242, 261, 323, 458.
Riekes II 163, 188, 201.
Rietschi II 358.
Rigaud I. 104.
Riquet I. 116.
Ritter Károly II 33, 68.
Rjasanoff I. 277. — II 52, 59, 201.
Roberts II 72.
Robespierre I. 70, 174, 195.
— II. 88.
Rochau II 16.
Rochette I. 104.
Rodbertus—Jagetzow I. 6, 8, 11—13, 29, 32, 206. — II 191, 215—230, 277,352, 394, 395, 449.
— *munkái* II 231.
Rodriguez (Olinde) I. 98, 100—102, 104, 125—127, 157.
Rojie I. 104.
Rogers II 64.
Rohbacher I. 215.
Rolla II 358.
Rolland I. 234.
Roscher II 16, 39.
Rothschild 1.137,192. - II 39, 261, 387.
Rouen I. 126.
Rousseau (Jean-Jacques) I. 3, 5, 18, 28, 55, 58-64, 66,

69, 85, 104, 129, 142, 162, 163, 178, 194, 195, 206, 290. — II 18, 287, 289, 393, 418, 471.
Rousseau -Waldeck II. 401.
Rovin-család I. 149.
Rubat I. 150.
Ruest II. 289, 291—293.
Ruge A. II. 39, 152.
Ruskin II. 325, 494.
Russell (Williams) II. 376.

S

Saint-Armand I. 126.
Saint-Juste I. 76. — II. 369.
Saint-Pierre II. 340, 350.
Saint-Simon (.Claude-Henri) I. 5, 13—15, 60, 78—125, 128, 136, 155, 157, 162, 164,178, 206, 216, 231, 233, 254, 279, 280, 298. — II. 24, 28, 67, 94, 344, 349, 355-357, 381, 421, 471.
— *iratai* I. 125—126.
Sainte-Beuve I. 80, 100, 103, 163, 227, 229, 233, 234, 237, 262, 263, 273.
Salvioni II. 500.
Sand (George) I. 80,157,162—164. — II. 483.
Sanders II. 83.
Savigny I. 5. — II. 33,251, 256.
Savonarola II. 88, 340.
Say I. 118, 227, 244.
Schäffle A. E. F. I. 14, 29, 271. — II. 67, 209, 325, 500.
Schaper II. 101.
Schelling I. 164. - П. 4, 244, 264.
Schiller Frigyes II. 264.
Schippel II. 326.
Schleiermacher H. 289, 358.
Schlöffel II. 297.
Schmidt Jenő II 282, 307, 308.
— (Julian) II 244, 246.
— Konrád II 79,165,166,168.
Schmoller I. 32. — II 200, 319—322.
Schneller II 76.
Schopenhauer II 296.
Schulte II. 62, 63.
Schulz (Arthur) II 436.
Schulze-Delitzsch II 15, 244, 246, 257, 258, 262, 269, 270, 274, 277.
Schulze-Gävernitz II. 64, 67.
Seilhac II 391, 402, 454, 456, 500.
Seneca I. 47, 141.
Senty I. 126.
Servius Tullius I. 34, 39, 41.
Shaftesbury I. 228.
Shaw I. 17.
Sieyès I. 266. — II 460.
Simon I. 5, 7, 104.
— G. J. I. 25.
Singer II 390.
Sismondi J. K. I. 32, 97. — II 13, 14.
Slominsky II 201.
Smith II 111.
— (Adam) 1.118, 227, 244. — II 10-13, 50, 67, 94, 128, 220, 230, 318, 458.
— (John) II. 110.
Sokrates II 280, 284, 365.
Solon I. 22, 23.
Solvay II 453.
Sombart (Werner) I. 10,19. — 11.181,188,197,201,202,500.

Sommerlad I. 50.
Somogyi II. 308, 353.
Sorel A. II 42, 201, 326, 332—335, 339, 362.
Sorge II 56, 404.
Soubeyran II 436.
Spenee II 496.
Spencer (Herbert) II 3, 471, 478.
Spinoza B. I. 175. — II 3, 53.
Stael asszony I. 82.
Stammler R. I. 14. — II 73, 202.
Stead II 63, 493.
Stein Lajos II 79, 386, 500. — Lö'rincz I. 4, 6, 7, 11, 12, 32, 95, 150, 154, 156, 174, 205, 221, 222, 270. - II. 16—24, 28, 67, 336, 500.
Stern I. 54.
Steuart II 189.
Stirner II 200, 281—283, 288-297, 471.
Stöcker II 492.
Strasser II 407.
Strauss D. F. II 162.
Stromeyer II 162.
Struve II 326, 341.
Sudre I. 59, 237. — II 500.
Sue (Eugène) I. 162.
Sulla I. 37.
Sybel II. 500.
Széchenyi István gr. II. 60, 64.

T

Taine H. II. 64, 472.
Tajan I. 104.
Talabot I. 98, 103.
Tamás (aquinói Szent) I. 50, 51.
Techow II. 37, 38.
Telesio I. 52.
Terson I. 104.
Thaïes I. 24.
Thalheimer II. 7.
Theopomp II 344.
Thierry I. 86, 98. — II 28.
Thiers I. 137, 157, 196. — II 28, 80.
Thomas I. 205. — II. 420, 421.
Thompson (William) I. 18, 289.
Thonissen II. 500.
Thiinen I. 32. — II. 313-317.
Toche I. 104.
Tocqueville I. 69, 256. — II. 362.
Todt II. 494.
Tolain I. 255.
Tolstoj Leó II. 282, 283, 305—307.
Tourneux I. 104.
Toussenel I. 192.
Toynbee II. 64, 325.
Transon (Abel) I. 127, 151, 156.
Treitschke H. II 64, 321.
Tristan (Flora) I. 255. — II. 30.
Trower I. 275.
Tucker II. 282, 283.
Tugan-Baranowski II. 74, 81—83, 189—194, 202.
Tullus Hostilius I. 34.
Turgot I. 69. — II. 67.
Turner II. 111.
Tyler II. 64.
Tyssot de Patot II. 350.

U

Urbain I. 104.

V

Vairasse I. 13. — II. 350.
Valerius Publicola I. 39.
Vandervelde II. 341, 435,436, 453.
Varenne II. 402.
Varnhagen II. 235.
Verres I. 37.
Vespasianus II. 62.
Viardot I. 162, 163.
Victoria királynő I. 281.
Vidal I. 157.
Vigoureux (Clarisse: 1.150,15ß.
Vilmos (Orániai) II. 63.
Virchow II. 50, 244.
Viviani II. 401, 402.
Vogt Károly II. 37, 39, 40, 199, 246.
Volney I. 228.
Voltaire I. 58, 59, 136, 228. — II. 291.
Vorländer II 331.

W

Wagner Adolf I. 32. — II. 215, 278, 325.
— Richard II. 279.
Wallace II. 479, 496, 497.
Wallenstein II. 233.
Walras I. 18.
Walter II. 474, 492.
Warschauer I. 6, 96, 206, 207.
— II. 500.
Washington I. 83.
Watt I. 116.
Webb I. 9, 17.
Weber Marianne II. 90, 208.
Weill (Georges) I. 225.—II. 162.
Weisengrün II 202.
Weisniann II. 480.
Weiss II. 492.
Weitling I. 157, 275, 290—298.
— II. 29, 3·\ 40, 55.
Well II. 371.
Wellington I. 115. — II. 110, 233.
Wenkstern II. 41, 93,183, 202.
Wesiphalen (Jenny) II. 34, 37.
— Lajos II. 34.
Weydemayer II. 32, 35, 36, 46.
Wieser II 80.
Wilde Oszkár II 371.
Willich II 38, 39.
Wirth Miksa II 244, 296.
Wischnewitzky asszony II 58.
Wisharts-család II 34.
Wolf II 202, 476, 500.
Wolff K. I. 2.
Wolowski I. 227.
Woltmann II 10,42, 55,79,202.
Woolsey II 500.
Word II 110.

X

Xenophon I. 24.
Xerrestrinos II 379.

Z

Zalucza I. 142.
Zenker II 297, 298, 300, 500.
Zeno I. 31, 32.
Zepler II 399.

TARTALOM.

II. KÖNYV.

A Materialismus vagy Marxismus kora.

I. fejezet. Előzmények és elődök..... 1
II. fejezet. Az egyén..... 31
III.fejezet. Az ökonómiai monismus..... 60
A) A gazdasági tényező szerepe a politikában . . 60
A) Az ökonómiai monismus vagy materialistikus
történeti magyarázat elmélete..... 68
IV. fejezet. Az amoralismus..... 85
V. fejezet. A communista kiáltvány..... 96
VI. fejezet. „A politikai ökonómia bírálata“ 101
VII. fejezet. „A tőke“..... 109
VIII. fejezet. „Az utópiától a tudományig“ …..... 131
IX. fejezet. Kiegészítő fejtegetések és gondolatok . .152
X. fejezet. Bírálati megjegyzések..... 160

III. KÖNYV.

Egyéb irányok.

I. fejezet. Fichte..... 203
fejezet. Mario foederalismusa..... 209
fejezet. Rodbertus..... 215
fejezet. Lassalle..... 232
V. fejezet. Az anarchismus..... 279
VI. fejezet. Carlyletől az egyetemig..... 309
VII. fejezet. A revisionismus vagy reformismus és új
kantianismus..... 326
VIII. fejezet. A Syndikalismus..... 332
IV. fejezet. Az utopismus..... 340

IV. KÖNYV.

A socialismus és a kulturproblemák.

Lap
I. fejezet. Socialismus és vallás..... 355
II. fejezet. Socialismus és család..... 364
III. fejezet. Socialismus és állam..... 387
IV.fejezet. Socialismus és nemzetiség..... 405

V. fejezet. Socialismus és militarismus..... 412
VI. fejezet. Socialismus és tudomány..... 418
VII. fejezet. Socialismus és gazdasági rend..... 426
VIII. fejezet. Visszapillantás..... 459
Függelék I. Az ökonómiai történetmagyarázat 487
„ II. A kereszténysocialismus..... 491
„ III. Az agrársocialismus..... 495
Bibliographia..... 498
Névmutató..... 502